EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

VARGA FERENC

ÍJÁSZAT A MONGOL NÉPEK KÖRÉBEN

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Dr. prof. Bárdosi Vilmos
Mongolisztika program
Dr. Birtalan Ágnes, programvezető

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:
Dr. Fodor Sándor, CSc, elnök
Dr. Szőllősy Gábor, Phd, opponens
Dr. Kun Péter, Phd, opponens
Dr. Seres István, Phd, titkár
Dr. Bartosiewicz László, DSc, tag
Dr. Somfai Kara Dávid, Phd, póttag

Témavezető: Dr. Birtalan Ágnes, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2013

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK 1
ÁTÍRÁSI MUTATÓ 5
I. AZ ÉRTEKEZÉS FORRÁSAI ÉS A TEREPMUNKA MÓDSZERTANA 6
BEVEZETÉS 6
AZ ADATKÖZLŐKTŐL VALÓ GYŰJTÉS MUNKAMÓDSZERE 10
AZ ÉRTEKEZÉSBEN SZEREPLŐ ÍJKÉSZÍTŐK BEMUTATÁSA 14
DARÎĀGĪN ĴAMBA 14
AYŪŠĪN CEWĒN 15
TÖMÖRXŪGĪN BATMÖNX 17
ĴAMBĀGĪN SÜXBĀTAR 18
SÜXBĀTARĪN BOLDBĀTAR 19
JANĪN BĀTAR 20
LXASRANGĪN XŪXENDŪ 20
DŪRENGĪN GOMBO 21
MÖNXBATĪN DAWĀXŪ 22
XORLŌGĪN BAYARSAIXAN 23
DELGERMÖNXĪN TÖRBAT 23
ŠIÎIRBĀTARĪN JUNDUIDAGWA 24
GOMBODARĪN CERENDORÎ 26
AZ ÍJAK MÉRETVÉTELI MÓDSZEREI 27
A MONGOL SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE 30
II. A MONGOL ÍJAK TIPOLÓGIAI ÁTTEKINTÉSE 35
A BELSŐ-ÁZSIAI ÍJAKRÓL ÁLTALÁNOSAN 35
AZ ÍJFEJLŐDÉSI ÁLLOMÁSOK CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI 36
A MONGOL VISSZACSAPÓ ÍJAK CSOPORTOSÍTÁSAI 43
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 1. 43
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 2. 44
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 3 44
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 4. 45
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 1. 45
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 2. 46
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 3. 46
ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 4. 46
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 1. 47
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 2. 47
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 3. 47
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 4. 48
EGY KÜLÖNLEGES MÉRETŰ ÍJ 48
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 1. 49
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 2. 49
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 3. 49
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 4. 50
MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 5. 50
KÉSZÍTÉS SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS 50
EGYSZERŰ KÉSZÍTÉSŰ ÍJAK (*EGEL XĪCĪN NUM*) 51
ÖSSZETETT ÍJAK (JÜIMEL NUM) 51
III. A BELSŐ-ÁZSIÁBAN HASZNÁLT ÍJAK FEJLŐDÉSE (TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ÁTTEKINTÉS) 56
A MONGOL ÍJ RÉSZEI 56
A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 1. 56

A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 2. 57
A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 3. 58
A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 4. 58
A MONGOL ÍJ HÚRJÁNAK RÉSZEI (XÖWČ) 59
NEM SZERKEZETI RÉSZNEK MINŐSÜLŐ ELEMEK, TULAJDONSÁGOK VÁLTOZÁSA 60
AZ ÍJ HOSSZA 60
AZ ÍJ ALAKJA 62
AZ ÍJ VÁLLA (*MÖR*) 69
AZ ÍJ SZÖGEI 70
AZ ÍJ EREJE (*XÜČ*) 72
SZERKEZETI ELEMEK FEJLŐDÉSE 74
ENYV (*CAWŪ*) 74
FATEST (*IX BIE*) 76
NYÍRKÉREG, FESTÉS (*ÜIS, BUDAG*) 77
EGYÉB DÍSZEK 79
SZARULEMEZ (*ELEG*) 81
ÍJVÉG (*GIČIR*) 84
A HÚR BEAKASZTÁSÁRA SZOLGÁLÓ VÁJAT (*AMGAWČĪN ONI*) 95
MARKOLAT (*BARIŪL*) 98
MARKOLATKÖZÉPFA (*ŠAR XAMAR*) 100
„HARMADOLÓ” (*GURAWČ*) 101
ÁLLATI INAK (*ŠÖRMÖS*) 104
CSAPOLÁS (*TAGNAI*) 105
HÚRZSÁMOLY (*TEWX*), HÚRHÍD (*XAIGŪL*) 106
ÍJHÚR (*XÖWČ*) 107
IV. A MONGOL ÍJ ÉS NYÍL KÉSZÍTÉSE 108
HALHA ÍJKÉSZÍTŐK 109
GOMBO KÖZLÉSE 109
BĀTAR KÖZLÉSE 113
BATMÖNX KÖZLÉSE 114
BOLDBĀTAR KÖZLÉSE 115
SÜXBĀTAR KÖZLÉSE 116
CEWĒN KÖZLÉSE 117
XŪXENDŪ KÖZLÉSE 118
ĴAMBA KÖZLÉSE 120
TÖRBAT KÖZLÉSE 122
A XAWČĀXAI 122
AZ URJÁNHAJOK 124
AZ URJÁNHAJ XAWČĀXAI 125
AZ URJÁNHAJ XAWČĀXAI KÉSZÍTÉSE 125
DAWĀXŪ KÖZLÉSE 125
TÖRBAT KÖZLÉSE 126
BAYARSAIXAN KÖZLÉSE 126
A BURJÁTOK 126
A BURJÁT XAWČĀXAI 127
A BURJÁT XAWČĀXAI KÉSZÍTÉSE 128
JUNDUIDAGWA KÖZLÉSE 128
CERENDORĴ KÖZLÉSE 129
NYÍLVESSZŐ (SUM) 130
A NYÍL RÉSZEI A SZAKIRODALOM SZERINT 1. 130

A NYÍL RÉSZEI A SZAKIRODALOM SZERINT 2. 130
A NYÍL RÉSZEINEK FEJLŐDÉSE A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG 131
NYÍLHEGY (*JEW*) 131
LEKÖTÖZÉS (*XATIGART*) 133
NYÍLTEST (*SUMNĪ MÖS*) 135
TOLL (*ÖD*), A TOLL LEKÖTÖZÉSE (*TŪS*) 137
NYÍLALJ (*ON'*) 139
A NYÍLVESSZŐK KÉSZÍTÉSE 140
HALHA ÍJKÉSZÍTŐK 140
GOMBO KÖZLÉSE 140
BĀTAR KÖZLÉSE 142
BATMÖNX KÖZLÉSE 142
BOLDBĀTAR KÖZLÉSE 142
XŪXENDŪ KÖZLÉSE 143
ĴAMBA KÖZLÉSE 143
SÜXBĀTAR KÖZLÉSE 144
BURJÁT ÍJKÉSZÍTŐK 144
JUNDUIDAGWA KÖZLÉSE 144
CERENDORĴ KÖZLÉSE 145
URJÁNHAJ ÍJKÉSZÍTŐK 145
DAWĀXŪ KÖZLÉSE 145
TÖRBAT KÖZLÉSE 146
BAYARSAIXAN KÖZLÉSE 146
A HÚRFOGÁSRÓL 146
V. ÍJÁSZVERSENYEK 149
BURJÁT ÍJÁSZVERSENY 157
URJÁNHAJ ÍJÁSZVERSENY 158
ÍJÁSZVERSENYEK AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 159
GOMBO KÖZLÉSE 159
BĀTAR KÖZLÉSE 160
BATMÖNX KÖZLÉSE 160
SÜXBĀTAR KÖZLÉSE 161
BAYARSAIXAN KÖZLÉSE 161
VI. KŐBE VÉSETT ÍJAK 162
VII. AZ ÍJ ÉS AZ ÍJÁSZAT A MONGOL FOLKLÓRBAN 163
ÍJJAL KAPCSOLATOS TALÁLÓS KÉRDÉSEK (ON'SOGO) ÉS KÖZMONDÁSOK (JÜIR CECEN ÜG). 163
TALÁLÓS KÉRDÉSEK (ON'SOGO) 164
KÖZMONDÁSOK (JÜIR CECEN ÜG) 169
SZERTARTÁSI NÉPKÖLTÉSZET 173
DÍCSÉRŐÉNEK (*MAGTĀL*) 173
EGYÉB ÍJAKKAL ÉS NYILAKKAL KAPCSOLATOS SZERTARTÁSOS SZÖVEGEK 181
RÁOLVASÁS (*DOM ŠIWŠLEG*) 182
A NAGY EPIKA EGYIK MŰFAJA, AZ EREDETTÖRTÉNET (DOMOG) 183
A NYILAK SZEREPE A MINDENAPI ÉS ÜNNEPI RITUÁLÉKBAN 184
ÍJAS ÁLLATJELÖLÉS (*NUMAN TAMGA*) 184
NYILAK A LAKODALMI (*XURIM*) SZERTARTÁSBAN 186
VIII. ÖSSZEGZÉS, TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK 189
UTÓSZÓ 191
KÉPEK JEGYZÉKE 193
MELLÉKLET 197

KÉPEK 199
ÍJÁSZATI SZÓSZEDET 225
SZAKIRODALMI FELSOROLÁS 229

ÁTÍRÁSI MUTATÓ

ā = hosszú, kettőzött a, leginkább á-nak ejthető

w = két ajakkal ejtett réshang, leginkább v-nek ejthető

ye = je

yo = jo

ē = hosszú, kettőzött e, leginkább é-nek ejthető

ĵ = félzöngés, lágy dzs

j = félzöngés dz

i = félhangzós i és j jelölésére

’ = lágyságjel

ī = ij, ii és a keményjel jelölésére

ö = középen képzett, kevéssé ajakkerekített hang, leginkább ö-nek ejthető

s = nagyjából, mint a magyar sz

u = a nyelv tövénél képzett hang, melyet idegen fül o-nak hall

ū = u.a. csak kettőzött, hosszú változatban

ü = középen képzett hang, melyet a magyar fül tiszta u-nak hall

ǖ = u.a. csak kettőzött, hosszú változatban

x = zörejes, nyelvtövi réshang, a magyar h-hoz hasonló

c = hehezetes c

č = hehezetes, lágy cs

š = lágy s

yu = ju

ya = ja

I. AZ ÉRTEKEZÉS FORRÁSAI ÉS A TEREPMUNKA MÓDSZERTANA

BEVEZETÉS

Az Eurázsiában élő modern ember számára az íj hétköznapi életet meghatározó szerepe megszűnt. Az emberiség minél több tudás utáni hajthatatlan vágya néha mégis kivet a keblé-ből egy-két érdeklődő kutatót, akik „rácsodálkoznak" az íjra, felfedezik szépségét és meg akarják mutatni társadalmuk tagjainak, hogy mi mindent veszített el, aki már nem látja az íj csodáját. Ilyen vándor, és érdeklődő kutató voltam én is 1999-ben, amikor a mongoliszikával foglalkozni kezdtem.

Nekem sokszor elhivatottabban, vagy szigorúbban kellett gondolkodnom a témával kapcsolatban, mint maguknak az íjászoknak, vagy az íjkészítőknek. A mongolokra is hatással vannak a Világ változásai, a megnövekedett, vagy lecsökkent igények, az új anyagok, és azok felhasználásának tudománya.

A történelem folyamán a tűzfegyverek minél szélesebb körben való elterjedése az íjak peremre szorulásához vezetett. Annak ellenére, hogy a Belső-Ázsia központjának számító Mongóliában sok évezredes hagyományok lelhetők fel manapság is, az íjak készítése és használata mindinkább visszahúzódott és napjainkra néhány íjkészítő munkásságában csúcsosodik ki.

Az 1990-es évekig Mongólia lakosságának a nagy része (közel 80%-a) őseik nomád életét folytatta. Ez a körülmény a hagyományok ápolásában, megőrzésében és továbbadásában nagy segítségre volt, ám mára már csak az ország lakosságának kevesebb, mint a harmada nomadizál és a gazdasági felemelkedésért vívott fáradhatatlan harcukban a mongolok élete jócskán megváltozott. Azáltal, hogy az íj sokak számára elvesztette jelentőségét, a nyílvesszőkkel együtt háttérbe szorultak.

A mai nomád mongolok számára, annak ellenére, hogy a lakosság nagy része városban lakik, hagyományos műveltségük, így íjaik is, egyre nagyobb jelentőséggel bírnak. Habár a pásztorok nagy része autóval közlekedik, esetleg olcsó kínai gyártmányú motorkerékpárokkal hajtják a ménest, vagy áramfejlesztő segítségével, villanykörtével világítják be a jurtájukat (*ger*) és televízióból tudják meg a híreket, törekszenek arra, hogy hagyományaikat lehetőségeikhez mérten ápolni tudják és azok megőrzésére napjainkban egyre több energiát fordítanak. A kulturális elszegényedés elkerülésében nagy szerepet játszanak az évente megrendezendő versenyek, hagyományos rendezvények, ahol a résztvevők a lehető leghagyományosabb ruhájukat veszik elő, a legszebb nyergeket nyergelik fel lovukra, és előkerülnek a néme-

lyek által féltve őrzött régi íjak, nyilak is. Ez az időszak, a *nādam*[1] ideje. Néző és versenyző számára ez az idő egyaránt fontos, és az év többi részét meghatározza. Aki a lóversenyen lovat akar indítani, annak egész évben úgy kell foglalkoznia lovával, aki birkózásban akarja megmérettetni magát, annak egész évben edzenie kell, aki pedig íjászversenyen akar indulni, az amint az időjárás engedi sorozatos gyakorlással kell, hogy szinten tartsa íjásztudományát.

Mongóliában nagyon sok nemzetiség él, akik a versenyek alkalmával, a megfelelő eredményt a saját hagyományaik, tapasztalataik felhasználásával érik el. Azonban a halha nem csak az ország központi nyelve, de kulturálisan is hatással van a kis nemzetiségekre, szegényítve azok hagyományait. Szerencsére a halhák mára felismerték, hogy a mongolok kulturális sokszínűségét úgy őrizhetik meg a legjobban, ha az országban élő kisnépekkel együtt rendeznek íjászversenyeket, sőt, azoknak a saját szabályaik szerint külön versenyt is tartanak.

Doktori értekezésemben az íjakkal és íjászattal kapcsolatosan minden területet megpróbáltam átfogni. Törekvésem ellenére néhány ponton hiányos lett dolgozatom. Sajnos a távolságok, az idő, és a mindannyiunk életét érintő változások nagyban nehezítették a kutatómunkámat.

Kutatásaim során azt állítottam magam elé célul, hogy Mongólia összes ismert íjkészítőjével találkozzak, gyűjtsek tőlük, és a felgyűjtött anyagot az utókor számára megmentsem. Munkám, erőfeszítésem ellenére, nem lett maradéktalan. Az ismert, de leginkább elismert íjkészítőkkel találkoztam csak. A végtelennek tűnő mongol pusztákon, illetve városokban megbúvó, kezdő kézműveseket nem tudtam számba venni. Így akaratlanul is, de maradt még munkája az utánam jövő generációknak.

Értekezésemben jelentős részt szántam terepmunka eredményeim bemutatására, azaz az íjkészítőkre, akiknek a tudását felhasználva a régészeti leletekből ismert tárgyak megelevenedni látszottak. A kutatások eredményeiként sikerült egy olyan folytonosságot kimutatni, melynek feltárását eddig még nem végezték el a szakirodalomban.

Az íjkészítők munkájára rányomja bélyegét a modern világ. A turisták tömege, akik Mongóliából ajándékképpen íjat visznek, az egyébként is sok újdonsággal rendelkező modern íjkészítési hagyományt, igényeikkel (vagy igénytelenségükkel) mind tovább rontják. Sajnos a gyakorlat az, hogy a hozzá nem értő tömegnek szinte teljesen mindegy a vásárolt íj minősége, használhatósága, mivel csak emléktárgyként kezelik, és a turistaboltokban szerzik be. Ezért van, hogy a vevők nem támasztanak különösebb elvárásokat az íjakkal szemben. Így alakul-

[1] Három napos ünnep július elején. Leginkább három versenyszámban folyik a megmérettetés: ló(teve-)verseny, birkózás, íjászat. ORXONSELENGE – LXAGWĀ – BALDANDORĴ 1995.; BIRTALAN 2006.

hat át a nagy hagyományokkal, szabályokkal, szakmai fogásokkal telített hagyományos íjkészítés Mongóliában egy a tömegek igényét kielégíteni törekvő gyártássá.

Gyakran találkoztam azzal a jelenséggel, mint a XX. század határán Dr. Almásy György kelet-turkesztáni utazása alatt, hogy a folklór sokszor a tények elé tolakodott.[2] Ezek a változások a társadalmi, politikai és kulturális helyzet alakulásával mind fokozottabbá váltak napjainkra. Magam hallottam az egyes íjkészítők tudását, képességét kiemelő, már-már legendás tettekről. Sajnos azonban a minden befolyástól mentes, kívülálló kutatói szemmel a „legendák" sorra megdőlni látszottak. Ennek a szóbeli közlések útján terjedő folklórnak az oka nem más, mint az, hogy a távolság, ami némiképp eltorzítja a valóságot, és mire az ország másik felére elér egy íjkészítő híre, addigra már jócskán megváltoznak a tények.

Eszerint a ma Mongóliában legnagyobb ranggal bíró íjászok és íjkészítők kezéből kikerülő íjak már a modern igényeket próbálják meg kielégíteni, hírnevük pedig messze földre elszállt és eléggé meg is változott. Koruknál fogva, vagy üzleti érdekeik miatt, de ők nem hajlandóak (vagy nem tudnak) változtatni a jelen állapotokon és bizony minőségben jócskán alulmaradnak a hírnevükből következhető elvárásoktól.

Mongóliában nemcsak visszacsapó íj, hanem az úgynevezett egyszerű íj (*xawčāxai*) is használatban van. Az országhatáron belül leginkább két különálló, mongol nyelvű nép nevéhez köthető egyszerű íj: a burját *xawčāxai* (*buriad xawčāxai*) és urjánhaj *xawčāxai* (*urianxai xawčāxai*). Az urjánhaj *xawčāxai* tanulmányozása meglehetősen nehéz, ugyanis maga a nép nagyszámban Mongólia három járásában (Bayan-Ölgī megye, Bulgan járás, Xowd megye, Dūt és Mönxxairxan járások) található meg, és az egyszerű íjakra vonatkozó hagyományaik eléggé megkoptak. Szerencsére az elmúlt években jelentek meg erre vonatkozó tanulmányok. A burját *xawčāxai* helyzete egy kicsit sem jobb, mint az urjánhajé. A mongóliai burjátok nagy része Süxbātar megye Xüder, Bugant járásaiban, Xentī megye Batširēt, Binder, Dadal, Norowlin járásaiban és Dornod megye Bayan-Ūl járásában él. A mongolok a mongóliai burjátok által lakott területek központjaként Dadal járást tartják számon. Ebben a járásban él az utolsó ma is dolgozó burját egyszerű íj készítője. Így követő híján gyakorlatilag Mongóliában kihaltnak lehet tekinteni a burját egyszerű íjat.

Jelen értekezésben időrend szerint foglaltam össze a mongol íjakkal kapcsolatos témákat, úgy mint: 1. múlt, 2. jelen, 3. jövő. Ez a hármasság nem csak a belső-ázsiai nomád műveltségben bír nagy szereppel, hanem az íjak témáját is kellőképpen át tudja fogni. Az egyes

[2] ALMÁSY 1903. p. 725. Egy kazak került itt megemlítésre, aki messzi földön híres céllövő volt, ám amikor személyesen találkozott vele ALMÁSY, nem bírta rávenni, hogy megmutassa tudományát. Így ő is azt a következtetést vonta le ebből, hogy a folklór és a szájhagyomány ereje igen nagy hatást gyakorol az egyes emberek megítélésekor.

részek mennyisége természetesen a témák nagyságával egyenes arányosan növekszik. A legnagyobb anyaggal a „múlt” rendelkezik, ezért az lett a leghosszabb rész munkámban. A „jelen” és a „jövő” egy nagyon vékony határvonallal választható szét. Sőt, nagyon sokszor keveredik a kettő, és szinte egyáltalán nem lehet megmondani, hogy az egyiknek hol van vége, és a másik hol kezdődik. Sokszor pedig a „jelen” már egyenesen a „jövő” is. Ezért nem könnyű ezeknek a részeknek az elkülönítése. Mindenesetre arra törekedtem, hogy a lehető legpontosabban követhetővé, világossá tegyem a belső-ázsiai íjak múltját, jelenét, és jövőjének a lehetőségét.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik az értekezésem létrejöttében segítségemre voltak. Hálámat fejezem ki Dr. Birtalan Ágnesnek, aki útmutatásaival, szakmai tanácsaival és támogatásával járult hozzá e dolgozat megírásához.

Külön szeretnék megemlékezni U. Kőhalmi Katalin (1926-2012) professzor asszonyról, aki az eurázsiai íjak terén végzett kutatásaival a mai napig egyedülálló művet hozott létre.[3] Több évtizedes tevékenységével a belső-ázsiai íjak kutatásának alapjait fektette le. Az eurázsiai nomád népek anyagi kultúrájának megőrzéséért tett erőfeszítéseinek hatása még évtizedekkel később is érezhető lesz a tudományban. Hosszú éveken keresztül látott el tanácsaival, és minden felmerülő szakmai kérdésemet készségesen válaszolta meg. Mongóliai gyűjtéseimet U. Kőhalmi Katalin íjkutatás terén letett tudományos alapjain kezdtem meg. Jelen értekezés is ennek jegyében született meg.

Nagy hálával tartozom tanácsaiért és készséges útmutatásaiért Dr. Szőllősy Gábornak, akinek ezúton szeretném ezt megköszönni.

A dolgozatban az idegen nyelvű szavakat, neveket, helyneveket, földrajzi neveket tudományos, latin betűs átírásban is közlöm. A szakkifejezések használatakor a magyar nyelvben elterjedt, ma már meghonosodott szavakat használom, törekedve a magyar szakszókincs alkalmazására. Ahol magyar szakszó nem állt rendelkezésemre, ott kénytelen voltam újat alkotni, abban bízva, hogy az általam használt szakszavak a későbbiekben a mongol íjak szakszókincsévé fognak válni a kutatók ajkán.

[3] U. KŐHALMI 1968. és U. KŐHALMI 1972.

AZ ADATKÖZLŐKTŐL VALÓ GYŰJTÉS MUNKAMÓDSZERE

A mongol íjak kutatása eddig kevéssé rendszerezett és összefoglalt módon folyt, ezért ki kellett dolgoznom a gyűjtésre és feldolgozásra vonatkozó munkamódszereket, amik minden bizonnyal tartalmaznak hiányosságokat, ám mégis pillanatnyilag ez tekinthető a legalaposabbnak.

A mongóliai íjakkal kapcsolatosan megjelentetett tudományos igényű beszámolók vagy nyomtatott kutatási anyagok nagyon ritkán, akkor is leginkább csak érintőlegesen, tértek ki a ma élő íjkészítők tevékenységére.[4] Pedig munkájuk tanulmányozása a múlt megértése végett elengedhetetlen volna. Mivel Mongólia hatalmas területen fekszik, az íjkészítők is ezzel megegyező módon, hatalmas területen szétszóródva élnek. Így meglehet, hogy egy-egy íjkészítő között akár 1–2000 km távolság is van! További nehézségeket okoz az emberi tényező. Egyes kézművesek szívesen beszéltek tudásukról, mások viszont egyenesen kijelentették: „*nūc*”, vagyis titkos!”

Így a több éves kutatómunkám elején el kellett nyernem az íjkészítők bizalmát, és csak utána következhetett a kutatás. Először az egyes íjkészítők által ismert többi íjkészítőről próbáltam összegyűjteni minden adatot. Sokszor azt tapasztaltam, hogy a nagynevű kézművesek, mivel csak a többi „régi” íjkészítőt ismerték, az újonnan íjkészítésbe fogó fiatalokat, vagy az íjakban üzletet látó íjászokat nem. A gyűjtéseimkor én is ezt a gondolkodásmódot követtem, és csak az ismert, de leginkább elismert kézművesekkel vettem fel a kapcsolatot. Ezáltal a leghagyományosabb technológiát tudtam dokumentálni a riportalanyaimtól. Helyenként pedig, mivel még napjainkban is a családon belül öröklődik az íjkészítés tudománya, egy-egy idősebb íjkészítő elvezetett a családjában tevékenykedő fiatal tanítvány(ok)hoz is. Az ismeretlenül, otthon ügyeskedő „íjkészítők” száma a gazdasági érdekek növekedése miatt megugrott az elmúlt években, a számukat még megközelítőleg sem lehet megmondani. A kutatás szempontjából fontosnak mondható íjkészítőkön kívül a többi, íjak gyártásával foglalkozó, ebből megélhetést kereső emberek munkájának tanulmányozása a jövő kutatómunkájának a feladatai közé tartozik és talán a mongolisztikán túli, szociológiai vagy társadalomtudományi kutatásokat fog megkövetelni.

Mindenekelőtt az íjkészítésről kérdezett személy életére vonatkozó beszélgetés előzte meg a kutatást. Sokszor megismerkedtem a riportalany gyermekeivel, jószágaival, lakókörnyezetével, a szokásos tea elfogyasztása után pedig rátértem az íjakkal kapcsolatos kérdésekre. Ez sokszor nagyon hosszú folyamat volt. Egy-egy elmaradt kérdést, hogy feltehessek,

[4] DAMDINSÜREN 1990.; BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971.; BAJARSÜREN 2000. (b)

megesett, hogy három évet is kellett várnom. Közben mindannyiunk élete változott. Szerencsére azonban (Ĵamba-t leszámítva) ha kicsit később is, de mindig fel tudtam tenni a kérdéseimet...

Visszagondolva, a végtelennek látszó autóbuszos utazásaim, vonatútjaim, bérért és szívességből engem ide-oda fuvarozó emberekkel való hosszú beszélgetéseim, olyan összbenyomást alakítottak ki bennem, hogy azt szinte meg nem értethetem olyannal, aki nem járt a belső-ázsiai pusztákon és nem szívta tele lelke minden kis bugyrát a pusztai kristálytiszta levegő fekete ürömmel vegyített levegőjével.

Az íjkészítőkkel, íjászokkal való beszélgetéseimet minden alkalommal magnószalagra, később pedig digitálisan rögzítettem. Majd Magyarországra hazaérve feldolgoztam a gyűjtött anyagot. Nagyon jó módszernek bizonyult az is, hogy egy adott területen járva egy megbízható embert kiválasztottam, akinek a felvételen kívül elmondtam a kérdésemet, majd ő a saját nyelvjárásában előadta az íjkészítőnek. Így az én hangom csak ritkán hallható a felvételeken. Ennek a módszernek az alkalmazására azért volt szükség, mert sokszor különleges nyelvjárási szavak kellettek, amiket nem biztos, hogy hiba nélkül tudtam volna az idős íjkészítőknek elmondani. Az íjkészítők rám bízott titkait kellő tisztelettel vettem mindig, és megszámlálhatatlan sokszor ismételtem el Ĵamba szavait, amiket nekem, az ágya szélére ültetve, a maga nehezen érthető, régies nyelvezetével mondott: „Fiam! Ha itt tudsz maradni egy évet, akkor a mongol íj készítését megtanítom neked!” Nem éltem ezzel a lehetőséggel, amit azóta is bánok!

Az íjkészítők sokszor meglepődtek felkészültségemen és szakmai tudásomon, de azt soha nem említették, hogy tudásomat tőlük kaptam, csak egy-két évvel korábban. Kedvességük, emberségük (az általános, mindenféle szakkönyvből való tudáson túli szakmai tapasztalatok megszerzésére való törekvésemben) mindinkább érezhetővé vált az évek elteltével. Az íjkészítőket tehát emberi mivoltukban is meg akartam ismerni, az életükben, a személyes tragédiáikban és mindennapos küzdelmeikben egyaránt.

A belső-ázsiai nomád népek körében az íj fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint a mindenkori káni ajándékok között betöltött nélkülözhetetlen szerepe. Nem kétséges talán senki számára, ha az íjak készítői is fontos szerepet töltöttek be. Társadalmi szerepük minden bizonnyal nagy volt, ám mégis erre vonatkozó konkrét bizonyítékokkal csak a ma kézművesei tudnak beszámolni. Az ő emlékezetükben még él a XIX-XX. században is ismert társadalmi megbecsülése a komoly mestermunkákat készítetni tudó íjkészítőkről.

Az idősebb generáció képviselői személyesen ismerték a XX. század neves íjas mestereit, tanultak tőlük, örökül kapták a megbecsülést, a jó minőségű íjak elkészítését és használatút követő elismerést.

Napjainkban Mongóliában továbbra is nagy tiszteletnek örvendenek az íjkészítők és a mongol hagyomány ápolásában fontos szereppel bírnak. Kutatásaimmal erre a történelmi gyökerekkel rendelkező társadalmi jelenségre kívántam felhívni a figyelmet. Általában a neves íjkészítők jó íjászoknak is számítanak, ezért az elért eredményeik alapján külön kiemelkednek a társadalomból. A modern társadalomban betöltött szerepük legjobb bizonyítéka, hogy Ayūšīn Cewēn miniszterelnöki kitüntetésben részesült 2007-ben.

Az íjkészítőkkel való párbeszéd megkövetelte, hogy mind a mongol nyelvvel, mind a hagyományos műveltséggel tisztában legyek. A riportok készítésekor a legfontosabbnak számított, hogy az íjkészítés szakszavaival tisztában legyek. Egy íj összeállításának a munkafolyamataival, a használt kéziszerszámokkal és nagyvonalakban a teljes gyártással tisztában kellett lennem. Ezt az összetett, többrétű szaktudást részben az egyetemi tanulmányaim alatt, részben pedig Mongóliában részképzések és terepmunkák alatt kellett elsajátítanom.

A riportok készítésekor egy állandó kérdőív vezette a beszélgetés fonalát. Ezt a kérdőívet korábban állítottam össze és minden íjakkal kapcsolatos témát megpróbált felölelni, amit egy mongol íjkészítő tudhat. A következő kérdésekből állt:

1. Név, születési hely, idő.
2. Kitől tanulta az íjkészítést?
3. Milyen beosztási rendszert ismer? (alak, méret szerint)
4. Az íjhoz szükséges anyagokat honnan szerzi be?
5. Hogyan készíti elő azokat?
6. Az íj összeállításának munkafolyamata.
7. Nyilak alapanyagának a beszerzése.
8. A nyíl alkotó elemeinek előkészítése, összeállítása.
9. Milyen íjászversenyekről tud?
10. Tud-e íjakkal-nyilakkal kapcsolatos verset, dícsérőéneket?

A terepmunkákat többszöri Mongóliába való beutazás alkalmával sikerült megvalósítanom. Egy-egy utazás alatt több íjkészítővel is találkoztam. Törekedtem arra, hogy minden kérdésemet maradéktalanul feltegyem. A válaszokat miután rögzítettem, hazatérésem után feldolgoztam, és az adott válaszok különlegességétől függően felmerülő újabb kérdéseket a következő utazásom alkalmával törekedtem feltenni.

Utazásaim, gyűjtőútjaim, megkérdezett íjkészítők:

1. 2000. július 25. – szeptember 11.: Xentī megye, Öndörxān, Dū̄rengīn Gombo

2. 2001. június 25. – július 23.: Ulānbātar, Darĵāgīn Ĵamba; Xentī megye, Öndörxān, Dū̄rengīn Gombo; Xentī megye, Dadal járás Šiĵirbātarīn Junduidagwa

3. 2001. augusztus 31. – november 25.: Xentī megye, Dadal járás, Šiĵirbātarīn Junduidagwa

4. 2002. június 26. – július 25. Ulānbātar, Tömörxū̄gīn Batmönx

5. 2005. augusztus 3. – december 7.: Ulānbātar, Ayūšīn Cewēn, Tömörxū̄gīn Batmönx; Süxbātar megye, Dulānxān járás, Süxbātarīn Boldbātar; Süxbātar megye, Darxan, Janīn Bātar; Xentī megye, Öndörxān, Mönxbatīn Dawāxū̄; Xentī megye, Dadal járás, Gombodarīn Cerendorĵ; Xentī megye, Dadal járás, Šiĵirbātarīn Junduidagwa; Dornogow' megye, Sainšand, Lxasrangīn Xū̄xendū̄

6. 2007. június 8. – július 13. Xentī megye, Dadal járás, Šiĵirbātarīn Junduidagwa

7. 2010. szeptember 6. – november 7. Süxbātar megye, Dulānxān járás, Ĵambāgīn Süxbātar, Süxbātarīn Boldbātar; Xentī megye, Öndörxān, Dū̄rengīn Gombo; Xowd megye, Dūt járás, Xorlōgīn Bayarsaixan; Xowd megye, Xowd, Delgermönxīn Törbat.

A feldolgozott és összerendezett kutatási anyagaim eredményeiről már több tanulmányban is beszámoltam.[5] Ezekben elsődleges célom volt ráirányítani a figyelmet arra, hogy Mongóliában nem csak összetett visszacsapó íj létezik. Ennek a ténynek a jelentősége jóval nagyobb, mint az elsőre látszik.

A nagy nomád birodalmakat alapító népek hódító hadjárataik sikerét nagy többségében az összetett, visszacsapó íjaiknak köszönhették. Mellette azonban évszázadokon keresztül, egészen napjainkig, megtalálható volt az egyszerű íj is. Ez példát szolgáltat arra (mindamellett viszont kiemeli a tudomány számára nyújtott új szemléletet), hogy az íjak fejlődése nem csak egymásból következő állomásokból áll, hanem egymás mellett élés is tapasztalható. Ezt az egymás mellett élést vélem felfedezni a szkíta és a hun íjakkal kapcsolatban is, amikről később majd bővebben lesz szó.

Nem győzöm elégszer hangsúlyozni azt sem, hogy milyen nagyon fontos az íjkészítők tudásanyagának a felgyűjtése. Az ő szakmai tapasztalataikon keresztül a múzeumokban őrzött régi íjak esetében felmerülő kérdésekre tudnak választ adni. Ilyenek pl. az íjtest faanyagának a vastagsága, a szarulemezek méretének kérdése, vagy az inazás mikéntje.

[5] VARGA 2003.; VARGA 2005.; VARGA 2006.

AZ ÉRTEKEZÉSBEN SZEREPLŐ ÍJKÉSZÍTŐK BEMUTATÁSA

Az íjkészítők bemutatásánál a velük való találkozásaimkor rögzített beszélgetések szolgáltak alapul. A felvételeken (főként az idős embereknél) az élettörténetük helyenként hiányos. Ennek az oka, hogy be kellett látnom, hogy ha az életükről hosszan faggattam volna őket, még azelőtt elfáradnak, mielőtt az íjkészítésről beszélgethettünk volna. Így azt a módszert követtem, hogy a legfontosabb személyes adatok elhangzása után, rátértem az íjak kérdésére. Az íjkészítőkkel való találkozásaim és lakókörnyezetük részletekbe menő leírását a folyamat kontextusának a pontosabb megismertetése miatt tartottam fontosnak. Így az olvasók további támpontot kapnak a kutatott téma tágabb összefüggéseiről is, mint az íjkészítők tárgyi világa, szűkebb és tágabb társadalmai és természeti környezetük.

DARĴĀGĪN ĴAMBA (1. kép)

Az elhangzott hanganyagot ekkor még magnószalagra rögzítettem, amit aztán digitalizáltam, így megkönnyítve a későbbi kezelést. A felvételeket soha nem sorszámoztam, mindig csak a rögzítés idejét, és a megkérdezett alany nevét tüntettem fel a kazettán. A riport alatt csak kevés dolog lejegyzetelésére jutott idő, ezért amilyen gyorsan csak tudtam, lejegyzeltem minden látott dolgot és a hozzá kapcsolódó gondolataimat. A feldolgozás alatt mind a két dokumentációt felhasználtam. Fényképek készítésére mindig a riport után került sor.

Életrajzi adatok: Darĵāgīn Ĵamba, vagy ahogyan sokan nevezték őt, az idősebbek közül: Öndör Ĵamba, a fiatalabbak közül: Ĵamba guai. 1914-ben született Bulgan megyében, Bürenxangai járásban. 1947-től kezdve íjászott és az 1970-es évektől kezdve 2002-es haláláig íjkészítéssel is foglalkozott.

Kapcsolata az íjkészítéssel: több évtizedes íjászattal eltöltött idő után az íjak tulajdonságait, íjászok által támasztott követelményeit olyan alaposan kiismerte, hogy nem sok idő elteltével kiváló minőségű íjakat készítő kézművessé vált Mongóliában. Szerencséjének számít, hogy kortársai voltak azok a híres, ma már régóta elhunyt íjkészítők és neves íjászok, akiktől folyamatosan tudott tanulni, pl.: Dašceren és Yadamsüren[6], valamint a később bemutatásra kerülő, még ma is élő Cewēn. Általuk tökéletesre tudta csiszolni szakmai tudását.

Lakókörnyezeti adatok: találkozásunk idején egy lakótelepi tömbház harmadik emeletén élt Ĵamba. Mivel a riport készítésekor 87 éves volt, és csak nehezen tudott járni, semmi jelen-

[6] Mindkét emberről csak nagyon kevés életrajzi adat lelhető fel. Mönxīn Dašceren: 1962-ben, 1964-ben, 1966-ban és 1970-ben megnyerte az országos íjászversenyt, kortársai „a legalaposabb íjász”-ként (xamgīn nyambai xarwāč) emlegették. Lxagwīn Yadamsüren 1930-1993: Bayanxongor megyében, Xürēmandal járásban született és halt meg. Híresen jó íjász volt, nem pedig kiemelkedő minőségű íjakat tudott készíteni.

tősége nem volt a lakhelyének. A hétköznapokban fia segítette, aki sajnos egyáltalán nem vette át édesapja íjkészítési tudományát.

Abban a szobában, ahol Ĵamba töltötte mindennapjait egy plafonig érő polc volt beállítva, amelyen az íjkészítéshez használatos enyvek, alkatrészek, és egyéb felszerelések voltak megtalálhatóak. A tollakat és a nyílhegyeket egy íróasztal fiókjában tartotta. A már kész nyílvesszők a sarokba voltak támasztva, az íjak pedig az előszobában, az íjkarok mellé kötött lécekkel fellógatva. Ĵamba koránál fogva már nem készített íjakat, de javítási munkákat még elvállalt, így több javításra váró íj volt a szobában. Az íjkészítéshez használatos szarut és fát az erkélyen tárolta. Ottjártamkor éppen egy szarulemezt egyenesített, így személyesen meggyőződhettem arról, hogyan történik a szarukiegyenesítésének a munkafolyamata.

Ĵamba előre nem készített faelemeket, és szarulapot sem, csak ha ténylegesen szüksége volt rá. A szobában egy javításra váró gyermek íj darabjaira volt szétszedve. A megfigyelt, egyenesítés alatt lévő szarulemez ennek az íjnak a javítására kellett. A riport készítése alatt ezen az íjon szemléltette az elmondottakat.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: sajnos kevés időt tudtunk beszélgetéssel eltölteni és a második találkozásunkra már nem nyílt alkalom. Ennek a története a későbbi munkám alatt állandóan példaként lebegett a szemem előtt. Át kellett gondolnom a gyűjtési módszereket és a későbbiekben komolyabb rendszer szerint kellett tovább haladnom. 2001. október 18-án a riport elkészítése után még számos kérdésem lett volna, ám elfáradt a beszélgetés végére, és elhalasztottuk a további kérdezősködést. A sors úgy hozta, hogy mongóliai tartózkodásom alatt már nem tudtam újra visszamenni hozzá, ezért egy évvel elhalasztottam a riport folytatását. Egy év elteltével visszatértem az országba, ám első utam nem Ĵamba-hoz, hanem egy másik idős íjkészítőhöz vezetett, és a Ĵamba-val való találkozást a hazatérésem előtti időre tettem. Mire Ulānbātar-ba visszatértem vidékről, kiderült, hogy Ĵamba két héttel korábban elhunyt. Sokkoló volt a hír, leginkább azért, mert Mongóliában voltam, amikor még élt, és csak néhány száz kilométerre voltam tőle, amikor meghalt. Így a második, minden bizonnyal az íjkészítésről alaposabbnak szánt beszélgetés elmaradt.

AYŪŠĪN CEWĒN (2. kép)

Az elhangzottak már digitális hordozóra lettek rögzítve, s ez nagyban megkönnyítette a későbbi munkámat.

Életrajzi adatok: Cewēn azoknak az idős íjkészítőknek az egyike, akinek messzire eljutott a hírneve és a versenyeken elért eredményei miatt mindenki szemében nagy tiszteletnek

örvend. 1924-ben született Dornod megyében, Bayān-ūl járásban. Nemzetiségét tekintve: burját. Mindenki az utolsó burját íjkészítőnek tartja, aki burját visszacsapó íjat tud készíteni Mongóliában. Rokoni kapcsolatban áll a később említésre kerülő Junduidagwa nevű kézművessel.

Cewēn már körülbelül 50 éve él a fővárosban, ezért az ott lévő íjászok igényei szerint gyártja íjait, de sajnos burját visszacsapó íjat egyáltalán nem készít, és még mutatóba sem tudott elővenni egyet sem.

Régóta íjászik, de nem emlékszik pontosan arra, hogy mikor fogott először íjat a kezébe. 1973-ban, 1977-ben, 1984-ben és 1988-ban megnyerte az országos íjászversenyt, aminek köszönhetően az egyik legnagyobb megbecsülésnek örvendő, állami kitüntetéses (*gaw'yaat tamirčin*) mongol íjászhős lett a mindenki Cewēn *guai*-ja. Én utoljára 2005-ben láttam az íjászpálya szélén állni, akkor is mindenki csodálatára majdnem minden lövése célba talált.

Fia (Xüderčulūn) egy energikus, a modern világban élni és megélni akaró férfi, aki édesapja nyomdokait követve már gyermekkorától kezdve íjászik. Ő is rangos helyezéseket hoz el a megmérettetésekről. 1987-ben, 1994-ben és 2002-ben megnyerte az országos íjászversenyt. Sajnos használtautó kereskedelmi vállalkozása nem engedi meg, hogy az íjkészítést édesapja nyomdokain folytassa. Saját bevallása szerint minden kis részletét ismeri a mesterségnek, ám azt a sok időt, amit a kézimunka megkövetel, és a használt japán terepjárókból eső bőséges haszonnál jóval szerényebb bevétel, megakadályozza, hogy íjkészítő váljon belőle.

Lakókörnyezeti adatok: találkozásunkkor Cewēn Ulānbātar egyik jurtanegyedének a szélén élt egy faházban. A szobából volt elkerítve egy vékony válaszfallal a műhelye. Mivel a Mongóliába látogató turisták nem csekély része visz haza szívesen emléktárgyként egy híres mongol íjkészítő íját, ezért a műhely egy része raktár is volt. Ott megítélésem szerint 30-50 közötti félkész íj várta a száradási idő elteltét és a további sorsát.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: a riportot nem kevés nehézségek árán tudtam elkészíteni. Sajnos Cewēn már eléggé beteges és egy nagyon rövid, elnagyolt kérdezz-felelek után hirtelen be is fejezte a beszédet. A további beszélgetésnek aztán végképp gátat szabott Xüderčulūn*:* „*Nūc*!" („Titkos!") felkiáltása. Ezzel világossá vált számomra, hogy kérdéseim üzleti érdekeiket sértik. Így azt kell mondanom, hogy valódi adatközlőként kevésbé tudom számon tartani Cewēn-t, mert az általánosan ismert adatokon kívül semmi sajátos, különleges részletet nem közölt. A későbbi riportot pedig a fia megakadályozta.

Ehhez hasonló a szomorú tapasztalatokat szereztem Mongólia fővárosában, vagy a környékén ma is élő és dolgozó, a turistaboltok „íjüzletén” osztozó íjkészítőknél szinte minden esetben.

TÖMÖRXŪGĪN BATMÖNX (3. kép)

Életrajzi adatok: ha lehet így fogalmazni, ő már egy modern mongol íjkészítő. Gow’-Altai megye, Šarga navű járásában született 1946-ban. Az általános iskola és a középiskola elvégzése után földrajz tanári diplomát szerzett a fővárosban. 1975 és 1995 között a Mongol Tanárképző Főiskolán oktatóként tevékenykedett. 1966-tól kezdve íjászik és az 1980-as évektől kezdve íjkészítéssel is foglalkozik.

Kapcsolat az íjkészítéssel: az íjkészítést a Töw megyei Dašceren-től, a Bayanxongor megyei Yadansüren-től, és Darĵāgīn Ĵamba-tól tanulta. 1995-től kezdve egészen napjainkig önállóan készíti az íjakat. Véleménye szerint ő egyike a Mongóliában tevékenykedő kb. tíz ma is dolgozó íjkészítőnek (ezt meg is erősíthetem), amire nagyon büszke. Az íjait nagy mennyiségben, inkább gyári módon, sorozatgyártásban készíti.

Lakókörnyezeti adatok: a riport készítése céljából Batmönx lakásán találkoztunk. A lakása egy lakótelepi tömbház negyedik emeletén volt megtalálható. A műhelye a háztömb mellett lévő garázssor egyik épületében helyezkedett el. Beszélgetésünkkor néhány félkész íj és néhány íjalkatrész vett körül minket. A falra szerelt állványon kb. harminc száradó íj feküdt a legkülönbözőbb méretben és készenléti állapotban.[7] A többit a műhelyben tartotta.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: a riport idején az elhangzottakat egy íjon és a körülöttünk heverő íjrészeken szemléltette. Nehézkes és vontatott beszélgetésünk volt, amely alatt folyamatosan figyelt arra, hogy komoly műhelytitkot ne adjon ki. Egy idő múlva észre vettem, hogy amikor az egyes íjrészek pontos és határozott kérdéseire került sor, kérdéseim elől kurta válaszokkal tért ki. Folyamatosan azt éreztem, hogy attól tart, ellesem a titkait és Magyarországra hazatérve megalapítom a „mongol íjak európai gyáregységét”, majd kitaszítom őt a piacról. Amikor, a kutatásaim számára fontosnak mondható, íjalkatrészeket próbáltam meg beszerezni tőle, határozottan elutasított, azzal a mondattal, hogy: „A saját íjait nem hajlandó senkinek kiadni, mert az az ő üzletét hátrányosan érinti!”

Batmönx Mongóliában készített íjait a turisták és a külföldön élő mongolok segítségével folyamatosan szivárogtatja be Európába. Németországban és Franciaországban hivatalos terjesztői vannak. Ez már nem az a szerény, egyszerű íjkészítési eljárás, mint valamikor volt. Ez

[7] Az íjak készítés során a ragasztások megszáradására sokszor hónapokat kell várni. Ez alatt az íj nyugalmi helyzetben, száaz, hűvös helyen várja a további munkafolyamatot.

már titkokkal és nagy üzleti fogásokkal teletűzdelt gazdasági érdekhalmaz. Batmönx 2004-ben jelentette meg magánkiadásában a *Mongol ündesnī sur xarwā* (Mongol nemezti íjászat) című munkáját. Koreában már évtizedek óta tanulható és kutatható a hagyományos íjkészítés és íjászat. Így a koreai íjkészítők újságokban és könyvekben nagyon alapos és átfogó anyagokat tárnak folyamatosan a közönség elé.[8] Ennek a törekvésnek az egyik mongol példája az imént említett Batmönx által írt mű is. Talán ha levetkőzik a mongolok ezt a gazdasági versengéssel teli vetélkedést, akkor Mongóliában is születhetnek olyan alapos íjakkal és íjkészítéssel kapcsolatos könyvek, mint Koreában.

Összegzésképpen azt lehet megállapítani Batmönx-hel kapcsolatban, hogy egy művelt ember, aki a hagyományos készítésű mongol íjakban rejlő gazdasági erőt a lehető legnagyobb mértékben használja ki, még akkor is, ha az íjkészítési szokásokat meg kell változtatnia emiatt.

ĴAMBĀGĪN SÜXBĀTAR (4. kép)

Életrajzi adatok: azon kevesek közé tartozik, akinek a családjában nyolc íjászgeneráció volt. A sorban ő az ötödik, az ő leszármazottai is íjásznak és íjakat készítenek. A családja Dornod megye Xalx gol járásából származik, de ő maga már Ulānbātar-ban született 1940-ben. 1959 óta él Selenge megye Dulānxān nevű járásában. 1995-ben nyugdíjba ment, így több ideje maradt régi szenvedélyével, az íjászattal foglalkozni. A nyugdájazását követően még abban az évben megalapította az „*Ewer num*" (Szaruíj) nevű Bt-t. 2002-ig ő látta el a vezetéssel kapcsolatos teendőket, majd a kor lehetőségeihez igazította vállalkozását és 2007-ben létrehozta a „*Xöwčit num*" (Felhúrozott íj) nevű Kft-t, majd átadta annak vezetését gyermekeinek. Közülük is a legtevékenyebbnek Boldbātar bizonyult, aki ma is az íjak gyártásáért felel a vállalkozásban, míg a többiek az egyéb feladatokat látják el.

Kapcsolat az íjkészítéssel: az íjkészítési technológiát édesapjától tanulta, aki inkább csak javított íjakat, de természetesen a teljes készítési technológiát tökéletesen ismerte. Eszerint aztán ő egész családjának megtanította az örökölt tudásának minden kis fortélyát. Náluk az egész család részt vesz az íjak készítésében.

Lakókörnyezeti adatok: a riportot a lakóházában rögzítettem, ami egy átlagos mongol ház volt. Íjak, íjalkatrészek alig-alig mutatták, hogy ki is annak a háznak a lakója. Mivel saját műhelyük volt, minden íjgyártással kapcsolatos anyag ott volt megtalálható.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: Süxbātar tudása minden bizonnyal kielégítő, ám azon a meggyőződésén, hogy a szaruval, inakkal ellátott visszacsapó íj a Világon egyedül

[8] JUNG YU-RAN 2005.

csak Mongóliában van, nem hajlandó változtatni. Amikor a szokásokról, hagyományokról kérdeztem, szinte semmi különlegességet nem hallottam tőle. Minden, amit tudott, az elmúlt néhány évtizedben megjelent különböző kiadványokból származik. Így azonban teljesen érthető lett számomra, hogy Süxbātar és a segítőből kézművessé előre lépő Bātar miért nem tudott semmit ezekről a kérdésekről mondani, ami igazán különleges, erre a vidékre jellemző szokás lenne. Így magyarázatot kaptam arra, hogy miért nem találkoztam ezen a környéken igazi hagyományokat ismerő íjkészítőkkel. Sajnos itt is azt kellett megállapítanom, mint már többször, hogy a fővárosban, vagy környékén élő íjkészítők a készítést üzletnek és nem hagyományőrzésnek tekintik. Mást tartanak fontosnak, ami viszont a szokások fokozatos eltűnéséhez vezet.

SÜXBĀTARĪN BOLDBĀTAR (5. kép)

Életrajzi adatok: Boldbātar Mongóliában az utolsó íjkészítő, aki az apjától Ĵ. Süxbātartól tanulta a mesterségét és tevékenyen űzi is azt. Fiatal kora ellenére tele van ötletekkel, és a mongol íj hírnevének öregbítéséhez szükséges minden lendülettel. Sajnos azonban a gazdasági érdekek az ő esetében is a hagyományok elé tolakodnak.

Boldbātar 1971-ben született Selenge megye Dulānxān járás központjában. Kisgyermek kora óta íjászik, íjakat azonban csak kb. tíz éve készít. Mivel édesapja is íjkészítő a szakmai fogásokat otthon leste el, majd édesapjával kisipari módon, de némikép sorozatgyártási módszerrel állítják elő íjaikat és terjesztik a fővárosi turistaboltokban, valamint az országba látogató turisták között.

Kapcsolat az íjkészítéssel: „gyáruk” egy nem túl nagy méretű faház Dulānxān járás központjában. A legkisebb mérettől a legnagyobb méretű íjig mindenfélét készítenek. Tevékenységük modernitását és célját mutatja az a tény, hogy az általuk gyártott íjak méreti és alaki (a hagyomány által, íratlan szabályok szerinti) sokszínűségét teljes mértékben a megrendelők határozzák meg. Készítenek a mongol íjászatban használt méretek és alakok szerinti íjakat, de alapvetően mégis az elsődleges szempontjuk, hogy a vevő mond meg mindent, és ők legyártják.

Lakókörnyezeti adatok: mindkét alkalommal, amikor találkoztam vele, a gyárukban folyt a beszélgetés.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: munkájukkal azt érték el, hogy az útikönyvek és az ismeretterjesztő filmesek szerint (sokszor túlzásokba esve, de) Mongólia egyetlen „íjgyárának” nevezik műhelyüket. Minden bizonnyal a reklámok és a hirdetések sokat meghatároznak ebben a kérdésben is. A Süxbātar és Boldbātar által készített, és a mongol parlament-

ben kiállított *ix garīn num*-ról jól látszik,[9] hogy kiemelkedő minőség is kikerülhet a Dulānxān-i „íjgyárból”.

JANĪN BĀTAR (6. kép)

Életrajzi adatok: az imént említett Boldbātar és Süxbātar mellett dolgozó, inasi szerepből kilépett, ma már önállóan is íjakat készítő mester. 1943-ban született Xöwsgöl megye Erdenebulgan nevű járásában. Kb. negyven évvel ezelőtt költözött Selenge megyének a központjába, Darxan-ba. Ma is ott él.

Kapcsolat az íjkészítéssel: az íjászatban az első tanára a Dulānxān-ban élő Süxbātar volt. Először csak az íjászatban adott tanácsokat neki, majd később aztán az 1980-as évektől kezdődően régi íjak javítását bízta rá, és lassan átadta neki az íjkészítés tudományát is. Süxbātar-on kívül az íjkészítést egy Genen nevű, híres kézművestől is tanulta.[10] Mivel az íjai kevésszer mentek tönkre el a használók kezében, Bātar ismertsége egyre messzebbre jutott és egyre inkább megbízható íjkészítő hírnevének örvendhetett.

Lakókörnyezeti adatok: Darxan városban egy lakótelepen találkoztam vele. Műhelye nem volt, a lakásának egy kis helyiségében űzte tevékenységét. Egy állványon száradtak az íjak, mellette pedig minden szerszáma és íj alkatrésze ládákban volt elhelyezve.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: Bātar a kézműveskedés kitanulásakor (valószínűleg mesterei miatt) nagyon kevés figyelmet fordított a hagyományokra. Ő sokkal inkább kézműves, mint a hagyományos mongol íjászat foggal-körömmel védelmező harcosa. Ez nem kisebbít tudásán, csak a jövő íjászainak átadandó tudás hordozóját nem minden esetben Bātar-ban kell keresnünk. Mindemellett kedves és segítőkész ember, minden bizonnyal az íjkészítést tovább tudja majd adni mindazoknak, akik átvennék tőle, de valószínűleg nekik is szükségük lesz mellette, egy másik mesterre.

LXASRANGĪN XŪXENDŪ (7. kép)

Életrajzi adatok: 1943-ban Ömnögow’ megyében született, most Dornogow’ megye központjában, Sainšand-ban él.

Kapcsolata az íjkészítéssel: 1975-től kezdődően íjászik. Azóta készít íjakat is.

---

[9] A Mongol Parlament épületében van kiállítva egy nagy méretű, mesteri módon elkészített íj. Ĵ. Süxbātar keze munkája.

[10] Cerendorĵīn Genen, Dornod megyei íjász volt, az országos versenyeken mindig aktívan részt vett, 1978-ban, 1979-ben és 1982-ben is megszerezte az első helyet. Két éven keresztül (1978-1979.) az újkori íjászversenyek második legmagasabb találati pontokkal győzedelmeskedő íjásza volt.

Lakókörnyezeti adatok: lakóhelye egy három emeletes tömbházban volt megtalálható. Íjait a ház melletti garázsban készítette. Kis helyen, csak a legszükségesebb szerszámokkal.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: több mongol íjkészítő van, akit tudása, személyes kisugárzása vagy kedvessége, segítőkészsége miatt igen nagyra tartok. Xūxendū az egyik. Nem elfogultságból, csak a megismert tényekből vontam le ezt a következtetést. Beszéde mindig lényegre törő, világos volt. Összesen háromszor találkoztunk személyesen, valamint az állami ösztöndíjam havi pénzügyi ellátmányát is meghaladó telefonszámlát produkáló több telefonbeszélgetésünk volt. Nem sajnáltam rá a pénzt és az időt, mivel Xūxendū nagy tudású, alapos és a hagyományokat jól ismerő, de legfőképp tisztelő ember. Nem csak ő maga íjászik, hanem az egész családja, felesége és gyermekei is. A visszacsapó íjak készítési technikáját alaposan és minden részletében ismeri. Ezen kívül Mongólia más területein lévő szokásokat is jól tudja, amit nem fukarkodva, szívesen és közlékeny módon adott át nekem. Ezért tökéletes adatközlőként tarthatom számon Xūxendū-t. A Xūxendū-val való kapcsolatom alatt azt állapítottam meg, hogy a modern elemektől a lehető legkisebb mértékben eltorzított, igazán régies, tiszta íjkészítési technológia egyik birtokosa ő Mongóliában.

DŪRENGĪN GOMBO (8. kép)

Életrajzi adatok: Gombo, vagy ahogyan a környezetében nevezik őt „Gombo *bagš*" (Gombo tanár úr). 1961-ben Xentī megyében, az Ömnödelger nevű járásban született halha férfi. Fiatal korától kezdve sportolt. Futott, atlétikázott, síelt, míg végül az apósával kapcsolatba kerülve elkezdte a nyilazást és az íjkészítést tanulni. Idő közben az Öndörxān-i általános iskola testnevelési tanára lett. A Xentī megyei íjászhagyományok megőrzésének céljából megalapította a Xentī Megyei Íjászszövetséget, amelynek többek között az íjászversenyek rendezése, szervezése, valamint az íjászok összefogása is a célja lett.

Kapcsolata az íjkészítéssel: érdeklődését az íjászat vezette az íjkészítés felé. Mindenkitől megpróbált minden tapasztalatot begyűjteni. Az íjkészítési technikáit saját hibáin keresztül finomította. Alapossága, odafigyelése meghozta gyümölcsét, mert az évek alatt kiváló íjkészítő vált belőle.

Lakókörnyezeti adatok: Xentī megye központjában, nem messze az öndörhān-i íjászpályától egy faházban élt családjával. Egy kis elrekesztett kamrában készítette íjait.

Személyes benyomások, megjegyzések: Első alkalommal egy íjászversenyen találkoztunk 2001-ben, Öndörhān-ban, ahol egy keveset beszélgettünk, de a versenyen való szervezési munkák miatt nem tudtam alaposabban az íjkészítésről kérdezgetni. Később a versenyt nézve kiválasztottam a ránézésre legjobbnak tűnő íjakat az íjászok kezében, amelyekről végül

kiderült, hogy mindet Gombo készítette. Szemmel látható volt, hogy íjai kiemelkedő minőséget képviselnek. Másodjára már sikerült egy hosszabb riportot rögzítenem, amikor Gombo nagy részletességgel beszélt az íjak fajtáiról, csoportosításáról, készítéséről. Xū̄xendū̄-höz hasonlatosan Gombo is alapos tudással rendelkező, a szokásokat, hagyományokat jól ismerő íjkészítő. Gombo az iskolai tanórák szemléltető eszközeihez hasonlatos táblákon a mongol összetett visszacsapó íjjal kapcsolatos összes tudnivalót összegyűjtötte és a mongol gyermekeknek többek között ezt is tanítja. Emellett 1980-óta feljegyezte az összes Xentī megyei nādam-on részt vett íjászok legelőkelőbb helyezéseit. Férfi-nő, fiú-lány kategóriákban, a pontokat, helyezéseket, lakóhelyet, esetleg munkahelyet, iskolát is feljegyezve. Ez a gyűjtemény a kutatómunkámban kimondhatatlanul fontosnak mondható. Jól látszott az is, hogy Gombo nagyon gondosan készíti íjait, és nem olyan „csámpás", görbe íjak kerültek ki eddig kezei közül, mint a turistáknak íjakat készítők műhelyeiből. Ő valóban íjászoknak szánja az íjakat. A legjobb, nagyon alapos, hosszú és minden részletében bőséges riportot 2005-ben sikerült rögzítenem tőle, harmadik találkozásunkkor. Kifejezetten komoly szakmai tudásról tett tanúbizonyságot. Xū̄xendū̄ mellett őt tekintem az íjászattal kapcsolatos hagyományok másik legjobb ismerőjének Mongóliában.

MÖNXBATĪN DAWĀXŪ̄ (9. kép)

Életrajzi adatok: ő a kutatómunka számára egy különleges esetet jelent. Szülőhelyétől kb. 1800 kilométerre elvándorolt, és most Mongólia keleti részében élő, urjánhaj nemzetiségű férfi. 1964-ben Xowd megye Buyant nevű járásában született. Kezdetekben, az urjánhaj íjászat szabályainak megfelelően, urjánhaj íjjal versenyzett Xowd megyében. Kb. húsz évvel ezelőtt költözött Xentī megyébe. Azóta csak az általános, Mongóliaszerte elterjedt halha íjászverseny szabályai szerint, és mongol visszacsapó íjjal versenyzik.

Kapcsolata az íjkészítéssel: az urjánhaj íj készítését kb. 13-14 éves korától kezdve, még szülőhelyén az édesapjától tanulta, aki csak urjánhaj íjjal lőtt és nagyon jó íjász hírében állt.

Lakókörnyezeti adatok: öndörhān-i otthonában beszélgettünk. Feleségének családja kedvesen és befogadóan bánt vele, annak ellenére, hogy meglehetősen messziről házasodott be a családba.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: Dawāxū̄-val való találkozásom alatt kiderült számomra, hogy nagyon alaposan ismeri az urjánhaj *xawčāxai* készítési technikáját. Mivel nem csak készítő, hanem gyakorló íjász is, az urjánhaj íjászversenyek szabályaiba nagyon jó bepillantást tudott adni. Sajnálatosnak mondható, hogy amióta elhagyta szülőföldjét és a lakhelyéül választott Xentī megyében él, nem készített urjánhaj íjat. Ő is sajnálkozva panaszolta

nekem, hogy elköltözése óta nem is lőtt ilyen íjjal, csak visszacsapó íjjal. Dawāxū̄, mivel jól ismeri az urjánhaj íj készítésének technikáját, és azt készségesen át is adta, jó adatközlőnek számít, még akkor is, ha már nem készít *xawčāxai*-t. Összesen kétszer találkoztunk, ám a második találkozásunkra egy sajnálatos haláleset vetett szomorú árnyat. Minden esetre bőséges hanganyagot tudtam felvenni tőle, és nagyon sokat beszélgettünk az íjakról, íjászatról.

XORLŌGĪN BAYARSAIXAN (10. kép)

Életrajzi adatok: azok közé az urjánhaj íjászok közé tartozik, aki még néha készít *xawčāxai*-t, de alapvetően összetett visszacsapó íjjal versenyzik. Sőt mostanában már az összetett íjak készítésével is ismerkedik. Bayan-Ölgī megye, Altancögc nevű járásában született 1962-ben. Mivel a szülei Dūt járásból származnak, ezért nem sokkal a megszületése után visszaköltöztek a járás központjába.

Kapcsolata az íjkészítéssel: az íjászattal tizenegynéhány éve foglalkozik, eleinte még *xawčāxai*-jal versenyzett, aztán áttért a halhák visszacsapó íjára. Az íjkészítés technológiájáról édesapjától hallott, majd a kíváncsiság rávitte, hogy maga is kipróbálja, és legyártotta élete első íját. Ennek már több, mint másfél évtizede.

Lakókörnyezeti adatok: Dūt járás központjában, a többi nyugat-mongóliai faluhoz hasonlatosan, vályogtéglákból épített és sárral tapasztott házak állnak. Ilyen volt az övé is, aminek az egyik sarkában kézműveskedett.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: azok közül az íjkészítők közül, akikkel eddig találkoztam, nem számít a legtapasztaltabbnak Bayarsaixan. Azonban sokat jelent a megítélésében, hogy az évente a fővárosban megrendezett urjánhaj íjászversenyen[11] csapatával mindig megjelenik. Így nyugodtan kijelenthető, hogy tevékeny résztvevője az urjánhaj hagyományok megmentésének.

DELGERMÖNXĪN TÖRBAT (11. kép)

Életrajzi adatok: 1944-ben született Xowd megye Dūt nevű járásában. Nemzetiségét tekintve: urjánhaj.

Kapcsolata az íjkészítéssel: az íjászatot, vele együtt pedig az íj készítését édesapjától tanulta kb. 10 éves korában. Jelenleg egészségi állapota miatt már csak ritkán kézműveskedik, tudá-

[11] 2006 óta a fővárosban a halha íjászversenyek mellett országos selejtezőt tartanak burját és urjánhaj csapatok számára. A versenyek lényege, hogy minden nép a saját szabályrendszere szerint vehet részt rajta. Ezzel tisztelik meg a halhák az országban élő nagyszámú, de mégis kissebbségben élő nemzetiségek saját hagyományát. Korábban az urjánhajok és a burjátok is csak a lakóhelyük környezetében, szűk körben rendeztek versenyeket, ma azonban a saját szabályaik szerint igaz, de mindenki számára nyíltan versenghetnek a fővárosban.

sát nagyobbik fiának, Ganbat-nak adta át. Azért Törbat még mindig nem adja fel, és ha megfelelő anyagot talál, meg persze van rá igény is, akkor elkészít egy-egy íjat.

Lakókörnyezeti adatok: ma a megyeközpontban lakik, feleségével és népes családjával. Lakhelyük udvarán vályogból épített ház is állt, ám ő ragaszkodva a megszokott jurtához, ma is abban él.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: töretlen érdeklődésem láttán kedvesen, segítőkészen, bőségesen beszélt urjánhaj nyelvjárásában az íjakról, ezért jó adatközlőként számítom őt. Alaposan, tisztán, érthetően magyarázott el mindent, amit tud az enyvkészítésről, a faíjak gyártásáról, és ettől a témától némiképp eltérve, a régi pásztoréletről egyaránt. Sajnos a betegség és az idős kor gátat szabott lelkesedésének. A hosszú évek alatt az édesapjától megtanult íjhasználattal, íjkészítéssel kapcsolatos tevékenységének a műtőasztal vetett véget. Amennyire tőle tellett fiának átadta tudását, ám ő már csak nézegeti a jurta tetőrúdjaihoz kötött visszacsapó íját. Ahogyan a többi urjánhaj íjásznál, úgy már nála sem lehet látni urjánhaj *xawčāxai*-t. A család egyetlen botíját a fia vette magához.

ŠIĴIRBĀTARĪN JUNDUIDAGWA (12. kép)

Életrajzi adatok: 1920-ban született Xentī megye Dadal nevű járásában, a Balĵ folyó partján. Sokat hányta-vetette az élet, a II. világháborúban harcolt a Xalx-gol-nál, hősiességéért kitüntették, amely emlékplakettnek a szövegét a már klasszikus mongol írást olvasni nem tudó kísérőmnek veretes mongol nyelven olvasott fel. A megpróbáltatások ellenére mindig visszatért szülőföldjére, meg se fordult a fejében, hogy elhagyja azt. Élete során olyan „csodák” készítését tanulta meg, mint a nyereg, íj, mindenféle fa eszközök (edények, használati tárgyak…) faragása, és a természetben nyitott szemmel járó emberként minden csodálatos természeti ritkaságot összegyűjtott (középen lyukas kerek kő, furcsán nőtt faágak, különleges agancsok). Dadal járásban tett barangolásaim alatt mindig kíváncsian figyeltem az ott élő népek által használt eszközöket, így a lószerszámokat is. Ám használatban lévő, (hétköznapi) burját nyerget, mindössze egy alkalommal láttam csak. Díszes, a hagyományoknak megfelelően kidíszített burját nyerge viszont a környéken egyedül Junduidagwa-nak volt![12]

Kapcsolata az íjkészítéssel: kisgyermek korától kezdve íjászik és kb. tíz éves kora óta készít íjakat. Mivel burját a nemzetisége mindig is burját *xawčāxai*-jal nyilazott és annak a készítését tanulta meg édesapjától.

[12] BIRTALAN 2008. Nyereg (Emēl) c. cikk fényképmellékleteiben; KUN 2004. XVII. színes tábla

Lakókörnyezeti adatok: Junduidagwa nyári szállása (mint ezen a vidéken sokaknak) egy faház volt, a Balĵ folyó északi partján. Itt, mivel mellette a jurta is fel volt állítva, kényelmesen elfért a műhelye és a lakhelye egyaránt. Szerszámai, eszközei rendezetten ládákban, vagy az éppen használatban lévők a tűz körül voltak tárolva. A saját íja, ami különlegesen díszített burját *xawčāxai* volt, a falon egy szegre volt felakasztva, alatta mandzsu (ma már inkább mongol) tegez tele fém nyílhegyekkel ellátott nyílvesszőkkel.[13] A téli szállása kicsit északabbra volt, egy szélvédett, hatalmas erdőfoltokkal tarkított tisztás szélén. Itt a nyáron csak raktározásra használt jurta szolgált lakhelyül és a felszerelés egy másik jurtába került.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: minden túlzás nélkül jelenthetem ki, hogy Junduidagwa egy letűnt kor (sajnos) elfeledett hírnöke! A XXI. századi ember számára szinte felfoghatatlan világszemlélettel él, olyan helyen, ahol sokak közülünk rövid időn belül éhen halnának, vagy a vadállatok prédájává válnának. Junduidagwa igazi erdei ember. Egyik ottjártamkor, a maga nehezen érthető „hamnigánosan-burjátosan" kiejtett halha szavain azt mondta nekem: „Én úgy nőttem fel az erdőben mint a vadállatok!" Igazi ezermester ő. Emiatt az utóbbi években turistalátványosság lett belőle, és az a pénz, amit a látogatóknak eladott tárgyakért kapott a családja, sokat segített az életszínvonaluk emelésén.[14] Annak ellenére, hogy Junduidagwa messze földön híres íjkészítő, a nyergei is távoli területekre is eljutottak a mongol népek között, és még soha becsmérelő szó nem érte egyiket sem. Öt évembe tellett, mire végre el tudtam érni, hogy alkuba bocsátkozzon velem a saját ezüstveretes burját nyergére. Sajnos azonban az amerikai turista dollárjaival nem tudtam versenyre kelni és az egyik turistabázison minden bizonnyal az én ajánlatom többszöröséért akadt gazdája. Amikor először (2001-ben) jártam Junduidagwa-nál, akkor még feltette az ünnepeken nyergét a lovára, 2005-ben már csak dísz volt az egyik helyiségben. Az íjakat és a nyilakat mindig a burját hagyományok követésével és betartásával készítette. Utolsó ottjártamkor kissé megromlott az egészségi állapota, ám még mindig készített íjat. A nyereggyártást Junduidagwa-tól az unokája vette át, aki nagyapjához hasonló módon, kiváló nyergeket készít. Sajnos burjátot már nem, mert állítása szerint: „Nincs rá igény!".

A Mongóliában élő íjkészítők (tudomásom szerint) mind városban, vagy valamiféle településen laknak. Junduidagwa az egyetlen, aki még mindig nomád életet él. Sok beszélgeté-

[13] Először, amikor a nyári szállásán meglátogattam, a faház bejárati ajtaja mellett három kitömött medve fogadott, ami nem kis meglepetést okozott nekem. Az egyiket lásd: BIRTALAN 2008. A burját népviselet (*buryād xubsahan*)

[14] Egy alkalommal Magyarországról egy turistacsoport utazott Mongóliába. Tanácsot kértek tőlem, hogy hova menjenek, ha szép, különleges és érdekes dolgokat szeretnének látni. Én Xentī megyét javasoltam nekik. Végül eljutottak Junduidagwa-hoz, aki többek között az állandóan hozzá látogató magyar, vagyis az én fényképemet is megmutatta nekik.

sünk alatt minden esetben azt vettem észre, hogy mind jobban és jobban értem az elmondottakat, vagyis kezdtem bele látni ennek az íjnak a működésébe, készítésébe és az erdei életmód sajátosságaiba. Junduidagwa mindig úgy magyarázott, mint aki tovább akarja adni nekem a tudását. Sajnálkozva és szomorúan mondta többször, hogy nincs, aki meg akarná tanulni az íjkészítést tőle. Egyetlen tanítványa van, Ganöljī, aki viszont betegsége miatt nem alkalmas arra, hogy tovább adja a jövő generációinak a tudást.

Junduidagwa csendesen tevékenykedik az erdő rejtekén és minden percet az alkotásra fordít. Remélem ma is jól van és még sok évvel hosszabbítja meg létét a tiszta erdei levegő!

GOMBODARĪN CERENDORĴ (13. kép)

Életrajzi adatok: Cerendorĵ 1930-ban született Xentī megye Dadal nevű járásában. A hozzá hasonló gyermekeknek megfelelő koruk elérése után nem volt más feladatuk, mint a család állatait őrizni és mindent kitanulni, ami a megmaradáshoz szükséges Mongóliában. Miközben sorra végezte iskoláit kb. 20 évesen elhatározta, hogy elutazik a fővárosba és tanár lesz. Nagyon érdekelte a történelem, ezért elhatározásához híven, a Tanárképző Főiskola történelem szakának elvégzése után történelemtanárként tért vissza Dadal járásba. Nyugdíjazásáig aztán a Dadal-i általános iskolában dolgozott. Szabad idejében íjászott és a burjátok hagyományos egyszerű íját készítette. Sajnos ma már egészségi állapota miatt abbahagyta az íjgyártást, ami megerősített abban a tudatomban, hogy a burjátok közül Junduidagwa az egyetlen, aki ma is készít burját *xawčāxai*-t.

Kapcsolat az íjkészítéssel: az íjászatot és a burját egyszerű íj készítésének a technikáját édesapjától tanulta, még gyermekkorában.

Lakókörnyezeti adatok: Dadal járás központjában találkoztunk, a házában. A riport rögzítésénél több segítőm is akadt. Az egyik, (minden bizonnyal a leglelkesebb) egy kb. 6 éves kisfiú volt, aki játékaival akkora zajt csapott, hogy egymás szavát is alig értettük. Így alkotó tevékenységét meg kellett szakítania, és kikísérték a házon kívülre játszani. Egy lelkes, mondhatni komoly érdeklődő autósofőr volt a tolmácsom, aki az általam használt halha mongol nyelvemet fordította „burjátos halha mongolra”. Továbbá egy, a nemrég megalapított Dadal-i keresztény közösség vezetője vett még részt a beszélgetésben. Mivel az átlag embernek nincs ideje a hétköznapokban arra, hogy a régi dolgokról kérdezzenek az idősektől, ezért a középkorú felnőttek is csodálkozó tekintettel bámulták Cerendorĵ guai-t íjakról szóló rögtönzött előadása alatt.

Személyes benyomásaim, megjegyzések: sajnos mindössze egyszer tudtunk találkozni és a kutatás szempontjából fontos kérdéseimet feltenni neki. Az ezalatt a hosszú beszélgetés

alatt rögzített hangfelvétel azonban igazi kincsnek bizonyult. Idős kora miatt már nem készített íjakat, de egy szaruborításos összetett visszacsapó íja azért volt. Ezt is már jó ideje nem emelte megfeszítve versenycél felé. Az igazsághoz hozzá kell tenni, hogy idejét sem tudta, amikor utoljára ilyen sokat kérdeztek volna tőle a burját íjakról. Néha megállt, és csodálkozón kérdezett vissza: „Honnan tudod ezt ilyen jól?" Egyszer szakítottam rá néhány percet, és a felvételen kívül elmondtam, hogy Junduidagwa volt az, akitől már évek óta gyűjtök, és így ismerhettem meg a burját íjakat.

AZ ÍJAK MÉRETVÉTELI MÓDSZEREI

A kutatómunkám során többször szembe kerültem azzal a kérdéssel, hogy az íjakon a méretek levétele milyen módon történjen. Ezek a méretek pl.: az íj hossza, az íjvég hossza, az íjvégcsúcsok közötti távolság, a markolat hossza, az íjkarok hossza, a markolat és az íjkarok közötti szög mérete, az íjvég és az íjkar közötti szög mérete. Meghatározásuk számos akadályba ütközött; mint például az íjak némelyikénél az íjvégcsúcsok hiánya, az íjvég-íjkar közötti szög leméréséné az íjvég görbülete, törött íjvég, íjkar, illetve ha az egyes részek (pl.: markolat) a nyírkéreg borítás miatt nem látszódnak.

Ezeknek az akadályoknak a leküzdésére a meglévő méretvételi módszereken túl újabbakat kellett kidolgoznom, amelyek állandó használatával követhető és pontos adatokat kaphattam. A mások által alkalmazott íjszög mérési technikák keverésével azonban nem minden esetben megegyező, sőt, sokszor eltérő eredményeket lehet látni, ezért a később felsorolásra kerülő méretvételi módszerek (amiatt, hogy még nem teljesen kiforrottak) szabályait a tévedések elkerülése végett szigorúan be kellett tartanom. Mivel a mongol íjakon ez idáig ilyen és hasonló problémával kutató nem foglalkozott, remélhetőleg a jövőben jól használhatóak lesznek az említett módszerek, és mint ebben úttörő, élhetek azzal a kiváltsággal, hogy a magam módszereit követem.

- Az íj hossza: Az íjak hosszát mindenkor a külső (az íjásztól távolabb eső) oldalon mérem. Az íj, ha leajzott állapotban van, kissé nehézkes a méretvétel, ugyanis a visszacsapó íjak nyugalmi helyzetéből következően, a fordított „C" alak belső görbületén kell haladni a mérőszalaggal. Ha az íjak hosszát a belső (az íjászhoz közelebb eső) oldalon mérném le, egyes íjaknál (pl. a mandzsu íjak) a húrzsámoly, vagy húrhíd eltarthatja a mérőszalagot és lehetőséget adhat a tévedésre.

- Az íjvég hossza: Az íjvég teljes hosszát úgy lehet lemérni, ha az előzőhöz hasonló módon, a külső íven haladunk a mérőszalaggal. Ha íjvéggel nem, csak íjvégcsontokkal tudunk dolgozni, akkor nem kapunk pontos méreteket. Ennek oka, hogy a felragasztott inak ragasztási helye karcolásokkal jelezve van, a csapolások és a ragasztási felületek eltérése miatt pontosan nem mérhető le az íjvég, csak kikövetkeztethető a hossza.

További problémát jelent, hogy az íjvégcsontok egy része minden bizonnyal felnyúlt az íjkarra. Ennek a mértékét jelezhetik az íjvégcsont alsó felén lévő karcolások (hiszen itt az inakkal való körbetekerés erősítette és a felhasadástól megvédte az íjvégcsontot), ám a fából készült íjvégek valódi méretét, a csapolásnagyság ismeretének a hiánya miatt, mind pedig a csapolást követő, egészen az íjvégcsúcsig tartó valódi hosszt, nem lehet lemérni, vagyis ezáltal az íjvég valódi méretét nem kaphatjuk meg. Külön igaz ez a rövid íjcsontú íjakra, amelyeknél csak az íjvég utolsó 10-15cm-ét borította csontlap. Ezek végképp alkalmatlanok az íjvéghossz meghatározására.

Abban az esetben, ha az íjvég kézzel fogható, a „fecskefarok” csapolástól az íjvégcsúcsig pontosan le lehet mérni az íjvég teljes hosszát. Többször előfordulhat azonban, hogy az íjvégcsúcs le van törve, vagy a becsapolt szaru íjvégtoldalék hiányzik, ezért ebben az esetben sem lehet pontos adatot megadni. Ezt áthidalandó (amennyiben az lehetséges) az ép íjvégen egy általunk meghatározott ponttól méretet kell venni, majd a törött íjvégen is fel kell venni egy ugyanolyan pontot, és hozzá kell adni a korábban kapott értéket. Így ha minden adatot pontosan jegyeztünk fel, és a méretvételben nem esett hiba, nagy pontossággal meg lehet mondani a törött íjvég hosszát is.

Természetesen az eltérő hosszúságú íjvégek esetében további nehézségeket okozhat a két íjvég közötti különbség. Így amennyiben ilyen íj kerül lemérésre, és sérült(ek) az íjvég(ek) csak következtetéssel lehet megadni a méreteket.

- Az íjvégek közötti távolság: Mivel az íjon rövidebb és hosszabb húr egyaránt használható nyilazáskor, a felajzott állapotban mérhető adatok némiképp eltérhetnek, ezért az íjvégek közötti távolságot az íj leajzott állapotában érdemes lemérni. Leginkább azért is, mert a múzeumokban őrzött több száz éves íjakat nem lehet felajzani.

A két íjvégcsúcsot kell összekötni egy mérőszalaggal, úgy, hogy a két pont az íjvégcsúcs leghegyén legyen. Ha valamelyik íjvégcsúcs hiányzik, akkor a fentebb említett kiegészítéses módszerrel lehet pótolni, de ebben az esetben csak megközelítőleges pontosságot lehet majd megadni.

- A markolat hossza: A markolat egyes esetekben jól elkülöníthető része az íjnak, tehát könnyen lemérhető, ám időnként egyes esetekben nehezen meghatározható a tényleges hossz. Többségében, mivel meghatározható a markolat két vége, a méretvétel sem túlzottan nehéz feladat. Az íjkarok, az íj hajlási tulajdonságainak kihasználása végett, ellapítottak (3-5cm szélességben), míg a markolat vastagsága a marokba illeszkedéshez alakítva, gömbölyű, vagy tojásdad keresztmetszetű (2-3cm vastag). A két alakzat találkozási pontjától kezdve mérhető le a markolat hossza. Némi tévedésre adhat okot a markolaton körbetekert bőr, parafa, vagy nyírkéreg borítás.

- Az íjkarok hossza: Az imént említett, a markolat hosszának méretvételéhez használt viszonyítási ponttól, az íjvég és íjkar csapolásának a végéig pontosan lemérhetőek az íjkarok hosszai.

- A markolat és az íjkarok közötti szögek meghatározása: A látszat ellenére ezt a szöget nem túl egyszerű lemérni. A XVII. század előtti időkből származó íjak esetében a markolatszög többnyire egyenes, vagy megközelíti az egyenest. Azonban a mandzsu íjak Mongóliában való megjelenését követően a markolat görbítetté vált. Még inkább fokozott ez a görbeség a XX. századi íjaknál. Dolgozatomban fel fogom sorolni mind a szakirodalom által, mind pedig az íjkészítők által használt íjak alakjára vonatkozó beosztási rendszereket. Ezeknek megléte azonban semmiképpen nem tehető a XVII. század előtti időkre Mongóliában. Ezért a markolat és az íjkarok között bezárt szög meghatározása a régi keletkezésű íjaknál csak a múzeumi gyűjteményekre hagyatkozhatunk, míg a mandzsu íjak esetében az íjászok, vagy íjkészítő által őrizgetett íjakon is végezhetünk méréseket.

Az íjkarok a mandzsu korig egy adott görbülettel igaz, de megközelítőleg egyenesen készültek Mongóliában. A XIII-XIV. századinak tartott, viszonylag épségben megtalált íjak görbített íjválla a folyamatos használat folyamán, vagy a barlangban eltöltött több száz év miatt is görbévé válhatott. Ezt a legjobban az eltérő íjkar görbületek (és ezzel együtt az markolat és íjkar szögek) mutatják a legjobban. Sajnos nekünk esetenként ezeknek, az idő vasfoga által megtépázott, és a használatban meggörbült íjakon kell pontos méréseket elvégeznünk, ami igen nehéz feladat.

A markolat és az íjkar közötti szöget a következőképpen lehet lemérni: a markolat két végét (az íjkarral való találkozási pontnál) jól meg tudjuk határozni. Ezeket a pontokat markolat belső oldalánál egy egyenes vonallal összekötjük. Ezután a markolat egyik végpontját

összekötjük az azonos oldalon lévő íjkar és íjvég találkozási pontjával. Ezzel megkapunk két egyenest, amivel meg tudjuk határozni a markolat és az íjkar által közrezárt szöget.

- Az íjvég és az íjtest közötti szög meghatározása: A görbe íjvégek némiképp megnehezítik a méretvételt. Ezért az alábbi módszert voltam kénytelen kidolgozni. Ahogyan a korábbi méretvételi eljárások alatt, úgy itt is fontos, hogy az adott íj fényképén, esetleg pontos rajzán dolgozzunk, vagy ha az íjon végezzük a méréseket, akkor nagyon körültekintően járjunk el.

A belső oldalon lévő markolat-íjkar találkozási pontot és az íjvég-íjkar találkozási pontot egy egyenessel összekötjük. Ez után az íjvég és az íjkar találkozási pontját és a húr beakasztó hornyának a fenékpontját kötjük össze egy egyenessel. Így két egyenest kapunk, aminek a segítségével képesek vagyunk a keresett szög meghatározására. Fontos, hogy a beakasztó horony fenékpontját kössük össze a másik ponttal, mert a múzeumi íjaknál nagyon gyakran találkozhatunk sérült íjvégű íjakkal.

A MONGOL SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE

Hazánkban a fegyverek fejlődéstörténetével foglalkozó kutatók számára mindig is nagy fontossággal bírt a belső-ázsiai, mai napig még mindig használatban lévő íjak tanulmányozása. Mivel Magyarországon a népvándorlás kori íjak kutatása csak a régészek által kiásott íjmaradványokra és a meglehetősen kevés írott forrásra szorítkozik, ezért az ázsiai íjfeszítő népek akár ma is használt íjai a kutatás középpontjába kerültek.

A mongolok az általuk használt íjak múltját eléggé sajátosan látják. Ezekről a kutatásokról leginkább csak az 1950-es évektől kezdődően adtak számot, de a legalaposabb, valóban tudományos igényű írás megszületésére az 1970-es évekig kellett várni. A megjelent munkákban leginkább csak az adott jelennel, vagy a közelmúltukkal foglalkoztak széles körben. Komolyabb összefoglaló, a témát nagy részletességgel tárgyaló könyv pedig 2000-ben került kiadásra. A most következő felsorolásban úgy gondoltam, hogy a mongol nyelvű, Európában nehezen elérhető, szakirodalmat veszem elő. Ezzel is az utánam következő kutatók számára adjak segítséget. Az alábbiakban kritikai értékelését adom a mongolok íjászattal, íjkészítéssel foglalkozó szakirodalmának.

- Az első összefoglaló munkának kell tekinteni Mišigdonoi, C., *Mongolīn sur xarwāltīn tuxai*. Ulānbātar 1951. [A mongol íjászatról] Viszonylag rövid és felületes, de minden bizonnyal a mongóliai íjhasználat kutatásának úttörőjeként tekinthetünk a szerzőre.

- Namnandorĵ, O., *Sur xarwax, namnax tuxai*. Ulānbātar 1957. [Az íjászatról és a lovasíjászatról]. Nagyon érdekes mű, különlegessége, hogy az 1950-es években Mongóliában meglévő íjászversenyek szabályait is ismerteti, kitérve a használatban lévő íjakra, nyilakra. A lovasíjászatról szóló része pedig az ismert szakirodalomban szinte egyedülálló.

- Az íjakról, azok készítéséről kevés adattal rendelkezik, ám az íjászversenyekről és azok fejlődéséről nagyon jól összefoglalt munka: Jorig, R., *Mongol ardīn sport*, Ulānbātar 1960. [Mongol népi sport]

- Szintén inkább csak az íjászversenyekről és azok fejlődéséről készített mű: Magsarĵaw, X., *Dolōn xušū nādam*. Ulānbātar 1960. [A hét hosún[15] nádamja] Mivel azonban ez a könyv a *nādam*-on legfontosabban szerephez jutó három versenyszámról szól, csak a teljes terjedelem harmada jutott az íjnak és az íjászatnak.

- Nagyon alapos munka Baldandorĵ, D. – Dondog, N. – Šaraw, S., *Surīn xarwā*. Ulānbātar 1971. [Íjászat]. A szerzők az 1960-1970-es években Mongóliára olyannyira jellemző szocialista korszemléletét leszámítva a lehető legaprólékosabban követik végig a mongol visszacsapó íjak készítését, működését, használatát. Nagyon jól mutatja a könyv az íjászat mint harci tevékenység ma már kizárólagosan csak sporttá való átalakulását, majd a kialakult különböző íjászversenyek fajtáit. Mindamellett jól kiemeli a nomád népek mindennapi életében az íjászversenyek fontos szerepét.[16]

- A mongol íjászversenyekről jelentős fényképanyaggal rendelkező mű Galindiw, R. – Ösöxbayar, R., *Erīn gurwan nādam*. Ulānbātar 1977. [A férfi három versenye] A közölt arhív fényképek nagy segítséget adnak a XX. században használatban lévő íjak tanulmányozásához.

---

[15] *Xušū*/hosún: régi közigazgatási egység.

[16] A könyv egyik társszerzője (Baldandorĵ. D.) Mendbayar, Č., Dorĵ, D., Yadamsüren, L., Mönxĵargal, D. nevű íjászokkal együtt 1978-ban régi versenyszámokból, mint *bömbög namnax*, *sarampai xarwax* (bővebben lásd később az íjászversenyek című fejezetnél), összeállított lovas bemutatót tartottak Ulānbātar-ban. Hagyományteremtő törekvésük sajnos nem talált elegendő követőre.

- A mongol íjászversenyeket alaposan tárgyaló, és a korábban megjelent (általam is ismertetett) mongol szakirodalmat feldolgozó mű Gongorĵaw, U., *Mongolīn ertnī xarwūl temcēn*. Ulānbātar 1982. [Régi íjászversenyek Mongóliában].

- A fentieket követi Damdinsüren, A., *Mongolīn jewsgīn towč tūx*. Ulānbātar 1990. [Rövid mongol fegyvertörténet] című munkája. Mivel a szerző egy teljes, minden fegyverre kiterjedő fegyvertörténeti áttekintést ad, viszonylag kevés hely jutott az íj kérdéskörének, ám ennek ellenére nagyon hasznos mű.

- Kevésbé fontos, ám az íj hagyományos íjászversenyen való használatáról bőven olvashatunk Ariyāsüren, Č. – Nyambū, X., *Mongol yos janšilīn ix tailbar toli*. Ulānbātar 1991. [Mongol szokások nagy szótára] több részes szótárában. megtalálhatóak benne az íjászatra vonatkozó szabályok, dicsérőénekek, szokások.

- Puncagdorĵ, B., *Altain urianxain surīn xarwā*. Ölgī 1992. [Az altaji urjánhajok íjászata] mondhatjuk, hogy egy belső keletkezésű mű. Nem túl hosszú, nem túl tudományos, mégis úttörő szerepe van a szerzőnek, mert ebben a témában a saját környezetében korábban hasonló munka nem jelent meg. A Bayan-Ölgī és Xowd megyében élő idős urjánhajoktól felgyűjtött és közreadott anyagból jól látszik, hogy könyvének lapjai sok régi, szájhagyomány útján terjedő tapasztalatot adnak közre. Emellett azonban megpróbálta a vonatkozó irodalmat is felhasználni, de a kor gondolkodására jellemző módon a hivatkozások forrását nagyon hiányosan adta meg. Értékes táblázatot közöl emellett az 1966-tól kezdve Bayan-Ölgī megyében versenyen győztes és különböző címeket kapott íjászokról, ami igazán nagyra becsülendő.

- Dorĵgotow, A. – Songino, Č., *Juragt toli*. Ulānbātar 1998. [Képes szótár] rajzokkal kiegészített szótárában jelentős szakszóforrást találunk. Nem csak az íj, de a nyíl elemei, viszonylag nagy részletességgel, szemléletes rajzokkal kísérve láthatóak. Az íjak-nyilak tanulmányozásában nagy segítségünkre lehet e mű. Külön megemlítendő, hogy *Songino* asszony férjével közösen egy „Nomád kultúra” múzeumot hoztak létre a közelmúltban.

- Bajarsüren, Ĵ., *Ix mongol ulsīn cergīn jer jewseg* (*XII jūnī exen*). Ulānbātar 2000. [A nagy mongol birodalom katonáinak fegyverei (XII. századtól kezdődően)] című doktori értekezése képezte az alapját a később, ebben a témában megjelentetett többi munkájának, melyeket itt is meg fogok említeni.

- Nem túlzás azt állítani, hogy az eddig szakirodalom közül a legalaposabb, leginkább követhető, jól összeszedett, és az íjakról-nyilakról bőséges anyaggal rendelkező könyv Bajarsüren, Ĵ., *Čingis xānī cergīn jer jewseg*. Ulānbātar 2000. [Dzsingisz kán seregének fegyverei] című műve. Rengeteg gyakorlati tapasztalattal találkozhatunk benne, logikus, ész-szerűen átgondolt elméletekkel kiegészítve. Említi és röviden tárgyalja a burját *xawčāxai*-t is. Talán azért lehet ilyen jól áttekinthető és alapos e mű, mert a szerző maga is katona és sokkal jobban átlátja mindazt, amit a civilek nem.

- Szintén a közelmúltban jelent meg Süxbātar, Ĵ. – Lxagwasüren, Ĵ., *Ūxain türleg*. Selenge 2001. [Az íjászversenyek találatjelző éneke száll]. Áttekintést ad az észak-mongóliai, sokak által az íjkészítés központjának tartott, Szelenge megyében (Selenge aimag) fellelhető szokásokról, és az ott folyó íjászversenyek történetéről, fajtáiról. Rövidsége ellenére nagyon alapos mű. Mivel Süxbātar, Ĵ. az egyik szerző, általa Mongóliában az első olyan könyv jelent meg, ahol az íjak készítéséről egy íjkészítő írja le a tapasztalatait.

- Az előzőhöz hasonló szerkesztésű, de a mai íjászversenyek szabályrendszerével kiegé-szített mű Süxbātar, Ĵ., *Ündesnī ulamĵlalt surīn xarwā*. Dulānxān 2002. [Hagyományos nem-zeti íjászat].

- Bajarsüren, Ĵ. már korábban említett munkáit felhasználva Šagdar, X.-val az *Ix sū jalīn iwgēl dor*. Ulānbātar 2003. [Nagy Fenség védelmében] című közös munkában foglalkoznak Dzsingisz kán (*Čingis xān*) hadi tevékenységével és katonáinak fegyvereivel. Külön részben tárgyalják a XIII. századi mongol fegyvereket és azok használatát.

- Batmönx, T., *Mongol ündesnī sur xarwā*. Ulānbātar 2004. [Mongol nemzeti íjászat]. A szerző szintén egy íjkészítő. Szinte semmi újat nem ír le, sőt, a korábban megismert adatokat is hiányosan veszi számba. Önálló gondolatokat, tapasztalatokat egyáltalán nem találunk meg benne. Nem alapos, és semmiképpen sem mondható tudományos igényű munkának. Ennek ellenére figyelembe kell venni a szakirodalom ismertetésénél.

- Garamdorĵ, P., *Dornod aimgīn Bayan-ūl sumīn mergen xarwāčid*. Baganūr 2004. [A Dornod megyei Bayan-ūl járás mesteríjászai] Nagyon alaposan és részletesen veszi számba a járás összes íjászát, aki ott született, vagy más módon kapcsolódik hozzá. Listát közöl többek között a járás íjászairól, ami összesen 318 névből áll. Ez az eddigi kiadványok ismeretében

egyedülálló. Valamint a már elhunyt, de egykor nagy érdemeket szerzett íjászok fényképekkel ellátott, rövid életrajzi leírásai is előkerülnek benne, ami szintén kiemelkedő.

- Lxagwasüren, G. – Batsüx, G. – Batxuyag, S. – Cewegmid, G. – Basxū, D. – Batsüx, D., *Mongol ündesnī sport, toglōm*. Ulānbātar 2004 [Mongol nemzeti sport és játék]. Az íjászatról szóló részben nem csak a korábban ismertetett munkák és közlések kerültek felhasználásra, hanem a nyílvessző és az íj fizikai tulajdonságait, valamint mozgásmechanikai vizsgálatait is megtalálhatjuk ebben az egyébként a Testnevelési Főiskola számára készített tankönyvben.

- A más munkákban csak mellékesen megjelenő kis népekre jellemző íjászatról komolyabb anyagot tudományos igénnyel tár az érdeklődők elé Ganbold, M., *Altain urianxain surīn xarwā*. Xowd 2006. [Az altaji urjánhajok íjászata] című művében. Korábban már ebben a témában egy cikket adott ki a szerző,[17] aminek egy tovább dolgozott, kibővített változata ez a könyv. Mivel Ganbold, M. a Xowd-i Egyetem (*Xowdīn Ix Surgūl'*) történelem tanára, ezért tudományos alapossággal veszi sorra a kapcsolódó témákat. Ami kiemeli a művet, az a felsorolás a könyv végén, az urjánhaj íjászokról Bayan-Ölgī és Xowd megyékből. Ez a lista a jövő kutatói számára felbecsülhetetlen értékű.

- Süxbātar, Ĵ., *Mongolīn udamt mergečūd*. Ulānbātar 2009. [Mongol mesteríjász családok] Ennek a szerzőnek már a harmadik munkája. Az íjászattal, de ami a legfontosabb az íjászokkal foglalkozik a mű. Lényegében ez egy fényképgyűjtemény, kimagasló eredményeket elért íjászokról és hozzátartozóikról. Jó minőségű és kifejezetten alapos. Remélhetőleg az ilyen jellegű művek kiadásának a jövőben több követője lesz.

A mongol nyelvű szakirodalomban a fentebb felsorolt munkákon kívül létezik még néhány könyv, vagy tanulmány, melyekben előkerülnek a belső-ázsiai íjak fejlődését, készítését, használatát érintő kérdések. Azonban a hadi eseményekkel foglalkozó művekben leginkább csak a hadtestek mozgása, a csaták kimenetelét befolyásoló tényezők kerülnek ismertetésre, de az íjakkal mint eszközökkel keveset foglalkoznak a szerzők. A nem szakképzett kutatók könyveiben, amikor az íjak történelmére kerül a szó, a megjelentetett tudományos anyagokból táplálkoznak. Sokszor látható az is, hogy amikor átvesznek máshonnan adatokat,

[17] GANBOLD – AMGALAN 2001. pp. 73-90.

azokat sajátos színben adják vissza. Ezt a jelenséget talán szó nélkül el kell fogadni, és meg kell békélni azzal, hogy ez a mongol íjászok és íjkészítők sajátos látásmódja.

II. A MONGOL ÍJAK TIPOLÓGIAI ÁTTEKINTÉSE

A BELSŐ-ÁZSIAI ÍJAKRÓL ÁLTALÁNOSAN

Az íj: nyilak kilövésére alkalmas fegyver, melyet az őskőkor óta ismer és használ az emberiség. Tökéletesebb formája a rendszerint kétféle fából, csontlemez merevítéssel ellátott visszacsapó (reflex) íj, melyet már az ázsiai hunok előtti kortól ismert a nomád világ.[18] Más megfogalmazásban pedig: távolra ható fegyver, mellyel nyilakat lőttek az ellenségre vagy az elejtendő vadra. A bunkó után az emberiség nagy részének legősibb fegyvere.[19]

Tehát az íj az egyik legősibb eszközök egyike, amit az emberiség egyaránt használt harcra és vadászatra is. Az íjhasználatról a kőkortól kezdődően sziklákra vésve kapunk bizonyítékot. A korabeli művészek a lehető legnagyobb pontossággal dokumentálták az íjak fejlődését. Néhol jól látható az adott korban használt íj alakja, sokszor pedig szerkezeti felépítése is.[20] Ahogy az összes többi fegyver, úgy az íj is fejlődött, változott. A fejlesztéseket mindig az arra lehetőséget szerző népek végezték el, legalább is az ő nevükhöz kötve egyszerűbb ennek a változásnak a vizsgálata. A „lehetőség" kifejezés jelen esetben nem a legmegfelelőbb, de úgy gondolom, hogy használható. Valójában arról van szó, hogy amint egy nép a hatalmát kiterjesztette más népekre, a legyőzöttekre kényszerítették az addig használt közigazgatási, vagy hadi rendszerüket, korábbi kereskedelmi vagy kulturális kapcsolataikat. Amint egy adott nép birodalom alapításához jutott, a vezető réteg által addig használt íjakon alkalmazott fejlesztések kihatással voltak a birodalom többi népeire is, és törvényszerűen az új, esetenként továbbfejlesztett íj terjedt el széles körben a társadalmi ranglétrán fentről lefelé.[21] A meghódítottak valószínúleg az egymás mellett élés miatt több dolgot átvettek volna a szomszéd, olykor erősebb birodalmaktól. A behódoltatásuk csak gyorsította ezt az eszközcserét. Igaz az újítások elterjedéséhez idő kellett. Így egy nép körében a régi és az újabb íj váltása sokszor évtizedek, évszázadok alatt ment végbe, és egymás mellett sok éven keresztül megtalálható volt mindkettő. Azonban néhány évtized, vagy néhány száz év alatt mindig

[18] ERDÉLYI 2001. p. 18.
[19] RÉVAI Nagy Lexikona 1914. pp. 494-495.
[20] OKLADNYIKOW – MARTINOV 1983. p. 177.; továbbá: CEWĒNDORĴ – KUBAREW – YAKOBSON 2005.; SER-ODĴAW 1987.
[21] TOKAJI Zsolt, A régi Kína fegyverei című munkájában többször kifejti hozzám hasonló véleményét.

megtörtént a teljes csere.[22] Egyes elemek a fegyverváltást követő évszázadokban még mindig megtalálhatóak voltak (pl. csont nyílhegy), csak a szerepük változott meg és a hadi eseményektől távol szakrális, vadászati, vagy gyakorlási szereppel éltek tovább. A teljes cserét tovább befolyásolták többek között az egyes népvándorlási hullámok is, és az őshazát jelentő terület kultúrkörétől való távolság.

Különleges elemnek számít, de ma még teljes biztonsággal nem állapítható meg a burját *xawčāxai*-ról, hogy a burjátok ezt az íjtípust átvették volna valaki(k)től. A burját egyszerű íjat összevetve a XIII. században már meglévő vörösfenyőből készített úgy nevezett *alangir num*-mal (bővebben lásd később) láthatóvá válik, hogy ez a két íj egyazon típusba tartozik. Így Mongóliában a XIII. századtól napjainkig a visszacsapó íjak mellett az egy fából készített egyszerű íj teljes bizonyossággal megtalálható volt. A mai állati ínrostokkal is ellátott burját íj viszont már saját, legújabb kori fejlesztése a burjátoknak. Mivel az urjánhaj *xawčāxai* szerkezetét és készítését tekintve szoros kapcsolatot mutat a burját *xawčāxai*-jal, a két íjat nyugodt szívvel párhuzamba lehet állítani és a köztük lévő szoros kapcsolatot könnyen meg lehet állapítani. Az állati inakkal megerősített egyszerű íjakra vonatkozólag párhuzammal tud szolgálni a belső-ázsiai vizsgált területektől távol eső Észak-amerikai indiánok íja,[23] amelyeknek alakja és szerkezeti felépítése nagyban hasonlít a burjátok által versenyzésre haszált *xawčāxai*-ra, és az egyik oldalára szintén szálakra szedett állati ínrostok vannak felragasztva. Így láthatjuk, hogy a mongol egyszerű íj nem áll egyedül a Világon.

AZ ÍJFEJLŐDÉSI ÁLLOMÁSOK CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI

A belső-ázsiai íjak alakulatainak a csoportosítása még napjainkban is egy komoly kérdés. Sok szempont szerint vizsgálják a kutatók a témát. A javasolt tipológiáknak azonban megvannak a maguk hiányosságai, és ez igaz az én íjfejlődési állomásokat tárgyaló csoportjaimra is (lásd alább).

Az íjak tudományos vizsgálatához szükséges beosztások (tipologizálás) több szempont szerint vizsgálja a kérdést. Az általam létre hozott rendszer és a nemzetközi beosztás között a legfontosabb különbség a szemléletben van. A többi kutató az íjakat többnyire alakjuk, vagy szerkezeti felépítése alapján választja szét.[24] Így:

---

[22] A türkök 555-ben döntötték meg az ázsiai avar birodalmat, ám ez után csaknem 90 évvel később tudták végérvényesen legyőzni a zsuan-zsuanokat. Ebből is látszik, hogy a birodalomváltás nem volt egyik napról a másikra történő folyamat.
[23] LAUBIN – LAUBIN 1980. p. 58.
[24] BALFOUR 1890.; CS. SEBESTYÉN 1931.; POPE 1962.; EWEN 1978.

1. A rugalmas részek szerkezete alapján:[25]

- egyszerű íjak: készítésükhöz csak egyféle anyagot használnak, pontosabban az íj munkájában résztvevő rugalmas részek keresztmetszetükben homogének. Ilyenek: a) az egy darab fából faragott íjak; b) az üvegszálas műanyagból készült íjak; c) réteges szerkezetük ellenére ide tartoznak azok a többrétegű íjak, amelyek azonos anyagból készültek, pl. két kőrisfa-rétegből ragasztott íjak.

- összetett íjak: többrétegű íjak, készítésükhöz többféle anyagot használnak. Az íj munkájában részt vevő rugalmas részek keresztmetszetben réteges szerkezetűek. Ilyenek: a) az egy fából faragott, ínréteggel vagy ínköteggel erősített íjak, pl. az eszkimó íjak és egyes észak-amerikai indián íjak; b) az ín-fa-szaru rétegből álló íjak, pl. a sztyeppei nomád népek íjai, valalmint az oszmán-török, perzsa, krími tatár, koreai stb. íjak; c) a kétféle rétegből álló íjak, pl. az obi ugor és szamojéd népek íjai vagy az 1930-as évek távlövő sportíjai; d. a műanyag-fa-műanyag rétegből álló íjak, pl. a modern sportíjak egy része.

2. Az íj formája vagy felépítése alapján

- botíjak: ajzatlanul egyenesek, vagy ha íveltek, felajzáskor ezen ívvel azonos irányba hajlíttatnak meg.

- reflexíjak: ajzatlanul íveltek, felajzáskor ezen ívvel ellentétes irányba hajlíttatnak meg; ez a csoport további két alcsoportra bontható, a) végig rugalmas reflexíjak; b) merev végű, vagy merevszarvú reflexíjak.

Az említett rendszer a világ minden táján használt íjak jellemzésére alkalmas. Ám a belső-ázsiai íjak fejlődésének a lépcsőit sokkal pontosabban lehet meghatározni az általam megalkotott és használt rendszerrel.

Továbbá elfogadom U. KŐHALMI Katalin szerkezeti felépítés szerinti íjbeosztási rendszerét, mivel alkalmasnak tartom a belső-ázsiai íjak minden változatának a jellemzésére.[26] Annyi kiegészítést azonban tennék, hogy az állati inakkal megerősített, de nem visszacsapó íjak (mint a versenyekre használt burját *xawčāxai* is) az összetett nem reflex íjak csoportjába lehet besorolni, igaz, a meghatározásban csak szaruval megerősített íjak szerepelnek. A csoporton belül ez a hiányosság azért fordulhat elő, mert a burját *xawčāxai* (és alapvetően a *xawčāxai* maga) a belső-ázsiai íjak között egy nagyon ritka és különleges példának számít, amire eddig kevésszer hívták fel a figyelmet a kutatók.[27]

[25] SZŐLLŐSY 1995. p. 3-4.
[26] U. KŐHALMI 1968. második kötet, I. tábla/2.
[27] VARGA 2004.

- U. KŐHALMI Katalin csoportosítása: 1. egyszerű nem reflex íjak (egy anyagból készült, legegyszerűbb íjfajta); 2. egyszerű reflex íjak (visszacsapó íj, de egy anyagból készül); 3. összetett nem reflex íjak (a fa szaruval megerősített, de nem visszacsapó íj); 4. összetett reflex íjak (szaruval, inakkal megerősített visszacsapó íj).

A Belső-Ázsiában használt íjak mondhatni már a kezdetektől jelentős fejlődésnek indultak. Az íj fejlődésekor megjelenő típusokat használatuk, elterjedésük ideje, és az adott íjat használó nép alapján foglalják rendszerbe a mongolok. Ez a rendszer azonban sok részében hiányosnak és átgondolatlannak tűnik. Minden bizonnyal az újabb tudományágak megjelenésével, és a mongol tudomány külföldiekkel való feltöltődésének a következtében a jövőben többek között az íjak fejlődésének a rendszerét is többen át fogják értékelni. Addig be kell érnünk az itt is felsoroltakkal.

- A mongolok íjfejlődési csoportjai: A következő csoportbeosztási rendszer egy általános mongol szemléletet tükröz, ami írásban való megjelenése óta (1990) kevéssé változott. Részletesen elsőként DAMDINSÜREN A. publikálta.[28] A kb. i.e. 3000 – kb. i.e. V. század között használt íjat belső-ázsiai jellegű íjnak (*Töw Ajīn mayagīn num*) nevezik. Ennek az íjnak a formáját, kinézetét csupán csak sziklarajzokon tudjuk megvizsgálni. A különböző sziklavésetek kormeghatározásával nagy részletességgel foglalkozik SER-ODĴAW.[29] Mivel a kőkori íjaknak sem szerkezeti eleme, sem pedig teljes íj nem maradt fenn Mongóliában, az íjkészítésre használt anyagokra csak következtetni lehet. Azonban a használati tárgyak fejlődését látva kizártnak tartható, hogy bonyolult szerkezetű íjakat használtak volna az említett korokban.

A szkíták íja már bizonyíthatólag visszacsapó íj volt, és a régészeti leletekből is tudjuk, hogy szerkezeti felépítésükben a fa, szaru, ínrost egyaránt megtalálható volt.[30] Ezt az íjalakulatot szkíta jellegű íjnak (*skif mayagīn num*) lehet nevezni[31] és egy újabb csoportnak vehetjük.

További újítást jelentett az előző íjformához képest, hogy az íj két végére keményfából íjvégeket tettek, azokra pedig csontrátétet ragasztottak, amivel az íj időtállóságát és tartósságát tudták növelni, de az sem kizárt, hogy csak díszként jutott szerephez a csont. Ezt a fejlesztést már a hunok nevéhez köthetjük. Ezt az íjat hun jellegű íjnak (*xünnü mayagīn num*) nevezhetjük.[32] Csont az íj középtáján, a markolatnál és a két íjvégnél volt. A nyílvessző kifu-

[28] DAMDINSÜREN 1990. pp. 44-47.
[29] SER-ODĴAW 1987.
[30] A szkíta íjakról bővebben: U. KŐHALMI 1972. pp. 30-50.
[31] DAMDINSÜREN 1990. pp. 44-47.
[32] DAMDINSÜREN 1990. pp. 44-47.

tásának segítésére és az íj tartósságának növelésére ma is raknak a markolatra csontot, valamint a mongol íjaknál csonttal (vagy szaruval) helyettesítik az íjvégek utolsó harmadát (íjvégtoldalék).

Az időszámításunk kezdetén a Belső-Ázsiában használt íjak már olyan fejlettségi szintet értek el, ami szinte tökéletesnek mondható. Azonban az elkövetkezendő korok és az azokkal együtt járó változások nem múltak el nyom nélkül a visszacsapó íjakon sem, aminek köszönhetően még tudott változni és fejlődni ez a csodálatos harci eszköz.

A hunok íja nemcsak fejlettebb volt az őt megelőző szkíta íjnál, hanem azt méretében is túlszárnyalta. Míg a szkíta íj a külső felületén mérve 80-100 cm hosszú lehetett, addig a hun íj elérte akár a 120-160 cm-es hosszúságot is.[33] Minden változtatás a Belső-Ázsiában használatos íj fejlődését és tökéletesedését hozta. Korábban az íj fatestének belső oldalára szarulemez került, a külsőre pedig szálakra szedett állati ínrostok, az íjvégekre és a markolatra pedig csontborítás.

A *Wei-shu*[34] ázsiai avarokról szóló részében egy nagyon érdekes közlésre lehet akadni. Eszerint már az V. században is több méretű, díszítettségű, és minden bizonnyal minőségű íj volt használatban. „…Egyszer az avar hercegnő az égen egy repülő madarat a szaruval kidíszített íjával függőleges irányban meglőtt, majd a madár a nyíllal együtt a hegy oldalánál leesett. Ugyanakkor Fey, a kán másik felesége, hosszú íjával egy másik repülő madarat is meglőtt."[35] Természetesen ennek a kis jelenetnek a leírása a kán kegyeiért folyó viaskodás jegyében született meg, mégis az említett adatok az ázsiai avarok korában, Belső-Ázsiában használt íjakról, és azok különbözőségeiről ad bizonyítékot a mai kor emberének. Tehát megállapítható, hogy már jóval a mongol kor előtt is volt említésre méltó díszítésű és hosszúságú íj. Ez nem bizonyít mást, csak azt, hogy az általánosan elképzelt (átlagosnak mondott íjak) minden bizonnyal a többség fegyverei voltak, de különlegességekre mindig volt példa.

A Belső-Ázsiában elterjedt és használt íjforma szinte már a hun korban elérte azt a színvonalat, ami a mai visszacsapó íjak közvetlen elődjévé emelte. A nomád birodalmak harcosainak íjai fejlődésükben hosszú utat jártak be és sok változatban a teljes eurázsiai térségben megtalálhatóak voltak. Szerkezeti felépítésükben és alakjukban az íjak apró változásokkal fejlődtek a hunkortól a mandzsu korig, és napjainkig.

---

[33] BAJARSÜREN 2000. (b) p. 114.
[34] Az Északi Vei-Dinasztia 386-534 között állt fenn, évkönyvüket pedig *Wei-shu*-nak nevezik.
[35] *„Negen udā ĵuĵānī günĵ ogtorguid nisen yawā šuwūg ewer čimeg büxī numār egc dēšē xarwaxad sumīn xamt ūl' dōš gajart unaw. Ene üed nögöö Fey n' urt numār tašū xarwād nisč bui šuwūg bas onoson baiw."* idézi XANDSÜREN 1994. p. 44.

A mongol birodalomalapítást megelőző időkből (XI-XII. század), a kitajoknál megjelenő csont íjvégtoldalék fokozatosan terjedt el később a mongolok között is, de széles körben soha nem volt használatban. Mivel azonban a Mongol Birodalmon belül a mongolok, vagy mongollá lett népek, közvetítésével jutott el másokhoz ez az íj, a kutatók a saját népük nevének a felhasználásával alkották meg csoportelnevezésüket, így: mongol jellegű íj (*mongol mayagīn num*).[36]

A kitajok újítása abban állt, hogy az addig fából készített, de két oldalán csonttal megerősített íjvégek végére csontot ragasztottak, amin kialakították a húr beakasztására szolgáló hornyot (*amgawčīn oni*). Nem használták tovább az íjvég két oldalára ragasztott csontlapot.[37] Ezek a tömör íjvégtoldalékok kétféleképpen kapcsolódtak az íjvégekhez. 1. a külső (az íjásztól távolabb eső) oldalon az oldalára enyvezték és kötözték, 2. az íjvégbe belecsapolták.

A kitajokat követően (a XI-XII. századra) a mongolok már csak az íjvégbe becsapolt csont (vagy szaru) elemet „örökölték" elődjeiktől. A sorozatos változtatásoknak köszönhetően jutott el oda a visszacsapó íj Belső-Ázsiában, amit ma is láthatunk. Ezt a meglehetősen nagy fejlesztést azonban a XVII. században Mongólia területére behatoló hódítók, a mandzsuk nevéhez lehet kötni. Így az ő nevük felhasználásával nevezték el a mongolok a következő, és egyben utolsó belső-ázsiai íjfejlődési állomást: mandzsu jellegű íjat (*manĵ mayagīn num*). A mandzsuk a mongol népek egy részét 1691-ben hajtották hatalmuk alá. A mongolok által addig használt íjalakok később is megtalálhatóak voltak, de már egyre csökkenő számban. Mongóliában a teljes íjcsere minden bizonnyal csak az 1890-es éveket követően ment végbe,[38] ami a korábbi változásokat tekintve egy teljesen helytálló időpontnak fogható fel.

Az íjvég és az íjkar találkozásához húrzsámoly (*tewx*) került, amit később, a mongolok maguk alakították tovább, és egy „V" alakú, a húr befogadására alkalmas elemet, a húrhidat (*xaigūl*) állítottak be a húrzsámoly alá. A *tewx* szó mandzsuból ered (mandzs. *tebke*, mong. *tebke*), ami szintén megerősíti ennek az íjformának, de leginkább ennek az elemnek a mandzsu származását.[39] A számtalan idegen eredetű apró változtatás eredményeként a mandzsuknak köszönhetik a mongolok többek között mai íjaik alakját is.

A korábban leírt mongol jellegű íj (*mongol mayagīn num*) ma már nem létezik, igaz a XX. században még megtalálható volt egy-egy példány belőle. A mandzsuk íja maradt meg a mongolok között napjainkig, így a mongol íjkészítés hagyományainak részévé vált.

---

[36] DAMDINSÜREN 1990. pp. 44-47.
[37] U. KŐHALMI 1972. p. 231.
[38] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. p. 61. Így például egy Namsrai nevű idős íjász íja, amelyet gazdája is csak a „mi harcosaink íjának" (*manai bātrūdīn num*) nevezett. Mellesleg Namsrai 1954-ben az országos íjászversenyen első helyet szerzett!
[39] U. KŐHALMI 1972. p.152.; valamint: BAYARSAIXAN – OTGONTŪL 1997. p. 421.

- Belső-ázsiai íjak fejlődési állomásainak meghatározási lehetőségei: A fentebb tárgyalásra került íjfejlődési rendszerek nem alkalmasak arra, hogy a különböző népek között jelen lévő íjtípusokat rendszerezze. Kutatásaim alatt azt tapasztaltam, hogy sokkal pontosabban lehet a belső-ázsiai íjak fejlődési lépcsőit meghatározni, ha az egyes alkatrészek változása alapján vizsgáljuk azokat. Eszerint nem az eszközt használó nép neve, vagy a szerkezeti összeállítása határozza meg a fejlődési szintet, hanem az elemek alaki és méretbeli változása, vagy az egyes elemek eltűnése, megjelenése. Látva a mongol íjak kutatásában e szemléletnek a hiányát, saját fejlődési csoportosítást alakítottam ki, ami kifejezetten a belső-ázsiai íjakra alkalmazható.

1. egyszerű botíjak:[40] az íj egyszer hajlított, az íjkarokon nem volt szaruborítás, és ín felragasztva, a húr beakasztását nem csak vájat, hanem húrbeakasztó pecek segíthette.

2. egy faanyagból készített íjak:[41] az íjvégeken húrbeakasztó pecek állt, ami az íj végeinek a görbületétől függően változott, így kerek vagy szögletes volt, az íjkarok teljes hosszában szaru és ín volt ragasztva, a markolaton az íj görbületét meghatározó elem (*šar xamar*) pedig már bizonyíthatólag megtalálható volt az íjon.

3. hosszú csontú íjak: az íjtesttől külön álló, más faanyagból készített íjvégek voltak csapolva az íjtestbe (ha az íjvég és az íjtest egy anyagból lett kialakítva, akkor természetesen csapolás nélkül történt az összeállítás), az íjvégek külső (az íjásztól távolabb eső fele) oldalán húrbeakasztó hornyok voltak megtalálhatóak, az íjkarok teljes hosszban szaruval és inakkal voltak beborítva, a markolat és az íjvégek mindkét oldalán teljes hosszban csontlemezek voltak ragasztva, az íjvégekre az inazás és az azt védő nyírkéreg majdnem a húrbeakasztó horonyig felnyúlt, a markolatcsontok és az íjvégcsontok meglehetősen nagyok voltak (amiből az következik, hogy a nem hajlós részek eléggé nagyok, a hajlós részek pedig eléggé rövidek voltak), az íjváll emiatt kis részen hajolt meg, ami pedig az íj alakjára volt befolyásoló hatással, a markolat belső oldalán a harmadoló csont (*gurawč*) megtalálható volt, aminek a két ellapított végére a szarulemezek felnyúltak, a markolatcsontok és az íjvégcsontok a biztos tartás miatt inakkal sűrűn körbe voltak tekerve.

4. rövid csontú íjak: a markolatcsontok rövidebbek lettek, az íjvégek oldalain csak az utolsó 10-15cm-en voltak csontlapok, a csontokkal együtt az íjvégek és a markolat is lerövidült, ami pedig az íj alakjára befolyással volt, a *gurawč* végei már nem voltak ellapítottak, a szarulemezek pedig csak kis mértékben, vagy egyáltalán nem nyúltak fel annak két végére.

---

[40] A csoportelnevezés nem a legtalálóbb, de ez a legjellemzőbb tulajdonsága ezeknek az íjaknak, ezért alkalmazható.

[41] Itt külön meg kell jegyezni, hogy a X-XIV. század közötti időkből több példa is ismert egy faanyagból készített íjvégű íjakra. Többek között: ERDENEBAT – AMARTÜWŠIN 2010.; FAIRSERVIS 1993.

5. íjvégtoldalékos íjak: a húrbeakasztó horony a becsapolt íjvégtoldalékkal volt megerősítve, az íjvégek és a markolat két oldaláról eltűntek a csontlapok, a markolaton a *gurawč* megmaradt, de már egyáltalán nem nyúlt fel a végeire a szarulemez.

6. húrzsámolyos íjak: az íjvég és íjtest közötti szög megváltozása miatt az íjvég tövére egy trapéz alakú húrzsámoly került, a *gurawč* csak ritka esetben csont, leginkább szaru lett, az íjvégtoldalék is csont helyett már kizárólagosan csak szaru.

7. húrhidas íjak: a húrzsámoly formája megváltozott, elvesztette trapéz alakját, helyette kerek, gombszerű lett, mellette pedig megjelent a húrhíd, az íjvégtoldalék eltűnt ezeknél az íjaknál.

Valamekkora tévedési lehetőséggel ugyan, de az íjfejlődési lépcsők mellé sokszor egy-egy népet is hozzá lehet igazítani, azzal a kitétellel, hogy az egyes népek nem minden esetben használtak azonos íjat, sőt, az egyes birodalmakat túlélt a korábban használatban lévő íj.

1. őskortól az újkőkorig, vagyis az i.e. 3000-ig.

2. kb. i.e. 3000-től az i.e. V. századig, a szkítákkal bezárólag.

3. i.e. V. század – i.sz. V. századig, hunokkal kezdve és a türkökig bezárólag.

4. V. század – XII. századig, a türkökkel kezdve és a mongolokkal bezárólag.

5. XII. század – XVII. századig, mongolokkal kezdve és a mandzsukkal bezárólag.

6. XVII. század – XX. századig, mandzsukkal kezdve a mai mongolokkal bezárólag.

7. XX. század – napjainkig, mai mongolok.

Egy érdekes jelenségre azonban fel kell hívnom a figyelmet. Eddig az ismert 38 barlangi temetkezés leleteinek anyagában összesen öt esetben került elő íj is. Ezek a barlangban nagyon jó minőségben megmaradtak és jól kutathatóak. Többségében az íjak (és a sírok is) a X-XIV. század közötti időkből származnak, ami éppen a mongolok birodalomalapításának az ideje. Ezek között az íjak között két darab szaru íjvégtoldalékos, kettő csak fa íjvégű, és egy szarubetétes beakasztó hornyú található meg. A mongol kori sírokból (ahol volt íj) leginkább csont *gurawč*-csal és csont íjvégtoldalékkal kerültek elő a leletek. Ugyanakkor a barlangi leletek között egy esetben sincsen csont íjvégtoldalék. Ez több kérdést vet fel, ami egy fontos jelenségre hívja fel a figyelmet. A mongol sírokból kikerülő íjak és a barlangi íjak ugyanazt a sokszínűséget mutatják, mint amit a történelem folyamán tapasztalhattunk. Vagyis ebben az esetben sem lehet néphez, vagy országhoz kötni egy-egy jelenség meglétét. Ugyanabban a korban egy adott népen belül különböző szerkezeti felépítésű íjak egyaránt megtalálhatóak voltak. Ebből következik az is, hogy az újabbnak számító íjakat közvetítő népeket nem mindig egy birodalomban kell keresni. Az íjak fejlődésében folyamatos kelet-nyugat irányú, oda-vissza adott jelenségeket tapasztalhatunk adott korokban. Ez azt jelenti, hogy az egyes újítá-

sok keletről és nyugatról egyaránt érkezhettek Belső-Ázsiába, ám ennek a pontos kiderítése még sok-sok kutatómunkával határozható meg pontosan. Ezért nem beszélhetünk teljesen elhatárolható íjfajtákról és korokról sem. Egyes jelenségek folyamatosan megtalálhatóak voltak, még akkor is, amikor már többségében a jobban elterjedté vált, újított íjfajták nyertek teret, és egy-egy nép körében többféle íj is megtalálható volt.

Többek között a szokások eltűnése, a hagyományok halványodása, valamint egy teljesen „egészséges" fejlődési folyamat miatt a mai mongol íjak is változnak. Ma már az íjak szerényebb igénybevétele miatt nincs szükség arra, hogy az íjvégen csont vagy szaru toldalék legyen. Így teljesen megengedett a (sokszor nem is) keményfából készített íjvégek alkalmazása. Nem beszélve arról, hogy egyre kevesebb a jó íjkészítő. Ezért sokszor előfordul, hogy az alacsonyabb minőségű íjakat készítő embereknek fogalmuk sincs egyes elemek múltjáról, amivel tovább gyorsítják a változások folyamatát. A versenyeken használt íjak szerkezeti felépítésének követelményrendszere csak a XX. században került megfogalmazásra. Az 1920-as éveket követően, az újkori, már államilag szabályozott versenyek megkövetelték, hogy a versenyíjakra vonatkozó szabályok össze legyenek foglalva.[42]

A MONGOL VISSZACSAPÓ ÍJAK CSOPORTOSÍTÁSAI

Mivel a mandzsu kor előtti mongol íj kihalt, ezért a „mongol íj" kifejezést a továbbiakban a ma is használt mandzsu közvetítésű, de a mongol nép kezén továbbfejlődött íjra értem. A különböző csoportbeosztások alapján látható, hogy más-más szempontok szerint vizsgálhatjuk az íjakat. A következő tipológiálat az adatközlők elmondásai és az ismert szakirodalom alapján állítottam össze.

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 1.[43]

1. A teljes ló (vas) alakú íj (*büten morin* (*tömör*) *xewīn num*): tulajdonságai: nyilazáskor az íj lövőképessége jó (*xöölt saitai*),[44] de elég kemény húzású íj.

2. A nyíl kifutásakor mély alakú íj (*güidēd gün xewīn num*): tulajdonságai: a karjai nyilazáskor olyan nagymértékben hajlanak meg, hogy az íjváll felső része a vízszinteshez közelít. Könnyen tönkre mehet, 25°C feletti hőmérsékleten eléggé meggyengül, visszacsapó-

[42] GONGORĴAW 1982.; ALTANOČIR 1986.
[43] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. p. 69. A csoportosításban az egyes íjaknál szinte alig esik szó az íjak alakjáról. Inkább a tulajdonságaik felsorolása ez, mint alak szerinti csoportosítás.
[44] A mongol nyelvben a „*xöölt*"szó azt a képességet jelenti, amivel az íj a nyílvesszőt kirepíti.

dáskor pedig egy kicsit megremegnek az íjkarok, amit ha az íjász átvesz egy idő múlva kellemetlenné válik, sőt a remegés által a tenyér belső oldala is kisebesedhet.

3. A fél ló alakú íj (*xagas morin xewīn num*): a legjobb tulajdonságokkal rendelkező íj, hűvös és meleg időben egyaránt jól működik.

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 2.[45]

1. Teljes vállú (vas) íj (*büten mörön* (*tömör*) *xewīn num*). Igaz a karok visszacsapódása jó, de ez az íj a többihez képest sokkal könnyebben elromlik. Megfeszítésekor meglehetősen kemény húzású. Eléggé sok a rossz tulajdonsága ennek az íjnak.

2. Nyilazáskor mély alakú íj (*güicēd gün xewīn num*). Helyes használatnál tartós, nehezen elromló íjfajta, azonban 25°C-tól magasabb hőmérsékleti viszonyok között az íjkarok meggyengülnek.

3. Fél ló alakú íj, vagy ősi íjforma (*xagas morin xewīn num ug xelberīn num*).[46] A legmegfelelőbb alakú íj. Nem túl kemény húzású, a karok visszacsapódása pedig jó.

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 3.[47]

1. Teljes ló (vas) alakú íj (*büten morin* (*tömör*) *xewīn num*). A karok visszacsapódása jó, igaz, ez az íj a többihez képest sokkal könnyebben elromlik. Megfeszítésekor meglehetősen kemény a húzása. Eléggé sok a rossz tulajdonsága ennek az íjnak.

2. Nyilazáskor mély alakú íj (*güiced gün xewīn num*). Helyes használatnál tartós, nehezen elromló íjfajta, azonban 25°C-tól magasabb hőmérsékleti viszonyok között az íjkarok meggyengülnek.

---

[45] SÜXBĀTAR 2002. pp. 19-20. Nagyon jól látszik, hogy a beosztási rendszerét a *Surīn xarwā* című munkából vette a szerző, ám az átvételnél eltorzított szavakat, és ezáltal teljesen új íjneveket közöl, amiket a hagyományok továbbéltetése szempontjából károsnak gondolok!

[46] A „ősi forma” ebben az esetben a mandzsu íjat jelenti.

[47] BATMÖNX 2004. p. 16. Jól látszik, hogy ezt a beosztási rendszert SÜXBĀTAR, Ĵ., *Ündesnī ulamĵlalt surīn xarwā* című művéből vette át a szerző, annyi különbséggel, hogy a „teljes vállú (vas) íj (*büten mörön* (*tömör*) *xewīn num*)” elnevezésbe, a korábban megjelent BALDANDORĴ, D. – DONDOG. N. – ŠARAW, S., *Surīn xarwā* című könyvben lévő csoportelnevezést keverte bele, így lett a már korábban megismert „teljes ló (vas) alakú íj (*büten morin* (*tömör*) *xewīn num*)” elnevezés.

3. Fél ló alakú íj, vagy ősi íjforma (*xagas morin xewīn num ug xelberīn num*). A legmegfelelőbb alakú íj. Nem túl kemény húzású, a karok visszacsapódása jó.

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 4.[48]

1. Ló, vagy vas alakú íj (*morin buyū tömör xewīn num*). A markolata erősen hajlított, ezért felajzáskor az íjkarok meglehetősen meghajlanak. Az ilyen alakú íjat „M" alakú íjnak is nevezik. A karok visszacsapódása jó, de kicsit kemény húzású, könnyen elromló íj.

2. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). Nyilazáskor a felhúzott íj alakja kerekded (*bömbögör*, vagy *duguidū xelbertei*). Helyes használat mellett nehezen elromló, megbízható, azonban meleg időben kissé meggyengülhetnek az íjkarok..

3. Fél ló alakú íj (*xagas morin xewīn num*). A legjobb íjalak. Nem kemény húzású, a karok jó visszacsapódásúak, meleg és hideg időben egyaránt jól lehet használni.

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 1.[49] (20. kép)

1. A kanca alakú íj (*gū̄ xewīn num*) a legrégebbi fajta. Különlegessége, amiről nevét is kapta, hogy leengedett állapotában a markolat és az íjkarok szép hullámvonalat alkotnak, ami egy szép kanca hátvonalához hasonlít. A többi íjtól megkülönbözteti, hogy mind a markolata, mind az íjvégek hengeres alakúak, finoman kimunkáltak.[50]

2. A ló alakú íj (*morinī xelberīn num*) az imént említett „kanca alakú íjhoz" hasonlatos, ám alakja nem olyan mértékben ívelt. Vonala kevésbé formás, kevésbé finom, ez a leginkább elterjedt íjforma.

3. A vas alakú íj (*tömör xewīn num*). A Mongóliában élő burjátok a történelem folyamán nem csak a később bővebben tárgyalásra kerülő *xawčāxai* nevű íjjal nyilaztak. Megtalálható volt a mongol íjhoz hasonló visszacsapó íj is (burját *nomo* – V.F.), ám Mongóliában ma már alig találhatunk használatban lévő példányt belőle. Ezt az íjtípust a mongolok „vas alakú

[48] BAJARSÜREN 2000. (b) pp. 196-197.
[49] Gombo közlése (*Xentī* megye, íjkészítő).
[50] 2005. november 7-én, az utolsó beszélgetésünk alkalmával először „kanca" (*gū̄*) alakúnak mondta, majd némi gondolkodás után „mély" (*gün*) alakúra helyesbítette szavait. Az írott irodalom befolyással van a nyelvjárási, vagy tájegységenként különböző szavakra. Ezért lehet, hogy a szakirodalmi beosztást átveszik egy idő múlva az íjkészítők is. Mivel azonban Xentī megyében Gombo (évekkel) korábban (is) a „kanca" (*gū̄*) szót használta én ezt tekintem a hagyományos szóhasználatnak.

íjnak” nevezik. Ennek az elnevezésnek az oka, hogy az íj karjai leengedett állapotban nem a megszokott fordított „C” alakot mutatják, hanem szinte teljesen egyenesek. A markolata is egyenes. Ezért, a vasdarabhoz hasonlatos egyenessége miatt kapta a nevét. (Nagyon különleges ez az íjforma, és legalább olyan kevéssé ismert, mint a *xawčāxai*. Ami nagyon nagy hátránya, hogy tudomásom szerint (és mások szerint is) Mongóliában ma már nincs, Burjátiában pedig csak elenyésző számban van olyan ember, aki ilyen íjat készítene. Ma már többnyire múzeumi gyűjtemények részei lettek ezek a különleges fegyverek. – V.F.[51]

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 2.[52]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*).

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 3.[53]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). A markolata görbített, az átlagos mongol íjak alaki tulajdonságaival rendelkezik.

2. Vas alakú íj (*tömör xewīn num*). Ennek az íjnak a markolata egyenes. Ilyen markolatú íjakat használnak a burjátok, ezért „burját markolatú íjnak” (*buriad bariūltai num*) is nevezik.

ALAK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ADATKÖZLŐK SZERINT 4.[54]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). Szinte egyenes a markolata. A burjátok által használt íjak markolatához hasonlatos. Könnyű, rövid húzású íj, eredményesen csak közelre nyilazásnál használható.[55]

2. Ló alakú íj (*morinī xelberīn num*). A markolat és az íjkarok görbesége a ló marjához hasonlítható. A leginkább elterjedt forma ez. Erős íj, amivel messzire lehet nyilazni.

---

[51] BURJATY 1995. pp. 64-65.
[52] Bātar közlése (Süxbātar megye, íjkészítő). Másik alak szerinti csoportot nem ismert. Ezek szerint (és a nála tett látogatásom alatt is tapasztaltam, hogy) ő csak a halha íjászok nagytöbbsége által leginkább használt íjat készíti.
[53] Batmönx közlése (Ulānbātar, íjkészítő). Érdekes, hogy a fentebb említett művében más felsorolást ad, mint a szóbeli közlésében. Minden bizonnyal a könyvében a szakirodalmi, szóban pedig a hagyományos beosztást említette.
[54] Xūxendū közlése (Dornogow’ megye, íjkészítő).
[55] Később a *buriad xawčāxai*-jal kapcsolatos tulajdonságok felsorolásánál minderről bővebben szó lesz!

3. Vas alakú íj (*tömör xewīn num*). A markolat görbesége teve púpjához hasonlatos. Általában kis méretű, gyors mozgású, régen lovasíjászatra is használt íj.[56]

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 1.[57]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). A markolat és a húr között 12 cm-től kevesebbnek kell lennie a távolságnak. Ez a kézfejen lévő összezárt négy ujj (a hüvelykujj kivételével) segítségével ellenőrizhető.

2. Vas alakú íj (*tömör xewīn num*). Ennél az íjnál a markolat és a húr közötti távolságnak 12-14 cm közöttinek kell lennie. Ezt a méretet az ökölbe zárt kézfejjel szokás ellenőrizni.

3. Fél ló alakú íj (*xagas morin xewīn num*). Ennek a markolattól a húrig tartó távolsága 15-16 cm, vagy afölött van. Ezt a méretet kézzel ellenőrizzük, úgy, hogy az ökölbe zárt kézfejet a hüvelykujj eltartásával a markolat belső felére helyezzük, és a húrnak a hüvelykujj hegyénél kell lennie.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 2.[58]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság kb. 10 cm.

2. Vas alakú íj (*tömör xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság 12-14 cm.

3. Fél ló alakú íj (*xagas morin xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság 15-16 cm.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 3.[59]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság kb. 10. cm.

2. Vas alakú íj (*tömör xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság 12-14 cm.

---

[56] Mivel Xūxendū a Góbi-sivatagban él, az általa legtöbbször látott állat, a teve púpjához hasonlítja az íj alakját, Xentī és Süxbātar megye pedig híres versenylótenyésztő hely. Ezért nem csoda, ha Gombo a ló hátvonalához hasonlítja ugyanazt az elemet.
[57] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. p. 68.
[58] SÜXBĀTAR 2002. pp. 20-21.
[59] BATMÖNX 2004. p. 47. Tisztán látszik, hogy *Batmönx*, T. és Süxbātar, Ĵ. munkájukban mindketten BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971 *Surīn xarwā* adatait használták.

3. Fél ló alakú íj (*xagas morin xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság 15-16 cm.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN 4.[60]

1. Mély alakú íj (*gün xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság kb. 10 cm.

2. Vas alakú íj (*tömör xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság 12-14 cm.

3. Fél ló alakú íj (*xagas morin xewīn num*). A markolat és a húr közötti távolság 15-16 cm.

EGY KÜLÖNLEGES MÉRETŰ ÍJ[61]

Az eddigiekhez kapcsolódik az ú.n. **Törvény nagy fekete íja (*Törīn ix xar num*)**, vagy **Fekete íj (*xar num*)**[62]. Annak ellenére, hogy a Világon nagyon kevés létezik belőle, számon kell tartanunk. Ez az íjforma a hagyomány szerint Dzsingisz kán uralkodásának az idejétől kezdődően a törvény tekintélyének, a szokások tiszteletének, a hatalom erejének a jelképe. Különlegessége, hogy nagy műgonddal, hosszú ideig készül. Mérete jóval meghaladja az átlagos íjakét: külső oldalon mért hossza 2 méter! A hozzá használt nyílvessző 1,3 méter hosszú, súlya 3 *lan*,[63] kb. 111 gramm. Az íj megfeszítéséhez szükséges húzóerő 42 kilogramm, húzáshossz 1,1 méter.

S. Boldbātar, Selenge megyei íjkészítő 1997. júliusától kezdve 2000. februárig készített *Törīn ix xar num*-ot az országgyűlés elnökének (Batĵargal-nak) ajándékozta, ami jelen pillanatban is a Mongol Parlamentben található. Mivel a leghagyományosabban, a lehető legaprólékosabb módon készítette el egy íjkészítő, minden kétséget kizáróan működőképes lehetne, ám jelképes értéke jóval nagyobb, mint az anyagi, vagy a használhatósági értéke.

---

[60] BAJARSÜREN 2000. p. 197. Szembetűnik, hogy az említett három legutolsó műben mindannyian BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW *Surīn xarwā* adatait használták fel.
[61] SÜXBĀTAR – LXAGWASÜREN 2001. pp. 12-13.
[62] A „fekete” jelző nem az íj színét, hanem a nagyságát hivatott jelölni, ugyanis a mongol nyelvben bizonyos helyzetben a „fekete” (*xar*) szó valaminek a fokozására, vagy nagyságának jelölésére szolgál, pl.: *xar xalūn* = szörnyű meleg; *xar alxā* = gyors lépésű, járású (ló); *xar šūrga* = dühöngő (hó-)vihar.
[63] Kínai uncia, 1 *lan* = 37,3 gramm

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 1.[64]

1. A nagy kéz íja (*ix garīn num*). Ennek az íjnak felajzott állapotban a húrhosszúsága (a két húrzsámoly között) 115 cm, vagy attól hosszabb. Azért nevezik „nagy kéz" íjának, mert az ilyen íj megfeszítéséhez hosszú („nagy") kézre van szükség. Az ilyen méretű íjjal általában felnőtt férfiak nyilaznak.

2. A közepes kéz íja (*dund garīn num*). Ennek az íjnak a húrhossza 110-115 cm. Az ilyen méretű íjakkal leginkább nők versenyeznek.

3. A kicsi kéz íja (*baga garīn num*). Ennek az íjnak a húrja 110 cm, vagy attól rövidebb. Ezt leginkább gyermekek használják. Nekik a testméretük miatt szükséges az ilyen rövid húrhosszúságú, kisméretű íj.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 2.[65]

1. Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 110-115 cm közötti hosszúsággal készül.

2. Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 115-120 cm közötti hosszúsággal készül.

3. Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 125 cm fölötti hosszúsággal készül.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 3.[66]

1. Nagy fekete íj (*ix xar num*). 180 cm-nél hosszabb íj.[67]

2. A nagy kéz íja (*ix garīn num*). 150-180 cm közötti hosszúságú íj.

3. A közepes kéz íja (*dund garīn num*). 140-150 cm közötti hosszúságú íj.

4. A kicsi kéz íja (*baga garīn num*). 140 cm-től kisebb hosszúságú íj.

---

[64] Gombo közlése (Xentī megye, íjkészítő).
[65] Bātar közlése (Süxbātar megye, íjkészítő). Nem tudott külön méret szerinti elnevezésekről, az íjaknak csak a centiméterben lemérhető nagyságát tudta.
[66] Batmönx közlése (Ulānbātar, íjkészítő). Az íjak méreténél a korábbiaktól eltérő módon a teljes íjhossz alapján osztja be az íjakat. A kellő hosszt az íj belső oldalán leajzott állapotban méri le. Mivel Batmönx íjkészítésből él a megrendelők igényéhez igazította az „íjméret kínálatát" és az 50 cm-es ajándéktárgytól a 180 cm-es íjakig kb. tízféle méretben készít íjakat, de általánosságban az említett méretű íjak kerülnek ki tőle.
[67] Korábban az említett szakirodalomban már találkozhattunk ezzel az íjelnevezéssel.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 4.[68]

1. Gyermekíj (*xūxdīn num*). Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 90-100 cm hosszú.

2. Nagy íj (*tom num*). Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 100-120 cm hosszú.

3. Nagy kéz íja (*ix garīn num*). Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 125 cm fölötti hosszúsággal rendelkezik.

MÉRET SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS AZ ADATKÖZLŐK SZERINT 5.[69]

1. Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 115-120 cm közötti hosszúsággal készül.

2. Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 120-125 cm közötti hosszúsággal készül.

3. Az íjtestet alkotó falemez (*ix bie*) 125 cm fölötti hosszúsággal készül.

KÉSZÍTÉS SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS[70]

Készítés szerint alapvetően két csoportot különböztethetünk meg: az egyszerű és az összetett íjakét. Mivel általánosságban a burját *xawčāxai*-ra nem jellemző, hogy állati ínrostokkal erősítik meg, ezért az íj fatestére minden egyéb anyag felragasztása nélküli *xawčāxai*-t vehetjük alapnak.

[68] Boldbātar közlése (Selenge megye, íjkészítő).
[69] *Süxbātar* közlése (Selenge megye, íjkészítő).
[70] BAJARSÜREN 2000. pp. 198-199. A készítés szerinti csoportosítás ebben az esetben nem más, mint a szerkezet szerinti beosztás. BAJARSÜREN az adatait a mandzsu-korban keletkezett úgy nevezett *Ötnyelvű szótárból* vette át. Ennek nagyon alapos (eddig kiadatlan) feldolgozását U. KŐHALMI Katalin végezte el. U. KŐHALMI 1968.

EGYSZERŰ KÉSZÍTÉSŰ ÍJAK (*EGEL XĪCĪN NUM*)

1. *Xawčāxai*: fűzfából készített, szaruborítás nélküli, kisméretű íj (*baga garīn num*).[71]

2. Urjánhaj íj (*urianxai num*):[72] nyírfából, vagy vörösfenyőből készített, szaruborítás nélküli nagyméretű *xawčāxai* íj.[73] Nevét onnan kapta, hogy az urjánhajoknál maradt meg ez az íjfajta.

ÖSSZETETT ÍJAK (JÜIMEL NUM)[74]

1. *Alangir num*: nagyban hasonlít a fentebb említett íjakhoz, vörösfenyőből készítik.

Néhány gondolat erejéig megszakítanám a felsorolást. Arra nincs semmilyen adat, hogy az *alangir num*-ra került-e valaha szarulemez, vagy állati ínrost, esetleg más fa elem. Így az ismert adatokból kiindulva nem lehet egyértelműen az összetett íjak közé besorolni. Úgy gondolom, ki lehet jelenteni, hogy nem visszacsapó íjról van szó. Igaz, hogy Junduidagwa is készített olyan *xawčāxai*-t amelynek az íjvégei ragasztva voltak, ám ez az íj valószínűleg csak a rendelkezésre álló anyagok szűkössége miatt készült toldott íjvégekkel. Emellett különlegesnek, de hagyományosnak semmiképpen nem mondható a később tárgyalásra kerülő bambuszból készített *xawčāxai* is, ami viszont nem kapcsolható a egyszerű íjak csoportjához.

Tény, hogy visszacsapó íjként nem sorolható be az *alangir num*, mert a vörösfenyő merevsége és törékenysége miatt nem alkalmas visszacsapó íj készítésére. Véleményemet látszik megerősíteni az az adat, miszerint a Mongol Értelmező Kéziszótárban az *alangir num* vörösfenyőből készített, szaruborítás nélküli íjként van meghatározva.[75] Az íj (*num*) címszónál pedig megtaláljuk a visszacsapó íjaknál már ismert tulajdonságok leírását és a visszacsapó íjak fontosabb részeinek a felsorolását is.[76] A szótár adatai is alátámasztják a kijelentésemet, miszerint az *alangir num* nem összetett íj. A leírtakat pedig az íjkészítők elhangzott szavai

---

[71] A burját *xawčāxai* több méretben is készíthető. Gyűjtéseim alapján azonban kijelenthetem, hogy a ma már inkább csak versenyre használt burját *xawčāxai* hosszmérete nem sokban tér el a halha nagy méretű (*ix garīn num*) íjakétól. Sőt, sokszor meg is haladja azt! Ezért nem értem a szerző közölt adatait. A burjátoknál (egy ismert *xolsan xawčāxai*-t leszámítva) a burját *xawčāxai* csak vörösfenyő fájából készül, míg az urjánhajoknál fűzfából is szokás készíteni.

[72] Az urjánhaj íjról eddig még nem publikált adatokat Ĵ. Colō is gyűjtött. Önzetlen segítségéért ismételten szeretném kifejezni köszönetemet!

[73] Itt a *xawčāxai* kifejezéssel az egyszerű íjakra használt általános megnevezésként találkozhatunk. Jellemző a mongolokra, hogy a szakirodalomban sem használják a szakkifejezéseket következetesen. Az urjánhaj íjról a későbbiekben bővebben fogok írni. Itt csak annyit közlök, hogy az urjánhaj íj meglehetősen hosszú, nagyméretű.

[74] Mivel az egyes íjak közötti különbségek meghatározása sokszor nehézségekbe ütközik, a felsorolásra kerülő íjakat csak rövidebb, a mongol szakirodalomban meglévő magyarázatokkal teszem közzé. BAJARSÜREN 2000. (b) pp. 198-201.

[75] CEWEL 1966. p. 29.

[76] CEWEL 1966. p. 388.

erősítik meg a legjobban, szerintük ugyanis visszacsapó íjat vörös fenyőből értelmetlen készíteni, mert könnyen eltörik a használatban.

Az *alangir num*-ra vonatkozólag legkorábbi feljegyzést *A mongolok titkos története*ben a 116 §-nál találhatjuk meg.[77] A magyar fordításban LIGETI Lajos egyszerűen „faíjat" fordít, ami véleményem szerint teljesen megfelel a valóságnak. LIGETI Lajos megfejtésének a hitelességét erősítik a belső-ázsiai, vagy Belső-Ázsiával határos területeken élő, közeli kulturális kapcsolatban álló népek íjelnevezései. Ezekről az *Ötnyelvű szótár* pontos, és a mandzsu korban biztosan használatban lévő szavakat ad rendelkezésünkre. A mongol *alanggir* (halha *alangir*) szó mellé párhuzamként hozza a szótár a mandzsu *takčiχa filan beri*-t, ami „nyírfaíjat" jelent, valamint a tibeti *šin-gžu* = fa íj, a török *yaγač ya* = fa íj, és a kínai *mo kung* = fa íj példákat.[78] További párhuzammal szolgálnak az alábbi szemelvények is: kalmük *alangir num* = különleges fajtájú íj, evenki *alanga* = íj, orocs *alarna* = íj, sór *alar* = íj és a jakut *alanata* = íj. Az egyszerű szerkezetű nyír-, vagy szilfából készített íjra a baskír nyelvben is külön szót találunk, ez a *yan*, míg az összetett, visszacsapó íjra más szót használnak, ezzel is megkülönböztetve a szerkezeti felépítésük szerint is az íjakat.[79]

A fenti példák nagyon jól mutatják, hogy a leginkább erdei életmódot folytató népek körében az említett mongol nyelvű szó változatai megtalálhatóak. Mindez arra enged következtetni, hogy az egyszerű szerkezetű íjak a történelem folyamán hasonlatosak lehettek az egyazon életmódot folytató eurázsiai népeknél.

Összefoglalva, minden adat egy egyszerű íjról ad tanúbizonyságot. A fenti, összetett íjként való besorolást hibásnak tartom.

2. Összefüggő szaruborítással ellátott íj (*ürgelǰ elegt num*): egy szarulemezzel készített íj.[80]

Megjegyezném, az említett elnevezés elképzelhető, hogy azt a különbséget érzékelteti, ami a mandzsu kor előtti mongol íjakra volt jellemző. Ezeken ugyanis mindig több kisebb darabból állították össze az íjkarokon hosszában végigfutó szarulemezt. Ebben az esetben azonban egy darab szarulemez-borításból állhat az íjkar.

[77] GĀDAMBA 1990. p. 43.; magyar nyelven: LIGETI 1962. p. 37.
[78] U. KŐHALMI 1968. p. 235.
[79] U. KŐHALMI 1968. p. 235.
[80] Mivel Belső-Ázsiában nem lehet kb.1 méter hosszú szarulemezt kiadni tudó szarvval rendelkező állatot látni ennek az íjnak a léte meglehetősen kérdésessé válik. A megoldást az jelenthetné, ha kisebb lenne az íj, és a felhasznált szarut külföldről hoznák be, erre azonban nincs adat.

3. Hosszú íj (*urtugčin num*): hosszú, nagyméretű íj.

4. Összeillesztett íj (*jalgāst num*): a szarulemez nem ér a húrzsámolyig, ami miatt egy másik darabbal egészítik ki.

Megjegyezném, hogy többször találkozhatunk azzal, amikor az íjkaron lévő szarulemez az íjvéggel egy újabb, kb. 10 cm-es szarudarabbal kiegészítve kapcsolódik össze.

5. Pata íj (*tawxai num*): pataszaruval készített íj, az íjkarokon a felragasztott elemeket ínszalaggal, vagy bőrcsíkkal tekerik be.[81]

Mivel sok kérdés merül fel a pataszaruból készített íj létezésével kapcsolatosan, érdemes a témát több szempontból megvizsgálni. A pataszaruból készített íj meglétére többek között U. KŐHALMI Katalin is utal kandidátusi értekezésében,[82] amelyhez az adatokat a mandzsu-kori tükörszótárak szolgáltatták, valamint BAJARSÜREN, Ĵ. is megemlíti több munkájá-ban[83]. A korábbi keletkezésű szakirodalmi művek nem tesznek említést erről az íjról.

Mindkét szerzőnél a mongol *tabaqai numu*, illetve mai halha megfelelőjeként *tawxai num* néven kerül elő, amelyet „pata íjként" lehet magyarra lefordítani. A mongol szó mellett lévő többi nyelvi példát ismét az *Ötnyelvű szótár* szolgáltat. Így mandzsu *fatχa beri*, tibeti *rmig-gžu*, turki *tužaq ya*, kínai *niu t'i kung*. Mindegyik nyelven hasonló a jelentése: tehénpata íj, patás íj, pata íj.[84]

Nagyon sok kérdést vet fel ennek az íjnak a létezése, de legfőképp a készítése és a hasz-nálhatósága. Először egy teljesen biológiai jellegű részletet említenék meg. A szarvval ren-delkező állatok szarvszaruja viszonylag száraz, tömör, kemény szerkezetű. Nem így a pata, legyen szó páratlanujjú-, vagy párosujjú patás állatról. Ha levágunk egy darabot egy állat patájából az néhány napon belül hajlamos az alakváltozásra. Ha egy szarvból vágunk le egy darabot, az ilyen nagymértékben nem változtatja meg az alakját később sem. Mindez megvá-laszolja azt is, hogy miért szarvszaru a legalkalmasabb íjkészítésre. Éppen BAJARSÜREN, Ĵ. az, aki komolyabb magyarázatot ad erről az íjtípusról, de mégis nehezen tudom elképzelni használatban, még nehezebben a készítési folyamatát.

A legfontosabb kérdés, hogy a szarut frissen, vagy szárítva használták-e fel? Ha frissen, az a későbbi száradás miatt szinte biztos, hogy eltorzult. A szoros lekötözést kissé kevésnek

---

[81] Az ín-, vagy bőrcsík lekötözés a szarulemezek végeinek a fatestről való elválása elleni védelmét szolgálja. Az általam tanulmányozás alá vont íjaknál az tapasztalható, hogy nem minden esetben kötözik le a szarulemezek végét, még akkor sem, ha több kisebb darabból állítják össze azt.
[82] U. KŐHALMI 1968. pp. 230-231.
[83] BAJARSÜREN 2000. (a) p. 114.; BAJARSÜREN 2000. (b). p. 199.
[84] U. KŐHALMI 1968. p. 231.

tartom arra, hogy a pataszaruból készített íj működni tudjon, hiszen a viszonylag kisméretű pataszaru az íj hajlási és visszacsapódási tulajdonságaiba kevéssé tud beleszólni, az íjkarokon végigragasztott több darab miatt. Még ha az íjkarokra a szaru elemek fedésben kerülnek felragasztásra, akkor sem képes azokra a tulajdonságokra, mint a nagyobb szarulemezek. A másik ok pedig az elnevezés körüli bizonytalanság. Igaz a párhuzamos adatok erősítik a pataszaruból való készítést, mégsem tudom maradéktalanul elfogadni, hogy pataszaruból, a szarvszaruból összeállított íjakhoz hasonló tulajdonságú íjat, valamikor is lehetett volna készíteni. Nem zárom ki teljesen a pataszaru íjkészítésnél való felhasználásának a lehetőségét, csak véleményem szerint nem pótolható a szarvszaru pataszaruval. Egyes részek készítésénél a keményre száradt patát minden bizonnyal fel lehet használni, de a teljes íj felületén valószínűleg nem.

Talán nem kell kihagyni a fejtegetések és találgatások sorából azt sem, miszerint a „pata” szó az adott íj alakjára vonatkozó megnevezés lenne talán. Erre semmilyen bizonyíték nincs, ám mégis ha a szerkezeti felépítés körüli bizonytalanságot szembe állítjuk az elnevezés körüli kételkedéssel, nem marad más megoldás, mint a szóban forgó íj valamilyen szinten a patával összekapcsolható alaki megformálása. Ez azonban további készítésbeli kérdéseket hozhat elő.

További kérdés a pataszaru mérete. Ha megfigyeljük egy átlagos szarvasmarha patájának a nagyságát, láthatjuk, hogy még ha a teljes hosszát is vesszük, akkor sincs 15-20 cm-nél nagyobb, de átlagban talán a 10 cm-t sem éri el! (Figyelembe véve a belső-ázsiai szarvasmarhák testméretét ez akár kevesebb is lehet.) Egy visszacsapó íj teljes felületére két (vagy több) darab (de összességében) 40-60 cm hosszú, egyformán vastag lemez(-ek) kell(-enek). Ha a pataszaru legjavát használja fel a készítő a fentebb leírt követelményeknek körülbelül 4-5 darab pataszaru elem felelhetne meg. Ezeknek a daraboknak a felragasztása is különböző problémákat vet fel. A több darab miatt túlságosan megnövekszik a hibalehetőség használatkor, valamint a hajlási-feszítési tulajdonságok az illesztések miatt megváltozhatnak.

Addig, amíg az olyan sokszor emlegetett gyakorlati tapasztalatokon alapuló íjtanulmányozás nem ad választ a pataszaruval készített íj kérdésére, csak kételkedve és hitetlenkedve tudom elfogadni, hogy használatban volt valaha is ez az íjfajta. Bízom benne, hogy a jövőben az ebben a munkában is felsorolt visszacsapó íjakat rekonstruálni lehet, és akkor többek között a mostani kérdésre is választ kapunk. A pataszaruból készített íjnál mindenesetre szeretném megtartani magamnak a kételkedés jogát!

6. Bálnaszila íj (*elǰen num*): bálnaszilából[85] készített íj, a mongolok kínai íjkészítő mesterembereken keresztül ismerkedtek meg ezzel az íjfajtával, de nem terjedt el széles körben. Egyes elképzelések szerint azonban északról az eszkimó bálnavadászoktól vált ismerté ez az íj.

7. Tarka szaruborítású íj (*alag elegt num*): az íj szarulemezét vízibivaly szarvából nyerik.

A vízibivalyt a mongol nyelvben *usnī üxer*, vagy *usnī xainag*-nak is nevezik. Az *usnī üxer* kifejezést „vízibivaly”[86] jelentéssel teljes bizonyossággal csak úgy lehet magyarra fordítani, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Mongóliában nincs vízibivaly. Ezt a szót a mongolok egy a vízibivalyhoz hasonlatos jakfajta megnevezésére használták fel. Elképzelhető, hogy ennek az íjnak az esetében is külföldi importról van szó, és a mongolok a kínaiakon, vagy a hódító mandzsukon keresztül ismerkedtek meg vele.

8. Csapda íj (*janga num*): később, a mongol visszacsapó íj készítésének a leírásánál látható lesz, hogy a markolat külön részek felhasználásával nyeri el formáját. Ennek az íjnak azonban a markolata nem különálló elemekből áll, hanem az íjtesttel egyben van kialakítva.

9. Összefüggő markolatú íj (*ürgelǰ bariult num*): ez a kifejezés a szaruborításra vonatkozik, ugyanis nincs meg a markolat belső oldalán lévő kis szaru- vagy csontlap (*gurawč*), hanem az íjkarokon lévő hosszú szarulemezek a markolat közepénél találkoznak.

10. Régies íj (*ertegčin num*): olyan íj, melynek húrja nem támaszkodik fel a húrzsámolyon, ezért az nincs is rajta.[87]

11. Betekert íj (*šilelsen num*): ínszalaggal, vagy bőrrel sűrűn körbetekert íjat nevezik így. A felhasznált bőrt a szarvasmarha tarkórészéről (*šil*) nyerik, ezért gyakran inkább csak „tarkósított íjnak” (*šilūlsen num*) nevezik.[88]

---

[85] A szila az állatok felső álkapcsából alá lógó szarulemezek csoportja. Fajtól függően a szila 50-350 cm hosszú lehet.

[86] Vízibivaly (BUBALUS BUBALIS) a szarvasmarha rokonfaja, három genetikailailag eltérő alfaja ismert. A BUBALUS BUBALIS ARNEE, a BUBALUS BUBALIS BUBALIS, és a BUBALUS BUBALIS. A két utóbbit régebben egyazon alfajnak tekintették házibivaly (BOS BUBALUS DOMESTICUS) néven. A vízibivaly a BUBALUS nem (ázsiai bivaly) legismertebb képviselője.

[87] Ennek az íjnak az alakja a mandzsu kor előtti íjakéval egyezik meg.

[88] A szarvasmarha fejét miután levágták, a nyak tövénél körbevágják a bőrt és a nyakról egyben, csőszerű formában nyúzzák le. Ebből a bőrből körkörösen nagyon hosszú bőrcsík vágható.

12. Vízhúzó íj (*us tatāt num*): ez egy kútnál, vagy egyéb víznyerőhelynél víz húzására használt eszköz.

13. Vas (acél) alkatrésszel készített íj (*tömör (bold) širxegt num*): az íj erejének növelésére az ínszalagok alá egy vékony fémlapot ragasztottak.

14. Mesteri (fekete) íj (*darxan (xar) num*): a nagyméretű, nagyon erős íjat nevezik így, nagysága elérheti a 190-200 cm-t is.[89]

15. Burját íj (*buriad num*): az íjvégeken két-két horony található, közelre lövésnél az alsóba, távolra lövéskor pedig a felsőbe akasztja be a húrt az íjász,[90] a markolata egyenes.

16. Vadkecskebak szarvából készített íj (*texīn ewer elegt num*): az íj készítéséhez sokféle állat szarvának a szaruját fel lehet használni, így akár a vadkecskéjét is.

III. A BELSŐ-ÁZSIÁBAN HASZNÁLT ÍJAK FEJLŐDÉSE (TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ÁTTEKINTÉS)

A MONGOL ÍJ RÉSZEI

Fontosnak tartom, hogy külön részben vegyem vizsgálat alá a ma Mongóliában megtalálható visszacsapó íj részeit. Érdemes a fejlődéstörténeti áttekintés előtt tisztázni az elemek pontos szakkifejezéseit. Alább látható lesz, hogy a már ismertetett szakirodalomban milyen sokszor különböző az íjrészek elnevezése.

A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 1.[91] (21. kép)

1. A húr beakasztására szolgáló vájat az íjvégen (*amgawčīn oni*)
2. Íjvég (*gičir*)
3. Kötözés (*šillesen xülēs*)
4. Az íj görbületét meghatározó nagyon fontos rész a markolaton (*šar xamar*)

[89] Párhuzamként vessük össze fentebb a *törīn ix xar num*-mal.
[90] Régészeti leletekből tudjuk, hogy léteztek két beakasztó horonnyal ellátott csont íjvégű íjak. Azonban, hogy a burjátok között ez elterjedt volna, arról nincs ismert adat.
[91] BAJARSÜREN 2000. (b) p. 115.

5. Nyírfakéreg, festés (*üis, budag*)

6. Az íj válla (*mör*)

7. Szarulemez (*eleg*)

8. Állati inak (*šörmös*)

9. Íjtest (*ix bie* vagy *ūsger*)

10. Csapolás (*tagnai*)

11. Az íjvég külső élén lévő elvékonyított rész (*samsā, xyamsā, xonxilūr*)

12. Az íjvég végén szaruból készített erősítés (íjvégtoldalék) (*ewer amagč*)

13. Húrzsámoly (*tewx*)

14. Húrhíd (*xaigūl*)

15. Húr (*xöwč*)

16. „Harmadoló” (*gurawč*)

17. Markolat (*bariul*)

18. Íjkar (*balčin*)

19. Az íjvégre felnyúló része a húrnak (*xüir* vagy *xöwčnī gičir*)

20. A húr beakasztó karikája (*amgawč*)

21. Orr (*xamar*)

A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 2.[92]

1. Markolat (*bariul*)

2. Íjvég (*xačir*) (fentebb *gičir* – V. F.)

3. A húr beakasztására szolgáló vájat az íjvégen (*amgawčīn oni*)

4. Nyílvessző (*sum*)

5. Húr (*xöwč*)

6. Húrzsámoly (*towx*) (fentebb *tewx* – V. F.)

7. Az íjvég külső élén lévő elvékonyított rész (*samsā*)

8. Íjkar (*matax xeseg*) (fentebb *balčin* – V. F.)

[92] DORĴGOTOW – SONGINO 1998. p. 174.

A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 3.[93]

1. A markolat belső oldalára ragasztott szarulemez, vagy csont (*tulgūr yas*) (fentebb *gurawč* – V. F.)

2. Az íj görbületét meghatározó nagyon fontos rész a markolaton (*šar xamar*)

3. Szarulemez (*eleg ewer*) (fentebb csak *eleg* – V.F.)

4. Állati inak (*šörmösön ar*) (fentebb csak *šörmös* – V.F.)

5. Íjvég (*xičir*) (fentebb *gičir* és *xačir* – V. F.)

6. A húr beakasztására szolgáló vájat az íjvégen (*amgawčīn oni*)

7. Húrzsámoly (*towx*) (fentebb *tewx* – V. F.)

8. Az íj védelmét szolgáló nyírkéreg borítás (*üisen xamgālalt*)

9. Fatest (*xulsan ix bie*) (fentebb *ūsger* – V. F.)[94]

A MONGOL ÍJ RÉSZEI A SZAKIRODALOMBAN 4.[95]

1. Markolat (*bariul*)

2. Íjvég (*xičir*) (fentebb *gičir* és *xačir* – V. F.)

3. Az íjkar külső élén lévő elvékonyított rész (*samsā*) (fentebb *xyamsā* és *xonxilūr* – V. F.)

4. Íjkar (*matax xeseg*)

5. Belső oldal (*öwör tal*)

6. Külső oldal (*ar tal*)

7. A húr beakasztására szolgáló vájat az íjvégen (*amgawčīn oni*)

8. Húrzsámoly (*towx*)

9. Húrhíd (*xaigūl*)

A *gurawč* szó néhány kérdést vet fel az íjak szerkezeti felépítése kapcsán. Alapvetően a *gurawč* nem más, mint egy nem túl hosszú csont-, vagy szarulap. Egyetlen szerepe, hogy a markolatot erősítse, kialakítsa a marokba leginkább illeszkedő formát, valamint a két íjkaron lévő szarulemezeket elválassza egymástól. BAJARSÜREN, Ĵ. munkájában ez a szerkezeti elem ugyancsak *gurawč* néven jelenik meg, míg BALDANDORĴ, D. – DONDOG, N. – ŠARAW, S. munkájában már *tulgūr yas*-ként szerepel. Ez utóbbi meghatározást lefordítva láthatjuk, hogy „támasztó csontról” van szó.

---

[93] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. pp. 63-64.
[94] *Xulsan ix bie* = bambusznád test. Tehát a szerzők egy bambusznádból készített íj részeit közölték
[95] SÜXBĀTAR 2002. p. 26.

Erre a két alapvető különbségre a gyűjtőmunka folyamán kaptam meg a választ a mongol hagyományok legszakavatottabb ismerőitől, az íjkészítőktől. A *gurawč* szó leginkább Mongólia középső részén, vagy Ulānbātar-ban használt szakkifejezés, míg keleten ugyanezt az elemet *sogog*-nak nevezik, nyugat Mongóliában pedig *tulgūr yas*-nak. Ez az apró különbség az említett művek szerzőinek a szülőhelyére mutató, egyes nyelvjárások használatára utaló részlet.

A MONGOL ÍJ HÚRJÁNAK RÉSZEI (*XÖWČ*)

Az íjjal együtt a húr is fejlődött. Ám a legszámottevőbb változást a XX. század második fele hozta. Egészen addig szinte változatlanul, egyazon módon készült az íjhúr. A legrégebbi pontos adat egy X-XI. századi húrlelethez köthető. Nem régiben (2007) került elő egy barlangi temetkezés leleteivel együtt.[96] Ez, csakúgy, mint a XX. század derekáig folyamatosan, kizárólagosan bőrből készült húrt jelent. A vékonyra vágott bőr csíkot összesodorták, kiszárították, és az íjvégbe beakasztható részét egyszerűen csomózással oldották meg. (22. kép)

Ezt a technikát egészen az 1950-es évekig mindenki használta, míg az olcsón beszerezhető műszálak, és ipari selyemszálak ki nem szorították helyéről a bőrt. A selyemszál azonban nem bírja az íjvéggel való találkozásnál a rá ható erőket, és ezért bőrre cserélték a húr beakasztó karikáját. Így keletkezett az a húr, ami ma általánosan elterjedt. Ezen a húron viszont a bőr nem sodort vékony csíkból, hanem egy kb. 1 cm széles szíjból áll. A beakasztó karika anyagára adatközlők szerint (egybehangzóan) a marhabőr és a tevebőr felel meg a legjobban.

Szintén a selyemszálak védelmére alakult ki az is, hogy az egymás mellé tett szálakat vékony damillal tekerik körbe. Továbbá a húr azon részét, ahol a nyílvessző foglal helyet nyilazáskor, vékony bőrrel borítják be. Ezek a fejlesztések a megváltozott húranyag miatt lettek szükségesek.

Az íjhúr részei:[97]

1. A húr beakasztó karikája (*amgawč*)
2. Csomózás az egyes részek összekötésére (*ewxex xeseg*)
3. Húrtest (*ix bie* vagy *gol*)
4. Nyílvesszőt kirepítő rész (*erxīlex xeseg*)

[96] ERDENEBAT – AMARTÜWŠIN 2010. p. 157.
[97] BAJARSÜREN 2000. p.115.

5. A nyílvégbe illeszkedő rész (*onilox xeseg*)

6. Bőrből készített húrvég, a beakasztó-karikával együtt (*xüir*, vagy *xöwčnī gičir*)

NEM SZERKEZETI RÉSZNEK MINŐSÜLŐ ELEMEK, TULAJDONSÁGOK VÁLTOZÁSA

AZ ÍJ HOSSZA

Azoknak az íjcsontleleteknek a segítségével, ahol nem került elő más íjrész, viszonylag nehezen meghatározható dolog. A nagy nomád birodalmak előtt használt íjak hosszáról csak sejtéseink lehetnek. Az ábrázolt íjászok testméretéhez lehet viszonyítani a használt íjat és nyilat, ami ugyan nem pontos, de körülbelüli értékeket tudnak szolgáltatni. Ezek alapján olyan 150 cm, vagy attól nagyobb egyszerű íjakat sejthetünk. Az i. e. VI. századtól i. e. III. századig Belső-Ázsiában is birodalmat alkotó szkíták íjának a méretével már kicsit szerencsésebbek vagyunk. Az (amúgy meglehetősen hiteles) ábrázolásokon kívül ténylegesen lemérhető íjakkal is rendelkezik a tudomány. Ebből az egyik, ami a Mongol Altajban került elő, 122 cm hosszú.[98] A korabeli szkítákról készített (többnyire görög) rajzokat, képeket tekintve ez a méret kisebb eltérésekkel igaz, de általánosnak mondható. Az i. e. III. század és az i. sz. II. század közötti időszakot a tudomány a hunok nevéhez köti Belső-Ázsiában. A hun íjak méretvételi lehetősége sajnos meglehetősen nehézkes. Az ásatások alkalmával előkerülő íjcsontok nem alkalmasak az íj hosszának a meghatározására.

Ezért itt is az ábrázolások adhatnak támpontot. Az egyik fontos forrásnak számít az Üzbegisztánban, Orlat területén 1987-ben előkerült karcolt csontlemez az i. sz. III-IV. század idejéből.[99] A lemezen egy olyan csatajelentetet lehet látni, ahol a hun kori íj jól megfigyelhető. Ez alapján és az ismert íjcsontleletek alapján egy 160-165 cm-nél nem nagyobb íjhosszúságot lehet meghatározni. Az i. sz. III. századtól kezdődően az íjvégek és az íjkarok aránya megváltozott, aminek az eltolódásával megnövekedett az íjak hossza. Erre nem csak a régi, mongolok előtti belső-ázsiai nomád népekhez köthető íjak és a minden bizonnyal tisztán mongol íjak a bizonyítékok, de még a XVII-XX. századi mandzsu íjak is jól mutatják a változást. Később a hivatali használatú és a sportíjak elválása miatt szintén tovább változott az íjhossz.

A barlangi temetkezések alkalmával a halott mellé tett fegyverek között meglévő íjak jól lemérhetőek. Ezek aztán kibővíthetők a Bogd kán fegyverraktárában őrzött régi és új típusú íjak méretével. A Mongol Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében, a Mongol Nemzeti

[98] CEWĒNDORĴ – MOLODIN – PARCINGER – BAYARSAIXAN – LXÜNDEW 2007. p. 175.
[99] AHMETŽAN 2006. p. 40.

Múzeumban és a Mongol Állami Egyetemen tett kutatásaim alapján rendeztem össze az alábbiakban felsorolásra kerülő íjak hosszadatait. A Mongol Nemzeti Múzeum Bogd kán fegyverraktárának íjgyűjteményének darabjai a kutatás időpontjában nem rendelkeztek sem leltári számmal, sem egyéb gyűjteményi dokumentációval, így az értekezésben, az általam készített táblázat sorszámai szerint különítem el az íjakat.

1. Szkíta íj, II-III. század (Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005): ---

2. Barlangi íj, X-XII. század (Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005): 149 cm.[100]

3. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): 140 cm.

4. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988): 136 cm.

5. Mongol íj, XV-XVI. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 150 cm.

6. Mandzsu íj, XVIII-XIX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 152 cm.

7. Mandzsu íj, XIX-XX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 168 cm.

8. Mandzsu íj, XIX-XX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 169 cm.

9. Mandzsu íj, XIX-XX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 168 cm.

10. Mongol sportíj XX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 177 cm.

Régen sem, és ma sem lehet azonban egy kaptafára venni az íjászokat. Magas ember kezébe régen sem illett a hozzá nem illő fegyver. Ezért minden bizonnyal a mandzsuk előtti időkből is találhatunk hosszú, a korában valószínűleg nagynak számító íjat. A szembeötlő, és rövid idő alatt bekövetkező íjhossz változás leginkább a XVIII-XIX. században történt meg, amikor a káni udvar hivatalnokainak a jelképként, díszként használt íja és a sportra használt

[100] Az íjat a megtaláló pásztor eltörte, így csak a törött részből lehet következtetni a teljes hosszméretre. Mivel azonban ebből az időből minden ismert íj szimmetrikus, feltételezhető, hogy mindkét oldal egyenlő hosszúságú volt, így megadható a teljes hossz.

íjak végérvényesen elváltak egymástól. Míg a hivatali íjak megmaradtak a kb. 160 cm körüli hosszúak, addig a sportíjak meghaladták a 170-180 cm-t is. A XX. század második felében még ritkán megrendezésre kerülő lovas íjász versenyeken is rövidebb, a célnak tökéletesen megfelelő íjakat használtak, míg a földön állva nyilazó íjászok hosszabb íjakkal versenyeztek.

Mongólia területén a visszacsapó íjak széleskörű használata ellenére az egyszerű íjak napjainkig megtalálhatóak. Ezek méretükben már régtől fogva meghaladták a visszacsapó íjakét, amit az egykorú sziklarajzok bizonyítanak a legjobban. Napjainkban sincs másképpen. Az egyszerű íjak közül a burját *xawčāxai* áll a legközelebb a mongol visszacsapó íjak méretéhez. Ez a burját egyszerű íjaknál átlagosnak vehető 170-180 cm, míg az urjánhaj *xawčāxai* jócskán túllépi ezt. Átlagosan 2 méter feletti hosszúságú, de adatközlők szerint akár 2,5 méteres is lehet.

AZ ÍJ ALAKJA

Belső-Ázsiában az íjak aszimmetriának több oka van, és a történelem folyamán komoly változást tapasztalhatunk ebben a kérdéskörben is. A tudomány számára ismerté vált több egészben maradt szkíta íj alakja esetenként eltér egymástól. Feltehetőleg ennek a különbségnek több oka van, de alapvetően a földrajzi elhelyezkedés és a szomszéd népekkel való kölcsönös együttélés lehet érte a felelős. A Kínában előkerült és publikált íjak teljesen szimmetrikusak, míg a Mongóliában előkerült szkíta íjak aszimmetrikusak. A szimmetrikus íjakra az azonos korú ábrázolások könnyen magyarázható példát nyújtanak, ám az aszimmetrikus szkíta íjra nehézkes példát találni. A Mongol Altajban nemrégiben (2005) napvilágra került szkíta sír[101] feltételezett keletkezési idejében pedig már a hun birodalom jócskán „bontogatta szárnyait”.

Az i.e. III. század idejéből bőven akad olyan íjcsontkészlet, ami bizonyítja, hogy a szimmetrikus markolatcsontok ellenére az íjvégcsontok eltérő hosszúságúak voltak, ezáltal pedig aszimmetrikussá tették az íjat. Ennek az aszimmetriának a „szkítás” másolatát láthatjuk a szóban forgó 2005-ben az Olon gū̄r nevű lelőhelyen előkerült íjon. Feltételezésem szerint a szkíta sírba beletett íj már a hun íjak alakjához közelített, vagyis elindult egy fejlődési úton. Az sem kizárt, hogy az i.e. III. században a Mongol Altajban élt szkíták már inkább a hunokra jellemző íjat használták, esetleg az újítást éppen kezdték átvenni. A sírba tett íjat viszont tisztán egyfajta hagyománytiszteletnek, archaizálásnak lehet gondolni. Erről árulkodik a mar-

[101] CEWĒNDORĴ – MOLODIN – PARCINGER – BAYARSAIXAN – LXÜNDEW 2007. pp. 160-166.

kolatcsontok helyett felragasztott falemezek, és az íj alakja. Mindennek ellenére az íj összhatása minden kétséget kizáróan a szkíta íjakéhoz kötődik.

Az íjak fejlődésének e hosszú folyamatában jól látszódnak egyes irányvonalak, amelyeket sok hatás alakított. Így a szkíta íjak korukban igaz megfelelő színvonalú és minőségű fegyvereknek számítottak, mégis ugyanabban az időben már jóval fejlettebb íjak voltak használatban Kína északi felében, és Belső-Ázsiában. Ezek alapján úgy gondolom, hogy a szkíta és a hun íj nem voltak egymás „rokonai", csak távolról. Mindkettő visszacsapó íj volt, mindkettő rendelkezett az őt megillető tisztelettel, a hagyományban nagy szerepet kapott, csak éppen a hun íj nem a szkíták által használt íjakból alakult ki. A két íjfajta különbségét inkább az élettér, és nem pedig a használó nép adta. Tudjuk, hogy mind a szkíták, mind a hunok nomádok voltak, mégis amíg a szkíta sírok elterjedése Mongólia nyugati felére szorítkozik, addig hun sírt szinte a teljes Mongóliában fellelhetünk. Belső-Ázsiában az első igazán nagykiterjedésű, erős nomád birodalom a hunoké volt. Ez a mintegy 600 éven keresztül (i. e. III – i. sz. III.) fennálló erős birodalom a környező és a távolabb lévő meghódított népekre minden tekintetben nagy hatással volt.

Nagy számú feljegyzés készült a hun lovas katonákról. Ezekben említésre kerültek a hun íjak, vagy az íjakat használó íjászok. Az első nagyobb terjedelmű, alaposnak mondható kínai mű SIMA QIAN nevéhez köthető az i. e. 104-97 (?) közötti időből.[102]

A feljegyzések sokszor nem mentesek az író előítéleteitől, ezért gyakran torzított, nem valós képet kapunk olvasásuk folytán. A régészeti leletek tanulmányozása azonban minden emberi tényezőt kizáróan, tisztán a tényeken, a feltárt tárgyakon alapulnak. Így reális módon láthatjuk a leletek alapján a hun harcosok felszerelési tárgyait, így többek között az íjakat is. Emellett pedig a belső-ázsiai hun birodalom fennállásának idején készített (leginkább sziklákra vésett) ábrázolásokon pontosan láthatóvá válik a hun íj aszimmetriája is. Általánosan elfogadott gondolat, hogy a hun íj aszimmetriáját a markolat és az íjvégek alakja egyaránt mutatja. Ha az ásatásokból előkerült íjcsontok egyformán aszimmetrikusak lennének, akkor minden teljesen világos lenne a hun íj alakját tekintve. Mivel azonban nem csak aszimmetrikus íjcsontok vannak, meglehetősen nehéz feladat a hun íjak alakjának a rekonstrukciója.[103] (23. kép) További nehézségeket okoz, hogy a hunok a meghódított népeket minden bizonnyal birodalmukba olvasztottak, akik mind mást és mást vettek át a hódítóktól, és feltehetőleg viszont is adtak. Ezek a meghódított tömegek az általánosan elterjedt hun fegyverektől részlete-

[102] SIMA QIAN, 1997.
[103] A Mongol Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében őrzött nagy mennyiségű hun íjcsont jól mutatja mindezt. További adatok találhatók erre: BATSAIXAN 2002.

ikben eltérőket használhattak. Vagyis meg van rá az esély, hogy az etnikailag sokszínű hun birodalomban a harcosok íjai sem voltak egységesek és népenként, tájegységenként eltértek egymástól. Hasonló módon volt (és van napjainkban is) a belső-ázsiai nomád népek körében. A hun sírokban általában hét íjcsontot találhatunk. Ettől több és kevesebb csonttal ellátott is lehetett egy íj, de ez a szám általánosnak mondható. Az íjvégekre kerülő íjcsontok közül az egyik végen (valószínűleg a felsőn) található csontpár hoszabb, mint a másik (alsó?) végen lévő. Ez tapasztalható akkor is, amikor a markolatcsont két vége teljesen szimmetrikus. Így az ismert adatok alapján kijelenthető, hogy a hun íjak minden esetben aszimmetrikusak voltak. Persze szimmetrikus markolatcsontok esetében némiképp eltérhetett az íj alakja, de az a tényen nem változtat. Mindenesetre ki lehet jelenteni, hogy a hun korban, a Belső-Ázsiában használt íjak két vége nem volt egyforma, vagyis a hun íjak aszimmetrikusak voltak, csak az eltérés mértékét nem tudjuk minden esetben megállapítani.[104]

Külön említést érdemel egy, a dolgozat során korábban már említett régészeti lelet, amely a hunkori íjak alakjára szinte fényképhez hasonló pontossággal ad választ. A tárgy, ami nem más, mint egy tarsoly külső és belső oldalát lezáró csontlap, Üzbegisztánban került elő az Orlat nevű kurgánból. A két lemezt karcolással díszítették ki. A képeken rendkívül alapos munkával készített csatajelenetek láthatók. Mind a gyalogos harcosok, mind a lovasok felszerelése, védőöltözete nagyon aprólékos pontossággal lett megörökítve. (24. kép) Hitelességét és pontosságát tekintve nyugodt szívvel ki merem jelenteni, hogy ezek alapján rekonstruálható a hun íj alakja és használata. Az íjászok a nemrégiben kutatás alá vont „túlhúzásos” technikával nyilaznak, valamint a lovasok egy részénél lévő tegez és puzdra szintén jól látható. Ugyanakkor pedig az íjászok kezében lévő felajzott, de nem megfeszített íj ábrázolása miatt a hun íj szinte minden állapotában megfigyelhető. Azt hiszem joggal lehetek elfogult ezzel a két rajzzal kapcsolatban, mivel ilyen jó állapotú, pontos kép a II-III. század idejéből a hun birodalom területéről csak kivételes esetben kerülhet elő. Értéke pedig felbecsülhetetlen.[105] További támpontot adhatnak a sziklarajzok, melyeken számtalan módon ábrázolták az íjászokat, az íjaik alakját és az íjhasználatot. Ezek sok esetben nagyon alapos és részletekbe menő ábrázolások. Sokszor nem csak az íj, de a nyílhegy és a tegez is jól látható módon került megörökítésre. Az külön csodának számít, hogy napjainkban is láthatóak ezek az értékes kordokumentumok, az újabbak előkerülésével pedig új tudományos eredmények születhetnek.

[104] BATSAIXAN 1992. pp. 69-77.
[105] HINAYAT. – SUŽIKOWA 2007. p. 24.; AHMETŽAN 2006. p. 40.; BAKAY 2005. p. 181.

Visszatérve az íjak alakjára, a nagyon pontosan elkészített, inkább dokumentációnak, mint életképnek mondható sziklarajzokat összegyűjtve mindinkább bebizonyosodott, hogy az egyszerű íjak és az összetett íjak egy adott korban egymás mellett éltek. További érdekes részletnek számít, hogy gyakran találunk megörökített vadászjelentet, ám a rajzok tanúsága szerint lóról csak ritka esetben használtak egyszerű, egyszer hajlított íjat. Amikor látszólag egyszerű íj képe kerül elő, az esetek nagy többségében csak földön álló íjász, vagy vadász fegyvereként szerepel.[106] Ennek a jelenségnek az oka nem más, minthogy az összetett visszacsapó íjak széles körű használatának idején keletkeztek a rajzok. Tehát az egyszerű botíjak már akkor peremre szorultak, illetve megmaradtak a vadászatokra. Hadi eseményekre már nem volt szokás használni. Az íjak alakjának (és szerkezeti elemeinek) a változását nagyban befolyásolta a meghódított népek kulturális és nemzetiségi továbbélése. A behódolás utáni életük, ha kevés mértékben is, de hatással volt a hódítókra. Emiatt az íjakon sok hasonló elemmel találkozunk a belső-ázsiai nomád birodalmak létrehozását megelőző és az azt követő évszázadokban egyaránt, ami azt bizonyítja, hogy sok elem túlélte a népe lehanyatlását és beolvadását. Tehát oda-vissza adták egymás között a fejlesztési ötleteket, kivitelezési technikákat az íjkészítők, nemzetiségtől függetlenül.

Ezt a „túlélést" jól példázza az Északi Wei dinasztia (386-534) évkönyvébe a *Wei-shu*-ba írt 394-ből származó feljegyzés, amelyben az északi hadjárat leírásakor megemlítik, hogy: „az ázsiai avarok északnyugati szomszédai a hiung-nu-k maradékai, akik még ekkor erősek és gazdagok voltak."[107] Mindez azért is érdekes, mert tudjuk, hogy az ázsiai hun birodalom ebben az időben már rég felbomlott, és vagy elvándorolt a területről, vagy behódolt. Törzseik egy része mégis még szabadon és büszkén állt az Orhon folyó vidékén ellent a zsuan-zsuanok terjeszkedésének.

Az i.sz. III. század utáni időkből származó íjakat érintő régészeti leletek, feljegyzések, ábrázolások némiképp megfogyatkoztak a vizsgált belső-ázsiai területeken. A következő nagyobb nomád birodalom, ahonnan pontosan datálható íjmaradványok kerültek elő, a VI-VIII. század közötti időre tehető, és a türk birodalomhoz köthető.

A türkök íjainak az alakjáról a régészeti leletek és a türk kőszobrokon található fegyverábrázolások tanúskodnak a legjobban. Az íjak alakjára, a földből előkerült, hajdan az íjakra felragasztott csontlemezek szolgálhatnak adatokkal. Nagyobb számban leginkább Oroszország területén kerültek elő türk sírok, Mongóliában viszonylag kevésre akadtak rá, és a feltá-

[106] Az összegyűjtött képanyag és a hozzá kapcsolható tanulmányok megjelentetése túlmegy jelen disszertáció keretein és a jövő feladatai közé tartozik.
[107] CSONGOR 1993. p. 21.

rások eredményeiről pedig nagyon kevés közlés született mongol nyelven.[108] A népvándorlás kori nomád népek (így a türkök) fegyvereinek régészeti hagyatékáról (is) jól összefoglalt munka jelent meg azonban orosz nyelven.[109] Mongolul a türk íjakat érintőlegesen tárgyalja doktori értekezésében BAJARSÜREN, Ĵ., ám ő is a mongolokra jellemző szűkszavúsággal foglalkozik a türkökkel, és ezzel együtt a türk íjakkal is.[110] Az mindenesetre megállapítható, hogy a VI-VII. századra Belső-Ázsiában a markolatcsontok szimmetrikussá váltak, az íjvégek pedig az íj mindkét végén egyforma hosszúak voltak. Vagyis az ázsiai hun birodalom lehanyatlásával az aszimmetrikus íjak is eltűntek egy időre Mongólia területéről.

Az ázsiai nomád népek által megalapított következő nagyobb birodalom az ujgurok nevéhez köthető. 745-840 közötti fennállásának idejéből, (mivel a történelem színpadán ez az idő nagyon rövidnek számít) meglehetősen kevés régészetileg is igazolható emléket hagytak hátra. Ennek ellenére az a kevés íjmaradvány alkalmas arra, hogy feltételezéseket tegyünk az ujgur íj formáját tekintve. Összességében az ujgur íj alakja a türk íjtól túlságosan nem tért el, tehát szimmetrikus íjkarral, és egyforma íjvégekkel volt ellátva az is.[111]

A Jenyiszej folyó középső részénél élő kirgizek hódító hadjárataik következtében az ujgur birodalom megdöntése után (840) egy a mai Mongólia területét is magában foglaló birodalmat hoztak létre Belső-Ázsiában. Azonban az ujgurokhoz hasonlatosan hosszú ideig nem tudták megtartani birodalmukat és a X. századra egy újabb nomád nép, a kitajok vették át az irányító szerepet ezeken a területeken. A kirgiz íjakról nagyon kevés tudható. A kirgiz nehézlovasság mellett a könnyű lovasság, és az íjászok is szerephez jutottak a hadi események alatt. Valószínűnek tartható, hogy a türkök és az ujgurok által használt íjaktól nagyban nem különbözhetett a kirgiz íj sem. Sajnos ezeket a megállapításokat alátámasztó bőséges adat nem áll rendelkezésünkre. Így be kell érnünk következtetésekkel és találgatásokkal. Azt azonban tényként vehetjük, hogy a hasonló kultúrájú és (feltehetőleg török) nyelvű népek (mint a türkök, ujgurok, kirgizek) használati tárgyaikban sem tértek el egymástól nagymértékben. Tehát minden bizonnyal apróbb eltéréseket leszámítva az íjaik is hasonló alakúak, felépítésűek lehettek.

A kitajok 924-ben a kirgizekre olyan katonai csapást mértek, hogy a kirgizek kénytelenek voltak feladni belső-ázsiai birodalmuk egy részét és visszahúzódni az ősi szállásterületükre, a Jenyiszej folyó vidékére. A kitaj birodalmat megalapító Apaoki vezetésével lassan kiszélesítették a birodalmuk határait. Apaoki korai halálát követően (926) leszármazottai erős

[108] SER-ODĴAW 1970.
[109] HUDJAKOV 1997.
[110] BAJARSÜREN 2000. (a)
[111] CEWĒNDORĴ – BAYAR – CERENDAGWA – OČIRXUYAG 2002. pp. 190-207.

birodalommá kovácsolták a kitajok országát. A nyelvi és kulturális szoros kapcsolat ebben az esetben is rányomja bélyegét az íjak alakjára. A kitajok nyelvéről bizonyítékokkal rendelkezünk, ezért (ha kérdőjellel is, de) kijelenthetjük, hogy a kitaj (pre)mongol nyelvű nép volt. Íjaik pedig minden bizonnyal a XII-XIII. századi mongol íjakkal teljesen megegyezők voltak. Mivel a mongol íjakról elegendő régészeti lelettel rendelkezünk, több megállapítás tehető.[112] A XII-XIII. századi mongolokkal kapcsolatba hozható tárgyak a hun kori leletek számával megegyező, vagy azt meghaladó mennyiségben kerültek napvilágra eddig. A XII. század végén a mongol törzsek a kitajok hatalmát megtörték és törzsszövetséget hoztak létre a mai Mongólia területén. A mongolok híres lovas hadseregének az egyik legfontosabb hadteste az íjászok hada volt.[113] Íjaik alakjára nem csak az utazók leírásaiból, rajzokból lehet következtetni, hanem a feltárt maradványokból, sőt, a XIII-XIV. századból egészben, szinte teljesen épen megmaradt íjakból is.[114]

Ami a Dzsingisz korabeli mongol íj alakját illeti, azt látjuk, hogy az íjtest szinte teljesen egyenes volt, míg az íjvégek görbítettek. Az íjvégek a teljes íjhosszhoz viszonyítva arányaiban nagyok voltak. A kevésbé használt, a káni udvar számára készített XV-XVI. századi íjakból (25. kép) lehet következtetni arra, hogy a XIII. század idején is szinte egyenes íjtestek és görbített íjvégek voltak jellemzőek az íjak alakjára. (26. kép) Az íjkarokat a készítők csak fordított „C” formában hajlították meg, és nem adtak neki külön görbeséget a két íjkar középtáján.[115] Ennek ellenére nem zárható ki, hogy egyes készítők némi görbületet adtak az íjkaroknak, mégis az a valószínűbb, hogy csak egyszer hajlított íjalakkal találkozhattunk volna a mongol korban. A Mongóliában előkerült egészben megmaradt X-XIV. századi mongol íjak közül négyet volt szerencsém megvizsgálni. Ezek alapján, talán teljes bizonyossággal jelenthetem ki, hogy a készítők a készítés folyamán külön nem görbítették meg az íjkarokat. Mivel azonban ezek az íjak mintegy 800 évet pihentek különböző barlangokban, alakjuk némiképp eltorzult.[116] Azoknál az íjaknál, ahol némi görbületet fedezünk fel az íjvállak környékén, azt lehet feltételezni, hogy felajzott állapotban voltak a sírba téve. Ez pedig a barlangban eltöltött idő alatt eltorzította az eredeti alakot. A XV-XVI. századra a mongol íjak alakja nem sokat változott. A markolat, az íjkarok továbbra is szinte egyenesek maradtak, az íjvégek pedig

[112] PERLĒ 1959.
[113] ALTANGEREL 1991. pp. 25- 37.
[114] ULAMBAYAR – POHL 2005. pp. 81-89; SKOBELEW 1998. pp. 144-152.
[115] Erre jó ellenpéldát adhat a mai mongol íj. A markolat görbületét meghatározza a markolatközépfa mérete és szöge, emiatt nagy ívben hajlított lesz felajzás után az íjkar. A XIII. századi íjak alakjához minden bizonnyal a burját visszacsapó íj (*tömör xewīn num*) állhat a legközelebb. Ilyen értelemben a burját visszacsapó íj hagyományosabb formájának mondható. További párhuzammal szolgálhat a koreai íjak készítési folyamatával való összehasonlítása. Erről részletesebben: JUNG YU-RAN 2005.
[116] ERDENEBAT 2001. pp. 18-24.

megmaradtak ívesen görbítettnek. Az íjvégek az íj arányaihoz képest némiképp lerövidültek, de még mindig elég nagyok voltak. A XVII. századra kezdtek teret hódítani a délkelet felől terjeszkedő nomád leszármazottak, a mandzsuk és fegyvereik. A mandzsukon keresztül számos kínai íjkészítő remeke is eljutott Mongóliába. Eleinte csak mint káni ajándék, később azonban már az uralkodói réteg külföldről behozatott luxustárgyaiként, míg végül az egyszerű nép használati tárgyaként.

A mandzsu íjak alakja aszimmetrikus. Míg a hun íjak esetében az aszimmetriát az íjvégek eltérő mérete és egyes esetekben a markolat(csont) alakja okozta, addig a mandzsu íjaknál ezt a különbéget kizárólag csak az íjvégek eltérő hossza. Ám itt gyorsan hozzá teszem, hogy a régi mandzsu íjaknál ez a jelenség nem található meg, hanem csak a XVIII. századot követően abból az időből, amikor a sportíjak kizárólagosan teret nyertek a versenyeken. A megváltozott íjvég méretekkel egyenes arányban az íjkarok görbülete, így az íj alakja is változott. A felső íjkar íveltebb lett, míg az alsó inkább csapottabb. Az erőteljesebb szerkezetű, szimmetrikus íjak elemei fokozatosan elvékonyodtak és a polgári használatban aszimmetrikusra változtak. Egészen a Bogd kán haláláig[117] a káni testőrség íjai őrizték a mandzsu hagyományokat, ám az 1924 utáni időben a politikai változások következtében a káni testőrség fegyvertára raktárba került (majd 1963-ban múzeumba),[118] és a hivatali használatban lévő íjak elvesztek, helyettük csak a polgári használatú íjak maradtak meg a nép kezén, egészen napjainkig.

Ezek az íjak fejlődtek aztán a XX. század második felében a ma is látható formára. Az íjak hivatalos használatának megszűnése után a „polgári íjak” csak sporteszközként éltek tovább. (Egy különleges adatra hívnám fel a figyelmet. A Mongol Nemzeti Múzeumban őrzött teljesen sajátságos sportíjat miután alaposan szemügyre vettem, az 1950-es évekre tettem a készítésének idejét, és feltételeztem, hogy kínai mester keze munkája. Feltevésemre nemrégiben kaptam bizonyítékot, amikor publikálásra került Charles E. GRAYSON gyűjteményének a katalógusa. A kézbe vett és a publikált íj közötti kísérteties hasonlóság alapján kijelenthetem, hogy minden kétséget kizáróan egy műhelyből való mindkettő. A katalógusban lévő íj egy Ju Yuan Hao nevű pekingi íjkészítőtől származik és az 1950-1960-as években került a gyűjteménybe. Charles E. GRAYSON egy íjászversenyen szerezte, Mongóliában. A leírtak jól példázzák, hogy a XX. században már csak elemeiben egyezett meg a hagyományos íjkészítés és a modern sportíjak gyártása. Emellett pedig kínában, Mongóliához hasonlatos mó-

[117] Az utolsó mongol kán: Ĵibjundamba Xutagt Xān 1870-1924.
[118] ALTANAWČ 2001. pp. 4-5.

don, a sportíj készítés lett a kézművesek megélhetése.)[119] (27. kép) A mai „polgári” (tehát csak íjászversenyeken használt) íjak alakja is aszimmetrikus. Napjainkban azonban a mandzsu kori íjászversenyeken használt íjaktól eltérően nem az íjvégek különbsége határozza meg az aszimmetria mértékét. Az íjkészítők egyforma alakú íjkarokkal készítik az íjakat. Az íjkarok eltérő görbületét később az íjász alakítja ki magának. Esetlegesen a felhasznált anyagok (leginkább az íjkarokra felragasztott szarulemezek) eltérő minősége miatt is aszimmetrikussá válhat egy íj. Erre azonban a legtöbbször azért kerülhet sor, mert a készítő silány minőségű szaruból készíti az íjat, vagy nem törődik az esetleges sérülésekkel, hibákkal a szarun, íjtesten.

Az a szemlélet, miszerint a mai íjak aszimmetrikus alakjára törekednek az íjászok azt mutatja, hogy a mandzsu sportíjak (eltérő hosszúságú íjvégekből adódó) alakját már nem vették át, csak megpróbálják leutánozni azt. De sem az íjászok nem várják el, sem a készítők nem követik a XIX. század végén és XX. század első felében még általánosnak mondható jelenséget, miszerint az íjvégek más méretűek legyenek. Íjászokat és íjkészítőket a mai mongol íjak aszimmetriájáról kérdezve szinte minden esetben ugyanazt a választ kaptam. Az íj markolatát középen szokás fogni, ami által a nyílvessző az íj mértani közepétől fentebb fog kifutni. Ha szimmetrikusak lennének az íjkarok, akkor a felső karon a húr hamarább válna el a húrzsámolyról, mint alul. Ez befolyásolhatja a találati pontosságot és nem kényelmes. Azonban ha a felső íjkar jobban görbített, mint az alsó, akkor mindkét húrzsámolyról egy időben válik el a húr. Mindennek ellenére a XX. század elején használt sportíjak között találhatunk olyat is, amelynek mindkét íjkarja egyformán görbített, sőt a régi formát némiképp felidézve, nem egyenes mandzsu íjvégekkel, hanem mandzsu kor előtti, valódi mongol íjvégekkel volt ellátva.[120] Tehát azt lehet megállapítani, hogy a mai íjak aszimmetriája a mandzsu íjakból keletkezett, de önálló fejlődésnek köszönhető, és széles körben csak a XX. század második felében terjedt el a polgári lakosság körében.

AZ ÍJ VÁLLA (*MÖR*)

Az íj válla részben szerkezeti, részben pedig az íj alakjához szorosan kapcsolódó, mondhatni azt alakító elem. Az íj vállának az íj azon részét nevezhetjük, ahol meghajlik az íjkar. Ennek a hajlásnak a mértéke nagyban függ az íj szögeitől, az íjkarok anyagától, a markolat és az íjtest kapcsolatától, az íjvég görbületétől valamint a készítés eljárásaitól. A hunkori íjak karjainak az alakját, továbbá azok vállának a behajlását a markolat két oldalára ragasztott

[119] Bővebben: GRAYSON – FRENCH – O’BRIEN 2007. p. 21.
[120] NAMNANDORĴ 1957. p. 32.

csontok mutathatják. A markolatcsontok, összhangban az íjvégcsontokkal, a hunkorban többségében aszimmetrikusak voltak. Így feltételezhetjük azt is, hogy nyilazáskor az íjkarok (vagyis az íj válla) sem egyenlő mértékben hajlottak meg.

A korábban említett Orlat kurgánból előkerült hunkori, karcolt tarsolylemez képén jól látszik, hogy az íjkarok egyforma hossza ellenére a felajzott és a megfeszített íj válla különböző módon hajlott meg. Ezt az aszimmetriát a markolatcsont (illetve a markolat maga) alakja okozhatja. Jól megfigyelhető az is, hogy a hun íjak íjvégei és markolata meglehetősen nagyok, ami miatt az íjvállak hajlása sokkal kihangsúlyozottabbá válik. Különösen igaz ez a felső íjvállra, aminek az íjkar – markolat közötti szöge adja a szemmel látható különbséget. A nagy markolatcsontok és a nagy íjvégcsontok miatt az íjkar meglehetősen kis helyen volt kénytelen meghajolni, vagyis az íj válla határozottan nagy görbülettel hajlott meg nyilazáskor.

Mivel a hunkort követő időkből nem rendelkezünk lemérhető íjakkal, azoknak a hajlását nem lehet pontosan meghatározni. Példát csak a barlangokból előkerült eszközök, valamint a XV-XVI. századi, káni fegyverraktárban őrzött íjak adnak.[121]

A XX. század második felétől kezdődően a sportíjaknál láthatjuk azt a fajta aszimmetriát, ami valójában az íjvállak görbületének alakulásából adódik. Ez Mongóliában napjainkig változatlanul megmaradt. A mai íjászok íjaik felső (*dēč*) karját kissé nagyobb ívben hajlítják meg, mint az alsó (*dōǰ*) íjkart. Így az íjvállak görbülete és a nyilazásnál látható, vízszinteshez közelítő állapota kihangsúlyozottabbá válik felül.

AZ ÍJ SZÖGEI

Az íjakon lemérhető szöget a markolat és az íjkarok, illetve az íjkarok és az íjvégek között találhatunk.

Mongóliában a régészek csak az utóbbi évtizedben fordítottak nagyobb figyelmet a feltárt íjcsontokra, ezért azoknak a sírban való elhelyezkedéséről, helyzetéről nagyon sok adattal nem rendelkezünk. Továbbá, ha megfelelő rajz, méretezés, vagy fénykép készült a feltáráskor,[122] akkor is csak egy sor vizsgálat elvégzése után tudnánk megnyugtató választ adni a sírba került íj szögeivel kapcsolatban, ám ez már a gyakorlati régészet módszereit igényelné.

[121] Az íjvállak valódi hajlásának a képét csak akkor lehetne igazán pontosan megmutatni, ha ezeket a régészeti leleteket felajzanánk és megnéznénk az íjkarok hajlását. Erre ezekben az esetekben nincs lehetőség.
[122] TÖRBAT 2004. pp. 170-176.

Korábban már volt szó a belső-ázsiai íjak alakjának a változásáról. Eszerint az íjak alakja összefüggésben van az íjszögekkel. A X-XIV. századból származó barlangi íjak méreteit különösebb nehézség nélkül le lehet mérni.

A mongol kor első felében (XIII-XVI. század) az íjak markolatának az egyenessége miatt a markolatszögük is egyenes maradt. Tehát ténylegesen lemérhető markolatszög nem volt. Ám a mandzsu kortól kezdődően a markolatszög és az íjkar-íjvég közötti szög megváltozott. Mivel azonban a mandzsu kortól kezdve az íjak alaki, formai különbségei hangsúlyozottabbá váltak igen nehéz pontos adatokat közölni. Így inkább az ismert és kézzel fogható íjakat véve alapul, általánosságban írnám le az ide kapcsolódó íjszögeket.

1. Szkíta íj, II-III. század (Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005): ---

2. Barlangi íj, X-XII. század (Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005): 154°

3. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): 129°

4. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988): 125°

5. Mongol íj, XV-XVI. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 132°

6. Mandzsu íj, XVIII-XIX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 115°

7. Mandzsu íj, XIX-XX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 117°

8. Mongol sportíj, XX. század (*Bogd* kán fegyverraktár): 127°

9. Mongol sportíj, napjainkban (Bātar által készített, Selenge megye): 135°[123]

10. Mongol sportíj, napjainkban (Batmönx által készített, Ulānbātar): 139°

11. Mongol sportíj, napjainkban (Gombo által készített, Xentī megye): 137°

[123] Mivel az íjkészítők által napjainkban gyártott íjaknál nem lehet minden méretet levenni, a markolat-íjkar szöget nem vettem figyelembe a vizsgálat alatt. Ezért csak az íjkar-íjvég közötti szöget adtam meg.

12. Mongol sportíj, napjainkban (Xūxendū által készített, Dornogow' megye): 140°

13. Mongol sportíj, napjainkban (Cewēn által készített, Ulānbātar): 136°

14. Mongol sportíj, napjainkban (Boldbātar által készített, Selenge megye): 132°

15. Mongol sportíj, napjainkban (Süxbātar által készített, Selenge megye): 132°[124]

A XX. század első felében, mivel a tisztán mandzsu hagyományokat követő íjgyártás megszűnt, már csak polgári használatú íjak voltak megtalálhatóak Mongóliában. Megváltoztak az íjak méretei is. A markolatszög 160° körül alakult, az íjkar-íjvég közötti ször pedig maradt a 130° körüli értéken. Ezek a méretek csak kissé változtak meg.

A XX. század második felében a már korábban is említett íjtípusok annyira sokfélék lettek, és nagy pontossággal annyira nehezen felderíthetőek, hogy szinte lehetetlen maradéktalanul felgyűjteni minden adatot. Emellett a különböző markolatformák különböző markolatszögeket eredményeznek. A markolatformák pontos alakulása pedig szinte minden esetben az íjkészítőtől függött, és függ ma is. Így itt a markolatszöget pontosan meghatározni nem lehet. A mai íjak íjkar-íjvég közötti szöget pedig a használatban lévő íjakon lehet lemérni. Ezeknek a méretei íjkészítőnként változnak, ám a számadatokat átnézve elmondható, hogy kevés eltéréssel ugyan, de megközelítőleg egyforma szögeket találhatunk országszerte.

AZ ÍJ EREJE (*XÜČ*)

Az „íj ereje" az a fajta tulajdonsága az íjnak, amit semmilyen régészeti lelet nem tud nekünk pontosan megmondani, csak utalhat arra. Pontos adattal a hiteles feljegyzések és a rekonstruált, vagy ma is működő íjak képesek szolgálni. Ezért a most következő rész egyáltalán nem biztos, hogy találgatásoktól, vagy nyitott, esetleg szándékosan nyitva hagyott kérdésektől nem lesz mentes. Mindez leginkább a gyakorlati régészet szerény lehetőségei és a témában érintett, szakavatott igazán nagy tapasztalatú íjkészítők hiánya miatt van.

A nomádokról a kínai történetírók számtalan esetben megemlítik, hogy íjuk erős és messzire hord, míg a sajátjuk ilyen teljesítményekre nem képes. A „Hadakozó fejedelemségek" idejéből (i. e. 475 – i. e. 221) származó Jin Wen-ce című filozófiai műben többek között említés esik a korabeli íjak erejéről is. Eszerint az erősebb íjak mintegy 3 *tan* húzóerejűek

[124] Boldbātar és Süxbātar együtt dolgoznak a családi íjgyárukban, emiatt ugyanolyan íjakat készítenek.

voltak. Ez a mű olyan íjról is említést tesz, amellyel két bőrvértet is át lehet lőni.[125] Mindenesetre nem gondolhatjuk ezt általánosnak, hiszen a történelem folyamán többen megtehették, hogy maguknak különleges erejű, kivitelezésű vagy anyagú íjat rendeljenek meg a legnevesebb készítőktől. Többségében a különlegességek lettek megörökítve. Az általánosan, országszerte használt fegyverek minden bizonnyal az említett erejű íjaktól nagyban különbözhettek. A hunokról szól az a szintén kínai feljegyzés miszerint: „Ha a fiú abba a korba ért, amikor már az íjat ki tudta húzni, akkor vértes lovas katonának állt."[126] Ebben a közlésben az tűnik fel, hogy a gyermekkorban gyakorlásra, tanulásra használt egyszerű íj használata után a visszacsapó íj következett, aminek a megfeszítésére már jóval nagyobb erőre volt szüksége az íjásznak. Ez egyfajta férfivá avatási tevékenység is volt egyben. A hunok utáni időkből származó kínai tudósítások csak a legkivételesebb esetben, igen ritkán térnek ki a nomádok íjainak az erejére. A legtöbbször csak az íj alkotóelemeinek az anyagát sorolják fel.

Mindemellett egy fontos zsuan-zsuanokról szóló feljegyzésre hívnám fel a figyelmet a 487. évből, ami a *Wei* dinasztia évkönyvébe került feljegyzésre. „Ez a *Szi kan sen* nevű ember harcoslelkű és a háborúban hősies, íja 10 *dan'* erősségű, nyila pedig nagyon éles…"[127] Mivel teljes biztonsággal nem tudom megmondani, hogy mekkora húzóerőt jelenthetett ez, ezért azt az egyet állapíthatom meg, hogy ha túlzással lett megállapítva a hős íjának az ereje, érdemes mellé tenni a korabeli számszeríjra vonatkozó adatot is. Eszerint az igazán erős számszeríj 12 *dan'* erősségű volt, és 600 lépés távolságra tudott nyílvesszőt repíteni.[128] Ezek alapján a *Szi kan sen* hőstetteiről szóló leírást fenntartásokkal lehet elfogadni, de nem zárható ki a valóságalapja. Ennek ellenére vonatkozó adatként mindenképpen helyet kell neki szorítani ebben a tanulmányban is.

A Mongolok Titkos Történetében Dzsocsi-kaszar erejének és csodás tetteinek a felsorolásakor ráakadunk egy érdekes részletre.[129] Ebben több olyan nyilazási távolság is említésre kerül, ahol a hős által használt íj és az íjász erejét, nem lehet csak hitetlenkedéssel elfogadni.

…Ellövi rájuk *kejbür*-nyilát[130]

Puszta túlsó végén álljanak bár,

---

[125] 1 *tan* = kb. 27,5kg. TOKAJI 1997. p. 32.

[126] „*Num tataǰ čadax nasand xürsen er bur xuyagt mor't cereg boldog.*" ERDENEXIŠIG 2009. p. 43.

[127] „*Si kan šen gegč xün bātarlag jorigtoi bögööd baildānī awiyastai, num n' 10 dan' xučtei sum n' oncgoi xurc…*" A *dan'* kínai súlymértékegység. A pontos meghatározása azonban nehézségekbe ütközik, ugyanis a kínai mértékegységek tájegységenként és koronként változtak az 1911-es évig. Ezért a *dan'* több változatban volt használatban, így a *Han* korban (i.e. 206 – i.sz. 220) még 1 *dan'* = 29,960 kg, később azonban már 75 kg. Emiatt nehezen meghatározható. XANDSÜREN 2005. p. 144.

[128] ERDENEXIŠIG 2009. p. 87; BATSAIXAN 2002. p. 75.

[129] LIGETI 1962. p.83.

[130] Erről a távlövésnél használt nyílvesszőről az íjászversenyek tárgyalásánál még bővebben lesz szó.

Pattan az íj s felfűzi őket.

Keményen ha íját felajzza,

Kilencszáz ölnyire küldi nyilát;

Ő ha íját megfeszíti,

Ötszáz ölnyire száll el a vessző…

Mind az ötszáz (750-800 m), mind pedig a kilencszáz (1350-1440 m) öl nyilazási távolság messze áll a valóságtól. Nem kizárt, hogy a krónika szerzője/szerzői esett/estek túlzásba a vers lejegyzésekor. A már-már meseszerű hőstetthez hasonló motívumot felfedezhetünk a mongol eredetmítoszok között is, amikor a Napot lenyilazó Erxī Mergen történetét hallgatjuk.

A mongol íjak erejét jól jellemzi az ú.n. „Dzsingisz kövéhez" hasonló korú feljegyzés, amit egy *Dzsao-hun* nevű kínai tudósító tett 1221-ben: „A mongolok az íjaikat fából készítik, és ahhoz, hogy azokat az ember ki tudja húzni 1 *shi* körüli erő szükséges."[131] Az említett kínai mértékegység helyett a mongolok saját mércét is használtak az íjak erejének meghatározásánál, ez volt a *xöwč*.[132] Ezért amikor íjászok találkoztak egymással gyakran hangzott el a kérdés: „Te hány *xöwč*-ös íjjal nyilazol?" Ez nem azt jelentette, hogy mennyi húr van beakasztva a két íjvégbe, hiszen magától értetődik, hogy csak egy húrral lehet nyilazni, hanem az íj erejére vonatkozott a kérdés.

A mai felnőtt férfi íjászok általában 28-34 kg húzáserejű íjjal versenyeznek.[133] Eszerint a régi mértékegységeket használva általában 5-7 *xöwč* erősségű íjakat lehet látni a mai felnőtt íjászok kezében. A gyermekek íjai méretüknél és erejüknél fogva nagyban eltérnek a felnőttekétől. Süxbātar nevű íjkészítő szerint a gyengébb, felnőttek által használt íjak 30#, az átlagosak 40-50#, míg a legerősebbek 60-70# erejűek is lehetnek.

SZERKEZETI ELEMEK FEJLŐDÉSE

ENYV (*CAWŪ*)

Általánosan elfogadott elvek közé tartozik, hogy az összetett íjakat halenyvvel ragasztják össze. Ez a kijelentés részben igaz, részben pedig nem. Valószínű, hogy minél régebbi időket vizsgálunk, annál inkább csak halenyvet találunk, és napjainkhoz közeledve egyre inkább megjelennek a más eredetű enyvfajták. A halenyvvel kapcsolatban felmerülhet a kér-

[131] Minden bizonnyal nem csak fából készítették a mongolok az íjaikat, de ebből kiderül, hogy a Kínában íjkészítésre használt bambusznád helyett fát használtak a mongolok. A *shi* kínai mértékegység, 1 *shi* = 25 kg 960 gr. GONGORĴAW 1982.

[132] *Xöwč* = húr, 1 *xöwč* = 5 kg

[133] Manapság fontban (pound, jelölése: #) szokás megadni az íjak húzáserejét. 1 font = 453,6 g, vagyis a 28-34 kilogramm 61,72-74,95 font.

dés, hogy honnan vették az íjkészítők? Alapvető tény, hogy a legjobb minőségű halenyvek (még ma is) Kínából kerültek (vagy kerülnek) Mongóliába. Különböző kínai halenyvfajták ismertek. Vannak olyan halenyvek, amik csak asztal, szék... ragasztására alkalmas, van amelyik már alkalmas íjkészítésre, és szükség szerint használják is, de a legjobb minőségűnek egy kínai gyáracskából származó enyv számít. Ez a legjobb minőségű, kiváló ragasztó. Amelyik íjkészítő csak teheti ilyen enyvet használ.[134] Évekkel ezelőtt még lehetett a fővárosi piacon jó halenyvet venni. Ma már a kereslet megszűntével a kínálat is megszűnt és nagyon ritkán kerül halenyv kereskedelmi forgalomba. Ha nem állt módjában az íjkészítőnek, hogy kereskedők útján kínai halenyvet használjon, akkor ő maga készítheti el azt. A nomád népek mivel már évezredek óta használják a halenyvet, a készítési módját is ismerik. Napjainkra azonban ez a tudás (is) egyre inkább feledésbe merül. Sőt, ma már szinte egyenesen ki lehet jelenteni, hogy teljesen eltűnt. A Mongóliában élő és dolgozó íjkészítők nagy része már csak hallomásból ismeri a halenyvkészítés módját. Részletes, pontos receptet csak egy készítő (Gombo) tudott adni. A készítés receptjét ő is egy Xentī megye északi részén (Bayan-Adarga járás) élt Mongolget nevű idős embertől tanulta meg, aki azóta elhunyt.[135] Az eddigieket egészíti ki Cerendorĵ burját íjkészítő közlése, melyben a következők hangzottak el a halenyvel kapcsolatosan: „A halenyv készítéséről csak hallomásból van tudomásom. Én soha nem próbáltam magam elkészíteni. Úgy tudom, hogy bármilyen hal bőréből lehet főzni enyvet. A halbőröket egy edénybe kell beletenni, amit aztán egy kevés víz hozzáadása után sokáig kell főzni. Részletesebben sajnos nem tudom.”[136]

Napjainkban a halenyven kívül bőrenyvet is használnak egyes kézművesek. A bőrenyv íjkészítésre való felhasználása eléggé új dolognak számít. A halenyvvel szemben a bőrenyvet sokkal könnyebb elkészíteni. Emellett pedig az alapanyagok beszerzése sem ütközik különösebb nehézségekbe. A bőrenyv készítése a következő: nyers szarvasmarha bőrt vízben elkezdik főzni. Lassú tűzön, folyamatos kavargatás mellett 40 órán keresztül fő. Miután besűrűsödött és az állaga megfelelő, akkor van kész.[137] Az eddigiektől némiképp eltérő módszert is találhatunk. Az íjkészítők között, kutatás közben, mindössze csak egyszer találkoztam a következő enyvhasználati módszerrel:[138] Eszerint a csontenyvet és a halenyvet keveri össze az íjkészítő, és így használja fel az íjak ragasztására. Ezzel a még korábban elraktározott halenyvvel tud takarékoskodni. Állítása szerint íjak ragasztására így is megfelel. A természetes

[134] Ĵambā-tól gyűjtöttem fel először az adatokat, amiket aztán többen megerősítettek.
[135] Gombo (Xentī megye, Xerlen járás, íjkészítő).
[136] Cerendorĵ (Xentī megye, Dadal járás, íjkészítő).
[137] Batmönx (Ulānbātar-i íjkészítő).
[138] Bātar (Selenge megye, darxan-i íjkészítő).

alapanyagú enyveken kívül ma már megjelentek a mesterséges enyvek is. Többek között ilyen az ú.n. sárga enyv (*šar cawū*).[139] Ennek azonban a halenyvhez képest rosszabbak a ragasztási tulajdonságai. Mivel sem az íjászok, sem az íjakat tömegével vásárló turisták részéről nincs meg az elvárás, az egyre szűkülő természetes alapú enyvek használatát fokozatosan kiszorítja a mesterséges alapanyagú enyvek. Persze ez csak egy lehetséges jövőkép. Minden esetre az tisztán látszik, hogy a jó minőségű enyvek hiánya miatt mindenféle áthidaló megoldásokat kell alkalmazniuk az íjkészítőknek munkájuk során.

FATEST (*IX BIE*)

A fatestnek több szerepe is van. Mind közül az első és legfontosabb feladata, hogy a később felragasztandó szarulemezeknek és az inaknak megfelelő alapot szolgáltasson. Mivel azonban az íj felajzásakor, vagy megfeszítésekor az íjtest sokszor erősen meghajlik, a hajláskor fellépő erőknek ellenállni tudó fatest szükséges. A korai egyszerű íjak teste némiképp eltérhetett a visszacsapó íjakétól, de ha másban nem, akkor abban, hogy hengeres kialakítású lehetett, amire a szarulemezeket meglehetősen nehéz lenne felragasztani. Ezért két oldalon ellapított, vagyis léc felhasználását tette szükségessé a visszacsapó íjaknál az anyagok adta lehetőségek.

A mongolok előtt Belső-Ázsiában használatban lévő íjak faanyagáról meglehetősen kevés dokumentum tud adatot szolgáltatni. Ezen kevesek közé tartozik többek között a hunokról szóló kínai feljegyzés, miszerint: „Az a hegy erdővel borított, és vadakkal, madarakkal van tele. *Maotun sanjü* az íjának a készítéséhez használt faanyagot onnat szerzi be, és arra a vidékre többször hadjáratot vezetett."[140]

Az íjtest esetében is azzal a hiányossággal találkozhatunk, amit láthattunk az íj erejét illetően, vagyis a források, ha meg is említik az íjak alkotóelemit, nem részletezik azok minőségi és egyéb tulajdonságait. Sajnálatos hiányossága a tudománynak, hogy a barlangokból előkerült íjakat sem faanyag, sem egyéb alkotóelemek szempontjából nem vetették még komoly laboratóriumi vizsgálatok alá. Így a találgatások némely esetekben megmaradnak.

A XIII. századból származó, mongolokról szóló feljegyzések között, többek között az íjak fatestére vonatkozó adattal is találkozhatunk: „a szarulemez a fatesttel együtt 3 *toxoi* hosszú."[141] Ehhez a mérethez ha hozzáadjuk az ebben a korban használt íjvégek hosszát (kb.

---

[139] Ĵambā közlése (Bulgan megyei születésű, Ulānbātar-i íjkészítő). A *šar cawū* (*šar* = sárga, *cawū*= enyv) és a még ezen kívül ismert *bur cawū* (*bur* = sötét, *cawū* = enyv) színük alapján kapták a nevüket.

[140] *„Ul ūl n' oigōr bürxegdsen, an am'tan, ĵigūrtnēr dūren. Modun šan'yui ene ūlnās num sum xīx modō awdag, mön endēs dowtolgō xīdeg."* ERDENEXIŠIG 2009. p. 83.

[141] *„Eleg išteigē 3 toxoi urt."* 1 *toxoi* = (rőf) 32cm. SÜXBĀTAR 1992. II-r bot'. p. 23.

25-27 cm), akkor látszik, hogy megközelítőleg pontos adatnak tarthatjuk számon a közlést. Szintén a mongolokhoz (pontosabban az ojrátokhoz) köthető, XVI. század első feléből származó, kereskedők által közvetített, majd a *Ming* dinasztia (1368-1644) évkönyveibe feljegyzettek szerint: „Amikor íjat készítenek, (mármint az ojrátok – V.F.) eperfa szíjácsából vágják ki az íjtestet…”[142] Szintén az íj fatesének az anyagára utal az a XVI. századból származó, mongolokról szóló kínai feljegyzés, amelyben a következő fontos adat jelenik meg: „…a mongolok az íjaikat szilfából készítik.”[143] Minden bizonnyal ez is az íjtestre és nem az egész íjra vonatkozó adat.

Összefoglalva azt lehet látni, hogy többféle anyagot használtak fel íjkészítésre a mongolok, és az előttük lévő nomád népek, mint azt elsőre gondolnánk. Egy kissé meglepő, hogy a fentebb említett példában éppen eperfát említenek meg. Az eperfa íjkészítésre való felhasználásával kapcsolatban érdekes módon Turkesztánban, vagy a vizsgált belső-ázsiai területektől távolabb, Közép-Ázsiában akadhatunk több adatra.[144] Ez a tény pedig külön kiemeli a fentebb említett feljegyzés fontosságát.

A mai íjkészítők egybehangzóan nyírfát használnak. Igaz, tudomásuk van arról, hogy más faanyagból is készülhet íj, de általánosan elterjedt nézet, hogy a nyírfa jó íjtestnek. A fatest nem mindig „fatest”. Mongóliában a mandzsu kortól kezdődően, a kínai íjkészítők termékeinek széles körű elterjedésével, bambuszt is felhasználtak íjkészítésre a kézművesek. Korábban (XV-XVI. század) a bambusz csak kiegészítő-, díszítőelemként volt használatban, amire példát mutat nekünk a káni fegyverraktár gyűjteményének egyes íja.

A mandzsu kortól kezdve Mongóliában az íjkészítők, egymás mellett párhuzamosan, az íj alapját képező lécet fából és bambuszból egyaránt készítették és készítik ma is.

NYÍRKÉREG, FESTÉS (*ÜIS*, *BUDAG*)

Az íjakon dísz szinte mindenütt elképzelhető. Ennek ellenére ma leginkább az íjkarokon, és az íjvégeken található a legtöbb minta. Díszként nem csak festés, faragás képzelhető el, hanem az íjakra felragasztott nyírkéreg és csont is díszként tud szolgálni. Az íjak díszítésére vonatkozó hun kori adatokkal sajnos nem rendelkezünk. Így a hun birodalom lehanyatlása utáni időkből kell keresnünk erre vonatkozó forrást. Mint olyan sokszor, itt is a kínaiak nomád népekről készített feljegyzései szolgáltatnak írott forrással az adott témával kapcsolat-

[142] „*Num xīwel yalamīn xalisār numni ūsger xīj*.” SÜXBĀTAR 1992. III-r bot’. p. 17., *yalam* = eperfa, két változata terjedt el Mongóliában, a fehér eper (MORUS ALBA), Kína felől, és a fekete eper (MORUS NIGRA) Közép-Ázsia felől.
[143] ALTANOČIR 1986. p. 193., *xailās* = szil(-fa) Mongóliában a legelterjedtebb szilfa fajta a turkesztáni szil (ULMUS PUMILA).
[144] HEIN 1924.

ban, 552-ből. Eszerint: Szu-cung kínai császár a hozzá látogató A-no-kui avar követet és kíséretét fegyverekkel és más díszes tárgyakkal ajándékozta meg. Ezek között volt található két csupasz selyem íj, hat piros lakk íj, tíz fekete lakk íj.[145] Az említett példa jól mutatja, hogy a káni ajándékok között festéssel és lakozással, valamint selyemmel mesterien díszített íjak már a VI. században is voltak. Aztán, a későbbi korokban, ez a fajta értékes lakkozott íj, mint ajándék, változatlanul megmaradt. A káni ajándékként ismert íjakon kívül az egyszerű harcosok, vagy testőrök íjai mindenféle díszítés nélkül készültek. Addig a pillanatig, amíg a hivatali célból és a kizárólag csak sportra használt íjak el nem váltak egymástól (kb. XVIII. század), addig a túlzottan kidíszített íjakkal nem találkozunk, mivel korábban az egyetlen díszítés csupán maga a nyírkéreg volt.

A nyírkéreggel való díszítésnek több formája ismert. Pl. a nyírkéreg az íjon nem hosszában, egy darabból áll össze, hanem 3-5 cm széles csíkokban ferdén van felragasztva az íjtesten, úgy, hogy a csíkok pontosan illeszkedjenek egymás mellé, valamint az íjra ragasztott nyírkéreg külső fehér rétegét vékony hártyaszerűen lehúzzák, és az alatta lévő vörösesbarna részt foltokban látszatni hagyják, további díszítést adva ezzel. Még lehet fokozni ezt a módszert, ha a vörösesbarna réteget vékony hártyában hosszú, szabálytalan csíkokban húzzuk le. A lehúzott réteg alatt világosabb színt találunk, ezért egy csíkokkal díszített, vörösesbarna íjat is lehet készíteni, mindenféle festék használata nélkül. Ide kapcsolható, de a nyírkéreg borításra és díszítésre használt szerepét inkább csak kiegészíteni képes elem, a különböző gyümölcsfák kérgének a felhasználása. Erre több példát találunk a barlangi íjaktól kezdődően egészen a mandzsu íjakig. Az egyik legelterjedtebb és igazán tetszetős ilyenforma díszítés az íjkarok élén hosszában végigfutó gyümölcsfa kéreg.

Belső-ázsiai íjak íjvégeinek a festéséről (kivéve az íjvégtoldalék helye a mandzsu és kínai sportíjaknál), faragásáról, véséséről szinte egyáltalán nincs adat. A Mongóliához kulturálisan kötődő Tuva Köztársaság területén előkerült XV. századból származó íj végén geometriai, és farkasfog-mintákat lehet látni.[146] Ehhez hasonló példa azonban Mongóliában nem ismert. Így ezzel kapcsolatban azt a megállapítást lehet megtenni, hogy ez a módszer nem volt széles körben elterjedt íjdíszítrési technika Belső-Ázsiában. A mandzsu korban vált szokássá, hogy a sportíjak végeiből az íjvégtoldalék elmaradt, helyette fekete és zöld színűre festették az íjvég utolsó harmadát. Ez aztán napjainkban is megmaradt a mongolok között, annak ellenére, hogy a mongol sportíjak között az íjvégtoldalék is meg van helyenként. Rajzolt, festett mintákkal legjobban a fehér nyírkéreg díszíthető. Mongólia területén azonban a

[145] CSONGOR 1993. p. 37.
[146] KIZLASOV 1979. p. 92.

festéssel, rajzolással kidíszített íjakkal legkorábban csak a mandzsu korban találkozhatunk. A felhasznált, kínai eredetű minták is azt mutatják, hogy idegen hatásra terjedt el a mongolok között az íjak ilyenforma díszítése. (28. kép)

A tussal-ecsettel festett mintákat megelőzte egy érdekes díszítési módszer. Ez abból állt, hogy nyírkéregből különböző elemeket vágott ki a készítő, amit felragasztott az íj külső, már kéreggel beborított felére. Ezek az elemek legtöbbször indák és madarak, valamint különböző formára vágott lapok, amelyek a díszítésen túl újabb réteget alkottak a nyírkérgen. A nyírkéregből kivágott mintákat aztán lakkozással, festéssel tovább lehetett díszíteni. (29. kép) Ennek a díszítési technológiának a leegyszerűsödéséből következett, hogy a XX. században már nem volt ritka, amikor lakkozott, festett papírral mintázták tele az íjakat a készítők. A kivágott mintákon túl, az íj díszítése nem csak minták felfestéséből állt. Nagyobb darabokat, akár teljes íjkarokat is befestettek. Ezeket a részeket többnyire kékre, zöldre és vörösre színezték. Minden bizonnyal a már említett (kínai eredetű) lakkozott és selyemmel borított íjak maradványaként. Ide kell még venni (igaz, a nyírkéregtől, vagy a festéstől eltérő) a nyírkéreg részben való felhasználását és kígyóbőrre való cseréjét is. Az ilyen módon készített íjak (mandzsu közvetítéssel) kínai hatásra kerültek a mongolok kezébe. Amennyiben kígyóbőr került az íjra, akkor a nyírkéreg szinte minden esetben festett és lakkozott volt. A kígyóbőr leginkább az íjvállra került, a markolathoz közelebbi harmadon és az íjvéghez közelebbi harmadon nyírkéreg egészítette ki a bőrt.

Napjainkban az igényes, sok munkával elkészíthető díszítési módok szinte nyomtalanul eltűntek. Ahol még megmaradt a nyírkéreg felhasználása, ott is csak filctollal, vagy vékony ecsettel rajzolnak rá mintákat. Sokszor azonban a nyírkérget ma már felváltja a nyírkéregmintával díszített papír. Esetenként erre a papírra fest fel az íjkészítő mintákat, esetenként pedig már nyomdában nyomtatják rá a díszeket is. Egyértelmű, hogy az így kidíszített íjak minősége meg sem közelíti a korábbi íjakét.

EGYÉB DÍSZEK

Egyéb íjdíszítésnek számít a csont-, szaru- vagy bambuszberakás. Erre a XVI. század előtti időkből nagyon kevés példát találunk. Szerencsére azonban a megmaradt példányokon túl van írásos bizonyítéka is ennek a díszítési módszernek. A zsuan-zsuanokkal kapcsolatban kínaiak örökítették meg a következő néhány sort: „Az avar hercegnő szaruval kidíszített íjá-

val a levegőben repülő madárra, a hegytető felé lőtt, és a madár a nyílvesszővel együtt a földre zuhant."[147]

A XIII. század utáni fegyvereket tanulmányozva tisztán látszik, hogy a berakásokkal díszített íj nem volt széles körben elterjedt díszítési eljárás. A különleges módokon kidíszített íjak egészen a mandzsu korig szinte kizárólag csak magas rangú tisztviselők, uralkodók kiváltsága volt. Mongólia területén a köznép körében a feltűnő díszekkel ellátott íjak készítésének szokását is a mandzsu uralom hagyatékának tarthatjuk.

Igazi ritkaságnak számít, de a XV-XVI. századra datálható íjak közül találhatunk csont- illetve bambuszberakásokkal díszítettet is. Valószínűleg a mongol íjkészítők a mandzsu, vagy kínai mesterektől tanulták meg ezt a módszert, mivel a mandzsu kortól korábbi időkből származó íjakon ilyennel nem lehet találkozni. Díszítésként csontberakást a markolat belső oldalán és az íjvégeken lehet alkalmazni. Mivel ezek a részek nem hajlanak, és a felragasztott ínrostok sem akadályozzák a csont íjra való felerősítését, a csontot minden akadály nélkül fel lehet ragasztani és még az íj működésére nézve sem jelentenek akadályt. Az egyetlen apró részlet, amire oda kellett figyelnie a készítőnek, hogy ne nehezítse nagyon meg az íjvégeket ezzel a dísszel, mert akkor nyilazásnál a visszacsapódó íjvégek remegést okozhatnak az íjon.

Egy, a Bogd kán fegyverraktárban található csontberakásokkal díszített nagyon jellegzetes íj leírásával jó példát tudok szolgáltatni az ilyen díszítéssel kapcsolatban. Ezt a szövegrészt a naplómból másoltam ide, így elsődleges adatközlésnek számíthat a leírás: „A markolat belső oldalára egy egyenes csontlapot ragasztottak, amit aztán néhány centiméterre a két íjkarra is hagytak felnyúlni. A csontlapot apró körmintákkal díszítették ki. A csontlemez két végét, az íjkarra ráragasztott szarulemezekkel együtt, bőrcsíkkal rögzítettek le. Az íjvég belső oldalára is ragasztottak csontlapot. A csont díszítése összhangban van a markolatcsonttal. Az íjvég és az íjkar csapolásánál bőrcsík van körbetekerve az íjon. Ennek a csontnak a különlegessége, hogy az íjvég görbeségét követi. A csont meghajlításának a módja azonban nem ismert, így ez még további vizsgálatokat igényel. Ugyanezen az íjon láthatunk bambuszból berakást is. A markolattól az íjvég felé, az íj két élén, hosszában egy-egy 0,5cm széles bambuszcsík fut végig. Mivel a nád hajlékony az íj hajlási tulajdonságait minden bizonnyal használat közben nem befolyásolta." (30. kép)

Az íjak nagyfokú díszítettsége nem véletlenül szorítkozik a mandzsu korra. A XVIII-XX. században az íjak elvesztették régi hadi eseményeken betöltött szerepüket. Így csak a jelképértékük maradt meg. A változások ellenére az emberben mindig is benne volt a vágy,

[147] *Ĵuĵanī günĵ ewrēr čimgelsen num awč ogtorguid nisen bui ūlīg egc dēšēgē xarwaxad ter šuwū sumīn xamt gajar oičĵē.* XANDSÜREN 2005. p.177.

hogy megmutassa: Övé a legszebb íj a Világon. Így a készítők a minél különlegesebb, minél egyedibb íjak legyártására törekedtek, amivel aztán bátran büszkélkedhetett a gazdája. Így a szerény kivitelezésű, de működésében kifogástalan íjak átadták a helyüket a sportra használt, kevésbé tökéletesen működő, de látványra ámulatot keltő íjaknak.

SZARULEMEZ (*ELEG*)

Az íjak fejlődésében a visszacsapó íjak megjelenésével és folyamatos alakulásával a szaru is szerephez jutott. A visszacsapó íjakon az egyik legáltalánosabban elterjedt elem az íj belső oldalára ragasztott szarulemez. A belső-ázsiai nagy nomád birodalmak létrejöttét megelőző időkből a régészeti leletek ritkasága miatt, az íjakra enyvezett szarulemezekről kevés bizonyítékot lehet találni. Szerencsére az írott emlékek ebben az esetben is a segítségünkre vannak. A „Hadakozó fejedelemségek" korában (i.e. 475 - i.e. 221) pontos feljegyzést készítettek a kínai történetírók a harcosok által használt íjakat alkotó elemekről. Eszerint az íjak készítéséhez fa, szarv, ín, enyv, selyem és lakk kell.[148]

A Belső-Ázsiához kulturálisan és nyelvileg egyaránt kötődő Közép-Ázsiában a szkíta korra datálható íjmaradványok csak kis számban kerültek elő. Ezek között nincs teljes íj, csak részek, darabok. Azonban az minden kétséget kizáróan kijelenthető, hogy az íjaik szarulemezekkel megerősített, összetett visszacsapó íjak voltak.[149] Mongóliában 2005-ben került elő egy, az íjkutatás számára igen fontos szkíta kori lelet. Ez többek között egy egészben megmaradt szkíta íjat jelent. Sajnos részletes publikációja még nehezen elérhető. Azonban az ismert adatok alapján kijelenthető, hogy visszacsapó íj volt. További, az íjak meglévő szarulemezeit bizonyítani tudó lelet azonban jóval későbbi időből (X-XII. század) származik, de ilyen íjmaradványok nagyobb számban a mongol korból vehetők elő példaként.[150]

A korábbi nomád elődökhöz hasonlóan minden bizonnyal az ázsiai hunoknál is használatban volt a szarulemezekkel megerősített visszacsapó íj.[151] A hadi eseményekben bővelkedő belső-ázsiai területeken élő harcos nomád népek anyagi kultúrájának változásai felett szoros

---

[148] TOKAJI 1997. p. 32.; ERDENEXIŠIG 2009. p. 86.

[149] 2009-ben Kazahsztánban, Almaty városban hosszas beszélgetést folytattam Altinbekow KRIM-mel, akinek nevéhez nem csak a Kazahsztánszerte híres „Aranyember" köthető, hanem számtalan más szkíta sír feltárása és a leletek restaurálása is. Találkozásunkkor megerősítette, hogy valóban csak rövid szarulemez darabkák kerültek elő minden szkíta íjmaradványról. Részletesebben: AHMETŽAN 2006.

[150] Itt és most nem kívánok foglalkozni azzal a feltevéssel, miszerint azért nem találtak Mongóliában a hun sírok egyikében sem íjfa, vagy szaru maradványt, mert egyes kutatók elmélete szerint a temetéskor csak az íjcsontok kerültek a halott mellé. A halenyvvel összeragasztott íj sérülésmentesen szétszedhető, ha vízbe áztatják. Így a halott harcos életében használt íjának a csontjait könnyűszerrel lehetett mellékletként a sírba helyezni.

[151] BATSAIXAN 1992. pp. 69-76.

átfedésben teltek el az évszázadok. A nomád birodalmak jelenlétének a történelem egy-egy fejezetet szánt, amiről aztán a kínai történetírók számoltak be.

A türkökről szóló kínai feljegyzések között a *Sui-shu*-ban (a Sui dinasztia évkönyve, 581-618) találhatunk az íjakra vonatkozó említést. Eszerint: „Van szarv(-ból készült) íjuk…”[152]

A barlangban eltmetett harcosok mellé helyezett íjak közel teljes épségben megmaradtak, ezért jól látszódnak a készítésükkor felhasznált anyagok. Ezeknek az íjaknak a tanulmányozását követően találgatásoktól mentes, pontos megállapításokat lehet tenni a X-XIV. századi íjakkal kapcsolatban. Így megállapítható, hogy az íjakra egy esetben sem került a két íjkaron hosszában végigfutó, egy darabból álló szarulemez! Méretükből arra lehet következtetni, hogy nem vadkecske, hanem szarvasmarha szarut használtak fel a készítésnél.
A szarulapok végénél esetenként bőrből körkörösen lekötéseket láthatunk, habár ez nem általános, inkább csak későbbi javítások nyomai lehetnek. A szarulemezek elmozdulása ellen az íj teljes íjkarjain és a markolatán körbetekert enyvezett inak adtak védelmet. Az ín miután kellőképpen megszáradt, olyan erősen fogta a szarut, hogy csak meghibásodás vagy javítás után volt szükség a bőrcsíkokkal való megerősítésre. A felragasztott szarulemezek méretei az általam kutatott, biztosan mandzsu kor előtti íjakon:

1. Szkíta íj, II-III. század (Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005): ---

2. Barlangi íj, X-XII. század (Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005): 37 cm, 6,5 cm, 31,5 cm.[153]

3. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001) 1.: 24 cm, 10 cm, 16,5 cm, 7,5 cm.

4. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001) 2.: 35 cm, 35 cm.[154]

---

[152] ECSEDY 1997 p. 9.
[153] Az íjkart, a nyomokból láthatóan a megtaláló pásztor törte el. A szarulemez megmaradt, de a letört íjtestet az íjvéggel nem lehetett később begyűjteni tőle.
[154] Két íj volt egy sírban. Ez az utóbbi egy fából készült, de szemmel láthatólag visszacsapó íj. A készítés tecnikáját, az íjak alakját és a kivitelezését tekintve nagyfokú a hasonlóság köztük, ami arra enged következtetni, hogy egyazon kézműves munkája mindkettő.

5. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988): 28 cm, 17 cm, 11 cm.

6. Mongol íj, XV-XVI. század (Bogd kán fegyverraktár): 13 cm, 25 cm, 39 cm.

Az íjakra felragasztott elemek közé sorolható a markolat belső oldalán végigfutó „harmadoló" (*gurawč*)[155] is, ami ebben a korban egy esetben sem csont. A megvizsgálható íjak között csak a XV-XVI. században keletkezetteken van először csont elem. Ez a jelenség mindannak ellenére nagy talány, hogy a mongol kori (XII-XIII. század) sírokból jellemzően csont markolaterősítővel és csont íjvégtoldalékkal ellátott leletek kerültek napvilágra.

Alább, az általam vizsgált, mandzsu korban, illetve a XX. század első felében készült íjak szarulemezeinek méretei következnek:

7. Mandzsu íj, XVIII-XIX. század (Bogd kán fegyverraktár): 52,6 cm, 52,6 cm

8. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 56 cm, 56 cm

9. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 61,8 cm, 61,8 cm

10. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 57 cm, 57 cm

11. Mongol sportíj XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 58 cm, 58 cm

Az íjkarok belső oldalán végigfutó, egy darabból álló szarulemezzel leghamarabb csak a mandzsu korban találkozhatunk. Ha egy hosszú szarulapot kiadni tudó állat szarvát használták volna íjkészítésre, akkor nem lenne általános az a jelenség. Így teljesen biztosan ki lehet jelenteni, hogy a mandzsu kor előtti időkben csak rövid lapocskák adták az íjak szaruborítását. Belegondolva, ha a mai szokásokhoz hasonlóan, egy hosszú lemez alkotta volna az íjakat, akkor a készítő nem darabolta volna kisebb, sokszor szabálytalan méretűre az egy egész szarulapot, vagyis a mai gyakorlat ismeretlen volt még akkor.

[155] A felsorolt szarulemez méretek a *gurawč* nélkül kerültek megadásra.

Mindez, többek között arra enged következtetni, hogy a vadkecske szarvat íjkészítésre jóval később kezdték el használni a belső-ázsiai nomádok, mint azt gondolnánk.[156] Mi sem bizonyítja jobban ezt, mint a szienpikről (II-IV. század) a Keleti Han dinasztia (25-220) évkönyvében feljegyzett szorosan ide illő rész: „Annak (az országnak – V.F.) a vad- és madárvilága Kínáétól nagyban különbözik: vadszamár, vadló, vadjuh és erős szarvú vadmarha is van ott. Annak a vadmarhának a szarvával készítik íjaikat, amit (ők – V.F.) 'keményszarujú' íjnak neveznek."[157] Tehát a mai íjalkatrész (az egy darabból álló szarulemez) a Mongólia területén valaha élt nomád népek körében nem tekint vissza nagy múltra. Ma alig van olyan íj, amelynek a felragasztott szarulemezei több kisebb darabból állnának össze. Leginkább az íjkaron hosszában egy darabban végignyúló általában vadkecske (*yangir*) szarvszaruját használják fel a készítők.

Napjainkban azonban újra a szarvasmarha szarujából készített íjak gyártásával kísérleteznek egyesek, sőt az újabb tapasztalatok szerint a jakszarv jól bevált. Boldbātar és Süxbātar a vadkecske állomány drasztikus lecsökkenése miatt manapság már egyre többször készít íjat szarvasmarha, vagy jak szarujából, és hasonlóan Gombo is egyre többször választja a több darabból összeállított szarulemezes megoldást.

ÍJVÉG (*GIČIR*)

Íjvég az íjnak azon része, amely merev anyagával az íj hajlási és nyilazási tulajdonságait befolyásolni tudja, valamint a húr beakasztására szolgáló vájatnak (bütyöknek) helyet ad. Az íjvéget esetenként az íj faanyagából, esetenként pedig különálló, a rá ható erőknek kellő képpen ellenállni tudó fából készítik.

A nagy belső-ázsiai nomád birodalmakat megelőző időkben élt népek íjain minden bizonnyal még nem volt megtalálható a különálló íjvég. A különálló íjvégek megjelenése jóval a hun kor előttre tehető. Annak ellenére, hogy már az i.e. VI-III. században bizonyára volt különálló íjvégű fegyver, a szkíták íja egy anyagból állt. Az íjvégek két oldalára ragasztott csontlapok szinte minden kétséget kizáróan a visszacsapó íjakon külön szerkezeti résznek számító fa íjvégekre kerültek fel.[158] A régészeti leletek között épen, vagy töredékesen megmaradt íjvég azonban nem került elő Belső-Ázsiában ebből a korból, ezért a különálló, eset-

[156] A kínai és a koreai íjak szarulemezei kizárólag egy darabból készültek és készülnek még napjainkban is. A Délkelet-Ázsiában élő vizibivaly szarvát használják fel, ezért a fekete szarutülökből csillogó fekete szarulemezeket lehet kivágni. Ehhez látványban igen közel áll a sötét színű vadkecske szaru.

[157] *„Tendxī arātan jigūrten n' Xyatad ornixōs yalgātai: xulan, tax', argal, bas dargar ewert üxer bī. Ter üxrīn ewrēr num xīj, dargar ewren num gedeg janšiltai."* SÜXBĀTAR 1992. I-r bot', p. 31.

[158] Mongóliából több barlangi íj mutatja, hogy nem minden esetben van különálló fából az íjvég. Többször az íjtest és az íjvég ugyanabból az anyagból lett kialakítva.

leg más tulajdonságú fa felhasználásával készített íjvégek meglétére a hun kor előttről csak következtetni lehet.

Az íjvégcsontok utolsó harmadán található húrbeakasztó horony és az íjvégcsúcs a hun korban már jellegzetes formákban volt elterjedve, amik aztán (szinte csodával határos módon) a mandzsu korig megőrződtek Mongólia területén.

Ezeknek az íjvégcsontoknak a rendszerezése még csak érintőlegesen történt meg. Így, nagy részletességgel, a tudomány az íjvégcsúcsok sajátosságaira még nem hívta fel kellő képpen a figyelmet. Az átláthatóság kedvéért kénytelen voltam itt is csoportokat létrehozni. Ezek a csoportelnevezések a hunkori íjvégcsúcsok legjellemzőbb küllemi megjelenését mutatják meg.

1. kerek: a vége lekerekített, szokványos forma. (31. kép)

2. szögletes: a vége nem gömbölyű, hanem téglalap alakú. (32. kép)

3. trapéz: a beakasztó horony feletti rész trapéz alakúan összeszűkül és a legvége szögletes. (33. kép)

4. kiszélesedő: a beakasztó horony alatti néhány centiméteren az íjvég kiszélesedik, a legvége pedig kerek.[159] (34. kép)

Ezek a formák később nyugaton is teret nyertek, azonban a leletek kor szerinti különbségei jól mutatják az elterjedésük idejét és a népvándorlási hullámok hatásait a Belső-Ázsiától nyugat felé elterülő, de nagyállattartó nomád életmódot folytató népekre.[160] A Kárpát-medencében élő későavarok szintén ilyen kiszélesedő íjvégformát használtak a VIII. században.

Mongóliából a hun kor utáni időkből az első kézzel fogható íjvég maradvány a X-XI. századból származik.[161] A korábban már említett Dugui Caxir-i lelet egyik különlegessége, hogy nagyon jó épségben megmaradt. (Annak ellenére, hogy a megtaláló pásztor eltörte!) Jól látható rajta, hogy az íjtest és az íjvég egy anyagból készült.

---

[159] Hasonló elgondolás szerint jelenik meg a hun íjcsontok csoportosítása a kínai szakirodalomban is. PAN LING 2005. p. 108.
[160] KUZEEWA – SAL'NIKOWA 1962. p. 148. III-VI. század közötti időből származó íjvégcsontokat említenek, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak a belső-ázsiai, de korábban használt íjcsontokkal.
[161] ERDENEBAT – AMARTÜWŠIN 2010. p. 157.

Ennek ellenére az íjvég és az íjtest találkozási pontjánál lemérhető az íjvég, ha egy képzeletbeli vonalat meghúzunk. Ez az íjvégméret annak ellenére, hogy a mongol kor előtti időből származik, jól illeszkedik a XVII. századig terjedő időszakban keletkezett íjak méretei közé, hiszen az íjvégek hossza az említett évszázadokban alig változtak valamit.

A megvizsgált (mandzsu kor előtti) íjak íjvégeiről azt lehet elmondani, hogy a keresztmetszetük minden esetben egyik oldalára állított háromszögre hasonlít, és a csúcs felé elvékonyodtak. (35. kép) Az egyik éle az íj belső (az íjász felöli) oldal felé esik, míg a háromszög csúcsa a külső oldal felé. A mandzsu korban ez kizárólagosan téglalap keresztmetszetű volt, és jellemzően megmaradt napjainkban is.

Az íjvégek szélességi, vastagsági és hossz adatai meg tudják határozni az íjak készítési idejét. Ha nem is évszázadra potnosan, de azt képesek datálni, hogy a mongol korban, vagy az utána keletkeztek.

Íjvég méretek az általam kutatott íjak esetében:

1. Szkíta íj, II-III. század (Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005): ---

2. Barlangi íj, X-XII. század (Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005): vastagsága a csapolásnál: 2,4 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 1 cm, szélessége a csapolásnál: 2,4 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 1,7 cm, hossza: 27 cm.

3. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): vastagsága a csapolásnál: 2,6 cm, vastagsága a beakasztó horonynál 1 cm, szélessége a csapolásnál: 2,2 cm, szélessége a csapolásnál: 1,7 cm, hossza: 32 cm.

4. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): vastagsága a beakasztó horonynál 1 cm, szélessége a húrbeakasztó horony alatt: 2,6 cm, szélessége a húrbeakasztó horony felett: 2,2 cm, hossza: 23,5 cm.

5. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988): vastagsága a csapolásnál: 2,4 cm, vastagsága a beakasztó horonynál 0,8 cm, szélessége a csapolásnál: 2,1 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 2,1 cm, hossza: 27 cm.

6. Mongol íj, XV-XVI. század (Bogd kán fegyverraktár): vastagsága a csapolásnál: 3 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 1,1 cm, szélessége a csapolásnál: 1,5 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 1,8 cm, hossza: 27 cm.

7. Mandzsu íj, XVIII-XIX. század (Bogd kán fegyverraktár): vastagsága a csapolásnál: 2,6 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 1,5 cm, szélessége a csapolásnál: 2,2 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 2 cm, hossza: 21 cm.

8. Mandzsu íj, XIX-XX. század. század (Bogd kán fegyverraktár): vastagsága a csapolásnál: 2,2 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 1,2 cm, szélessége a csapolásnál: 2,4 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 2,2 cm, hossza: 24 cm.

9. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): vastagsága a csapolásnál: 2,4 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 0,9 cm, szélessége a csapolásnál: 2,5 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 2,9 cm, hossza: 27 cm.

10. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): vastagsága a csapolásnál: 2,1 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 0,9 cm, szélessége a csapolásnál: 2,5 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 2,7 cm, hossza: 30 cm.

11. Mongol sportíj XX. század (Bogd kán fegyverraktár): vastagsága a csapolásnál: 2,3 cm, vastagsága a beakasztó horonynál: 1,5 cm, szélessége a csapolásnál: 2,1 cm, szélessége a beakasztó horonynál: 2,3 cm, hossza: 28 cm.

Ezek az adatok jól mutatják, hogy a mandzsu korban elterjedt erős, vastag íjvégek, amelyek alakjukban újnak számítottak, a mongolok között nem voltak ismertek a XVII. század előtt.

Az íjvégek alakjának változását jól nyomon követhetjük a felragasztott íjcsontok tanulmányozásával is. Ezek nem csak az íjvégek alakját tudják megmutatni nekünk, hanem azok szélességét is. Az íjvégek (íjvégcsontok alapján történő) hosszmérete(ine)k a meghatározása némi nehézségbe ütközik, ugyanis azt nem lehet tudni, hogy pontosan hányad részét fedte le az íjvégnek, sőt azt sem tudhatjuk pontosan, hogy mekkora csapolást alkalmaztak a két szerkezeti elem (íjtest – íjvég) találkozásánál. Az íjra felragasztott íjvég tényleges méretét megha-

tározni tudó elemként nem tekinthetjük tehát ezeket a csontlapokat.[162] Ráadásul a fa íjvégek oldalára ragasztott csonlemezek méretei az i.e. III. sz.-tól a XII. sz.-ig fokozatosan csökkentek, míg végül teljesen el is tűntek. Azonban az íjvégek hossza megmaradt, vagy csak kis mértékben változott. A sírleletek tanúbizonysága ellenére több példa van arra, hogy a X-XI. században már semmilyen csont nem került az íjvégre (íjvégbe).

Annak ellenére, hogy egy nagyon összetett kérdéskör érhető tetten az íjvégek alaki és méretbeli tanulmányozása során, végeredményként a belső-ázsiai íjak fejlődésének folyamata jól megállapítható. Az ismert adatok alapján a következő képpen lehetne jellemezni a vizsgált területen használt íjak végeinek a változását. Mint ahogy arról már szó volt, az íjvégek alakját a két oldalára ragasztott csontlemezek mutatják. Ezek azonban csak az alaki sokszínűségre adnak példát, a méretbeli változásokat csak hozzávetőlegesen tudják sejtetni. Elsődlegesen kézzel fogható és lemérhető íjvég méretekkel csak az épségben előkerült régészeti ásatásokból előkerült íjakon találkozhatunk.

Jelenleg a Mongólia területén előkerült íjcsontok legrégebbikének tekintik a mongol kutatók a Bulgan megyében, 2005-ben talált íjcsont töredéket. Ez a régészek megállapítása alapján i.e. XIII-X. századból való, és minden bizonnyal nem felnőtt férfiak által használt íjra volt ráragasztva. Egy teljesen egyenes, félkör keresztmetszetű csontlapról van szó, melynek méretei: hossza: 5,5cm (törött); szélessége: 1,3cm; a húrbeakasztó horony: 0,4x0,4cm. Sajnos a tényleges hosszát töröttsége miatt nem lehet megállapítani. (36. kép)

Azért tekintik a mongol kutatók a belső-ázsiai visszacsapó íjakra ragasztott, görbe íjcsontok elődjének, mert a hun íjcsontokhoz képest kezdetleges a kivitelezése. A hun íjcsontok és eközött a csont között szemmel látható a minőségi különbség. Míg a hun íjcsontok nagyon vékonyra fűrészelt, igazi mestermunkák, addig ez a törött csontdarab vastag, és láthatólag nem olyan finom készítésű. Mindennemű méretét és kivitelezését tekintve is inkább tartható valamilyen korai csontrátétnek, mint komoly szakértelemmel összetett visszacsapó íj csontlapjának.[163] Könnyen vád érheti a megállapítást, hiszen egy 5,5cm-es csontdarabból messze menő következtetéseket nem lehet levonni. Ám azt mégis megállapíthatjuk, hogy a beakasztó horony és a horony felett lévő rész mérete szerint a csontlemez újkorában sem lehetett túlságosan hosszú. Tehát, ha az íjvég hosszának az alakulását folyamatában tekintjük, akkor kijelenthető, hogy a hunkor előttről származó leletről van szó. A kis méretű beakasztó

[162] A feltehetőleg XIII-XIV. században keletkezett íjak íjvégeire egész hosszan nyúlt fel az ínréteg és a nyírkéregborítás. Ugyanez lehetett a csontlapokkal erősített íjak idejében is.

[163] Hálámat kell kifejeznem, amiért D. Nawān professzor az említett íjvégcsontot megtekintésre rendelkezésemre bocsátotta.

horony miatt azonban ez a csont, a későbbi hun íjak feltételezett erejét és méretét alulmúló íjra lehetett felragasztva.

Az íjvégek fejlődésében egy igen jelentős állomást a hun kor jelentett, az i.e.III-i.sz.III. század közötti időben. Mongólia területén napjainkig kb. 1500 hun korból származó sírt tártak fel a régészek. (Természetesen ez a szám évről évre növekszik.) A köznép sírjai közül megközelítőleg a fele harcosé, a többi egyszerű pásztor, vagy az urakat és a hadsereget kiszolgálóké volt.[164] A fentebb leírt, az íjak hossza alapján való méretbeosztás feltehetőleg már a hun korban is meg volt, hiszen akkor sem volt egyforma az emberek testmérete, és ma sem az. Nem szabad kizárni azt sem, hogy a hun birodalomban élő, de különböző nemzetiségű népek íjai méretükben, alakjukban és szerkezeti felépítésükben is eltérhettek egymástól. Talán ez lehet az oka annak, hogy több féle íjmaradvánnyal találkozhatunk az ásatások leleteit tanulmányozva.

Összességében az jól látható a hun kori íjvégcsontokkal (és íjvégekkel) kapcsolatban, hogy a feltételezett teljes íjhosszhoz képest arányaiban hosszúak és görbítettek voltak. Az íjvégek beakasztó hornyán túl pedig különböző módon változott a csont legvége.

Mongóliában eddig a legnagyobb méretűnek számító íjcsontok 1980-ban láttak napvilágot Selenge megye Xongor nevű járásában. Mivel azonban az íjvégek töröttek voltak csak a markolatcsonttból lehet következtetni az íjvégek méretére. A markolatcsont hossza: 37 cm! (Az utolsó kb. 1 cm le volt törve, ezért a valódi hossz 38 cm lehetett!) Az íjvégcsontok szélessége (amit a legszélesebb részen, vagyis a húr beakasztó hornya alatti részen mértem le) 2 cm. Így feltételezhetően ez a legnagyobb Belső-Ázsiában előkerült íjmaradványok egyike. Egy hasonló nagyságú de épen megmaradt íjcsont készlet vizsgálata közelebb tudna vinni minket a fentebb említett, törött íjvég hosszméretének meghatározásához.

1984-ben Süxbātar megyében, a Šilūstei járásban került elő egy teljes íjcsont készlet, melynek markolatcsont hossza (37 cm) megközelíti a fentebb említett íjcsont méretét. (37. kép) Itt a megmaradt íjvégcsontot lemérve 30,4 cm-es hosszat határoztam meg. (38. kép) Látva ezt a példát feltételezhető, hogy a fentebb említett nagy méretű markolatcsont arányaihoz illesztve, az íjvégcsont újkorában 31-31,5 cm lehetett.[165] Emellett több íjvégcsont mérettel is számolni kell, amik között hasonlóan nagy méretűek és jóval kisebbek egyaránt voltak. Az íjvégcsontok méretbeli különbségének az oka, amellett, hogy a (hun kori) íjak íjvégei aszimmetrikusak voltak, az íjászok eltérő testmérete is lehetett.

[164] TÖRBAT, C., 2004, pp.113-133.
[165] D. NAWĀN szíves közlése és ásatásokon készített dokumentációi alapján.

Miután a hunok hatalma Belső-Ázsiában meggyengült, helyüket újabb népek vették át, akik aztán kulturálisan és fizikailag egyaránt rátelepedtek a meghódított népekre. Sajnos a II. és VI. század közötti időből szinte egyáltalán nincs adott néphez, vagy nemzetiséghez köthető, íjakkal kapcsolatos régészeti lelet Mongólia területéről. A türk korból (VI-VIII. század) származó íjcsont maradványok pedig korábbi elődjüktől méretükben meglehetősen lecsökkentek. Ez arra enged következtetni, hogy a hun kor utáni mintegy 300 évben ment végbe ez a változás és lett az íjvéget beborító csont rövidebb Belső-Ázsiában.

Az íjvégek alakjáról ebből a korból is az íj oldalára ragasztott csontlapok árulkodnak a legjobban. Azonban ebben az esetben is nehézségekbe ütközünk, amit egyelőre nehezen lehet áthidalni. Az íjvégcsontok az íjvégek görbületéről árulkodhatnak ugyan, ám nem képesek megmutatni az íjvég teljes hosszát. Mivel a csontok már csak az íjvégek utolsó 10-15 cm-én találhatóak, a teljes fából készített íjvéghosszra csak találgatásokkal lehet utalni. (39. kép) Mongóliában a legtöbb türk sír az ország északi részéből került elő. A szóban forgó korhoz köthető íjvégcsontokról többek között SER-ODĴAW, N. tesz említést,[166] valamint hasonló leletekről számol be LEWAŠEWA, W. P. is.[167] Túlzott magyarázkodás nélkül lehet kijelenteni, hogy az ujgurok (745-840) nem hoztak feltűnő változást a Mongólia területén használt íjak csontlemezeinek az alakjával kapcsolatban. A belső-ázsiai történelemben betöltött kis szerepük miatt sajnos az ő íjaik végeihez sem lehet nagy számban példákat felvonultatni.

Kiegészítésként hozzátenném, hogy a Dugui Caxir-i leletek között lévő íjon nincs semmilyen csontlemez felragasztva. Ez azt jelenti, hogy nem számolhatunk minden esetben egyforma íjakra az ujgurok és a kitajok idejéből (sem). A szóban forgó, csontlemez nélküli íj X-XII. századi keletkezésű lehet. Ebből a korból ismertek íjvégcsontokkal ellátott íj leletek is.
A X. században hatalomra jutó kitajok (924-1125) némi újítást tettek íjaikra. Az íjvégcsontok eddig az íj oldalára voltak ragasztva, azonban a X-XI. századra ez megváltozott és a viszonylag vékony csontlemezeket egy tömör, a húrbeakasztó horonnyal ellátott csont toldalék váltotta fel. Ezt már az íjvég külső (az íjásztól távolabb eső) felére ragasztották fel.
Ez a csontfelragasztási mód más vidékről érkezhetett, talán maguk a kitajok hozhatták Belső-Ázsiába (akár a birodalomban élő és dolgozó idegen íjkészítők segítségével). A XII. században Mongólia területén élt mongol törzsek kezében ez a „kitajos” újítás széles körben nem nyert teret. Helyette más íjvégtoldalékos megoldást kezdtek alkalmazni, amely elgondolásában minden bizonnyal hasonló, mint a kitaj csonttoldalék. Sajnos ezek a külső élre ragasztott íjvégcsontok (a többi tömör csont íjvégtoldalékkal együtt) sem képesek arra, hogy az íjvég

[166] SER-ODĴAW 1970. p. 25.
[167] LEWAŠEWA 1952.

teljes hosszát megmutassák nekünk. Az egyetlen biztosnak mondható dolog nem más, mint, hogy az íjvég utolsó részét, a csonttoldalék alakjához igazított szögben, bizonyára lefűrészelték, illetve megfaragták.

A XII. század második felére a mongol törzsek megerősödtek, törzsszövetséget hoztak létre Mongóliában, és a XIII. század első évtizedére uralmuk alá hajtották a belső-ázsiai pusztákat. Az íjvégek két oldalára ragasztott (rövidke) csontok a XII. század idejére datálható sírokból teljesen eltűntek, és a használt íjakról a barlangokba eltemetett harcosok mellékletei adnak nagyon pontos képet. A mongol íjak esetében az íjvégbe becsapolt csont íjvégtoldalék szinte kizárólagosan maradt meg a XIII. századra. A mongol régészeti leletekben, mivel egy alkalommal sem került elő a kitajok íjaira jellemző csonttoldalék, ezért a mongolok saját fejlesztésű elemének tartom az íjvégtoldalékot. Ez pedig ismételten rávilágít a nomád birodalmakban jellemző egymás mellett élés meglétére. Nem csak a népek, de a használati tárgyak is egymással párhuzamosan voltak jelen. A XIV. századra, szélsőséges eseteket leszámítva, az íjvégtoldalék maradt meg egyedül. Joggal lehet tehát ezt a fejlesztést a mongolok nevével összekötni. Az íjak teljes hosszméretéhez képest arányában még mindig hosszú íjvégeket használtak a mongolok, amik görbítettek voltak. A korábban, hosszú évszázadokon keresztül használt csontlemezek helyét kizárólagosan a tömör csont, vagy inkább szaru íjvégtoldalék vette át. (40. kép) A csont- vagy szarutoldaléknak is végig kellett járnia a fejlődés útját, mire elérte végleges, egészen a XX. századig megőrződött formáját. Talán oldalhajtásnak, talán különlegességnek, de mindenképpen számon tarthatónak lehet tekinteni a szarubetéttel ellátott íjvégű íjat. Ezt a betétet úgy illesztettek a kifaragott vájatba, hogy a húr beakasztó hornya a szaru középső részére essen. Ennek azonban az elkészítése minden bizonnyal körülményessé és nehézzé tette az íjkészítők munkáját. Így többek között ez lehet az oka, hogy ez a fejlesztés nem terjedt el széles körben. Ilyen szarubetétes erősítésű íjvéggel van ellátva az Ömnögow' aimag, Cogt-Owō sum, Ix Bayānī agui-ban, 1988-ban talált íj is. A szarubetét mindössze 1,7cm x 0,9cm méretű, és a közepén található meg a húrbeakasztó horony.(41. kép) Ennél a betétes íjvégnél leginkább arra kellett figyelnie a készítőnek, hogy a szarubetét pontosan illeszkedjen, és a fa faragása, vagy vésése közben ne repedjen szét az íjvég. Valószínű emiatt a nehézségek miatt bizonyult jobbnak a szaruból kialakított íjvégtoldalék (*ewer amagč*).

Az íjvégtoldalék ugyan napjainkig megőrződött, de valódi fontosságát a XX. század első felére szinte teljesen elvesztette. A XIII-XIV. századtól kezdődően a katonai használatban lévő íjakon mindvégig megtalálható a szaru íjvégtoldalék, ám a nem katonai céllal használt íjakon (többnyire uralkodói szórakozásból tartott, vagy ajándékba kapott dísztárgyakon) leg-

többször már a XIV-XV. századra eltűntek a toldalékok. Ezért a káni fegyverraktárban őrzött íjak közül a testőrség, vagy valamilyen fontosabb tisztséget betöltő nemesek íjai jól megkülönböztethetőek a más célra készített és használt íjaktól.

A XVII. században a mandzsu fennhatóság alá került Mongóliában továbbra is megőrződött a szaru íjvégtoldalék hagyománya, és a katonai íjak továbbra is így készültek. De az 1920-as években a mandzsu uralom megszűntével a már évszázadok óta meglévő, és az íjvégtoldalékkal gyártott íjak szigorú készítési szabályai elhalványodni látszottak.

Az elmúlt néhány évtizedben a nemzeti öntudat újjáéledésének következtében az íjkészítők újra szaru íjvégekkel kezdték el készíteni íjaikat, annak ellenére, hogy ebben az időben már csak polgári használatú íjakat lehetett találni Mongóliában, és a hivatali használatú, a mandzsu hagyományokat tisztán követő fegyverek teljesen eltűntek.

Napjainkban a szaru íjvégtoldalékot hagyományosnak tartják a készítők, pedig megléte már jó ideje nem volt hagyományos. A fejlődés ennek az elemnek az esetében sem áll meg. Sokan már az íjvégtoldalék helyett inkább csak feketére festik a húrbeakasztó horony feletti részt. Erre a mandzsu korban is találunk példákat, de azok nem nemesi, vagy testőri íjak, hanem csak egyszerűen szórakozásra, sportra vagy ajándékként készített remekművek voltak.

Visszatérve az íjvégek alakjának változására egy különleges, teljesen egyedülálló íjra, vagyis inkább annak az íjvégére hívnám fel a figyelmet, amely Jawxan megyében került elő 2001-ben. Jelenleg a Mongol Történeti Múzeum őrzi (táblázat 4-es számú íja)

Az egész íj egy fából készült, de minden formájában a visszacsapó íjakra hasonlít. Mind a szarulemezek kiképzése, mérete, mind az inak felragasztásának módja, mind a nyírkéregborítás a XIII-XIV. században használt íjakéval megegyező. A mellette lévő, több fából összeragasztott íjjal való nagyfokú hasonlósága miatt megkockáztatom kijelenteni, hogy egyazon ember készítette mindkét íjat.

Ennek a különleges íjnak az íjvége is nagyon érdekes. Az íjkarok miután az íjvégekhez érkeznek, elvékonyodnak és a többi, hasonló korú íjjal megegyező módon, háromszög keresztmetszetűvé válnak. A húr beakasztó hornya alatti részen aztán ellaposodik az íjvég. Kiszélesedik és meglehetősen el is vékonyodik. Az íjvégen sem szarubetét, sem íjvégtoldalék nincs. Az íjvég a hasonló korú íjak íjvégének a görbületét szolgamód követi. Ennek az íjnak az íjvég-méretei a következők: a kiszélesedés előtt az íjvég szélessége: 2 cm, a húrbeakasztó horony alatti részen: 2,6 cm, a húrbeakasztó horony feletti részen: 2,2 cm, a húrbeakasztó horony: 0,5 x 0,5 cm, a húrbeakasztó horony az íjvég csúcsától: 1,6 cm távolságra van, az íjvég vastagsága a csúcsán: 1 cm. Ennek az íjnak egyedülálló mivolta rámutat arra, hogy újítások, különleges készítésű íjak nem csak a mai turistaboltok vevőkörét kiszolgálni igyekvő kézmű-

vesek műhelyeiből kerülnek ki, hanem évszázadokkal korábban is voltak bátor, a hagyományokat rugalmasan értelmező íjkészítők. Ennek az íjnak a láttán messze menő következtetéseket nem lehet levonni, inkább csak különlegességként tartható számon.

A XIII-XIV. századokban meglévő ívesen kiképzett, háromszög keresztmetszetű íjvégek egészen a XVII. századig, a mandzsu korig megőrződtek Mongóliában. Az eddigi kutatások alapján ki lehet jelenteni, hogy a háromszög keresztmetszetű íjvégek kormeghatározó szereppel bírnak, amit az ismert és publikált, egészben maradt, hasonló korú, Belső-Ázsián kívül előkerült íjak szintén bizonyítanak. A háromszög keresztmetszetű íjvégek már a csonlapokkal megerősített íjaknál is megtalálhatóak voltak, és egészen a XVII. századig meg is őrződtek Belső-Ázsiában. A húrbeakasztó horony környékén kiszélesített, vagyis ahogyan korábban már a hun íjcsontoknál azt neveztem: „kiszélesedő" íjvég időnként felbukkant, azonban széles körben soha nem volt elterjedve. Végül a mandzsu korban nyom nélkül el is tűnt. A mandzsu hódítók, és a velük érkezett íjak, teljesen új íjvég formát ismertettek meg a mongolokkal. Ezek szögletes keresztmetszetűek és egyenesek voltak. Valamint az íjvég-íjhossz aránya a korábbi értékekhez képest fokozatosan megváltozott. Az íjkarok hossza megnőtt, míg az íjvégek hossza lecsökkent, ezzel az arányok pedig végképp eltolódtak.

Az íjhossz-íjvég arány változását jól mutatják a Mongol Tudományos Akadémia, Régészeti Intézetében, és a Mongol Nemzeti Múzeum, Bogd Kán Fegyverraktár gyűjteményeinek íjain végzett kutatásaim is.

1. Szkíta íj, II-III. század (Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005): ---

2. Barlangi íj, X-XII. század (Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005): 149 cm – 27 cm.[168]

3. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): 140 cm – 32 cm.

4. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988): 136 cm – 27 cm.

[168] Mivel az íjat a megtaláló pásztor eltörte és a törött darabot elveszítette, csak az ép oldalt lehet lemérni. Ebből a hosszból, a kor gondolkodásmódját véve alapul, a teljes íjhossz mérete megadható. A felsorolásból azért hagytam ki a másik Jawxan megye Šilūstei járásában előkerült íjat, mert különlegessége miatt csak nehezen meghatározható az íjvéghossza. Ugyanakkor a Bayanxongor megye, Bayancagān járásában napvilágra került íj részeinek a mérete annak ellenére, hogy egyben van az íjvég az íjtesttel, a hajlítás helye egyértelművé teszi a kettő elem találkozási pontját.

5. Mongol íj, XV-XVI. század (Bogd kán fegyverraktár): 150 cm – 27 cm.

6. Mandzsu íj, XVIII-XIX. század (Bogd kán fegyverraktár): 152 cm – 21 cm.

7. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 168 cm – 24 cm.

8. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 169 cm – 27 cm.

9. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 168 cm – 30 cm.

10. Mongol sportíj XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 177 cm – 28 cm.

A mai halha kézművesek szerint, a felnőtt férfiak és nők által használt íjakra, átlagosan 20-22 cm hosszú íjvégek kerülnek. A burját visszacsapó íjon ettől rövidebb, akár 15-17 cm hosszú íjvégek vannak.[169] Az urjánhajok mivel hagyományosan nem használnak visszacsapó íjakat, így íjaikat itt és most nem lehet számításba venni. Az urjánhaj *xawčāxa*-hoz hasonlóan a mongóliai burját *xawčāxai*–nak sincsen különálló íjvége. A mandzsu íjak íjvégei, túl azokon a különlegességeken, amiket eddig felsoroltam, egy sajátságos, mondhatni minden kétséget kizáró bélyeggel is rendelkeznek. Ez nem más, mint az íjvég csúcsának az alakja. A mandzsu kor előtti mongol íjakon háromszögben, vagy trapézban kicsúcsosodó, esetleg legömbölyített íjvégcsúcsokat láthatunk. A XVII. századot követően pedig fokozatosan teret nyertek a téglalap alakú íjvégcsúcsok. (43. kép) A XX. századi mongóliai visszacsapó íjakon már csak kizárólag szabályos téglalap alakú az íjvégcsúcsok oldalnézeti képe, és napjainkban is ez számít hagyományosnak.

Mára az évszázadokon keresztül kialakult és használt íjvégek, korunk követelményeiből adódóan, sokszínűek lettek, és esetenként teljesen meg is változtak. Szemmel láthatólag az íjkészítők felrúgták az évszázados szabályokat és szakítva a hagyományokkal napjainkra teljesen új íjvégű íjakkal jelentek meg a piacon. Ezeket leginkább turistáknak árulják, mongol íjász kezében ilyeneket még nem láttam, de nem kizárt, hogy néhány éven belül ez is megtör-

[169] A jakut visszacsapó íj méreteiben nagyban hasonlít a burját íjakéra. (42. kép) Ez feltehetőleg annak köszönhető, hogy a jakutok mindössze csak a XIV-XV. században költöztek északi otthonukba, addig a burjátok szomszédságában éltek. Így sok régi burját szó és tárgy maradt meg a jakut kultúrában. Többek között a jakut önelnevezés (*saxa*), ami rokon a burját *zaxa*, halha *jax* szavakkal. Erről bővebben: FODOR 1999, p. 617. A jakutok használati tárgyairól, többek között íjaikról, nyilaikról, tegezeikről bővebben: GOGOLEW 1993.; A burját íjak rövid íjvégéről írt COLŌ 1996, p. 69.

ténik és a versenyzők is használni kezdik ezeket az új formájú íjakat. A legújabbnak mondható íjvégcsúcs esetében az újítás abban áll, hogy a húrbeakasztó hornyot nem a megszokott módon, az íjvég külső oldalán alakítják ki, hanem fentről, tehát az íjvégcsúcs irányából, a húrbeakasztó horony mélységéig kifűrészelik a külső sarkát az íjvégnek. Ezáltal egy olyan csonka íjvégcsúcsot kapnak, amibe beleakasztva a húrt használhatóvá válik az íj. Ennek a módszernek a jövőbeli, széleskörű elterjedése kérdéses, ám a megléte kétségtelen. A jövőben az íjak készítésénél, használatánál szerephez jutó technikák életképességét a későbbi íjhasználók fogják eldönteni.

A múzeumi gyűjtemények kezelése és rendszerezése még egy külön feladatot jelent a kutatók számára. A XX. század viszontagságai nem múltak el nyomtalanul a múzeumi raktárok felett sem.[170] Sajnos a múzeumokban egyáltalán nem találhatunk különböző nemzetiségekhez köthető íjakat. Így burját, vagy urjánhaj *xawčāxai*-t csak a mai készítőknél, régi íjakat pedig a hagyományaikat tisztelő urjánhaj, vagy burját íjászoknál láthatunk.

A HÚR BEAKASZTÁSÁRA SZOLGÁLÓ VÁJAT (*AMGAWČĪN ONI*)

Az íj használhatósága szempontjából elengedhetetlen követelmény, hogy legyen hely az íjvégeken, ahova be lehet akasztani a húrt. Erre a feladatra egy, az íjvégbe belevágott mélyedés felel meg a leginkább. Néhány különleges esetet leszámítva ez napjainkig is így maradt. Az íjvégcsontokkal megerősített íjak előtti időkből sajnos nem tudunk erre vonatkozó bizonyítékot felmutatni. 2005-ben Mongólia területén előkerült szkíta sírból egy egészben megmaradt íj látott napvilágot, ami igazi különlegességnek számít. A laborvizsgálatok eredményeképpen az i.e. III. századra tehető a lelet.[171] A mellékletek igen szoros kapcsolatot mutatnak az Oroszország területén fellelt szkíta sírokból előkerült anyagokkal. A Mongol Altajban talált íj időben és egyes részeiben a Kínában előkerült szkíta íjjal mutat rokonságot.[172] Mivel a világban meglehetősen kevés megmaradt szkíta íjról tudunk, nehéz végérvényes és megdönthetetlen következtetéseket levonni velük kapcsolatban.

A Kínában előkerült íj és a mongóliai íj húrbeakasztó pecke nagyban eltér egymástól. Míg az egyik íj vége gömbölyű keresztmetszetű, amin körben vájat fut, addig a másik íj vége

---

[170] Sajnos 1924-ben ismeretlenek feltörték és kirabolták a fegyverraktárt. Mi több, az összes kézbe vett íj valamilyen hiányosságban szenved. Ezeket szemmel látható módon szándékosan csonkították meg. Minden bizonynyal maga a testőrség tehette. Erre azért lehet következtetni, mert az íj egyik oldaláról mindig az íjvégtoldalék, a másikról pedig a húrzsámoly hiányzik. A tolvaj mindkettőt elvitte volna mindkét íjkarról, mert külön használhatatlanok. Így inkább a munkájukat és megbecsülésüket elvesztett testőrök lehetnek a tettesek. Lásd bővebben: ALTANNAWČ 2001. p. 5.

[171] CEWĒNDORĴ – MOLODIN – PARCINGER – BAYARSAIXAN – LXÜNDEW 2007. pp. 167-187.; PARZINGER – MOLODIN – TSEVEENDORZH 2009. pp. 203-220.; KENK 1986.

[172] ZHU HONG 2004. p. 376. Megjegyezném, hogy a hasonlóság az íjak felépítésében és az nem alakjában van.

ellapított, és szögletes a húrbeakasztó pecek rajta. Míg az előzőnél a húrbeakasztást követően a húr hosszirányban végighalad az íjvégen, és a görbület miután engedi, akkor válik el róla, addig az utóbbinál gyakorlatilag a húr beakasztásának a helyén el is válik a húr az íjvégtől.

Természetesen ez a különbség az íj alakjából kifolyólag változhat, ám ebben az esetben nem elhanyagolható kérdés. A Mongóliában fellelt íj végeinek a húrbeakasztó peckes kialakítása napjainkig megtalálható a burját és az urjánhaj egyszerű íjakon. Tehát, egy olyan évezredekig megőrződött jelenséggel találkozunk Belső-Ázsiában, amit napjainkban is utol lehet érni a mongolok lakta területeken. Külön érdekességnek számítanak az említett, Kínában előkerült íj egyes elemei, ugyanis ez a húrbeakasztási módszer a hunoknál (az ismert leletek alapján) egyáltalán nem volt meg, csak és kizárólag a húrbeakasztó vájat. Tehát a mai egszerű íj elemei ezek szerint a visszacsapó íjakkal párhuzamosan éltek egymás mellett, és bizonyíthatólag a szkíta kortól kezdődően napjainkig megtalálható Belső-Ázsiában. A már korábban említett, Mongólia Bulgan megyéjében, 2005-ben, feltehetőleg i.e. X-XIII. századi sírból előkerült rövid íjvégcsonton is már húrbeakasztó horony volt. Ami azt bizonyítja, hogy a szkíta íj ebben az értelemben (ami a szerkezeti kialakítást és nem az összetételt jelenti) sem tekinthető Belső-Ázsiában elődjeként az általunk ma ismert visszacsapó íjaknak.

Mongóliában a kiásott hun sírokból előkerült íjcsontok jól mutatják, hogy a húrbeakasztó hornyok hova és mekkora méretekkel lettek kialakítva az íjakon. Az előkerült íjcsontok hosszméretét töröttségük miatt gyakran nem tudjuk megállapítani, de a beakasztó horony szinte minden esetben jól látható és lemérhető. Az általam tanumányozás alá vont íjvégcsontokról elmondható, hogy húrbeakasztó hornyuk az íjvégcsúcs hegyétől átlagban mintegy 1,5-2 cm-re helyezkednek el. Az Európába költözött nomád népek által használt íjakra felragasztott csontok jól mutatják, hogy korábban a belső-ázsiai hun birodalomban használt íjak húrbeakasztó hornya inkább az íjvégcsúcshoz állt közelebb. Ez a távolság aztán az idők folyamán megnőtt.[173] Ezt a megállapítást a belső-ázsiai nomád birodalmak mindegyikénél megtehetjük. Az Európában használt íjakon lévő, az íjvégtől 5-6 cm-re elhelyezkedő horonnyal, még a mandzsu kori 170 cm hosszú íjak esetében sem találkozhatunk. A húrbeakasztó horony íjvégcsúcstól való távolsága nyugat felé haladva megnő, míg az ázsiai füves puszták keleti végén ez szinte változatlanul maradt meg az íjak méretének változása esetén is. A húrbeakasztó horony nagysága az íj használatára és élettartamára egyaránt utalhat. Az íjkészítésnél használt anyagok fizikiai tulajdonságainak a korlátait ismerve ki lehet jelenteni,

[173] TÓTH, 1986. pp. 17-23.

hogy minél kisebb a vájat, annál vékonyabb húr kerül bele. Így a húr anyagára és vastagságára is következtethetünk.

További apró, ám mégis fontosnak tűnő részletre hívnám fel a figyelmet a hun íjak húrbeakasztó hornyával kapcsolatosan. Egyes esetekben megfigyelhető, hogy a horony nem szabályos félkör alakban van kialakítva az íjvégcsonton, hanem az íj külső élére merőleges bevágás, és az íjvégcsúcs felé haladó egyenes közrezárt szöge adja a vájatot.[174] Felmerülhet a kérdés, hogy ez a különbség csak íjkészítőnként változó elem, mondhatni személyes bélyeg, vagy esetleg népenként, családonként változó jellegzetesség. Talán a hun birodalom fölött is tovaszálló évek és a velük együtt érkező változások a felelősek ezért? Annak ellenére, hogy a hun birodalom köztudottan számtalan népet foglalt és olvasztott magába, a feltett kérdésekre minden bizonnyal a kézműves lenne a válaszadó. Ha az íjak készítésének bonyolult és nehéz folyamatát nézzük, akkor könnyen elképzelhető, hogy ezzel a háromszög formájú húrbeakasztó horonnyal csak a munkáját könnyítette az íjkészítő. Az előzőhöz hasonló módon, minden bizonnyal a kézimunkát könnyítette a szögletes húrbeakasztó horony is. A szögletes húrbeakasztó horony egyszerű kivitelezhetősége és a célnak tökéletes megfelelése miatt versenyre tud szállni a félkör alakú kimetszéssel. Ennek ellenére mégsem terjedt el széles körben, és a hunok eltűnésével ez a húrbeakasztó is eltűnik egy időre Mongóliából.[175] A szögletes horony kialakításának a szokása a mandzsukkal együtt érkezett meg újra a mongóliai nomádokhoz. A káni testőrség, és a nemesek íjai esetenként a hun korban már megismert szögletes húrbeakasztó horonnyal voltak ellátva. A káni birodalom lehanyatlásával, mint olyan sok más, ez a húrbeakasztó is az enyészeté lett. Helyét kizárólagos joggal a kerek, félkör alakú elem vette át.

A hun íjvégcsontok között egy különleges, de több esetben megjelenő részletre hívnám fel a figyelmet. Az ázsiai hun birodalom északi részén több alkalommal került elő olyan íjvégcsont, amelynek a húrbeakasztó hornya mellett a húr megvezetésére szolgáló vájatot is kialakítottak. Mivel nem egyedi esetről van szó, érdemes szem előtt tartani ezt a jelenséget.[176]

A burját hagyományban (és a szakirodalomban is) szó esik az oldalanként két beakasztó horonnyal ellátott visszacsapó íjak íjvégéről is.[177] A burjátoknál a két vájatú íjvég kialakulásának és elterjedésének okát nem lehet megmondani. Érdekes részletnek tűnhet a két, hagyományosan *xawčāxai*-t használó nép (a burjátok és az urjánhajok) íjának a beakasztó hornya. A burjátok Mongólia északkeleti, az urjánhajok pedig északnyugati végében élnek. A

[174] Pl.: *Bulgan aimag, Xutag-Öndör sum, Egīn gol, Burxan tolgoi,* 69-*r bulš.* [sír]
[175] Pl.: *Selenge aimag, Xongor sum,* 5-*r bulš.* [sír]
[176] KONOWALOW 1976. pp. 223-224.
[177] U. KŐHALMI 1972. p. 231.

kilóméterben mérhető távolságok ellenére, megegyezik a két nép által használt íj húrbeakasztó horonyának kialakítása. Ez a kapcsolat talán a közös halászó, vadászó és állattartó gyökeret mutatja, ám nehéz ezt némi bizonytalanság nélkül kimondani.

Ezeknél az egyszerű íjaknál oldalanként nem egy húrbeakasztó horony van, hanem az íjvéget különlegesen alakítják ki. Az íj végétől néhány (2-3) centiméterre megfaragják a fát úgy, hogy középen egy vékony kiálló darab maradjon. Erre akasztják aztán a húrt. A burját egyszerű íj íjvége kerekebb (44. kép), mint az urjánhajé (45. kép), ezért a burját *xawčāxai* egy kicsit finomabb megmunkálást, jobb térbeli látásmódot követel meg a készítőtől. A húrbeakasztó pecek és nem horony általános ezeken az íjakon.

A mai mongol íjak legújabb változatainál az íjvégcsúcs kialakításával együtt kerül megformálásra a húrbeakasztó rész is. Ez azonban minden hagyományt nélkülöz. Nevezhetjük az Ulānbātar-i, akár a turistaboltoknak áruval szolgáló készítők fejlesztésének is.

Egy Junduidagwa által 2005-ben Xentī megye, Dadal járásában készített különleges íjvégkialakítási (és egyben húrbeakasztó pecek) megoldását nevezhetjük próbálkozásnak, vagy kísérletnek, de a hagyományok mellőzésének mindenképpen. Gondolataim szerint a környéken az utóbbi években gombamód megszaporodott turistabázisok messziről jött lakóinak szánta. Talán szerencsére, talán nem, de én hoztam el magammal végül azt az íjat.

Ez egy aránylag semmire sem használható, de dísznek megfelelő bambuszból készített íj. (46. kép) Íjvégeinek mérete, az íj alakja és szögei a burját visszacsapó íjakéval megegyező. A húrbeakasztó horony úgy lett kialakítva rajta, hogy az íj végétől kb. 1,5 cm-re egy körbefutó árkot vésett bele az íjvégbe. Ebbe kerül beakasztásra a műszálas, Magyarországon a szénabálák összekötözésére használt műanyagzsinórhoz hasonlatos húr. Mindez azt bizonyítja, hogy a turisták részére Junduidagwa is tud silány minőségű értéktelen terméket gyártani. Ezekkel a gondokkal más készítőknél is gyakran találkozhatunk.

MARKOLAT (*BARIŪL*)

Az összetett íjak markolata több elemből áll össze. A két oldalára csont-, vagy falemez van (volt) ragasztva, emellett a markolatközépfa és a „harmadoló” alakítja ki. Erre kerül rá a sűrű ínréteg, valamint a külső borítás, ami lehet nyírkéreg, bőr, vagy parafa. A már ismertetett, Mongóliában előkerült szkíta íjra a markolat két oldalán a hun íjakhoz (és a többi csontos íjakéhoz) hasonlóan, két fa lemez van ráragasztva. Ezek a lemezek jól követik a markolat vonalát, és feltételezhetően mindkét végükön inakkal voltak sűrűn körbetekerve. Azt még most nem lehet tudni, hogy a szóban forgó íjra milyen hatással volt a (feltételezhetőleg)

szomszédságban élő hunok íja, de az kiderült, hogy a szóban forgó szkíta íj a hunok mellett élő szkítáktól származik, ami bizony a sírba tett íj egyes elemeinek a változásán is jól látszik.

A hun íjmarkolatok (megkockáztathatom ezt a kijelentést, de valószínű, hogy) kivétel nélkül csontborítással voltak ellátva. (47. kép) Ezeknek a kivitelezése és felhelyezése számomra ma is ámulatot kelt. Több markolatcsontot megvizsgálva egy idő múlva feltűnt, hogy a csontok nem egyforma vastagok. A markolat közepére eső részük sokszor vékonyabb, mint az íjkarok felé eső része. Ennek az elkészítése az időszámításunk kezdetének az idején azt hiszem nem kis kihívás lehetett a készítő számára. Emellett a csontok belső fele mindenkor homorú, a külső fele pedig domború. Így szinte rásimult a markolat kerek vázára és a marokba is nagyon jól illeszkedett. A kézbe vett markolatcsontok között egy példány felhívta a figyelmemet arra, hogy a vessző kifutásakor megsebzett csontfelület az íj fogásának és a nyílvessző kirepítésének a helyét pontosan képes megmutatni. Ebből jól látszik, hogy a nyílvesszőket jobbra tették és a lövésnél sokszor teljesen kihúzták az íjat.[178] A markolatra felragasztott csontlemezek az íjvég csontlemezeivel együtt az íjak fejlődését követve, méretükben lecsökkentek. A hunkori 25-30 cm hosszú markolatcsontok a X-XI. századra 15-20 cm körülivé váltak. A türkök idejéből jó példát lehet találni a rövidülő íjcsontokra: hossza: 16,5 cm, szélessége: 2,2 cm. (47a. kép) A XIII-XIV. századra a markolatcsontok pedig végleg eltűntek az íjakról Belső-Ázsiában. Helyüket a nyírkéreg vette át. Mivel ez a csontnál sérülékenyebb anyag, a nyírkéreg kétszerezésével, valamint apróbb bőrcsík markolatra való felragasztásával lehetett védekezni a sérülés ellen. Nem kizárt, hogy esetenként egy rövid, vékony, de a vessző kifutását nem akadályozó csontlapocskát ragasztottak a nyílvessző kifutásának a helyére a markolaton, ám erre nincs kézzel fogható példa. Minden esetre a lehetőségét nem kell elvetni.

A XVI. században Mongólia területén is terjeszkedő idegenek, a mandzsuk, íjaikkal az addigi markolatkialakítási hagyományt is megváltoztatták. A kínai íjakon korábban már parafát használták, amit aztán a mongol káni udvar testőrei számára is kötelezővé tették. Ezt aztán később a köznép is átvette.[179]

---

[178] A fa nyíltest (anyagi adottságaiból kifolyólag) kizárt, hogy még évezredekkel a földbe kerülés után is látható nyomot hagyjon egy csontlemezen. Ezért arra lehet következtetni, hogy a nyílhegy a markolat oldalához ért, ahol a nyílvessző kirepítésekor a csonton karcolásokat ejtett. Mivel a hun korban még nagy számban megtalálható volt a három szárnyú nyílhegy, sőt a bronz és a vas hegyek egymás mellett párhuzamosan léteztek, a nyílhegy valamelyik szárnya jó eséllyel megtehette minden egyes lövésnél a karcolást a markolatcsont felületére.

[179] A Kínából érkező íjkészítési szokások nem csak észak-északnyugati irányban terjedtek tovább, hanem dél felé is. Így a koreai íjak markolatkialakítása a XVI-XX. századi mandzsu íjakkal teljes mértékben megegyezik és a mai napig parafa és bőr borítja a markolatot kívülről. Jól mutatja a híres koreai íjkészítő (*Kim Hong-gyeong*) által létrehozott íjmúzeum anyaga, hogy milyen apró részekből áll a koreai íj. Lásd bővebben: JUNG YU-RAN 2005.

A XX. századra a mandzsukon keresztül érkezett kínai íjmarkolat kialakítási hagyomány gyökeret vert a mongolok között is. Ennek nyomait a mai napig viselik a mongol sportíjak. A XX. század második felére a parafa markolat, valószínűleg a nehezen beszerezhetőség miatt, bőrrel lett helyettesítve. Az elmúlt évekig a készítők arra törekedtek, hogy a markolat ránézésre a parafa színét mutassa. Ezért többnyire barna színű bőrrel tekerték körbe a markolatot.

A legújabb íjkészítési eljárások azonban ezt a hagyományt is felrúgták. Ma már a boltokba kerülő íjak markolata a világos zöldtől, a vörösig, minden színben pompázhatnak.

MARKOLATKÖZÉPFA (*ŠAR XAMAR*)

Ennek a szerkezeti elemnek az első megjelenési idejét nagyon nehéz pontosan meghatározni. Azt biztosan ki lehet jelenteni, hogy a szkíta íjakon már létezett. Ez az elem már akkor is ugyanazt a célt szolgálta, mint napjainkban, vagyis a markolatot alakította. A régészeti leletekből is jól látszik, hogy a „*šar xamar*” igen régi íjelem. A szó magyar fordításával némiképp magyarázatot kapunk az elnevezés okára. Így: *šar* = sárga, *xamar* = orr. „Sárga”, mert a fa, amiből készítik faszínű, tehát a szárítás és megmunkálás alatt halványsárgás színt kap, „orr” pedig, mert alakja oldalnézetből, némi képzelőerővel, egy emberi orra hasonlít.[180] Ha abból indulunk ki, hogy a visszacsapó íjakat tömegesen a legegyszerűbb módon egy arra alkalmas lécből készíthetőek, akkor jól látható a *šar xamar* feladata. Az íj marokba illeszkedését segíti, majd kb. a XVII. századtól kezdődően az íjak alakját, markolatgörbületét meghatározó rész lett. Ha ugyanabból a fából alakítják ki az íjtestet és a markolatot, akkor a készítés legegyszerűbb módja, ha a markolatnál vastagon hagyják a léc anyagát, erre azonban nagyon kevés példa ismert Belső-Ázsiából. Az íjtest markolatánál felragasztott *šar xamar* megkönnyíti a markolatkialakítást. Talán az egyik legfontosabb részként tarthatjuk számon, ami miatt megmaradhatott a nomád népek kezén bizonyíthatólag több, mint 2000 évig.

Az íjak markolatának a két oldalára ragasztott csontok alakját megfigyelve joggal feltételezhetjük, hogy már a hunok is használták ezt az íjrészt. Erre azonban Mongóliában bizonyítékot az ismert leletek alapján nem kaphatunk. Ezt a következtetést abból lehet levonni, hogy a megfigyelt markolatcsontok mérete és alakja az egy darabból készített markolatot kérdésessé teszi. A markolatcsontok (hosszméretüktől függetlenül) átlagosan 3-4cm szélesek. Mivel a csontok az íj oldalára voltak felragasztva a markolat egyes méreteit is megadni képe-

[180] Az íj részeinél sokszor találkozhatunk emberi testrészekkel, pl.: váll (*mör*), szájpadlás (*tagnai*), orr (*xamar*), illetve más használati tárgyak esetében is pl. tubákos szelence (*xöörög*) vagy a botospányva (*ūrga*). Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Tubák (tamxi, poswā) és tubákos szelence (xöörög), valamint Botospányva (ūrga) c. szócikkeket.

sek ezáltal. Így az állapítható meg, hogy a hun íjak markolatának a kialakítása technikailag különálló fából volt egyszerűbb.[181]

A X-XIV. század idejéből barlangi temetkezésekből előkerült íjakon minden esetben látható a meglévő *šar xamar*. A Mongólia területén előkerült íjcsontok és az egészben megmaradt íjak jól mutatják, hogy a XVII. századig az íjak markolata, és vele együtt a *šar xamar*-is közel egyenes volt. A mandzsu íjak és az abból legvégül, napjainkra kialakult mongol íjak, markolatközépfája nagyban meghatározza az íj, valamint a markolat alakját is. Ezért megállapítható, hogy a XVII. századtól kezdve Mongóliában szinte teljesen eltűnt az egyenes markolatú mongol íj. (Kivételt képez a burját visszacsapó íj, ami megőrizte az egyenes markolatot, ám a többi része teljesen megegyezik a halhák visszacsapó íjával.) A markolatközépfa mérete és alakja nagyban függ a készítendő íj alak- és méret szerinti besorolásától. A *šar xamar* mérete és alakja apró eltéréseket mutathat más-más kézműveseknél.

A kutatómunkám során ez egy igen nehezen kutatható szerkezeti elemnek bizonyult. A készítők féltve őrzik a saját markolatközépfa sablonjukat és nagyon nehezen adnak ki egy-egy külön álló elemet a kezükből. Ennek ellenére álljanak itt Boldbātar (Dulānxan-i íjkészítő) által készített *šar xamar*-nak a méretei (egy *dund garīn num*-hoz tartozó markolatközépfa): hossza: 16,5 cm, szélessége (középen): 1,9 cm, (a végein): 2,4 cm, vastagsága: 2 cm.

A többi íjkészítőtől nem sikerült szerezni különálló markolatközépfát, sőt, a főváros környékiek beszélni sem szívesen beszéltek ennek az elemnek a sajátosságairól. Azt azonban mindenki elismerte, hogy az íjak alak szerinti különbözősége legnagyobb mértékben a markolattól, vagyis a *šar xamar*-tól függ.

„HARMADOLÓ” (*GURAWČ*)

A „harmadoló” kifejezés a mongol szakszó szolgai fordításának a benyomását kelti. Ám ha közelebbről megvizsgáljuk a tárgyat, egy, az íj belső oldalára felragasztott, szaru lemezeket elosztó, vagyis „elharmadoló” elemről van szó. A mongol nyelvben erre az íjrészre más, leginkább nyelvjárási szavak is megtalálhatóak, mint pl.: *sogog*, *tulgūr yas*.

Kutatásaim alatt azt a szabályszerűséget kellett megállapítanom, hogy a keletmongóliai ismert íjkészítők minden esetben *sogog*-nak nevezik ezt az íjrészt, míg az ulānbātar-i, vagy Nyugat-Mongóliából származó, de már a fővárosi szokásokat átvett íjkészítők *gurawč*-nak, a nyugat-, vagy délnyugat-mongóliai íjkészítők szintén *gurawč*-nak, de leg-

[181] A mai mongol íjkészítők elviekben minden íjra tesznek *šar xamar*-t. Ha nagy méretű (nem gyermeknek szánt) íjat készítenek, akkor minden esetben külön elemekből alakítják ki a teljes markolatot. A gyermekíjaknál a markolatközépfa mindig egyben van az íjtesttel. Itt annyit megemlítenék, ha az íjtest anyaga bambusz, akkor természetesen mindig különálló fa elem kerülhet csak felragasztásra.

inkább *tulgūr yas*-nak nevezik ezt az íjrészt.[182] A Mongólia területén előkerült hun korra tehető sírok jó része rejtett valamiféle íjmaradványt ám a teljes íjcsontkészlet nagyon ritkának mondható.[183] Ezekből azonban jól látható, hogy a markolaton a két oldalsó csonton kívül az íjász felőli és az íjásztól távolabbi éleken is csontlap volt felragasztva. A markolat belső oldalán lévő csontlapot joggal gondolhatjuk a későbbi *gurawč* elődjének.

A hun kori íjak „harmadoló" csontja mindenkor a markolat teljes hosszában, és annak ívét követve helyezkedett el. A csont közepén a keskenyebb, a két végén pedig kiszélesedő volt az alakja. Feltehetőleg a két ellapított végén lévő 2-3 cm-es irdalással ellátott részek az íjkarokra felragasztott szarulemezek alá kerültek. A belső, vagyis a markolatra kerülő rész, szintén minden esetben be volt karcolgatva. Az ismert adatok alapján feltételezhető, hogy az irdalásmentes felület borítás nélkül, szabadon volt hagyva. (48. kép) A későbbi belső-ázsiai nomád népek sírjaiból előkerült teljes íjcsontkészlet még a hun elődök leleteitől is kisebb számban láttak napvilágot Mongóliában. Abból a kevés leletből azonban ugyanaz állapítható meg, mint ami az íjvégcsontok esetében. Fokozatos méretváltozás ment rajta végbe, vagyis ahogy haladunk napjaink felé az időben, a „harmadoló" egyre kisebb lett.

A markolat nagyságával egyenes arányban áll a csontlapok mérete. Ahogy a türkökön és ujgurokon keresztül eljutunk az időben a XIII. századi mongol korig, úgy csökkentek le a korábban kb. 30 cm hosszú markolatcsontok és a hozzájuk kapcsolódó *gurawč*-ok akár a 10-15 cm-es méretig, ami egy igen jelentős változásnak mondható. (49. kép) A X-XI. századra a belső-ázsiai pusztákat uraló kitajok méretben és alakban a későbbi mongol íjakhoz nagyban hasonlító *gurawč*-ot használtak íjaikon, amely nagyon jól mutatja többek között azt is, hogy milyen szereppel van ellátva ez a csontdarab.

Ilyen „harmadoló" került elő Bulgan aimag, Dašinčimeg sum, Čin tolgoi területéről 2004-ben. Ennek méretei a következők: hossza: 15 cm, szélessége (középen): 2,5 cm, szélessége (a végeken): 2,8 cm, vastagsága: 0,7 cm. Középen egy 5 cm hosszú, kb. 1mm magasságú kidudorodás lett kialakítva, ami a markolatot is adja ezáltal, és kellő módon elválasztja a két végére 5-5 cm hosszan felragasztott szarulemezeket. (50. kép) A *gurawč* alakja különlegesnek számít, mégis jól mutatja, hogy az íjkaron felragasztott szarulemezek még a hunok után jóval később is a *gurawč*-ra nyúltak fel.

---

[182] A kelet- és dél-mongóliai íjkészítők: Gombo, Xūxendū, az Ulānbātar-iak, nyugat-mongóliaiak: Bātar, Batmönx, Cewen, Boldbātar. Beszélgetéseink folyamán Gombo és Xūxendū külön meg is jegyezte (egymástól teljesen függetlenül), hogy a „*sogog*" kifejezést az ország keleti felében szokás használni.

[183] Mint pl. a *Mongol cergīn mujei*, V-2-96-21 számontartott íjcsontkészlete, ami 1986-ban Gow'-Altai megye, Cogt nevű járásában a Xirgist xōloi nevű helyen került elő. Tudomásom szerint teljes hun kori íjcsontkészlet Mongóliában más múzeumban nincs kiállítva.

Az említett példán a két szarulemez befogadására alkalmas módon alakították ki a *gurawč*-ot, ám széles körben nem ez volt az elterjedt megoldás. A X-XI. századra a korábbi, szarulemezekkel érintkező ragasztási felület (a csontlemez két kiszélesedő vége) már eltűnt, és inkább csak a szarulapok végeihez illesztették a „harmadolót". Nem kerültek az anyagok átfedésbe egymással. A két végén kiszélesedő „harmadoló" fokozatosan eltűnt és téglalap alakú csontlemezzé alakult át. A mongol korra kialakult *gurawč* hosszméreteit és az utána ezzel az elemmel történt méretbeli változást jól mutatja a következő felsorolás. A Mongol Tudományos Akadémai Régészeti Intézete által őrzött X-XIV. század közötti időkből származó barlangi íjakon jól lemérhetőek a hosszadatok, amiket aztán a Bogd kán fegyverraktár tárgyai egészítenek ki.

1. Szkíta íj, II-III. század (Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005): ---

2. Barlangi íj, X-XII. század (Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005): 21 cm.

3. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): 18 cm.

4. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001): 17 cm.

5. Barlangi íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988): 19,5 cm.

6. Mongol íj, XV-XVI. század (Bogd kán fegyverraktár): 23 cm.

7. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 7,8 cm.

8. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 13 cm.

9. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): nincs

10. Mandzsu íj, XIX-XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 4 cm.

11. Mongol sportíj XX. század (Bogd kán fegyverraktár): 10 cm.

A felsorolt adatokból jól kitűnik, hogy az idő előrehaladtával a *gurawč* hossza csökkent. A 170 cm-es hosszúságot elért íjakon is aránylag kisméretű, néhány centiméteres „harmadoló” volt már csak. Hasonlóan van ez napjainkban is a mai mongol kézművesek íjainál. Ma már arra is van példa, hogy a *gurawč* nincs meg. A szarulemezek egyszerűen a markolat közepénél találkoznak össze.

ÁLLATI INAK (*ŠÖRMÖS*)

Állati inakat a nomád népek az íjkészítésnél való alkalmazásán túl hétköznapi életükben is felhasználták. Íjkészítésre való felhasználását azonban a hun sírokból előkerült leletek bizonyítják a leginkább. Nem csak az íjakra ragasztott csontlemezek külső oldalán lévő irdalásokból (a ragasztási felület megnövelésének céljából) ismerjük az ínrostok és az azt befedő nyírkéreg felhasználását, hanem az előkerült inakkal szorosan körbekötözött nyílhegyekből is.[184]

A már korábban is említett (a hun kori íjak szerkezeti elemeit felsoroló) kínai feljegyzés ebben az esetben is bizonyítékkal szolgál az inak ilyenszintű felhasználására. Sajnos az írott forrást bizonyító régészeti lelet eddig még nem került elő. Az íjcsontok köré tekert inakból még egy esetben sem látott napvilágot maradvány. Csak az egyéb tárgyakkal hozhatóak kapcsolatba ínleletek. A hun kori sírokból előkerült egyéb ínmaradványok jól mutatják, hogy már az i.e. III. század és i.sz. III. század közötti időben is igen széles körben használták ezt a természetes, nomádok számára kifogyhatatlannak tűnő, erős kötözőanyagot. Mongólia területén a hun kor után következő évszázadok az íjakra ragasztott inakról mélyen hallgatnak. A zsuan-zsuanok, a türkök, a kirgizek, a kitajok és még számtalan sok nomád nép, a földbe helyezett halottaik mellé tett íjakat az idő vasfogával napjainkra, tudományos szempontból is nehezen használhatóvá rágatták. További nehézséget jelent a temetési szokások számunkra kedvezőtlen alakulása. A hamvasztásos temetkezések esetén már csak a tűz által megkímélt, vagy a hamvak mellé tett mellékletek, illetve a nem hamvasztásos temetkezéssel földbe került tárgyak vészelték át viszonylag épségben a több évszázadot.

Ezért akármennyire szeretnénk, a III. század és a X. század közötti időkből származó ínmaradványokkal alig találkozhatunk. A Nyugat-Szibériában és Nyugat-Kínában előkerült megfagyott, épségben maradt sírokból kikerülő leletekhez hasonlatos maradványok sajnos Mongólia területén napjainkig még nem bukkantak fel. Kézzel fogható bizonyítékot (mint olyan sokszor) csak a X-XIV. századi íjak szolgáltathatnak nekünk. Ezeknek a feltételezhető

[184] Ehhez hasonló lelet: Bulgan aimag, Egīn gol, 73-*r bulš*, nyílvessző és nyílhegymaradványok (Mongol Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet).

keletkezése a mongol kor közvetlen előtti időre és magára a mongol korra tehető. Többségében azonban a XII-XIV. századokhoz köthetőek.[185] Ezek az egyedülálló tárgyak nagyon jól mutatják most is mindazt, ami a földbe került társaiknál elkorhadt.

Tehát a szóban forgó íjakon jól látható, hogy inakat az íjtesten nem csak körben, de hosszában is bőven ragasztott a készítő. Az első réteget az íj teljes hosszában (az íjvégek utolsó harmadát kivéve) enyvezték fel, majd a markolatot és az íjtest-íjvég csapolását bőven körbe tekerték szálakra szedett beenyvezett ínrostokkal. Ezek a tények az általános nézeteket némiképp megváltoztatják, mert az inak (minden esetben) nem csak a külső (az íjásztól távolabb eső) oldalon hosszában voltak felragasztva az íjakra, hanem az egész íjkaron. Tényként kezelhető az is, hogy az íjkarok szinte teljes hosszukban körbe voltak tekerve inakkal, a markolatnál és az íjvég csapolásánál pedig külön meg voltak erősítve újabb ínréteggel. Ez a jelenség csak a mandzsu korra tűnik el. Utána már minden esetben az inak csak a csapolásoknál voltak körbe tekerve az íjon, egyébként pedig az íjkar szarulemezes felülete kilátszott. Eszerint a mongóliai íjakon ma látható felépítés, a kilátszó szarulemez is a legutóbbi birodalomalapító hatalom, a mandzsuk hagyatéka.

A mai íjak már kizárólag csak a markolatnál, és az íjvég-íjkar csapolásánál vannak körbetekerve inakkal, egyébként pedig az íjásztól távolabb eső felén van hosszában végigragasztott ínrostköteg. Az ínfelragasztás legfontosabb részleteire, a gyűjtéseim alatt, Xū̄xendū̄ tudott a legkielégítőbb választ adni. Feltehetőleg a gyakorlati tapasztalatokból táplálkozik az a felismerés, miszerint a felragasztott ínmennyiség befolyásolja az íj nyilazási tulajdonságait. Az íjra felragasztott ínrostok tulajdonságait befolyásolni lehet a megfelelő kikészítési technológiák alkalmazásával, valamint a ragasztások száradási idejének a betartásával. Ezekre a gyártástechnológiai fogásokra azonban az íjkészítés részben fogok részletekbe menően kitérni.

CSAPOLÁS (*TAGNAI*)

A belső-ázsiai íjakon csapolás kizárólag az íjkar és az íjvég között volt (és van ma is). Máshová becsapolt alkatrész ezeken a visszacsapó íjakon nincs. A csapolás hosszát és szélességét az adott elemek mérete határozza meg. Csak íjcsontleletekből dolgozva sajnos nem tudnánk a csapolások méretét meghatározni. Ezért jó támpontot adnak a múzeumi tárgyak és a ma is dolgozó íjkészítők. Ha abból az alapvető feltevésből indulunk ki, hogy a halenyv régen is, és ma is hasonló erővel tartja az íjvéget, akkor a csapolás mértéke megközelítőleg

[185] A legújabb tudományos vizsgálatok csak egy íjat vontak be részletes tanulmányozás alá. A radiokarbon kormeghatározás vizsgálat elvégzése után a Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, Ix Bayanī barlangban 1988-ban talált íj feltehető keletkezési ideje 95,4%-os bizonyossággal 1301-1410 közé tehető. ERDENEBAT 2004. p. 23.

azonos kell legyen a különböző korokban. A múzeumi íjak esetében a csapolás hosszát csak akkor lehet lemérni, ha a környékén sérülés miatt levált az inazás és a nyírkéreg. A legrégebbinek számító mérési lehetőséget biztosító tárgyak ismét a barlangban talált íjak. Ezek tanulmányozásának eredményekképpen elmondható, hogy az íjtest anyagvastagságát az íjvég csapolásánál növelte meg a készítő. Így a csapolás egy vastagabb lécben helyezkedik el. Ezzel a vékonyítással az íjváll megfelelő helyen való meghajlását is befolyásolhatja a készítő.

Valószínűnek tartható, hogy a mongol kori íjas mesterek is fadeszkából készítették az íjtestet, csak a kifűrészelés után, gyalulással a két íjkar középső részénél (íjváll) elvékonyították az anyagot. Ragasztás után a becsapolt részeket halenyvbe áztatott inakkal tekerték körbe. Így a megfelelő száradás után ez nagyon erősen és szinte eltörhetetlen módon rögzítette a csapolás elemeit.

HÚRZSÁMOLY (*TEWX*), HÚRHÍD (*XAIGŪL*)

Mivel ez a két szerkezeti elem szorosan összetartozik egy pontban kívánom tárgyalni. Az általános, világszerte elterjedt szemlélet szerint a mongol íj húrzsámollyal és húrhíddal van ellátva. Azonban ezek az elemek meglehetősen újnak mondhatóak Mongóliában. Mindkettő a mandzsu hódítók által került be az országba, de alakjuk és anyaguk már a mandzsu korban komoly változáson ment kersztül.

A mongolok között megjelenő mandzsu íjakon a XVII. század körül még nem volt megtalálható a húrhíd. Szerepét a húrzsámoly helyettesítette. A legrégebbi mandzsu íjak a káni fegyverraktárban találhatóak. Ezeket kézbe véve képet kapunk a húrzsámoly fejlődéséről. A kezdetekben a húrzsámoly egy 4-5 cm széles, trapéz alakú, szélesebb felén „V” kivágással ellátott csont elem volt. (51. kép) Tehát kezdetekben a két elem helyett csak egy, a húrhídhoz hasonló de akkor még húrzsámoly nevű elem volt megtalálható az íjakon. A mandzsu kori tükörszótárak is egyedül csak a *tewx*-ről emlékeznek meg.[186]

A húrzsámoly húrhíddal való kiegészülése a XX. század első felére tehető, és minden bizonnyal a mongol íjkészítők munkásságához köthető. Valószínűleg az igényt az íjászok támasztották és a készítők csak kiszolgálták a szükségleteket. A húrhíd meglétével már nem csak a húr szarulemezre való feltámaszkodása lett kiküszöbölve (ami korábban alapvető feladata volt), hanem a húr íjvégről való lecsavarodását is megakadályozta ez az elem. Így ha nem pontosan a húrzsámoly középpontjára csapódott nyilazáskor a húrhurok csomója, akkor sem csavarodott el az íjkar, mert a húrhíd a helyén tartotta a húrt.

[186] U. KŐHALMI 1968. p. 199.

Ma már a húrzsámoly egy kerek körszelet alakú elem. Teljesen elvesztette régi „V” bevágású formáját. Alakját tovább örökítette ugyan a húrhídnak, de a nagymértékű változás ellenére is, elnevezését (*tewx*) megtartotta. (52. kép.) A húrzsámoly alatt, az íjkar felé eső oldalon kapott helyet a húrhíd. A mandzsu húrzsámoly nem csak alakjában, de anyagában is megváltozott a XX. században. A még tisztán mandzsu íjkészítési hagyományokat követő mesteremberek csak és kizárólag csontból (agancsból)[187] készítették a húrzsámolyt. Ezt a XX. század második felére a mongolok (miután megjelent az íjon a húrzsámoly és a húrhíd) megváltoztatták, és szaruból kezdték készíteni. A vastag szaru nyersanyag a legegyszerűbben a szarulemezek kivágása után a megmaradt szarvdarab végéből nyerhető. Ez tömör és kellően nagy darab ahhoz, hogy minden elem kikerüljön belőle. A mai íjkészítési szokások szintén ezt a módszert követik, ezért csak szaru húrzsámolyt és húrhidat láthatunk a használatban lévő íjakon napjaink Mongóliájában.

ÍJHÚR (*XÖWČ*)

Az íjak fejlődési folyamatában több olyan dolog van, aminél elfogadható tény a folytonosság. Ilyen eszköz az íjhúr. Az első kézzel fogható mongóliai húrlelet a X-XI. századból származik.[188] Az íjrészen megmaradt húr jól tanulmányozható. Nyers bőrből sodort, 0,4 cm átmérőjű húr került napvilágra. Ez a vékonyra vágott, leszőrtelenített nyers bőr íjhúr egészen a XX. század második feléig megtalálható volt Mongóliában. Egyaránt igaz ez a *xawčāxai*-ra is. Hagyományosan minden mongóliai íjnál, legyen az összetett vagy egyszerű szerkezetű, a bőrcsíkból álló húr vált be a legjobban. Ez az anyag a pásztorok kezén szinte korlátlanul rendelkezésre állt, mindenki értett a bőrkikészítéshez, így mindennemű javítást meg tudtak oldani. Emellett pedig a bőr egy igen erős anyag.

A XX. század utolsó évtizedeiben már a gyári felhasználásra gyártott selyemszál vált be. Az elkészítése egyszerűbb, mellesleg ha damillal tekeri körbe a készítő a már meglévő selyemhúrt, akkor az nagyon tartós lesz. Ma már a selyemhúr két végét (*xüir*) tevebőrből, vagy marhabőrből alakítják ki. Ezt egy kb. 1 cm széles, vastag, erős, nyers bőrcsíkkal oldják meg. A szerepe nem más, minthogy a húr lecsúszását a húrzsámolyról meggátolja, valamint védje a selyemszálakat a korai elhasználódástól. Ennek az alkatrésznek a szükségességét az évek alatt lassan elkopott ősi tudás hiányosságai mutatják jól.

[187] Azért lehet egyértelműen kijelenteni, hogy agancsból készült, mert a húrzsámolyhoz a kellő vastagságú csont csak agancsból nyerhető. Mindemellett pedig az agancs belső szivacsos szerkezete is jól látható egyes esetekben.
[188] ERDENEBAT – AMARTÜWŠIN 2010. p. 32.

A XXI. századra egyes esetekben még ezt is tudták fokozni a mongol íjászok. Ma már néha a nyersbőr beakasztó karika is elmarad. Helyette műszálakból készített vastag kötél látja el ugyanazt a szerepet. A selyemszálakból álló húr és a bőr (vagy műszálas kötél) húrbeakasztó karika egy-egy csomóval van összekötve a két végén. Ennek a csomónak a (mai) gyakorlat szerint a húrzsámolyra kell esnie nyilazáskor. Ez meghatározza a beakasztó karika méretét. A húr teljes hossza mindenkor az íjjal van összhangban, aminek a méretét pedig az íjász testmérete befolyásolja.

IV. A MONGOL ÍJ ÉS NYÍL KÉSZÍTÉSE

A mongol visszacsapó íj készítését a legpontosabban maguk az íjkészítők tudják mindenki számára érthető módon előadni. Számukra a múlt, és azok a sokszor emlegetett „régi dolgok” valójában nem is annyira régiek. A mai íjkészítési hagyomány, annak ellenére, hogy gyökereiben a korábbi évszázadok szokásaival áll kapcsolatban, meglehetősen újkoriak. Napjainkra sok olyan módszer jelent meg, amit már többségében a hagyományoktól elrugaszkodottaknak, vagy inkább csak újabbaknak gondolok. A fejlődés a kézművesek esetében sem áll meg. A XX. század derekára kifejlődött, többnyire mandzsu hagyományokon alapuló íjkészítés, a modern eszközök és technológiák felhasználásával alakul tovább. Így nem meglepő, ha pl. a halenyv készítésénél a „lassú tűzön…” helyett „az elektromos tűzhely kettes fokozatán…” hangzik el.

Az íjkészítők közléseit megpróbálom úgy közzé tenni, ahogyan azok elhangzottak a gyűjtéseimkor. A riportalanyok a beszélgetések alatt gyakran eltértek az adott kérdéstől, ezért sokszor érthetetlenné, zavarossá válna a közlés, ha nem rendeztem volna sorba az elhangzottakat. Ennek eredményeként egy átlátható, és világos leírás született meg. A lábjegyzetekhez és kiegészítésekhez, vagy az adott íjkészítővel, vagy más íjkészítővel történt korábbi beszélgetéseim szolgáltatták az alapot.

HALHA ÍJKÉSZÍTŐK

GOMBO KÖZLÉSE

Az íjak készítéséhez nyírfát (*xus*) és vörösfenyőt (*xar mod*)[189] használok. Ezeket a megfelelő módon kell előkészíteni és akkor jó íjat lehet gyártani belőlük.

Mindenek előtt az íjtest faanyagát kell beszerezni. Azt tavasszal, a fákban a nedvkeringés beindulásának idején kell kivágni. Minálunk ez az idő május-június hónapokra esik. Ha olyan az időjárás már áprilisban is ki lehet vágni a fát. Ha időpontokkal is meg akarom határozni, akkor azt mondhatom, hogy április 25. és június 1-je között kell kivágni.

Ha kivágtam a szükséges darabot, a kéreg lehántása után szellős, hűvös helyen száradni hagyom. Kb. 1 hét száradás után kell kifűrészelni az íjhoz szükséges lécet és még 2 hónapig szárítom a faanyagot.[190]

Az íjvégekhez szükséges fát szintén 2-3 hónapig kell szárítani a kéreg lehántása után. Mivel az a legfontosabb, hogy jó száraz legyen a faanyag, akár télen is ki lehet vágni a fát az erdőből. A vörösfenyő, amit az íjvégek készítéséhez használok, nem a legkeményebb fa, de tömör szerkezete és teherbírása miatt tökéletes íjvéget lehet belőle készíteni. Az íjtest faanyagát más, keményebb fából is lehet készíteni, amivel az elkészített íj keménységét (húzóerejét – V.F.) is befolyásolhatom. Azonban az ilyen íjtestnek nagyon vékonynak kell lennie és könnyen eltörhet.

Az íjtest nem csak fából, hanem bambusznádból is lehet. A bambusznádat Kínából kell hozatni. Sajnos, mivel hozzáértő ember nincs, vagyis nem azok kereskednek vele, igazán jó minőségű bambuszt nehéz beszerezni. Ennek ellenére sok íjkészítő ezekből a rossz minőségű bambuszokból készíti az íjait. Az íjak méretétől függően eltérő szélességű lécet vágok ki a nyírdeszkából. Így: 3 cm széles (*baga garīn num*), 4 cm széles (*dund garīn num*), 5 cm széles (*ix garīn num*).

A léc vastagsága minden esetben 5 mm. Ezt a közepén, a markolat táján le kell vékonyítani 3 mm-re, a végeken pedig megmarad 5 mm vastagon.

A vörösfenyőből egy kellően vastag lécet kell kivágni, amin aztán kirajzolom az íjvégeket és kifűrészelem. Reszelővel végül a végleges formára alakítom. Ügyelni kell rá, hogy a két íjvég egyforma legyen. Kialakítom a húrbeakasztó hornyot rajta és készre csiszolom.

---

[189] Mongóliában íjkészítésre leginkább bibircses nyírt (BETULA PENDULA) és vörösfenyőt (LARIX SIBIRICA) használnak.

[190] Az íjtesthez szükséges lécet a nyírfa szíjácsából kell kivágni. A beszélgetéseink alatt Gombo folyamatosan *dol*-nak nevezte ezt a farészt. A *dol* fakérget jelent, de itt nem erről van szó, hanem a kéreg alatti szíjácsról.

Az egyes íjrészek méretét nehéz meghatározni, mivel az íjász testméretéhez igazítva kell készíteni az íjakat. Ennek ellenére a három fő méret esetében kész méreteket lehet megadni, így: *baga garīn num*: 100x3 cm, *dund garīn num*: 110x4 cm, *ix garīn num*: 120x5 cm.

Az íjvég szintén az íj nagyságához igazodik. A csapolásnál a ragasztási felület minden esetben 6cm, az íjvég pedig 20 cm hosszú (az *ix garīn num*-nál – V.F.), amiből 1-2 cm-t kell elvenni a kisebb íjak készítésekor. A mongol népek között a halhák íjvégei a leghosszabbak.

A markolat külső oldalára ragasztott *šar xamar*-t is vörösfenyőből készítem. Ennek a görbülete az íjhoz igazítva alakul. Vagyis *gū̄-*, *morin-*, *tömör xewīn num*-nál más-más. Külön bonyolítja a helyzetet, ha különböző méretekben és különböző alakokban készítek egy-egy íjat. Ezért szabályként annyi határozható meg, hogy a *šar xamar* 3-3 cm-rel nyúljon túl a markolat mindkét oldalán.

A fán kívül szaru és ín is kell az íj készítéséhez. A legjobb szarulemezt vadkecske[191] szarvából lehet kivágni. Nagyméretű ökörszarvat is használhatunk, de a szarvasmarha szaru sokkal rosszabb hajlási tulajdonságokkal bír, mint a vadkecske szaru. Ezért a szarvasmarha szaruból készített íj lassabb és keményebb lesz, mint a vadkecske szaruval készített íj.

Miután a megfelelő méretű vadkecske szarvat kiválasztottam, először fűrésszel a szarutülök külső ívén lévő bütyköket fűrészelem le. Majd kivágom a szükséges szarulemezt. (53. kép) Régen egy szarvtülök külső és belső oldaláról származó szarulemezt használtak fel a készítők egy íjhoz. Ma ez másképpen van és csak a szarv külső ívén lévő szarut használják. Úgy tartják, hogy ha a belső oldali szarut használják, akkor lassú lesz tőle az íj. Régen az íjkészítő mesterek azt tanították a tanítványaiknak, hogy: „Egy szaruból egy íj készíthető.” Napjainkban egy pár szarvtülök kell egy íj készítéséhez, mivel csak a külső íven lévő szarut használják fel.

A szarulemezt miután kivágtam, (54. kép) ki kell egyenesíteni, majd a megfelelő formájúra alakítani. Úgy kell majd az íjra felragasztani, hogy ami a szarvtülök hegye volt, az az íj markolatához kerüljön, a szarvtülök töve pedig az íjvég felé eső résznél legyen.

A szarulemeznek nem egyforma vastagságúnak kell lennie. Az íjvég felé eső részen meg kell hagyni kb. 5-6 mm-es vastagságot, a markolat felé eső részt pedig el kell vékonyítani kb. 3 mm-re. Erre azért van szükség, mert a markolat görbesége miatt a szarut rá kell hajlítani a markolatra, és könnyebb vékony szaruval dolgozni.

A markolat belső oldalára egy úgynevezett *sogog* is felragasztásra kerül. Ennek az a szerepe, hogy elválassza a két szarulemezt, valamint az íj marokba illeszkedését elősegítse. A

[191] A vadkecske (IBEX) szarvakat az ország szinte minden részében élő és dolgozó íjkészítő kereskedőktől, vagy vadászoktól szerzik be.

markolatnak gömbölyűnek kell lennie és ennek a formának a kialakításában segít ez az elem. Ezt szarvból és csontból is lehet készíteni. A mérete az íj méretétől függően változhat. A szélessége a markolat szélességével megegyező, a hossza pedig 5-6 cm, de legfeljebb 10cm.

Az eddig említett íjrészeken kívül szükség van még inakra is. Az ínszalagokat a *bod mal*[192] lábából és nyakából nyerjük. Általában amikor a pásztorok a télre szükséges állatokat vágják, akkor lehet inakat is szerezni. Ez november és december hónapokra esik.

A nyers ínszalagokat szellős, hűvös helyen kell megszárítani. Vigyázni kell arra, hogy ne érje közvetlen napsütés, mert attól megkeményedik, és az nem jó. Egészen tavaszig hagyom száradni az ínszalagokat. Tavasszal fél-egy napra enyhén sós vízbe áztatom, majd kiakasztom száradni. Miután teljesen megszáradtak az ínszalagok, egy fatönkre teszem és kalapáccsal (vagy egy fadarabbal) addig ütögetem, míg az ínszalagok ínrostokra nem hullanak szét. Ezeket ragasztom majd fel az íj külső oldalára.

Azért kell ősszel beszerezni az ínszalagokat, mert akkor az állatok jó kövérek és az ínszalagok minősége ekkor a legjobb. Nyáron semmilyen módon ne gyűjtsünk ínszalagot, mert az nem jó íjkészítésre.

Egy teljes íjra (*ix garīn num*-ról van szó) összesen 500g ínrost szükséges. Az íj két oldalára egyenlő arányban 250-250g-ra osztva. Az 500g-ot szárítás után de szétkalapálás előtt kell lemérni. Egy íjra egy szarvasmarhából kikerülő összes ínszalag kell. Az képes kiadni a megfelelő ínrost mennyiséget.

A nyírkérget, amit a legvégén az íj testére ragasztok majd fel, tavasszal a fák nedvkeringésének beindulása idején kell lehántani. Ezt vékony rétegben, vagy különböző módon lehántva lehet felhasználni, amivel további díszt lehet adni az íjnak.

Régen a nyírkéreg borításra még nyers bőrt is bandázsoltak. Ez leginkább a felragasztott szarulemezek végeinél jutottak rögzítőszerephez. Ma a nyers bőrt a damil váltotta fel. Míg azonban bőrrel csak az íj egyes részei lettek körbetekerve (markolat melletti rész, íjvég-íjtest csapolása – V.F.), addig napjainkban az egész íjtestet körbetekerik damillal a készítők.

Az egyes íjrészeket hagyományosan halenyvvel ragasztom össze. A legjobb minőségű halenyvet Kínából lehetett beszerezni. Évekkel ezelőtt azonban bezárt Kínában az a gyár ahonnan mindig jó enyvet lehetett venni és mára ez az enyvfajta ritkaságnak számít. A mongolok kényelemből inkább csak megvették az enyvet, de közben majdnem elfelejtődött a hal-

[192] *Bod mal*: nagy testméretű haszonállatok (teve, szarvasmarha, ló) összefoglaló neve a mongol nyelvben. Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Az ötféle jószág (*Tawan xošū mal*) és a hozzá kapcsolódó munkák (*mal mallaga*) c. cikk.

enyvkészítés tudománya az országban. Én is egy öreg íjkészítőtől tanultam (aki már meghalt azóta) meg a halenyvkészítést.

A halenyv készítéséhez először is kifogom a halat a folyóból. Miután megpucoltam, zsigerektől, pikkelytől megtisztítottam és levágtam a fejüket, fogok egy aránylag kis edényt, amibe beleteszem a halakat, és felöntöm vízzel, hogy éppen ellepje azokat. Az egész edényt beleteszem egy vízzel félig töltött nagyobb méretű edénybe, úgy, hogy a kis edény alját ne érje el az alatta lévő víz. Kis lángon elkezdem melegíteni (vagyis párolni) fedő alatt az egészet. Az elforrt vizet folyamatosan pótolom. Közben néha-néha megkeverem a kicsi edényben lévő halakat. Mindezt addig folytatom, amíg sűrű anyag nem lesz az edénykében, ami a fakanálról lassan cseppen le. Ekkor leveszem a nagy edény fedelét és még 10 percig forralom a vizet a nagy edényben. Közben néha megkeverem a már majdnem kész enyvet. Amikor eléggé besűrűsödött nagyon kevés vizet adok hozzá. Akkor van kész a halenyv, amikor a fakanalat belemártom és két lecseppenő anyag után a harmadik csepp enyv hosszan elnyúlva csüng le a kanálról.

Az íj készítésének a munkafolyamata a következő: a kellő módon előkészített alkatrészeket határozott rendben a száradási időket betartva lehet összeállítani. Először az íjtestet alakítom ki. Elvékonyítom a markolatnál és bevágom a két végén az íjvég csapolásának a helyét. Miután ez megvan beragasztom a már előre elkészített íjvégeket. (55. kép) Ez után kb. 1 hetet kell várni, hogy az enyv megszáradjon. A szükséges idő elteltével felragasztom a *šar xamar*-t a markolat külső oldalára. (56-57. kép) Erre megint kb. 1 hét száradási időt kell számolni. (58. kép) Ezt követően felragasztom a szarulemezeket és a *sogog*-ot.[193] Itt két hónap száradási időt kell kivárni. A két hónap elteltével az ínrostok felragasztása következik. Az inakat beáztatom az enyvbe, majd úgy ragasztom fel az íjra. Az inak nehezen száradnak meg, ezért ennek a teljes megszáradására egy teljes évet kell szánni. Az inakkal sűrűn körbe kell tekerni a markolatot és az íjvégek csapolását. Egy év elteltével megpróbálhatom felajzani az íjat, és ha minden jónak tűnik, rá lehet ragasztani az íjtestre a nyírkérget. Legutoljára marad a *towx* (másutt *tewx* – V.F.) és *xaigūl* felragasztása, valamint a nyírkéreg kidíszítése festéssel.

Sokszor lehet látni íjászoknál, hogy az íjuk két karja nem egyforma mértékben hajlik meg. Az íj felső része (*dēd tal*) (amit mi *dēč*-nek nevezünk) hajlítottabb, mint az alsó része (*dōd tal*) (amit pedig *dōč*-nak nevezünk). Az íj két oldala teljesen egyformára van kialakítva készítéskor, a különbséget mindig az íjat használó alakítja ki magának. A két oldal különbsé-

[193] Ha bambusznádból van az íjtest könnyen megeshet, hogy nem ragad fel rá rendesen a szarulemez. Ezért a megkarcolgatott bambusz és a szaru közé sebkötöző gézt (*mārl'*) lehet tenni. A szarulemezek minél alaposabb ragadását elérendő, 4-5cm széles vászoncsíkkal (vagy ma már csíkokra vágott, kerékpár kerekének a belsőgumijával) kell körbetekerni az íjat, de nem túl vastagon, hogy száradni tudjon az enyv.

gének az oka az íj használatában van. Az íjász amikor nyilazik az íj markolatát nem pont középen fogja, hanem egy kicsit fentebb. Ezzel azt éri el, hogy az íj felső *towx*-járól hamarább válik el a húr, mint az alsó részen. Ezért az íjász a térdén a megfelelő görbeségre tudja igazítani az íja felső íjkarját. A ilyen íjat *dēč awsan num*-nak nevezzük. Ha ezt az íjász nem végezné el, akkor nem csak a húr válna el hamarább a felső húrzsámolyról, hanem a felső íjkar is könnyebben meghibásodhat. Elszakadhat néhány ínszál, vagy akár a szarulemez is eltörhet.

Régen az íj húrját nagyon vékonyra vágott és összesodort bőrcsíkkal készítették. Ma már inkább csak selyemszálat, vagy legtöbbször műszálat használnak az íjkészítők. Ezt aztán damillal tekerik körbe és azzal kész.

BĀTAR KÖZLÉSE

Az íj készítéséhez vadkecske szarvát, nyírfát és bambuszt (*xuls*), a nyíl készítéséhez pedig szintén nyírfát vagy fűzfát használok. A bambuszt Kínából szerzem be. Minden alapanyagot elő kell készíteni.

Az alapanyagok mérete *ix garīn num* esetében: íjtest 120 cm hosszú, *šar xamar* 16-18 cm, az íjvég pedig 20 cm.

Az inakat megszárítom, majd mikor jól megszáradtak, akkor fára téve egy fadarabbal addig ütögetem, míg szálakra nem esik szét. Amikor ez meg van, vízbe beáztatom az inakat, majd újra megszárítom. A szarulemezt kivágom a szarvtülökből és melegítéssel kiegyenesítem.

Az íjtesthez a bambuszt kifűrészelem és melegítéssel kiegyenesítem ha kell. A szükséges méretre vágom, majd a közepén a markolatnál felragasztom rá a *šar xamar*-t. Így várok egy hetet a száradásra. Ezzel az elemmel kapja meg az íj a formáját, alakját. Következő lépésként a bambusz két végére felragasztom az íjvégeket (*bilčir*).[194] Az íjvégeket nagyon körültekintően kell felragasztani, hiszem mindkettőnek teljesen egyformának kell lennie. Ragasztás után kb. egy hetet hagyom száradni.

A két szarulemez közé a markolatnál egy elválasztó darabot (*sogog*) is tenni kell. Ezt szaruból vagy csontból is készíthetem. Nincs jelentősége, hogy miből van. Miután ez meg van, a kivágott szarulemezt helyezem fel az íjra. Ha felragasztottam, akkor kb. két hétre félreteszem száradni. A száradási idő elteltével az apróbb szaruhibákat kiigazítom és felragaszthatom a szálakra szedett száraz inakat.

[194] Minden íjkészítő és minden szakirodalom *gičir*-nek nevezi, egyedül Bātar-nál találkoztam a *bilčir* kifejezéssel.

Az inak száradására három hónapot kell számolni. Három hónap elteltével megpróbálhatom felajzani az íjat. Ha nagyon könnyűnek, gyengének találom, akkor még utólag újabb inak felragasztásával javíthatok rajta.

Ha mindent megfelelőnek találtam, akkor be lehet borítani az íjat nyírkéreggel. Majd felragasztom rá a húrzsámolyt és a húrhidat. Ha úgy akarom, a nyírkérget akár le is lakkozhatom, vagy mintákat festhetek rá.

Legvégül becsapolom a szaruból vagy csontból készített íjvégtoldalékot is. Erre az elemre azért van szükség, hogy ne törjön el intenzív használatnál az íjvég.

A határidők betartásával legkevesebb négy hónap alatt készülhet el egy íj. Ha nem tartom be a száradási időket, akkor használat közben az íj könnyen tönkre mehet, ezért ez nagyon fontos.

Ragasztásra a halenyvet és a *bor cawū*-t[195] összekeverve használom. Így takarékoskodni tudok a már nagyon nehezen beszerezhető halenyvemmel.

BATMÖNX KÖZLÉSE

Íj készítéséhez vadkecske-, jak-,[196] vagy ökörszarvat lehet használni. Az íjtest bambuszból, nyírfából vagy fűzfából (*burgas*)[197] van. Az íjvégek pedig leginkább vörösfenyőből, vagy szibériai cédrusból (*xuš mod*) készülnek,[198] majd *bod mal* inát is fel kell ragasztani az íjra.

Általában bőrenyvet használok íjkészítésre. Ez szarvasmarha bőréből van. A nyers marhabőrt apró darabokra összevágom, és kis víz hozzáadásával kb. 40 órán keresztül lassú tűzön főzöm. Amikor jól besűrűsödik, akkor van készen.

Kifűrészelem az íjtestet és az íjvégeket belecsapolom. Ez után a *šar xamar*-t kell felragasztani. 15 napot kell várni a száradásra. A szarulemezek közé egy *sogog* nevű elemet is be kell tenni. Ez 3-4 cm hosszú csont-, vagy szarulemez. Ezzel egy időben kifűrészelem az íjkarokra felragasztandó szarulemezeket is. Miután készen van a szarulemez két deszka közé szorítva kiegyenesítem.[199]

---

[195] A *bor cawū* = bőrenyv.

[196] Jak: *sarlag* (BOS GRUNNIENS). Mongóliában a jak és szarvasmarha keresztezéséből létrejött jakmarha (*xainag*) is megtalálható. Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Az ötféle jószág (*Tawan xošū mal*) és a hozzá kapcsolódó munkák (*mal mallaga*) c. cikk.

[197] Mongóliában az egyik legelterjedtebb fűzfajta a Fehér fűz (SALIX ALBA), de mellette megtalálható még a Babiloni fűz (SALIX BABYLONICA) is.

[198] Mongóliában íjvég készítésére leginkább vörösfenyőt használnak az íjkészítők. A szibériai cédrus (PINUS SIBIRICA) viszonylag ritka.

[199] Batmönx a korábban többször említett Ĵamba-tól elég sokat tanult. Ez a szaru egyenesítési eljárás Ĵamba-ra volt jellemző.

Ez után a szarulemezeket és a *sogog*-ot ráragasztom az íjtestre. Ahhoz, hogy jól megszáradjon, 1 hónapot kell számolni.

Az állati inakat a megfelelő módon kell előkészíteni, ahhoz, hogy fel tudjam használni. Az inakat miután kivágtam az állatból, szellős, hűvös helyen megszárítom, majd ütögetéssel szálakra szedem szét. Egy átlagos felnőtt íjra (*ix garīn num*) 150 g szálakra szedett ínrost kerül fel.

A szálakra szedett inakat felragasztom az íjra. Ennek a száradására hosszú időt, legalább fél évet, de legfeljebb egy évet kell várni. Az idő leteltével felajzom az íjat és kipróbálom. A készítés folyamán puha és kemény húzású (erős és gyenge – V.F.) íjat egyaránt lehet készíteni. Mindezt az anyagok vastagsága és minősége dönti el.

Az íj beborítására használt nyírkérget április-május hónapban gyűjtöm. Előkészítés után felragasztom az íjra. Legvégül pedig a húrzsámolyt és a húrhidat rakom fel.

A húrt régen összesodort bőrből készítették, ma már mindenki csak műszálból, amit aztán damillal tekernek körbe.

BOLDBĀTAR KÖZLÉSE

Íjkészítéshez *bod* (*mal*) inát, vadkecske, vagy szarvasmarha szarvát és különböző fákat használok. Az íj testét nyírfából és bambuszból is lehet készíteni. Én leginkább nyírfából készítem.[200] A legfontosabb, hogy a felhasznált anyagok jó szárazak legyenek.

Miután kifűrészeltem az íjtestet a megfelelő méretre (a szélessége és a hossza is a megrendelt íj méretétől függ), ami általában 3-4 cm széles és 90-125 cm hosszú. A két végébe belecsapolom az íjvégeket. Az íjvéget nyírfából készítem. Mi (apa és fia – Süxbātar és Boldbātar – V.F.) meglehetősen hosszú, 22-25 cm-es íjvégeket használunk. Az átlagos mérete 20-23 cm. Az íjvégek felragasztása után 10 napot kell várni a száradásra.

A szarutülökből kb. 1 cm vastag lemezt vágok ki, amit aztán melegítéssel egyenesítek ki. Előkészítem a *šar xamar*-t is. Ez szintén nyírfából van, és íjmérettől függően 18-20cm nagyságú.

Az inakat már korábban előkészítettem. Ez úgy történt, hogy miután kivettem az állatból az ínszalagokat 1 hónapra szellős, hűvös helyre félre tettem. Az idő elteltével fára téve ütögetéssel szálakra szedtem szét. Ezen kívül másképpen is ki lehet készíteni az inakat. Sós vízbe áztatjuk a nyers ínszalagokat, majd azt követően szárítjuk meg. Így azonban az inak megkeményednek és az nem jó. Ezért én inkább csak az egyszerű, szárításos módszert alkalmazom.

[200] Ezt 2005-ben jelentette ki, ám utolsó beszélgetésünkkor (2010-ben) már szinte kizárólag csak bambuszból készítette íjait.

Az íjvégek után a *šar xamar*-t ragasztom fel, aminek a száradására szintén 10 napot kell várni. Miután készen van, a szarulemezeket ragasztom fel az íjtestre. Ezek száradására kb. 2 hetet kell várni.

Amikor ide eljutottam, az inak felragasztása következik. Ez nehezen szárad meg, ezért az alapos száradás érdekében 6 hónapot kell várni.

A tavasszal összegyűjtött nyírkérget a kellő méretre levágom és a teljesen megszáradt íjra felhelyezem. Ezt akár be is lehet festeni, vagy különböző mintákkal kidíszíteni.

Legvégül a szaruból készített húrzsámolyt és húrhidat teszem fel az íjra. Én is műszálból alakítom ki a húrt, mint a többi mongol íjkészítő. Ezt aztán damillal tekerem körbe.

SÜXBĀTAR KÖZLÉSE

Egy íj elkészítésére kb. 4-6 hónapot kell szánni, de ha nagyon alapos akarok lenni, akkor egy év kell neki. A különböző anyagokat miután előkészítettem neki foghatok azok összeragasztásának. Mivel a mongol íj természetes anyagokból áll össze soha nem lehetnek azok egyforma tulajdonságúak, ezért nagyon oda kell figyelni a részletekre.

Az íj testét nyírfából, bambuszból készíthetem el, amire vadkecske szarvából kivágott szarulemezt ragasztok, a külső oldalára pedig ló, teve, vagy szarvasmarha inát enyvezem. Akkor jó a szaru, ha legalább 60cm hosszú a teljes szarvtülök, mert abból kellő hosszúságú lemez vágható ki.

A vadkecske szarvat Mongóliában, a bambuszt és a halenyvet (*bor cawū*[201]) pedig Kínából szerzem be.

Az íjtesthez kellő faanyagot tavasszal vágom ki. Általában ez májust jelent nálunk. A kérget lehántom és felfűrészelem vastagabb deszkává. Így két-három hónapon keresztül szellős, árnyékos, helyen szárad a faanyag. A száradás alatt nem szabad, hogy süsse a Nap. Ügyelni kell arra is, hogy ne száradjon ki túlságosan a fa. Kellően száraz kell legyen, de a teljesen kiszáradt fa nem jó.

A száradási idő elteltével a faanyagot a megfelelő vastagságú és szélességű lécekre vágom fel. Ezek már az íj testét fogják adni. A végleges méretű lécek kivágása után még kb. egy hetet hagyom száradni a fát. Ha bambuszból készül az íjtest, akkor azt csak kivágom és kész.

[201] Más készítők a halenyvet általában *šar cawū*-nak, míg a bőrenyvet *bor cawū*-nak nevezik. Itt az adatközlő mégis *bor cawū*-nak nevezi a halenyvet.

A *šar xamar*-t és az íjvégeket nyírfából és vörös fenyőből készítem. A šar xamar az íj alakjának a kialakításában jut szerephez. Más alakú elemnél más lesz az íj hajlási, és visszacsapódási tulajdonsága. Az íjvégek általában 17-19cm hosszúak.

Az íj belső felén oldalankét egy-egy szarulemez van felragasztva, amit a markolat közepén egy néhány centiméteres csonttal kötök össze. Ezt én *tulgūr yas*-nak nevezem.

A kiszárított és szálakra szedett inak az íjra való felragasztás után hosszan kell, hogy száradjanak. Ez átlagosan olyan 3-4 hónapot jelent.

Az inazás védelmére a szintén tavasszal összegyűjtött nyírkéreg szolgál. Ez, miután felragasztottam az íjra, nem csak védi a ragasztást, de helyet is ad a festésnek, díszítésnek.

Legutoljára pedig a *towx* kerül fel az íjra, amiket én szaruból készítek el.

CEWĒN KÖZLÉSE

Az íjhoz fa, szaru és ín szükséges. A húrt műszálból készítem. Az íjtest nyírfából és bambuszból is lehet. Az utóbbi időben én már leginkább csak bambuszból készítem. Egy 2mm vastag lemezt vágok ki belőle. Ennek a két végére csapolást készítek, majd beleragasztom az íjvégeket. A markolatnál a *šar xamar*-t is ráragasztom az íjtestre.

Vadkecske szarvtülkéből lemezt vágok ki, amit aztán reszelővel megfelelő formájúra alakítok. Ez azt jelenti, hogy az íjtest felé eső oldalán egyformán laposra, a külső oldalán pedig domborúra hagyom a szarulemezt. Elektromos tűzhely felett melegítéssel egyenesítem ki a kifűrészelés után. Vastag és vékony szarulemezt is készíthetek, ami aztán az íj erejét befolyásolja. Az íjásznak mindig maga kell eldöntenie, hogy milyen erős íjat szeretne.

Az elemeket miután összeállítottam, az íjtestre felragasztom a szarulemezeket is. A markolat belső oldalára nem teszek *gurawč*-ot.

Az íj másik oldalára szálakra szedett ínszalagokat enyvezek és miután teljesen megszáradt beborítom az íjat nyírkéreggel, vagy az utóbbi időben inkább már papírral. Erre aztán mintákat lehet festeni díszítésül.

Ahhoz, hogy az íjász tenyerét ne törje az íj markolata, puha anyagot (pl. bőrt) kell ráragasztani. Legvégül pedig a húrzsámolyt és a húrhidat teszem fel az íjra.

A húr beakasztó karikájának a csomója pontosan a húrzsámolyra kell esnie. Ezért annak méretére nagyon oda kell figyelni.

XŪXENDŪ KÖZLÉSE

Az íj készítésénél az egyik legfontosabb dolog, hogy az elemeket nagy gondossággal kell előkészíteni, majd halenyvvel a megfelelő módon összeragasztani. Én alapvetően vadkecske szarvát, bambuszt és állati inakat használok.

Az anyagok előkészítése előzi meg az összeragsztást. Legelőször a szarulemezt vágom ki. Ehhez vadkecske szarvtülkét használom. A szarv külső oldalán levő dudorokat lefűrészelem, majd kivágom a szarulapot. Mivel majd az összeragasztásnál figyelni kell arra, hogy a szarulemez a markolat felé vastagodjon, így a kb. 5 mm-es vastagságot reszelővel alakítom ki, míg az íjvég feléeső részén 2-3 mm vékonyra hagyom. A szarulemez szélessége meg kell, hogy egyezzen az íjtest méretével, ezért azt is 3-5 cm szélesre fűrészelem.

A szarulemezt a szarvpár külső ívéről vágom ki. A belső oldali szarulemezek egy másik íjra kerülnek majd fel. Egy íjra a szarv csak egyazon oldaláról származó részt lehet felhasználni.

A két 50-60 cm hosszú szarulemez közé egy 3-6 cm-es *yasan tulgūr*[202] nevű elemet is ragasztani kell. Ezt csontból készítem. Ennek az elemnek az íj erejének a javításában van szerepe.

Az íjtestet bambuszból van. Ezt Kínából szerzem be. Miután a bambuszlemezt kifűrészeltem, a két végére az íjvégek beragasztásának céljából fecskefarok alakú fűrészelést ejtek.

A markolat külső oldalára egy 20-25 cm hosszú, nyírfából kialakított *šar xamar*-t is ragasztok. Ezt reszelővel alakítom a megfelelőre formájúra.

Az íjra felragasztandó inakat is a kellő módon készítem elő. Én szinte kizárólag csak teveinat használok, mivel jó hosszúak és erősek. Az inakat miután kivettem az állat lábából mosószappanos vízbe áztatom. Ebben 20-24 órát áll, majd kiveszem és megszárítom. Amikor már elég száraz, akkor ütögetéssel szálakra szedem szét. A szálaknak olyannak kell lenniük, mint a selyemszál. Ha mosószappanos víz helyett tiszta vizet használunk, akkor néhány napot kell benne áztatni az ínszalagokat, majd szárítás után felhasználható. A mosószappan jól kioldja a zsírt az inakból, ezért kell. Egy íjra 80 g kikészített és szálakra szétszedett ín kerül fel.

Az íjvégeket is elő kell készíteni. Ezek nyírfából vagy tölgyfából (*dub*)[203] vannak. Az íjvégtoldalékot a szarulemez kivágásakor megmaradt szaruból készítem és csapolom bele az íjvégbe.

---

[202] A szakirodalomban ez *tulgūr yas* néven szerepel. *Xūxendū* amikor ezt a kifejezést használta rögtön mellé is tette, hogy ezt *sogog*-nak is nevezik. Gyakorlatilag a szakirodalomban is meglévő *gurawč*-ról van szó minden esetben.

[203] Az orosz és nem a mongol kifejezést használta. (orosz) *dub*, (halha) *cars*, (burját) *sarsan modon* = tölgy (QUERCUS). BABUŠKIN 1990. p. 33.

A halenyvet a bambusszal együtt Kínából hozatom. Az enyv legfontosabb tulajdonsága, hogy hajlékony, puha legyen.

Az íj összeállításánál az első mozzanat, hogy a megfelelő méretűre kifűrészelt íjtestre a markolatnál felragasztom a *šar xamar*-t. Miután ez meg van, az íjvégeket is felragasztom a helyükre. Néhány napot hagyom száradni.

Ez utána a szarulemezeket és a *yasan tulgūr*-t ragasztom fel. Ennek a száradására szintén néhány napot kell várni.

Az inak felragasztása következik. Ez meglehetősen nehéz feladat, ugyanis nagyon oda kell figyelni, hogy a száradási határidőket és a sorban egymást követő mozzanatokat pontosan betartsuk.

Halenyvbe beleáztatom az inakat és fokozatosan, apró mennyiségenként körbetekerem vele a markolatot és az íjvégek csapolását. A markolat közepétől az íjvégek irányába haladva kb. 10-10 cm-t tekerek be inakkal. Megközelítőleg 10 g ínt használok el erre. 3-4 napot (a Góbitól kevésbé száraz helyen 7-8 napot) hagyni kell száradni.

A maradék ín felét az említett száradási idő megtartásával az íjkaron hosszában felragasztom. Ezt aztán az ín másik felével is megteszem. Így három részletben kerül fel az íjra az ín. A markolatnak jó gömbölyűnek, marokba illeszkedőnek kell lennie.

Ha egy íjra túl sok inat ragasztunk fel, akkor olyan íjat kapunk, ami hűvös időben jól működik, de meleg időben eléggé meggyengül. Ha megfelelő mennyiségű ínt ragasztunk egy íjra, akkor meleg időben is jól használható íjat kapunk. Ezért fontos, hogy pontosan tudjuk, mennyi ín kell az adott méretű íjra. Ennek a pontos mennyiségét leginkább tapasztalat útján tudja meghatározni mindenki.

Miután az inak felragasztásával is készen vagyok a nyírkéreg következik. Ezt aztán ha kell, be is lehet festeni, vagy mintákkal kidíszíteni.

Legvégül pedig a húrzsámolyt és a húrhidat ragasztom fel. Ez után már csak húrt kell készíteni és ki is lehet próbálni az íjat.

Az íj húrját régen tevebőrből készítették a mongolok. Jó vékonyra vágták, kikészítették, kitörték és összesodorva lett belőle íjhúr. Ma mindenki (így én is) műszálból, vagy *myandas*-ból[204] készítem a húrt, amit aztán horgászdamillal tekerek körbe. A húr beakasztó karikája (*xüir*) viszont ma is tevebőrből van. Ennek az a szerepe, hogy a tevebőr erőssége, és tartóssága miatt hosszú életű legyen a húr, valamint ennek segítségével meg lehet akadályozni, hogy a húr bármi oknál fogva lecsússzon oldalra az íjvégről. Így ez többek között az íj védelmét is

[204] *Myandas* = ipari felhasználásra készített selyemszál.

szolgálja. A húr hosszát úgy kell meghatározni az adott íjon, hogy az egyik íjvégbe beleakasztjuk a húrt és a másik végének az íj szemben lévő húrzsámolyától kb. 10cm-rel kell lennie.

Ha a húr túl rövid, akkor az íjkarok csapódása rossz lesz nyilazásnál, túl kemény lesz az íj, ha pedig túl hosszú a húr, akkor túlságosan gyenge lesz az íj.

A mongol íjászok úgy tartják, a felajzott íjnak a húr és a markolat közötti távolsága egy kisarasznyi[205] (*sööm*) kell, hogy legyen. Ebben az esetben a legjobb a húrhosszúság.

Sokszor lehet látni, hogy az íjászok kezében az íjuk felső része jobban meghajlik, mint az alsó. Ennek az oka legtöbbször az, hogy az egyik fele az íjnak rosszabb, mint a másik. Készítésnél az íj mindkét karja teljesen egyformára készül.

ĴAMBA KÖZLÉSE

(„A látásom rossz, a fülemmel nem hallok, itt-ott már mindenféle bajom van, és aki az íj-nyíl készítését tőlem megtanulná, nincs!” – Ĵamba, 2001. július)

Íj készítésekor legelőször is az íj testét adó egyenes fát kell kifűrészelni. A kivágott léc-nek egyenletesen egyenesnek, 3 cm szélesnek és 0,5 cm vastagnak kell lennie.[206] A fatestet nyírfából készítem, de lehet akár bambusznádból is. A fenyő nem jó, könnyen eltörik.

A legnagyobb íjak általában 120cm hosszú fatesttel vannak ellátva, de lehet 127-128 cm hosszú is. Ennek megfelelő deszkára van szükség.[207] A nők leginkább 115 cm hosszú fatestű íjjal szoktak lőni. Általában a gyerekek 5-8 éves kortól kezdik az íjászatot és szinte évenként cserélniük kell az íjukat. A 10. életévét elért gyermekek már 115-116 cm nagy testű íjjal lőnek.

Az íj ragasztásához puha, hajlékony enyvet kell használni. A piacon kapható kínai, úgynevezett „sárga enyv” kemény, az nem jó.[208] A készítéskor az íjra kerülő ínszalagot át kell, hogy itassa az enyv.

Miután kifűrészeltem az íjtestnek kellő darabot, ráragasztom az íjvégeket. Az íjvégeknek egyformának kell lenniük. Miután jól megszáradt az enyv, akkor ragasztom fel az íj markolatára a *šar xamar*-t. A *šar xamar*-ral együtt a lécet szorosan körbetekerem, így az íj markolata a kellő formában szárad meg. Kivárom, hogy teljesen megszáradjon az enyv. A markolatnak

[205] A nyújtott hüvelykujj és mutatóujj hegye közötti távolság.
[206] Ezek az adatok egy női-, vagy gyermek íjra vonatkoznak, ugyanis a felvétel készítésekor Ĵambā a már említett kisméretű íjon szemléltette az elmondottakat.
[207] A teljes íjhossz megállapításakor még hozzá kell adni 20-20 cm-t, vagyis a két íjvég méretét.
[208] Szintetikus enyv. Nevét (*šar* = sárga, *cawū* = enyv) az enyv élénksárga színéről kapta.

feltétlenül vékonynak, marokba jól illeszkedőnek kell lennie. Ha vékony, az íj karjainak a visszacsapódása is jó lesz.[209] Az íjász, ha az íjával nyilaz egyet, és a karok visszacsapódása jó, akkor azt az íjat *xöölttöi num*-nak nevezik.[210]

Az íjvégek és a *gurawč* után a helyükre ragasztom a kivágott szarulemezeket is. Ezeket korábban vadkecske szarvából fűrészeltem ki és reszelővel alakítottam a megfelelőre, majd legvégül pedig egyenes lécek közé szorítva egyenesítettem ki őket. A szaru belső (az íjtest felé eső oldalát) lapját teljesen laposra, a külsőt pedig domborúra kell készíteni. Egyenes szarut kell használni, itt-ott görbét, sérültet, púposat nem lehet felragasztani az íjra. A szaru hátuljára a ragasztás miatt karcolásokat kell ejteni.[211] A felragasztásuk után a száradásra egy hónapot kell várni.

A szaru után az inak kerülnek fel az íjra. Íjkészítéshez általában szarvasmarhainat szoktam használni, de lehet ló-, vagy teveinat is. A tevéé jó hosszú. A ló ínszalagja a legjobb minőségű, és szép hosszú is. A nyers ínszalagokat sós vízben 2 napon keresztül áztatom, majd a rajtuk lévő hártyától megtisztítom és árnyékos helyen megszárítom. Ez után fakalapáccsal, valami keményre rátéve, finoman ütögetve szálaira szedem szét. Az inak felragasztását követően 3-4 hónapot kell várni a száradásra. Ha nem rendesen száradt ki, az így elkészített íj rugalmassága rossz lesz. Ezzel a szarut, a farészeket, a *šar xamar*-t beleszámolva 4-5 féle anyagból áll össze egy íj.[212]

Legvégül az íjra a húrzsámoly és a húrhid kerül fel. Ez vadkecske szarvából, szarvasagancsból, jak szarvából is lehet, de akár elefántcsont vagy fa húrzsámoly is van.[213] A húrzsámoly mostanában egy elég kis valami lett![214]

Az íjhúrt selyemszálból készítem. A piacon 3-4-es damillal körbetekerem a szálakat, a végére pedig tevebőrből beakasztó karikát csomózok.

---

[209] A *šar xamar*-on, a *gurawč*-on és a fatesten kívül a kész íj markolatának belső oldalára esetlegesen vastag bőrt szoktak ragasztani, amit aztán könnyen lehet a marokba illeszkedő módon megfaragni.

[210] Sajnos a szó megfejtése még várat magára. A *xööx* kifejezés űzni, hajtani, dagadni, stb. jelentéssel bír. A szó értelmezésénél minden bizonnyal arra a mozgásra kell gondolni, ami a puha, könnyű járású, kellő képpen meghajló, finoman működő íjra jellemző.

[211] A szarulemez belső (az íj fateste felé eső rész) felére ejtett karcolások értelme, hogy a halenyv ezekbe a mélyedésekbe behatolva tovább képes növelni a ragasztás tökéletességét. Ha úgy látja a készítő, akkor a szarulemez és a fa közé beenyvezett sebkötöző gézt (*mārl'*) is tehet.

[212] Itt a legfontosabb részekre gondolhatott, ugyanis ha az összes részt figyelembe vesszük, mintegy 20 szerkezeti elemről beszélhetünk.

[213] A felajzott íjon az íjvégre felnyúló hurok csomója a húrzsámolyon kell, hogy nyugodjon. Attól a csomótól 15-16 cm-re kell lennie a húr végének.

[214] Mandzsu kori íjakat vizsgálva látszik, hogy a húrzsámoly jóval nagyobb volt a mai méretétől és alakjában is eltért tőle. Korábban erről a változásról szó volt.

TÖRBAT KÖZLÉSE[215]

A helyenyvet (*šar cawū*) a hal bőréből és csontjából kell főzni. Miután a halat kifogtam, megnyúzom és a csontjait szépen megtisztítom a hústól. Elkezdem főzni, majd nagyon hosszan lassú tűzön való főzés után készül el.

Ha bőrenyvet akarok készíteni, akkor a nyers marhabőrt összevágom kis darabokra és szintén lassú tűzön hosszasan főzöm. Megeshet, hogy akár egy hétig is főzni kell.

A *XAWČĀXAI*

A *xawčāxai* múltjára vonatkozó adatokat csak a népi emlékezetben találhatjuk meg, de említés szintjén előkerül egyes publikációkban is.[216] A burját folklórban a következő *xawčāxai*-jal kapcsolatos, érdekes történet lelhető fel: „Amikor Dzsingisz kán kisgyermek volt ilyen *xawčāxai*-jal tanulta a nyilazást. A domboldalon leguruló köveket, fákat lőtte. Úgy gyakorolt. Így vált belőle hős íjász és hadvezér."[217]

A mongolok a korábbi Belső-Ázsiában élt nomád népektől egy fejlett és széles körben használt visszacsapó íjat „örököltek". Azonban a Mongólia erdőségeiben élt és ma is ott élő erdei népek között a mongol visszacsapó íjhoz hasonlatos íj csak elvétve volt megtalálható. Az egyszerű íj mondható hagyományosnak. A *xawčāxai* tehát az erdei halászó-vadászó életmódot élő népek körében saját keletkezésű (Kamcsatkától az Ob folyóig), és a visszacsapó íjak fejlődési útjától eltérő vonalon fejlődött, változott napjainkig. Azt a tényt azonban érdemes kiemelni, hogy az egyszerű íjak feltehetőleg komolyabb változás nélkül vészelték át az elmúlt évszázadokat.

A *xawčāxai* fejlődésében nagy szerepet játszhatott az íjat használó nép életformája. Mivel az erdőben sok a búvóhely mind az ellenséget, mind a vadat be tudta várni az íjász. A pusztai terepen nem volt lehetőség elbújni, ezért az íjászoknak nagy hatótávolságú íjra volt szükségük.[218] Emellett a mongol hadseregben feltehetőleg évszázadokon keresztül harcoló erdőlakók a maguk kedvére formált, egyes elemeiben ősiséget őrző, visszacsapó íjat hoztak

[215] Annak ellenére, hogy Törbat urjanháj, a halha íjakhoz szorosan kapcsolódó halenyvkészítési technológiát mondott el nekem. Hasonlóan a többi íjkészítőhöz, ő is csak hallomásból tudja a receptet, személyesen még soha nem próbálta.
[216] SCHUBERT 1971. pp. 178-180.
[217] Junduidagwa közlése.
[218] A *xawčāxai* kialakulásának és fejlődésének okaival egyetért velem BATSAIXAN (Mongol Állami Egyetem Régészeti Tanszékének egyik vezető régésze) is.

létre. Így történhetett meg, hogy a burját visszacsapó íj alakjában és méreteiben a *xawčāxai*-jal állt szoros kapcsolatban, de rokonságot mutat többek között a jakut visszacsapó íjjal is.[219]

A nomád birodalmak felnövekvő generációját alkotó ifjúságnak is szüksége volt egy nem túl nehezen elkészíthető, kevésbé értékes íjra. Amikor már az ifjak a kellő kort elérték, visszacsapó íjra válthattak, amit egy hunkori feljegyzés is megerősít: „…azok a férfiak, akik a felnőtt kort elérték, egytől egyig vértes lovas katonák lettek."[220]

A *xawčāxai* továbbfejlesztésekor mások lettek a célok, mint az összetett visszacsapó íjaknál. Az egyszerű íj továbbra is megfelelt az ősi formában, a pusztalakó nomádok íjának viszont fejlődnie kellett. A lovas íjászatot a burjátok és az urjánhajok visszacsapó íjjal, a többi mongol néphez hasonlatosan, minden bizonnyal jól tudták művelni. Ezzel eleget tudtak tenni az irányukba támasztott hadi elvárásoknak, de egyszerű íjaikat csak a földön állva használták.

A *xawčāxai* szó a ma íjászversenyeken használt íjakon kívül egy másik íjra, az íjascsapda (*sāl'*) íjára is használatban van.[221] Régen az erdei vadászok körében előszeretettel alkalmazott csapdának az íja és a versenyeken használt *xawčāxai* közötti különbség annyi, hogy a csapdaíj kialakítása kevésbé részletekbe menő, mint a sportíjászok *xawčāxai*-a

A *xawčāxai* szó a mongol nyelvben nem csak egy bizonyos íjat jelent, hanem az egyszerű íjakra használt szakkifejezésként él a köztudatban. A szótárak viszonylag egyszerű magyarázatban adják meg a *xawčāxai* szó jelentését: *xawčāxai* = egyszerű készítésű, szarulemez és húrzsámoly nélküli íj.[222] Valamint *xawčāxai* = szaruborítás nélküli íj.[223] Amint az látható a meghatározás nem csak egy íj jellemzője, hanem világszinten az íjak csoportosításában az egyik csoportot, az egyszerű íjakat kifejező fogalom. Itt nem említem meg azt a különleges helyzetet, hogy a burját *xawčāxai*-ra állati inrostokat is fel szoktak ragasztani, mert ennek a jelenségnek a történelmi hagyományát minden bizonnyal nem lehetne igazolni. Mongóliában az ismert sziklarajzok között gyakran láthatunk egyszerű íjakat. Azok alakja és (feltételezhetőleg) szerkezeti felépítése nagyban hasonlíthatott a mai burját és urjánhaj *xawčāxai*-ra.

A belső-ázsiai íjak egyik (már többször említett) válfaja az egyszerű íj, vagyis a *xawčāxai*.[224] Ez az íjtípus a mongol emlékezetben megőrzött és néhol még kézbe vehető, de minden bizonnyal ősi felépítését megőrző fegyver. A mongol emlékezet a burjátokra és az

---

[219] GOGOLEV 1993. p. 142.
[220] „*...num tataĵ čadax nasand xürsen er bür xuyagt mor't cereg boldog*" ERDENEXIŠIG 2009. p. 43.
[221] Ma már szinte egyáltalán nem lehet találni íjascsapdát. Az ilyen fajta vadászati mód gyakorlatilag kihalt Mongóliában. Az íjas csapdáról lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Vadászat csapdával (*janga tawix*) c. cikk.
[222] *Büdūwter xīctei, eleg tewxgüi num.* CEWĒN 1966. p. 636.
[223] *Eligen ügei numun.* ÖNÖRBAYAN 1992. p. 329.
[224] VARGA 2003.; VARGA 2006.

urjánhajokra jellemző íjakon kívül, két különböző módon veszi számba az egyszerű íjakat. Elsőként a vadászattal kapcsolatos *sāltīn num*-ot (íjas csapda íja) lehet megemlíteni. Ezt követi a *xūxdīn num* (gyermek íj) megnevezés, amit a mongolok egészen a hun korig vezetnek vissza.[225] Azt csak feltevésként lehet megemlíteni, hogy a juh hátáról nyilazgató nomád fiúgyermekekről szóló történetek egyik fontos szereplője maga az egyszerű íj, vagyis a *xawčāxai*.

AZ URJÁNHAJOK

A halhák mellett élő többi kisnéphez hasonlatosan, az urjánhajokról is viszonylag kevés írott forrás áll rendelkezésünkre. Életmódbeli sajátosságaik, a többségi mongolságtól való különbözőségeik azért mégis említésre méltóak voltak. Az urjánhajokról szóló legkorábbi feljegyzésekben testi tulajdonságaikra térnek ki elsősorban, úgymint zöld szem, sárga bőr, vörös, vagy szőke szakáll, magas termet. Az urjánhajok között két csoportot különböztethetünk meg: az „*oin urianxai*" (erdei urjánhaj) a Xöwsgöl tó környékén, valamint az „*altain urianxai*" (altaji urjánhajok) Xowd környékén. A Xöwsgöl tó környékén, vagyis az északon élőkre jellemző tevékenység volt a síléccel való vadászat és az erdei életmód.[226]

Az Altaj hegység keleti felén élő urjánhajok már inkább nagyállattartó lovas nomád gazdálkodást folytattak (folytatnak), úgy, hogy mellette megőrizték erdei vadász szokásaikat is. Mongóliában az elszórt népelemek mellett nagyszámban ma már csak három járásban találhatók meg urjánhajok. Ezek közül kettő Xowd megyében (Dūt, Mönxxairxan), egy pedig Bayan-Ölgī megyében (Bulgan) van. Emellett elvétve találhatunk még Bayan-Ölgī megye más járásaiban, és Uws megyében is urjánhaj családokat.[227] A szájhagyomány szerint régen hét urjánhaj járás volt, ám a kazakok kiszorították őket ezekből, és így mára már csak három járás maradt meg nekik.[228] Ennek azonban semmi alapja nincs, egyszerű beolvadásról van szó, mint ahogy a Mongólia északi részében (Selenge, Xentī megye) még a XIII. században élő urjánhajokat sem szorította ki senki a lakhelyéről, csupán az élet vagy elsodorta őket eredeti lakhelyükről, vagy beolvadtak az össz mongolságba. Így ebben az esetben az adatközléseket csak érdekességként lehet kezelni, de semmi módon nem a valóságot tükrözik.

---

[225] DAMDINSÜREN 1990. p. 26.

[226] BADAMXATAN 1996. p. 276. old. Ebben a munkában említésre került az is, hogy az urjánhajoknál a réntartás is megtalálható szokás, napjainkban ez már inkább csak a Mongóliában élő tuvák, a *cātan*-ok egyik fő gazdálkodási formája lett. C*ātan*-okról ásd bővebben: BIRTALAN 2008. Réntartó (*iwiči/cātan*) tuva (*toha*) népcsoport Mongóliában.

[227] PUNCAGDORĴ 1992. p. 5., illetve BIRTALAN 2008. Bevezetés – mongol népek és nyelvek c. cikk.

[228] Minden megkérdezett urjánhaj adatközlőm megerősítette ezt.

AZ URJÁNHAJ *XAWČĀXAI* (59. kép)

Mint azt már többször említettem, az urjánhaj *xawčāxai* peremre szorított helyzete miatt igen nehezen kutatható. Az urjánhaj íjászatról szóló könyvekben is csak érintőlegesen van említés téve róla, ami tovább erősíti azt az állításomat, miszerint egy különleges íjról van szó. Leginkább csak szóbeli közlések, íjászok emlékezete alapján lehet tudomást szerezni róla. Sokszor csak véletlenül lehet olyan adatközlőre akadni, aki használt ilyen íjat, vagy esetleges jelleggel kerül elő egy-egy eldugott példány valamelyik íjásznál.

Sajnos kellő források hiánya miatt be kell érni a szóbeli közlésekkel, vagy a megvizsgálható, kézbe vehető íjakkal. Az urjánhaj *xawčāxai*, mint ahogy már arról korábban volt szó, egyszerű íj. Az ilyen íjak szerkezeti felépítésük miatt kerülnek ebbe a besorolásba. Az urjánhaj *xawčāxai*-ra nem szokás festést, vagy más borítást tenni. Csak a maga természetes valóságában használják. Az íj hossza kb. 2 méter, aminek a közepén található a markolat. Ezt a marokba illeszkedés miatt szokás egyénre szabva elkészíteni. Így annak mind a mérete, mind pedig a formája változó. A kerek markolati rész az íjkarok irányába ellaposodik. A léc vastagsága a húrbeakasztó bütyökig fokozatosan csökken. Az íj legvégén található a húrbeakasztó pecek, ami a léc két sarkának a megfaragásával alakul ki. Az urjánhaj *xawčāxai* egyszer hajlított alakú. A megkérdezettek mindenki tagadta, hogy ínrostokat ragasztanának rá, ezért ennek a valószínűségét ki lehet zárni.

AZ URJÁNHAJ *XAWČĀXAI* KÉSZÍTÉSE

DAWĀXŪ KÖZLÉSE

Régen az urjánhajok íját *uryanxai xar num*-nak[229] is nevezték. Mongóliában régen a kisgyermekek a folyó parton felnövő fűzfákról levágott ágat hajlították meg és azzal nyilazgattak. Az urjánhaj íj szerkezetében ehhez hasonló, de mégis valamelyest eltér tőle A felnőttek íja hajlított testű, és faragással alakítják ki a részeit.

Az *uryanxai xawčāxai*-t fűzfából készítem. Vastag fűzfarönk kell hozzá. Ebből fűrészelem ki a kb. 2 m[230] hosszú, kb. 5 cm széles, kb. 3 cm vastag, minőségre is megfelelő lécet, amit aztán megfaragok. Először a két íjkart alakítom ki. Azoknak a markolattól az íjvégek felé eső részét szélességében és vastagságában is lecsökkentem. Az íj legvégén az íjtest kb. 3

[229] Itt szeretnék utalni a korábban már leírt íjbeosztási rendszerekre. Jól látható, hogy a *xar num* kifejezés ebben az esetben is az íj méretére vonatkozik.
[230] A Mongol Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében lévő (de újkori) *uryanxai xawčāxai* 232 cm hosszú.

cm széles és 0,5 cm vastag lesz. A húrbeakasztó pecket egyszerűen a léc két sarkának a kimetszésével alakítom ki úgy, hogy középen kb. 1,5 cm-es húrbeakasztásra alkalmas részt kapjak. Miután ez meg van, a markolat következik. Törekedni kell arra, hogy a markolat az emberi kéznek nyilazás közben kényelmes és biztos fogást biztosítson. Ez az íj közepén egy kb. 10 cm-es legömbölyítéssel jól megoldható. A markolat vastagságát olyan 3 cm-re hagyom.

Ha ezen túl vagyunk, szinte már kész is van az íj. Már csak húr kell hozzá. A húrt vékonyra vágott és összesodort tevebőrből készítem, mivel a tevebőr nagyon erős, tartós és kiváló íjhúrnak.

TÖRBAT KÖZLÉSE

Az íjat nyírfából készítem. Télen vágom ki a megfelelő rönköt, amit aztán a kéreg lehántása nékül három éven keresztül szellős, hűvös helyen szárítok meg. Túlságosan vastag farönk nem jó. Olyan 20-30 cm tőátmérőjű és 2-3 m hosszú faanyagra van szükség *xawčāxai* készítéséhez. Egy átlagos urjánhaj *xawčāxai* 2,5 m hosszú.

A fa teljes kiszáradása után kivágom a megfelelő lécet és reszelővel kialakítom a markolatot, az íjkarokat és a húrbeakasztó pecket. Azzal kész. Ezt az íjat hajlítással nem kell semmilyen alakra formálni. Bőrcsíkból sodort húrt akasztok bele és már lehet is nyilazni vele.

BAYARSAIXAN KÖZLÉSE

Nyírfából készítem az urjánhaj *xawčāxai*-t. Tavasszal vágom ki a kellő rönköt, amit a kéreg lehántása nélkül egy év alatt száraz, hűvös, szellős helyen szárítok ki. Csak felhasználás előtt fűrészelem fel, de akkor már arra a méretre, ami az íjat fogja kiadni. A lécből reszelővel alakítom ki a markolatot és az íj többi részét. Azzal kész. Arra kell vigyázni, hogy a markolatot csak késsel lehet megfaragni. Semmilyen más szerszámot nem engednek meg a szokások.

A BURJÁTOK

A burját nép és beszélt nyelvük, a Mongóliában élő nemzetiségek között a központi halháktól nagyban eltér, nyelvjárásuk már szinte különálló nyelvet képvisel.[231] A burjátok első említése *A Mongolok Titkos Története*ben, a 239. §-ban kerül elő, amikor Ĵoči, Dzsingisz

[231] Részletesebben lásd: BIRTALAN 1999. pp. 206-209. és BIRTALAN 2008. Bevezés – mongol népek és nyelvek c. cikk.

kán legidősebb fia, az északon élő erdőlakó népeket (*oin irgen*) meghódította. Ezek között a népek között voltak a kirgizek, az ojrátok és a burjátok is.[232] A burjátok őshazája feltehetőleg a Bajkál tó környéki tajgaövezet volt. Ez az erdőkkel és nagy tisztásokkal tarkított, helyenként hegyes terület teret nyújtott a burját népnek. Ősszel és télen az erdőben vadászattal, tavasszal és nyáron pedig nagyállattartással foglalkoztak. Erdei vadászó életmódjuknak mélyen gyökerező alapjait mi sem bizonyít jobban, mint a vadakkal, vadászattal, erdei életmóddal kapcsolatos szokásaik sokszínűsége, és a mongol népek körében annyira ritka, nyírkéreg edények készítésének igen magas fokú művelése.

A burjátok a halha mongol visszacsapó íjtól alakjában eltérő, de szerkezeti felépítésében megegyező íjakat is használtak, ami mellett párhuzamosan az egyszerű íj is megtalálható volt.

A BURJÁT *XAWČĀXAI* (60. kép)

Már többször említettem, de ismét kiemelném, hogy az urjánhaj íjhoz hasonlatosan, a burját *xawčāxai* is nehezen kutatható téma. Napjainkban már nagyon kevés íjász használja és igazán jó íjat készítő ember pedig alig van Mongóliában.

A burját egyszerű íj is fejlődött, változott az évszázadok alatt. Minden bizonnyal a ma látható, állati inrostokkal megerősített változat ennek a fejlődésnek és az igények változásának a következménye. Feltehetőleg a *xawčāxai* legrégebbi formája csak fából készült. Egyet kell értenem abban Cerendorĵ-dzsal, hogy azok a felragasztott ínrostokkal ellátott íjak, amiket Junduidagwa készít napjainkban, a régi burját *xawčāxai* formáját követik, de valamelyest újnak számítanak. Az íjászversenyeken az íjak erejének a javítása miatt van szükség az inazásra.

Nem kell meglepődni ezen a jelenségen, hiszen a burját *xawčāxai* is fejlődik, változik. Ahogyan a halha mongolok visszacsapó íja a mai kor követelményei szerint változnak, úgy alakul a burjátok kezén a *xawčāxai* is. Ez ebben az esetben is egy egészséges folyamat. Mivel azonban a burját egyszerű íjat az íjászok már nagyon ritkán vesznek a kezükbe a burját *xawčāxai* Mongóliaszerte való széleskörű ismertsége és felhasználása csak illúzió. Megkockáztatom azt a jóslatot papírra vetni, miszerint tíz éven belül az íjászpálya széléről eltűnik a *xawčāxai*. Az olyan régi mesterek, mint Junduidagwa már nem teremnek az erdőben. Hagyományai a régmúltban gyökereznek. Nyílvesszeit hátitegezben (mong. *keseneg*/*kesineg*,

[232] LIGETI 1961. p. 109.

halha *xesneg*)[233] tartja és egyszerű de tevékeny életével példaként szolgálhat bárki számára. A burjátok által használt egszerű íj teste kizárólag vörösfenyőből készül. Hossza kb. 180 cm, amelynek a közepén található a markolat. A markolat két oldalán el vannak vékonyítva az íjkarok, az íjvég csúcsán pedig húrbeakasztó pecek van kialakítva. Alakja egyszer hajlított, markolata egyenes. A húrozása mindenkor csak összesodort bőrcsík lehet.

Junduidagwa egyetlen tanítványa (Ganöljī) sajnos egészségi állapota miatt már jó ideje nem készített burját *xawčāxai*-t. Ha értesüléseim nem csalnak, akkor az utolsó példányt, amit kiadott a kezei közül, én hoztam el.

A BURJÁT *XAWČĀXAI* KÉSZÍTÉSE

JUNDUIDAGWA KÖZLÉSE

Az íjról, nyílról Dzsingisz kán előtti időkből nem tudok semmit. Azt mondják Dzsingisz kicsi gyermekkorában játszott is, vadászott is az ilyen *xawčāxai*-nak nevezett íjjal. Ez az íj tehát Dzsingisz kántól hagyományozódott ránk. Mi ezt adjuk tovább. Én 10 egynéhány éves koromtól kezdve íjakat készítek. Mivel mindig is ezzel a *xawčāxai*-jal nyilaztamok, a célba találás is és a nyilazás is jól megy ma már.A *xawčāxai*-t vörösfenyő szíjácsából készítem. Tavasszal szerzem be a faanyagot, amikor megindul a nedvkeringés a fákban. Abban az időszakban nagyon kemény a kivágott fa. Régi időkben a *xawčāxai*-jal vadásztak is. Vadászatnál használt íjas csapdának az íját is így nevezték.

A *xawčāxai* készítése valóban nem túl bonyolult dolog. Szerszámként gyalut, reszelőt és fejszét használok. Az íj külső oldalára szálakra szedett inat is lehet ragasztani. Én erre szarvasmarha beenyvezett ínrostjait használom. Így az íj nem is törik el és olyan könnyen és messzire is lő.[234] Az íj készítéséhez használt egyenes fának június 15-e környékén a szíjácsa kemény és erős.[235] Ekkor a kivágott rönkből egy egyenes deszkát fűrészelek ki. Ez olyan 5 cm széles és kb. 2-3 cm vastag kell, hogy legyen. Majd kerek fák közé szorítva a megfelelő alakúra tudom formálni. A lécet 10 napig így meghajlítva hagyom száradni. Miután a léc elnyerte végleges alakját, elkezdhetem az íj részeinek a kialakítását.

Az íjkarokat ellapítom, egyedül a markolatot hagyom gömbölyűre. A húrbeakasztó bütyköt úgy alakítom ki, hogy az íjtest végén a két sarkot kifűrészelem és a húr megvezetésére alkalmassá alakítom.

---

[233] LESSING p. 460.

[234] Ez viszonylagos, hiszen a burját egyszerű íj nem tud olyan messzire lőni, mint a halha visszacsapó íj. Arról pedig már korábban volt szó, hogy hogyan kell kezelni az inakkal megerősített *xawčāxai* kérdését.

[235] Mongólia északi részében ebben az időben intenzív a nedvkeringés a fákban. Ott június a nyár első hónapja.

CERENDORJÎ KÖZLÉSE

A *xawčāxai*-t leginkább a kisgyermekek használják játékra, vagy a felnőttek az egészségük megőrzésének érdekében rendezett sportesemányeken. A nyilazást mindenki úgy kezdi el tanulni, hogy apróbb állatokra vagy madarakra lő. Aztán ha már elég ügyes, akkor beállhat a versenyzők közé is. A burjátok vadkecske (*yangir*) vagy jak (*xainag*) szarvából készített, szaruerősítésű íjat nem használnak versenyeken, csak *xawčāxai*-t.[236]

A *xawčāxai* készítése nem túl bonyolult feladat, ennek ellenére tapasztalatot igényel. Az íj anyaga lehet nyír, vörös fenyő, és fűz is. A gyümölcsfa vagy tölgy (*cars*)[237] nem jó. Ezek könnyen eltörnek. Nyírfából nagyon jó rugalmas íjat lehet készíteni, csak nem lehet vele olyan messzire ellőni. A vörös fenyő íj viszont messzire hord. Van olyan *xawčāxai*, amivel akár 100m-re is el lehet lőni, de átlagban 50 m-ig hatásosak. Emellett még bambuszból is készíthető *xawčāxai*. Az nagyon jó, rugalmas. A Kínába járó kereskedők szokták hozni Mongóliába.[238] Mivel a készítők az íjászoknak minden egyes íjat külön-külön, szinte személyre szólóan gyártanak le, úgy a kézművesnek meg van a lehetősége, hogy minden művészi tehetségét bevesse, és igazán szép íjat adjon ki a kezéből. Az íj fáját május végén és június elején kell kivágni. A kérge lehántása után szellős, árnyékos helyen néhány hétig kell szárítani. Aztán a farönk szíjácsából egy 3-4 cm vastag deszkát fűrészelek ki. Három jellemző mérete van a *xawčāxai*-nak: 150 cm, 160 cm és 170 cm. Azért ettől nagyobb és kisebb is van, de ezek a legelterjedtebb méretek. A kifűrészelt deszkának a két felét fejszével kb. 2 cm vastagságúra csökkentem le úgy, hogy a markolat helyét középen kihagyom. Majd reszelővel letisztázom és a markolatot is megformálom. Végül pedig kerek fák között hajlítgatásokkal az alakját is megadom az íjnak. Ezzel kész is. Az íjtestet kizárólag csak egy fából lehet készíteni. Ragasztott, illesztett íjtest könnyen eltörhet.

A *xawčāxai* külső oldalára akár állati inakat is fel lehet ragasztani. Ezt halenyvbe kell beáztatni, majd beborítani vele az íjtest íjásztól távolabb eső felét. Ha kész van az íjtest, akkor húr kell hozzá, hogy használható legyen. Ezt ma már legtöbbször műszálból (*myandas*) állítják össze, de a *xawčāxai*-on az összesodort bőrcsíkból készített húr a hagyományos. A tevebőr a legerősebb, de használható még lóbőr, vagy marhabőr is.

---

[236] Sajnos ez ma már nem így van. Inkább összetett visszacsapó íjat használnak a versenyzők, és csak elvétve látható egy-két *xawčāxai*.

[237] QUERCUS.

[238] 2005-ben Junduidagwa készített egy bambusz *xawčāxai*-t. Ennél az íjnál meglehetősen eleresztette a fantáziáját és egy furcsa visszacsapó íjat gyártott, ami talán csak a turistáknak lett volna érdekes. Tudományos szempontból inkább csak különlegesség, de semmi képpen nem mondható hagyományosnak. Minden eshetőségre hosszas alkudozást követően sikerült megvennem ezt az íjat. Így ez a mai napig a tulajdonomban van.

NYÍLVESSZŐ (*SUM*)

A nyílvessző a látszat ellenére egy meglehetősen bonyolult felépítésű eszköz. Elkészítése szakértelmet kíván meg, szakszerű használatát pedig sok gyakorlással lehet elsajátítani. Attól függően, hogy mire lehet használni, úgy változnak a nyíl szerkezeti elemei. Amellett pedig, hogy egy adott vessző melyik történelmi korban keletkezett, úgy változik az alkotó elemeinek a száma és azok kinézete. Szerkezeti összetettségét mutatja az alábbi felsorolás:

A NYÍL RÉSZEI A SZAKIRODALOM SZERINT 1.[239]

1. A húr befogadására szolgáló vájat a nyílvessző végén, nyílalj (*on'*)
2. Toll (*öd*)
3. Nyíltest (*sumnī mös*)
4. A berepedés, széthasadás ellen, valamint a szeges fém nyílhegy biztos tartása végett, szoros kötözés a nyílvessző első harmadán, amely többnyire be is van festve (*xatigart*)
5. Nyílhegy (*jew*)
6. A toll rögzítését szolgáló kötözés (*tūs*)
7. A nyílvégen lévő felrepedést, felhasadást megakadályozó kötözés (*torom*)

A NYÍL RÉSZEI A SZAKIRODALOM SZERINT 2.[240]

1. A húr befogadására szolgáló vájat a nyílvessző végén, nyílalj (*on'*)
2. Nyíltest (*ūsger*) (fentebb *sumnī mös*)
3. Toll (*ūsgerīn öd*) (fentebb *öd*)
4. A berepedés, széthasadás ellen, valamint a nyílhegy biztos tartása végett szoros kötözés a nyílvessző első harmadán, amely többnyire be is van festve (*ūsgerīn xatigart xeseg*) (fentebb *xatigart*)
5. A nyílvessző fateste a *xatigart* és a tollazás közötti részen (*ūsgerīn ix bie*)
6. Csont (gomb)nyílhegy (*bulcū*)[241]

---

[239] BAJARSÜREN 2000. p. 132.
[240] DORĴGOTOW – SONGINO 1998. p. 174.
[241] A mai íjászversenyeken használt csont nyílhegyről van szó.

A NYÍL RÉSZEINEK FEJLŐDÉSE A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

NYÍLHEGY (*JEW*)

Mongólia területén előkerült, időben a legkorábbi, nyílvesszőkhöz köthető régészeti leletek az újkőkor (i.e. 7000 – i.e. 3000) idejéből származnak. Ezek nagyrészt a kőkori települések környékén a földön található pattintott nyílhegyeket és lándzsahegyeket jelentik. (61. kép) Az előkerült kő eszközök még kiegészülhetnek némi csont nyílheggyel is, de az ilyen leletek száma (anyagi mivoltukból kifolyólag) meglehetősen alacsony.[242] Belső-Ázsiában a kutatás szempontjából érdekesebb, és leletekben is bővelkedő időszak, a szkíta és az azt követő hun kor, vagyis a kb. i.e. VI. századtól i.sz. III. századig tartó évszázadok. (62. kép)

Nagyon nagy változáson ment keresztül a nyílhegy, mire elérte mai alakját. A bronzkorban még öntött nyílhegyeket használtak, (63. kép) majd az időszámításunk fordulóján már megjelentek a öntött bronz nyílhegyek vas szeggel, míg végül a minden elemében vasból összeállított kovácsolt nyílhegyek. (64. kép) A vasszeges nyílhegyek mellett a köpüs kiképzésűek is megmaradtak, de ezek leginkább csontból készültek. (65. kép) Emellett azonban szeges kialakítású, de csont hegyek is megtalálhatóak voltak. (66. kép) A fém nyílhegyek mellett folyamatosan, mondhatni napjainkig, megmaradt a csont, vagy fa nyílhegy.[243] Ez nem csak pusztai nagyállattartó nomád népeknél őrződött meg ilyen jól, hanem a belső-ázsiai és a dél-szibériai területen élő erdei életmódot élő népcsoportoknál is. (67. kép) Mongóliában néhány évtizeddel ez előttig a mai íjászversenyeken is látható nyílhegyhez (*bulcū*) hasonló csont hegyet még erdei vadászok használtak, amit ők *godil*-nak neveztek. A mai nyílhegy és a *godil* közötti különbség mindössze annyi, hogy az utóbbi tompább hegyű volt, mint ez a mai sportnyílhegy. Legfőbb rendeltetése csak annyi volt, hogy a drága prémű állat bőrét ne lyukassza ki, csak leüsse a vadat. Így tudták megőrizni a prém teljes értékét.

A hunoknál jelenik meg először az a különleges nyílhegy fajta, amelyet csak „zengő nyílként” ismer a tudomány. A zengő nyílról tett első kínai feljegyzésben arról számolnak be, hogy Mao-Tun katonáival az egyazon irányba lövést gyakoroltatja. Ott az volt a feladat, hogy a katonák minden körülmények között vakon megbízva vezérükben, oda lőjenek, ahová ő irányítja nyilát. Így lelöveti harcosaival kedvenc lovát, feleségét és saját apját is.[244] A zengő nyíl használata egészen a mandzsu korig megőrződött Belső-Ázsiában. A mongol nyelvben több kifejezés is ismert erre a nyílhegytípusra. Az egyik ilyen, általánosan elterjedt név a

[242] CEWĒNDORĴ – BAYAR – CERENDAGWA – OČIRXUYAG 2002. p. 76.
[243] CEWĒNDORĴ – BAYAR – CERENDAGWA – OČIRXUYAG 2002. p. 77.
[244] U. KŐHALMI 1968. p. 119.

borō.[245] A szó valójában csak a nyílhegyre vonatkozik. Az ilyen heggyel ellátott nyílvesszőt „hangos nyílnak” (*dūt sum*) nevezi a mongol nyelv. A zengő nyíl nem volt más, mint egy csont vagy fém hegy, alatta egy szintén csont, vagy fém, esetleg fa gömb, melyen két-három (vagy több) lyukat alakítottak ki. Repülés közben a lyukakba beáramló levegő éles hangot adott ki, amivel a csatákban a különböző mozgások irányát illetve a nyilazási irányt lehetett megadni, de versenyeken is használták az ilyen nyílvesszőket. A hun korban még nagy számban megtalálhatóak voltak a három élű nyílhegyek, (68. kép) ám a hunok birodalmának lehanyatlásával (i.sz. III. század) szinte teljesen eltűnt Mongólia területéről az akkkor már minden bizonnyal korszerűtlennek ítélt nyílhegy, helyét pedig a kétélű vette át. Érdemes megemlíteni, hogy a mandzsukkal ismét bekerült a mongolok közé a három élű vas nyílhegy. A Bogd kán fegyverraktárában a sok féle nyílhegy (nem csak teljes nyílvesszők, hanem különálló nyílhegyek is) között megtalálható a legutóbbi időkben használt három élű vas nyílhegy is.

Az idő múlásával változott, fejlődött minden harci eszközzel együtt a nyílhegy is. A változás mértékét mindenkor a felhasználási kör befolyásolta, de legtöbbször a szemben álló hadsereg védőfelszerelése indította el a fejlesztést. Így a XI-XIII. század között mintegy 28 féle nyílhegy alakult ki és terjedt el a Mongol Birodalom területén. A XIII-XVI. század közötti időszakban pedig ez a szám 41-re emelkedett.[246]

A mai halha mongol nyelvben a nyílhegyet: nyílhegynek (*jew*), vagy nyíl-hegynek (*sumīn jew*) nevezik. A XIII. századi Mongóliában azonban a *jew* (mongol: *ĵebe*) nem a nyílhegyet, hanem csak annak egy fajtáját jelölte. Ez a hegyes, tűalakú, páncéltörő hegy volt.[247] Többek között Dzsingisz kán egyik hadvezérét (Dzsebe/Ĵebe) is ezen a néven nevezték.[248]

Ma már a *jew* szó minden fém nyílhegyre használt kifejezés a mongol nyelvben. A régies használatú hétköznapi mongol nyelvben a fém nyílhegyet mindemellett „pofa vagy csőr” (*xušū*) névvel is illették, így a fémheggyel ellátott nyílvesszőket „pofásnak vagy csőrösnek” (*xušūtai*) is nevezték.[249] A mai nyelvhasználatból a fém nyílhegyekkel együtt ezek a kifejezések is kikoptak. Az átlagos nyílhegyformákon kívül azonban sok olyan is megjelent, amiknek a használatára csak következtetni lehet, és szerepüket csak az állami ünnepségek alkalmával nyerték el, szimbólikus használatban. (69. kép)

A nyílvesszőknél nagyon fontos kérdésnek számít a nyílhegy mérete. Minél nagyobb egy nyílhegy, annál inkább orrnehéz lesz a nyílvessző. Mindenkor a nyílvessző és a nyílhegy

[245] CEWEL 1966. p. 94.
[246] BAJARSÜREN 2000. pp. 192-193.
[247] BAJARSÜREN 2000. pp. 128-139.
[248] Eredetileg tajcsiut vitéz volt, majd érdemei miatt Dzsingisz kán seregében ezredesi rangba került. Korábban Dzsirkoadaj volt a neve. ČOIMĀ 2002. 146§, p. 95; GĀDAMBA 1990. p. 76; LIGETI 1961. p. 51.
[249] BAJARSÜREN 2000. p. 130.

közötti összhangra kell törekedni a nyilak készítésénél. Folyamatosan szem előtt kell tartani a nyílkészítés folyamán a felhasználás célját. Ma Mongóliában szinte kivétel nélkül „sport-heggyel” készülnek a nyílvesszők. Ennek a nyílhegynek nem az a szerepe, hogy leterítse a vadat, vagy átüsse a bőrvértet, hanem az, hogy eltalálja a célként kirakott bőrhengereket.[250] A nyílhegy mérete ebben az esetben nagyon fontos, hiszen a mongol versenyeken orrnehéz nyilakat kell használniuk a versenyzőknek. Így a viszonylag kis távolságon belül (legfeljebb 75 m), a földre letett bőrhengereket könnyebben tudja eltalálni az íjász. Nem beszélve arról, hogy a fémhegy a bőrhengereket felsértené, ami nem kívánatos senki számára. (70. kép)

A mai „sporthegyet” csontból, szaruból, fából, vagy műanyagból készítik és a neve: *bulcū*. A halha íjkészítők legtöbbször úgy határozzák meg ennek a csont nyílhegynek a súlyát, hogy a nyílvessző összes tömegének kb. az 1/3-át kell, hogy kitegye. A mérete pedig a felhasznált anyagoktól és a szokásoktól függhet. Átlagos méretként meg lehet adni néhány adatot, ám ezek csak körülbelüli értékek, akár íjászonként eltérhet.

Ennek *bulcū* nevű nyílhegynek alapvetően két változata ismert. Az egyik szabályos kúpsüveg alakú, a másik pedig inkább hagymatönkre hasonlító, valóban a nevének megfelelő alakkal bíró.[251]

LEKÖTÖZÉS (*XATIGART*)

A nyílhegy után következő (kb. 5 cm-es) szakaszt több módon látták el törés elleni védelemmel. A gyümölcsfa kérgének a felragasztásán kívül, ami inkább díszként szolgált, beenyvezett ínrostokkal tekerték körbe a vessző nyílhegy felé eső végét. A hunkori sírokból előkerült leletek jól mutatják, hogy mindezek közül a legősibbnek az inakkal való körbetekerés számít. A lekötözések alkalmazásának legfőbb oka, hogy a nyíl favesszőjébe beleméllyesztett szeg (ami a nyílhegyet rögzíti a vesszőhöz) a favesszőt meglehetősen meggyengíti. Mivel a vessző átmérője a történelem folyamán mindig 9-10 mm volt, abból a fúrás és a szeg besüllyesztése miatt értékes milliméterek estek ki. Ezért a biztosabb tartás érdekében a nyílhegy utáni részt (általában olyan hosszan, amilyen hosszan a nyílhegy szege bele volt süllyesztve a nyílvessző fájába) enyvezett inakkal tekerték körbe. Ez aztán száradás után erősen tartotta a hegyet a vesszőben.

A gyümölcsfa-kéreg felragasztásának szokása akkor jutott szerephez, amikor a szeges nyílhegyeket a sporthegyek kiszorították. A mai sporthegyek már ugyanis köpüs kialakítású-

[250] Innen az íjászat mongol elnevezése is: bőr (*sur*) + lövés (*xarwax*) = bőr lövés (*sur xarwax*).
[251] A *bulcū*/*bolcū* szónak a nyílhegyre használt változatán kívül még gumó, hagyma jelentése is ismert.

ak. Így átalakulhatott a kényszerű gyakorlat egy díszítő eljárássá.[252] Ebből változott és alakult ki az a szokás, amely szerint a nyílvessző első harmadának a színével megkülönböztetik az íjászokat. Adatközlők szerint a buddhista egyház papjai (*lam*) a nyílvesszőjüknek első néhány centiméterét vörösre festik, az „egyszerű" emberek pedig feketére.[253] Mindemellett az ismert adatok vizsgálatával alapos gyanú támad, hogy a nyíl első harmadának a befestése jóval korábbi, mint az íjkészítők legrégebbi emlékei. A kérdés tisztázásában a barlangba eltemetett harcosok mellé tett nyilvesszők tanulmányozása tud segíteni.

A XIII-XIV. századhoz köthető leletek között az egészben maradt nyílvesszőkön jól látható, hogy vörös festés volt a nyílvessző hegy felőli harmadán, a lekötözés alatt végig. (71. kép) Tehát a jelenség inkább valamiféle szokás, mint tudatos megkülönböztetés a buddhista szerzetesek és egyszerű emberek között. A nyílvesszőnek ezt a festett részét az általános mongol nyelvben *xatigart, ūsgerīn xatigart xeseg* néven nevezik. Ettől eltérő módon az egyik adatközlő (*Gombo*) *asxar*-nak nevezte, ami egyedülálló adat. A régi mongol nyílvesszők közül nem mindegyik festett. Ezért a nyílvesszőfestés szokásának a sajátosságait csak további kutatásokkal lehet a későbbiekben felderíteni. Talán némi támpontot adhat a Kazakisztáni Nemzeti Múzeumban őrzött több festett nyílvessző. Ezek azonban nem piros, hanem fekete színűek, és többségében valamilyen geometriai mintával lettek kidíszítve.[254]

Talán a török népek ilyenfajta díszítési eljárásait lehet felfedezni a Tuvából előkerült, feltehetőleg XVI. századi piros színnel díszített nyilaknál is.[255] Tehát a nyíldíszítés közép- és belső-ázsiában egyaránt tetten érhető. Azonban a „Honnan? Hova?" kérdésekre jelen pillanatban nagyon nehéz választ adni. Leginkább azért, mert nagyon sok hatás érte Belső-Ázsiát és a számtalan hatás rétegeit ilyen időtávlatokban nehéz szétválasztani. Minden esetre nem zárható ki, hogy ennek a hagyománya nyugat felől érkezett Mongólia területére.

Napjainkra a lekötözés eltűnt, és legfeljebb csak a festés maradt meg. Mivel funkcionális szerepe megszűnt, tisztán csak díszként él tovább. Ma már a csont nyílhegy köpüs kialakítású a vesszőt magába fogadja, és nincs szükség további erősítésre a hegy utáni szakaszon. Mára ez a díszítési eljárás (mint olyan sok minden más) egész furcsán alakult. Gyakran láttam, hogy az íjászok (vagy az íjkészítők) tetszőlegesen, minden szabály alkalmazása nélkül festik kedvük szerinti színnel a nyílvesszők első harmadát. Így lehet látni piros, kék, fekete és zöld

[252] Tavasszal, ha a nedvkeringés fokozottabb a növényekben, a kellő méretű faágat levágva, le lehet fejteni a kérget, majd nedves állapotban a nyílvesszőre helyezni. Amikor megszáradt a kéreg, erős és kemény lesz.
[253] Gombo közlése.
[254] AHMETŽAN 2004. p. 329.; AHMETŽAN 2006. pp. 96-99.
[255] KIZLASOV 1979. p. 91.

xatigart-ú nyílvesszőket, sőt a festésen túl nem ritka az elektromos berendezéseknél használt szigetelő szalaggal való díszítés sem.

NYÍLTEST (*SUMNĪ MÖS*)

Nagyon nehéz megmondani, hogy a szkíta és hunkori nyílvesszők milyen fából készültek. Sajnos Mongóliában erre vonatkozó vizsgálatok még nem történtek, ezért annak ellenére, hogy lenne anyag hozzá, csak kevés szót ejthetünk az i.e. VI. század és i.sz. III. század közötti időszakban használt nyilak faanyagáról. Azt minden mongol íjkészítő és gyakorló íjász kijelenti, hogy nádból (*jegs*)[256] készült nyílvessző nem lehet. Ez a népi emlékezet kincsestárából merített bölcsesség azonban némi kiegészítésre szorul. Szinte kizárólag nád nyílvesszőt használnak többek között Koreában.[257] Így ezáltal, a nádvesszőre való szeges nyílhegy felerősítésre is lehet példát találni. Ismerve a koreai íjkészítés eszközeit, a felhasznált anyagokat, könnyű észrevenni a kínai és a mandzsu íjakkal való nagyfokú egyezést. Tehát feltételezhető, hogy ezek szoros kapcsolatban álltak és állnak napjainkban is.

A nádnyilakra további példát lehet találni Közép-Ázsiában. Ám ezek elkészítése és használata szintén sok kérdést vet fel a mai kor kutatójának. Lényegében hosszú nádcsíkokról van szó, melyek összeragasztás után adták a nyílvessző testét.[258] Az ilyen nyílvesszőnek azonban a széleskörű használatára nem lehet gondolni, hiszen a vessző összeállítása olyan munkaigényes, és a ragasztás, valamint a sok alkotórész miatt olyannyira sérülékennyé válik a nyílvessző, hogy a széles körű hadi használatát akár ki is lehet zárni. Emellett a legelterjedtebb nyílvesszők cserjékből és különböző fűrészelt faanyagokból kerültek ki, és van ez változatlanul napjainkban is. A cserje előnye, hogy alapvetően hengeres, ami miatt gyorsabban elkészíthető a nyílvessző belőle, míg a fűrészelt, vagy hasított darabokat gyaluval, reszelővel henger alakúra kell formálni, így az sokkal munkaigényesebb. Továbbá a cserje azáltal, hogy természetes egységében marad meg, a faszerkezet legkisebb rongálasa nélkül, a kilövéskor és becsapódáskor a nyilakra ható oldalirányú erőknek rugalmasságával sokkal jobban tud ellenállni. Tehát feltételezhetően ezeket a jótulajdonságokat kihasználva hasonló módon gondolkodott a régmúlt íjkészítője is, mint a mai, és a nyílvessző gyártásánál mindennél inkább előnyben részesítették a cserjét. Nem beszélve arról a tényről, hogy egy bronzkori, vagy kora vaskori eszközkészlettel mennyivel nehezebb volt meggyalulni egy fadarabot, mint a folyóparton növő fűzfabokorból összegyűjteni a kellő faanyagot.

---

[256] SCIRPUS.
[257] KIM JE HWAN 2002. pp. 155-281.
[258] U. KŐHALMI 1968. p. 15.

Ma már mindenki számára természetes, hogy a nyílvessző fából van. Ám mongol példa bizonyítja, hogy fémből készített nyílvessző is létezett. Különlegesnek mondható a távnyilazásnál használt nyílvessző. A Mongolok Titkos Történetében találunk egy kifejezést, ami minden kétséget kizáróan a XIII. században a távnyilazásnál használt nyílra utal. A krónikában olvasható szó: *keyibür*,[259] amelyre U. Gongorĵaw munkájában a „*xaimūr*" szót hozza, mint mai halha nyelvű párhuzamot. Kiegészíti azzal, hogy szerinte egy vékony testű, fémből készült nyílról van szó.[260] A fenti adatot látszik megerősíteni a *Mongol értelmező kéziszótár*, melyben „vasból készített, messzire nyilazásnál használt, vékony nyíl"[261] magyarázat található. Gyakorlatilag ugyanazt mondja el, mint a többi szerző.

Az eddigieket kiegészítve a távnyilazásnál használt fém nyílvesszővel kapcsolatosan Š. Gādamba a Mongolok Titkos Történetéhez írt magyarázatában ennek a szónak a jelentését úgy határozta meg: „lebegve, messzire szálló nyíl".[262] Azt gondolom, hogy még alaposabban meg kell vizsgálni a *keyibür* szó körüli kérdéseket, mire biztosan ki lehet jelenteni, hogy miről is van szó pontosan. Mindenesetre az leszögezhető, hogy a szó egy messzire nyilazásnál használt, fémtestű nyílfajtát mutat, csak a pontos kinézetét nem ismerjük. Hasonló különlegességnek, és a használat szempontjából teljes mértékben kérdésesnek kell tekinteni egy XIII. századi mongol sírból előkerült nyírkéregből készített nyilat.[263] Törékenysége, romlandósága kiemelkedően nagy, ezért ennél a nyílvesszőnél joggal merül fel a kérdés: Mire használták? Anélkül, hogy különösebben meg lehetne állapítani bármit is ezzel a lelettel kapcsolatban az biztosra vehető, hogy íjból kilőve nem volt. Inkább szakrális, kultikus szereppel bírhatott. Minden esetre a létezése tény, ám a használatáról, szerepéről szinte semmit sem lehet kideríteni.

A nyilak fatestének alakja mind a régi időkben, mind pedig napjainkban különböző formájú (volt). Nem csak egyenesen hengeres, egyformán vastag nyilak ismertek. A mai íjkészítők nyelvhasználatát hívom itt segítségül, ami tökéletesen lefedi és a pusztán élő nomád népek gondolkodását hűen tükrözi. Ma a nyílalj és a nyílhegy felé vékonyodó testű nyilakat „kígyótestű" nyilaknak nevezik. Erre a nyíltestre viszonylag sok példa akad, amik bizonyítják, hogy már az i.e. VI. századtól napjainkig megtalálhatóak az ilyen alakú nyílvesszők Bel-

---

[259] LIGETI 1962. p. 83.
[260] GONGORĴAW 1982. p. 42.
[261] „*Tömröör xīsen xol xarwax narīn sum.*" CEWEL 1966. p. 644.
[262] „*Xīsen xol yawax sum.*" GĀDAMBA 1990. p. 367. A *xīsen* szó megtévesztő lehet, mivel itt valószínűleg nem a nyílvessző készítéséről van szó (*xīsen* = befejezett múltban: elkészített), hanem a „szélben lebegve száll" jelentésű *xīsex* igéről. Tovább: u.a. p. 677.; valamint KARA 1998. p. 572.
[263] BAJARSÜREN 2003. pp. 110-112.

ső-Ázsiában.[264] A nyílvessző fáját nem csak a használhatóság szempontjából elengedhetetlen alkatrészekkel lehetett ellátni, hanem festéssel megfelelő mintát is készíthettek rá a használói. Sajnos ezeknek a díszeknek a tényleges jelentését még nem sikerült megfejteni. Talán csak díszítő jelleggel voltak befestve a vesszők, de az sem kizárt, hogy a különböző hadtestek, törzsek, családok ezzel is megkülönböztették egymást.

A teljes hosszban kidíszített nyílvesszővel kapcsolatosan egy Kelet-Turkesztánból származó leletre hívnám fel a figyelmet. A mongolok lakta területektől kissé dél felé a Taklamakán sivatag keleti részén került napvilágra az i.e. XVII. századból származó, valamiféle protonomád népektől származó síregyüttes, ahol nagyon jó épségben megőrződött az eltemetett emberek mellé tett íj és nyíl egyaránt. Ezeken a nyílvesszőkön a faanyag teljes hosszában geometrikus faragások találhatóak.[265] Talán ennek a továbbélését láthatjuk Kelet-Turkesztánban és Kazakisztánban az igen nagy népszerűségnek örvendő geometriai festésű nyíltesteken.[266]

Sajnos Mongólia területén ennek a szokásnak nincs meg a nyoma, és azon kívül, hogy a nyílvessző két végét befestették, nincs más díszítésre példa.

TOLL (*ÖD*), A TOLL LEKÖTÖZÉSE (*TŪS*)

A nyíl röptében számottevő szerepe van a tollnak. A nyílvesszőt a tengelye körül forgatja meg, valamint a nyílaljat stabilizálja repülés közben. (72. kép) Mondhatni megvezeti a nyílvesszőt. A túl magas tollazás, a légellenállás miatt, röptében akadályozza, lassítja a nyilat, míg a túlságosan alacsony toll nem forgatja meg kellő képpen azt. Ezért nagyon fontos a pontos tollméret. Ma általános elv, hogy három tollú vesszőket használnak az íjászok. A népi emélkezet szerint azonban négy tollas nyilak voltak régen.[267] A négy tollas nyílvesszőre Kelet-Turkesztánból,[268] valamint a mongol (de lényegében a mandzsu) káni fegyverraktárból kapunk bőséges példát. Az ismert adatok alapján megkockáztatom kijelenteni, hogy a négy tollas nyílvessző csak idegen hatásra jelent meg Mongóliában, de széles körben elterjedt so-

[264] A Mongol Régészeti Múzeum raktárában megtalálható, már többször említett Olon gūr nevű lelőhelyen előkerült szkíta sírból származó 5 nyílvessző is ilyen volt.
[265] ZHU HONG 2004. pp. 378-380.
[266] AHMETŽAN 2004 p. 329.
[267] Batmönx szerint a régi harcosok sokkal nagyobbak és erősebbek voltak a mai kor emberénél, ezért sokkal nagyobb volt az íjuk és sokkal nagyobb erő kellett azok megfeszítésekor. Sajnos a tudomány ezt a kijelentést megcáfolni látszik. Tudva lévő, hogy a Világ minden táján az emberek testmérete kisebb volt, mint a modern emberé. Valamint a régi íjak méretéről kiderült, hogy a mai íjaktól kisebbek voltak, míg feltételezett erejük a mai íjakkal körülbelül megegyezhetett.
[268] AHMETŽAN 2004.

hasem volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a barlangból előkerült XIII-XIV. századi nyílvesszők között egyetlen négy tollas nyíl sincsen. (73. kép)

Sajnos az ismert szkíta sírokban az előkerült nyílvesszőkön nem naradtak meg a tollak (ha egyáltalán volt rajta tollazás). Ez a Mongólában és Oroszországban egyaránt előkerült összes sírra értendő. Azonban a barlangban talált leletek alapján jól követhető a XIII-XIV. századtól kezdődően, hogy mekkora és mennyi tollat használtak a nyílvesszőkön. Általánosan kijelenthető, hogy Belső-Ázsiában 15 cm-nél hosszabb tollú nyílvessző nem volt, egészen a mandzsu korig, vagyis a XVII. századig. A mandzsu hódítók sajátos módon, igen hosszú tollazást alkalmaztak a nyílvesszőiken. Azonban ezek a tollak igen alacsonyak, voltak, ráadásul ebben az esetben is külön kell választani a hivatali jelképekként viselt és sportolásra használt nyílvesszőket. Amikor már az udvarban és a testőrség körében szinte kizárólag csak jelképértékű volt az íj (XIX. század második fele), a rövid tollú vesszők eltűntek, és helyükre a hosszútollú, kizárólag díszként használt nyílvesszők kerültek előtérbe.[269]

Egy nyílon a tollak száma meglepő módon akár nulla is lehetett. Erre Geszer kán legendájában található egy ide illő rész, amelyben a kán nővéreinek panaszkodik: „…harminc fehér nyilamat tollatlan gyermeknyillá tette…”[270] Minden bizonnyal a *xawčāxai*-jal, juh hátáról tollatlan nyillal nyilazgató gyermekekre kell gondolni itt.

A tollak lekötözésének a szokása is csak a mandzsu hódítók által, az országba behozott temérdek újdonság egyike. Így ha a lekötözött tollú nyílvesszők múltját akarnánk felderíteni Mongóliában, akkor csak a XVI-XVII. századig kellene keresgélnünk. A tollak lekötözésének egyszerű a feladata: a sorozatos használat mellett ne szakadjon le a toll a vesszőről. Ez pedig arra mutat rá, hogy a sorozatos, többszöri kilövés csak a sportolási vagy gyakorlási céllal használt nyilak esetében indokolt. A hadi eseményeken használt nyilak kevés eséllyel kerültek vissza a gazdájukhoz. A harcos lövés után talán soha nem látta viszont a nyílvesszőét, míg a sportversenyeken kilőtt nyílvesszők (törést, vagy elvesztést kizárólag) a verseny végeztével az íjász tegezébe visszakerültek. Tehát a tollakat a lekötözések által meg lehetett védeni a felválástól.

Napjainkban már nincs, aki a ragasztáson kívül még ilyen kötözéssel rögzítené a nyílvesszőjére a tollat. A készítők közül többen a tollak felragasztására már nem is halenyvet, hanem szintetikus enyvet használnak, ezáltal sokkal erősebben és biztosabban megmarad a toll a favessző felületén. A nyílvessző tollak alatti részének a festésére a legrégebbi példát a

[269] Az általam megvizsgált tárgyakon a leghosszabb tollazást egy (minden bizonnyal) csak jelképesen, és nem nyilazásra használt nyílvesszőn mértem le. A teljes hossza 31 cm volt!
[270] U. KŐHALMI 1968. p. 254., BAJARSÜREN 2000. (b) p. 25.

szkíta korból lehet hozni. Ebből, a toll hosszát meglehetősen pontosan meg lehet mondani. A Mongóliában előkerült leletek alapján ez 14-15 cm-ben határozható meg.[271] A későbbi korokból pedig szintén a barlangi nyilak adnak támpontot erre a kérdésre. A mandzsu hódítók jóvoltából aztán Turkesztánba is átkerült ez a szokás.[272]

Nagy valószínűséggel a mandzsuktól származó hosszú toll és nehéz hegy azért jutott ekkora szerephez, mert egyre jobban elterjedtek a mai íjászversenyekhez hasonlatos megméretetések. Legtöbbször rövid távú versenyek folytak.

NYÍLALJ (*ON'*)

Annak ellenére, hogy ennek a nyílrésznek több elnevezése is ismert én megpróbálom a magyar nyelvben elterjedt, vagy régen használt kifejezéseket elővenni. Az elnevezésből tehát logikusan következik, hogy ha van nyílhegy, akkor van nyílalj is, mint ahogy egy végű bot sincs. A nyílaljak több módon, több féle anyagból alakítható ki. Készülhet a nyíltest anyagából, annak a végének a megfaragásával. Esetleg a vesszőre felragasztott különálló szaruból, vagy csontból. Továbbá ahogy Süxbātar is elmondta, a nyíltest két ellapított oldalára ragasztott szaru-, vagy csontlapokból.

Alakját tekintve Mongóliában két jól elkülöníthető formát lehet számon tartani:

1. A nyílalj bevágásának a mélysége lehetővé teszi, hogy az íj húrját befogadja. Ezzel a nyilazást tudja könnyíteni. Az ilyen formájú nyílalj használatából egyenesen következik a húrfogás technikája is. Ha befogadja a húrt a nyílalj, akkor nyilazásnál lehetőség nyílik az íjászgyűrű (*erxīwč*) használatára. Ez a nyilazási (húrfogási) technika Belső-Ázsiában szinte kizárólag a halha mongolok sajátossága.

2. A nyílalj bevágása csak kis mértékű, így az nem alkalmas a húr befogadására. Csak ráhelyezheti az íjász a húrra, amit aztán a hüvelyk és a mutató ujjával ráfog, majd a középső-, gyűrűs-, és kisújjával húzza a húrt. Ezzel a módszerrel a Mongóliában élő két *xawčāxai*-t használó nép, a burját és az urjánhaj nyilazik. Mongóliában a legrégebbi olyan lelet, ahol látható a nyílalj is, a már sokszor említett 2005-ben előkerült szkíta sírból ismert. Itt, mivel egészben megmaradt nyilakról van szó, jól látszik minden alkatrész, a tollak kivételével. Az előkerült nyilaknál a nyílaljat minden esetben a vessző anyagából alakították ki. Az is jól kivehető, hogy a nyílalj vájata megfelelő mélységű ahhoz, hogy nyilazáskor a húrt képes legyen befogadni, vagyis a húrfogás is aszerint alakulhatott. Valójában a különálló nyílvég csak

[271] A Mongol Régészeti Múzeum gyűjteményében, az említett szkíta íjhoz tartozó nyílvesszőkön mért adatok alapján.
[272] Többek között a Žambïl Žabaev (Kazahsztán) szülőházában berendezett kiállításban is jól látható. TALINOVA 1996.

úgy a XVII. században jelenik meg Mongólia területén. Korábbi időből csak olyan példa van, ahol az íjvégek becsapolásánál használt technikával készített nyílalj látható. Ám ez igen ritkán és csak egy barlangi sírban érhető tetten.[273] (74. kép)

Még egy különleges jelenségre hívnám fel a figyelmet. A barlangi nyilakat megvizsgálva az állapítható meg, hogy a nyílaljat, egészen a tollakig (ami kb. 3-4 cm) még a XIV. században is szokás volt nyírkéreggel beborítani. Ez két módon történhetett meg.

1. Egy kb. 5 mm széles, beenyvezett nyírkéregcsíkot tekertek a vesszőn körbe, úgy, hogy a tollaknál kezdték és a nyílalj felé haladva addig tekerték be vele, amíg a nyírkéreg felső része a nyílalj bevágásának az aljáig nem ért.

2. Egy több centiméter széles enyvezett nyírkéreg csíkot tekertek körbe a nyílon, úgy, hogy a nyírkéreg egyik vége a tollaknál volt, a másik vége pedig a nyílalj legvégén. Száradás után aztán a felragasztott nyírkérget a nyílalj bemélyedésével megegyező módon vágták ki.

Erre a jelenségre napjainkban is lehet példát találni. A mongol népek (beleértve a Mongóliában íjászhagyományokkal rendelkező halhákat, burjátokat és urjánhajokat) ma is él a nyílalj ilyen formájú védelme. Ma már sokszor szigetelő szalag kerül a nyírkéreg helyére, de annak ellenére a gondolkodásmód igen réginek mondható. Burját *xawčāxai*-jal íjászóknál láttam, hogy a nyílaljat, a fentebb 2. számú módszerként említett módon, de a nyírkéreg helyett bőrrel borították be.

A nyílalj húrbefogadó helyének a mérete sokmindent elárul az íjról, de leginkább a húr vastagságáról, és a nyilazás technikájáról. A kialakított vájat mérete (nagyon érdekes és meglepő), de a szkíta kortól napjainkig nem változott Belső-Ázsiában. Ez pedig semmi mást nem jelent, csak a húr anyagának és kialakításának a folyamatos hagyományozódását az íjfeszítő népek körében.

A NYÍLVESSZŐK KÉSZÍTÉSE [274]

HALHA ÍJKÉSZÍTŐK

GOMBO KÖZLÉSE

A nyilakat mindenkor az íj méretéhez kell igazítani. Így a nyílvesszők mindenki számára egyedi méretekkel rendelkeznek. Régen a nyilakat az íjakhoz hasonlatosan méretük szerint

[273] Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001

[274] Korábban már említettem, hogy milyen nehézségek akadályozták munkámat. Hasonló okból nem sikerült Cewēn-t a nyílkészítésről kikérdeznem.

szétválasztották az íjászok. Ma már ez a csoportosítás nincs meg. Általában egy nyílvessző 95-97 cm hosszú, és 9-10 mm átmérőjű.[275] A nyílvesszőt fűzfából szoktam készíteni. Ezen kívül lehet még vörösfenyőből, erdei fenyőből (*nars*),[276] nyírfából, de akár vastag bambusznádból is a nyíltest. Mivel a folyóparton legegyszerűbben beszerezhető fa a fűz, ezért szinte kizárólag abból dolgozom.

Egy bokorból csak 4 vesszőt szokás kivágni.[277] Ez azért van, mert ha másik bokorból veszek ki egy vesszőt, az eltérhet a többitől, más lehet a súlya és a fa szerkezete. A nyílvesszőnek való fákat tavasszal kell összegyűjteni, de mindenképpen az előtt, hogy a fákban a nedvkeringés elindulna. Erre legalkalmasabb a február 1. és április 15. közötti idő. Április 15-e után már nem szabad nyílvesszőfát gyűjteni. A kivágott fűzfa vesszők kérgét lehántom és négyessével (az egy bokorból valókat) 3-4 cm széles vászoncsíkkal szorosan körbetekerem, majd árnyékos, szellős helyen fellógatom száradni. Így marad olyan 7-8 napon keresztül. Ha esetleg egy kicsit görbe vessző van közte, akkor azt később melegítéssel egyenesítem ki. Két féle nyítvessző testet szokás használni. Az egyik teljesen átlagos (*engīn sum*), mindenütt egyforma átmérőjű. A másik ú.n. „kígyó nyíl" (*mogoin sum*). Ennek a hegy felöli része vastagabb, mint a nyílalj felöli része. Így orrnehéz lesz a nyílvessző. Közelre lövésnél ez a fajta nyílvessző nagyon jól használható. Napjainkban a könnyű és gyors elkészíthetősége miatt már inkább csak az *engīn sum* található meg az íjászoknál.

A nyílvesszőkön nagyon fontos a tollazás. Ügyelni kell arra, hogy a felragasztott tollak egyformán álljanak és a nyílvesszőt repülés közben megforgassák. Régen négy tollas vesszőket is használtak az íjászok, ma már csak három tollas vesszőket lehet látni. A négy tollas vesszőket leginkább a *jew nūlgex* nevezetű versenynél használták.[278] 15 cm-nél hosszabb toll felesleges egy nyílvesszőre. Hajdan egészen hosszú tollakat használtak az íjászok. Ez teljesen felesleges, csak lassítja a vesszőt repülés közben. Mindig sas, vagy keselyű evezőtollakat használok, de ha nincs más, akkor a *xērīn galū* [279] tolla is jó.

Régen a *bulcū*-k is nagyobbak, általában 32 g-osak voltak. Ma már ez is kevesebb, 15-17 g (legfeljebb 20 g), és csak az igazán nagy méretű nyílvesszőkön van 20-27 g-os (legfel-

[275] Talán érdemes itt megjegyezni egy érdekes adatot. A kazah AHMETŽAN szerint a nyílvesszők általánosan 12 marok (kaz. *kez*, mong. *aršin*) hosszúak. Ezzel mindenki a saját markának a méretével alakíthatja ki a használt nyilvesszőinek a hosszát. AHMETŽAN 2006, p.171.
[276] PINUS SYLVESTRIS.
[277] Azért négy vesszőt vesz egyszerre, mert a versenyeken négy lövésenként vannak a fordulók. Így négy vesszőnként kell, hogy egyforma nyilai legyenek az íjásznak, így ha egy eltörik, akkor mind a négyet cserélni kell.
[278] A *jew nūlgex* gyakorlatilag távlövési verseny. Később bővebben lesz róla szó.
[279] Minden fajtájú vadlúd.

jebb 30 g) nyílhegy. A *bulcū* súlya a nyíltest 1/3-ával megegyező súlyú kell legyen. A nyílvessző *asxar*-ját régen a lámák pirosra festették, az egyszerű emberek pedig feketére.

BĀTAR KÖZLÉSE

Nyílvessző készítésére régen fűzfát, ma már inkább nyírfát és erdei fenyőt használok. Keselyű és sas tollát használom hozzá. A nyíltest hosszát mindig az íjászhoz kell igazítani. A *bulcū*-t szarvasagancsból, de jakszarvból is lehet készíteni. A nyílhegynek a nyíltest 1/3-ával megegyező súlyúnak kell lennie.

A nyílaljat különálló elemként szaruból is készíthetem, de kialakíthatom magából a nyílvessző faanyagából is.

BATMÖNX KÖZLÉSE

A nyílvesszőt nyírből, vagy fűzfából készítem. 70-90 cm hosszú általában a nyílvessző teste. A nyílaljat ribiszke (*xad*)[280] kérgével borítom be, amit tavasszal szerzek be.

A nyílhegyek ma már csak sportcéllal készülnek. Van egyszerű és hat oldalú kúpsüveg alakú *bulcū* is. A *bulcū* súlyának a nyilvessző hosszától függően 15-25 g között kell lennie. Akkor jó, ha a nyílvessző összesen 60-70 g nehéz, ami 1-2 *lan*. Keselyű és sas tollát használom hozzá. Ebből 3 és 4 is felkerülhet egy nyílra. Ma már csak 3 tollas vesszők vannak. A 4 tollas lassabb, mint a 3 tollas. Régen csak 4 tollas vesszők voltak, ma már nincs aki ilyet használna.[281]

BOLDBĀTAR KÖZLÉSE

A nyilat fűzből, erdei fenyőből és nyírből is lehet készíteni. A fűz könnyű és erős, a nyír pedig túl nehéz. Egy felnőtt férfi nyilvesszője általában 98-99 cm hosszú szokott lenni. Mindig az íjhoz igazodik a nyílvessző hossza. A nyílvessző átmérője 8 mm, és az általánosan használt nyílvesszőtől eltérően ú.n. *mogoi sum* is lehet, aminek a vessző két vége felé lecsökken a vastagsága. 3db. 15 cm-es sas vagy keselyű tollat ragasztok fel egy nyílra.

A nyílaljat szaruból, csontból és magából a nyíltest anyagából is ki lehet alakítani. Az általánosan használt sportnyílhegyeket csontból készítem. Minden egyforma hosszúságú nyílvesszőn egyenlő súlyú (10-12 g) nyílhegynek kell lennie.

---

[280] RIBES ALTISSIMUM.

[281] Az íjkészítők tudása nem mindig nyúlik vissza a leghitelesebben a régmúltba. A barlangban talált nyílvesszők mutatják, hogy a régmúltban nem, inkább csak a közelmúltban voltak négy tollas nyilak Belső-Ázsiában.

XŪXENDŪ KÖZLÉSE

A nyílvesszők régen 2 *lan* (72 g) súlyúak voltak. Ma már ettől könnyebbek a vesszők. A nyílhegy szarvasagancsból, vagy jakszarvból készül és 20-25 g súlyúnak kell lennie. A nyíltest általában kb. 90 cm hosszú, 8-10 mm átmérőjű és 30-35 g súlyú. Ma már csak három tollas nyílvesszőket használnak, de régen négy tollasak is voltak. A toll 12-15 cm hosszú és a nyílaljtól 3-4 cm-re van felragasztva. A teljes nyílvessző súlyának 40%-a kell, hogy legyen a nyílhegy, a többinek pedig ki kell tennie a fennmaradó 60%-ot.

ĴAMBA KÖZLÉSE

A nyílvesszőt régen fűzfából készítettem, most azonban erdei fenyőt használok. A nyílvessző 105-110 cm hosszú. A vesszőkre keselyűtollat ragasztok.

Minálunk halháknál régen a nyílvessző 4 tollas volt. Egy 110 cm hosszú vesszőre 25 cm hosszú toll szokott kerülni. A nyílhegyet[282] szarvasagancsból, jávorszarvas (*xandgai*)[283] agancsából, vagy szarvasmarha szarvának a végéből szoktam készíteni. Tiszta, tömör csontból, vagy szaruból kell lennie.

Két féle nyílvessző van használatban. Az egyiket „kígyó formájúnak” nevezik, ami a kígyó alakjához hasonlatos fatestű. A kígyó feje és farka ugyanis elvékonyodik. Ez a vessző is ahhoz hasonlatosan a végei felé elvékonyodik. A másik fajtát pedig *časrai*-nak nevezik.[284] Ez a hegye felé elvékonyodik, a másik irányba viszont megvastagodik.[285] Maga Dzsingisz kán is 4 tollas nyílvesszőket használt.[286] A halhák nyila 4 tollas. A „mai kor harcosai” azonban 3 tollas vesszőkkel lőnek.

A 3 tollas vessző lövésnél úgy tudja elhagyni az íjat, hogy egyik toll sem téríti el a röppályájáról a nyilat. 2 tollas vessző nem lehet. A nyílnak repülés közben forogva kell hasítania a levegőt. Egy nyílra csak egy fajta madár tollát ragaszthatok fel. Ha kétféle tollat ragasztok rá, akkor nem forog megfelelően repülés közben. Most az íjászok alacsony tollakat használnak. Az alacsony tollal ellátott nyílvessző gyorsan száll. A nagyon hosszú toll megnehezíti a nyílvesszőt. A nyíl „nem bírja el a farát”.

A nyílaljat szaruból, külön álló fából, de a nyílvessző saját anyagából is ki lehet alakítani. A vessző saját anyagából készített nyílalj ha eltörik, akkor nehéz javítani. Én most szaru-

---

[282] Arról a csont nyílhegyről van szó, amelyet ma használnak az íjászok.
[283] ALCES ALCES.
[284] Ennek a kifejezésnek a jelentése ma még nem tisztázott. Nem kizárt, hogy egy tibeti szó mongolos torzítása nyomán, esetleg hangutánzó szóból alakult ki.
[285] Az általánosan elterjedt nyílvesszőkről nem beszélt. Így kiegészíteném az elmondottakat azzal, hogy a teljesen egyforma vastagságú nyílvessző is létezik, csak itt egyszerűsége miatt nem esett szó róla.
[286] Természetesen ezt nem kell szó szerint venni. A múlt harcosainak a dolgait azonnal Dzsingisz kánhoz, illetve annak korához köti, ami csak amolyan nyelvi fordulat, sajátosság idős mongoloknál.

ból készítem a nyílaljakat. Ha viszont a nyíltesttől különálló fából akarnék nyílaljat készíteni arra kell ügyelni, hogy az ne fűzfa legyen, mert az könnyen eltörhet. A nyílvég ha vastag, elég erős lesz és sokáig lehet majd használni. Ha azonban túlságosan vastag, lövéskor hozzáérhet az íj oldalához és eltérítheti a nyilat. Minden nyílnak egyforma méretűnek kell lennie.

SÜXBĀTAR KÖZLÉSE

A nyílvesszőt nyárfából (*ulias*)[287] és nyírfából szoktam készíteni. Régen négy tollas vesszők voltak, de ma már mindenki csak három tollasakat használ. A nyílvesszőkre keselyű és sas tollakat ragasztok. Azok a legjobbak.

Ma már mindenki csont nyílhegyet (*bulcū*) használ. Ezt az íjkészítésnél megmaradt szaruból, vagy vadjuh (*argal'*)[288] szarvából gyártom. De akár fából is lehet.

A nyílalj különálló szaruból, vagy csontból is lehet, de ez egy elég új dolog. Régen a nyílaljat csak a vessző faanyagából alakították ki. Ma is leginkább így van, ha mégis csont nyílaljat készítek, akkor egyszerűen a vessző végét két oldalon ellapolom, majd egy-egy csontlapot ragasztok rá. Így alakul ki a csont nyílalj.

Ma egy nyíl (az enyém legalábbis) 54 g súlyú. Ebből a csont-, vagy szaruhegy 30 g, a vessző többi része pedig a fennmaardó 24 g. Itt azért valamekkora eltérés elfogadható, de törekedni kell rá, hogy minden nyílvessző egyforma súlyú legyen.

BURJÁT ÍJKÉSZÍTŐK

JUNDUIDAGWA KÖZLÉSE

A nyílvesszőket madárbirsből (*yargai*)[289] készítem. A madárbirs ugyanis erős fa. Sok féle nyílhegy van. A nyílhegy akár különálló anyagból is lehet, de a nyílvessző fájából is kialakítható. Van fémből készített nyílhegy is. De az emberek nem szeretik, ha fém nyílhegyet készítek. „Miért ilyen emberölő dolgot készítesz?" – kérdezgetik. Ez a történelmünkkel van kapcsolatban. Régi harcosainknak az emberöléstől nem szabadott félniük!

A nyílvesszőkre keselyű vagy sas tollát is fel lehet ragasztani. Én szinte csak kizárólag keselyű tollát használom. A nyílvessző alja a kihúzás könnyítése miatt a húrbefogadó vájat két oldalán ellapított. Így könnyebb odafogni a húrra a vesszőt. Ha a nyílaljat lefűrészelem, akkor más anyagból, akár szaruból is készíthetek rá nyílaljat. A nyílvesszőn 4 toll nem lehet.

[287] Mongóliában a legelterjedtebb nyárfa fajok a Fekete nyár (POPULUS NIGRA) és a Rezgő nyár (POPULUS TREMULA).
[288] OVIS AMMON.
[289] COTONEASTER.

A toll ha megfelelően hosszú és magas, az a jó. A vesszőnek a levegőt hasítva kell szállnia. Egyenesen és gyorsan. Ha túlságosan magas a toll, az nem jó, mert úgy a nyílvessző a levegőben ingadozva repül. A szél mozgatja. Egyenesen kell repülnie.

CERENDORĴ KÖZLÉSE

A nyílvesszőnek teljesen egyenesnek kell lennie. A vessző faanyaga pedig a felhasználástól nagyban függ. Így nem mindegy, hogy harcra, vadászatra, vagy sportolás céljából használjuk.

Mivel egyenesen nő, nagyon jó nyílvesszőt lehet készíteni fűzfából, azonban ez elég merev és könnyen eltörik, ellenben a nyír tökéletes. Kellően rugalmas és erős. A madárbirs is nagyon jó faanyag. Az is jól használható. Manapság sokan erdei fenyőből gyártják a nyilakat. A nyílvessző hosszúsága mindenkor az íjhoz, vagyis az íjászhoz van igazítva. Így általános méretet lehet csak megadni. Ez 70-85 cm körül van. A vesszőre minden nagy és erős tollú madár tolla felragasztható. Mégis a legelterjedtebb a sas és a keselyű szárnytolla.

Ma már szinte kivétel nélkül sporthegyekkel (*bulcū*) készülnek a nyílvesszők. Ezek általában fagyökérből, marhaszaruból vagy szarvasagancsból vannak. Legjobbnak a nyírfa gyökere számít. A nyílvesszőkön egyforma méretű és anyagú hegyeket kell használni, mert különben más lesz a súlyelosztása a vesszőknek és ezáltal nagyobb lesz a szórás nyilazáskor.

URJÁNHAJ ÍJKÉSZÍTŐK

DAWĀXŪ KÖZLÉSE

A nyílvesszőt mindig az íjász testméretéhez kell igazítani. Általában 80-90 cm hosszú a vessző, de ezt nem lehet pontosan meghatározni, mivel minden ember más-más testméretekkel rendelkezik, ezért a húzáshossza is mindenkinek különböző. Az urjánhaj íjászatban a vesszőt mindig hozzá kell fogni a húrhoz és a húrral együtt kell húzni.[290] Nem úgy, mint a halhák.

A nyílvessző készítésére a nyírfa a legjobb, az erdei fenyő (*nars*)[291] könnyen eltörik, az nem jó. Az urjánhaj íjászok sokkal nagyobb nyílhegyeket (*bulcū*) használnak, mint a halhák. Egész ilyen ökölnyi nagy és igazán nehéz nyílhegyet is lehetett látni régen. Ezeket leginkább fa gyökeréből készítették, mert az nagyon erős és tömör anyag.

[290] Jól megfigyelhető, hogy a *xawčāi*-t hagyományosan használó népek körében kizárólag ez a nyilazási technika érhető tetten.
[291] PINUS SYLVESTRIS.

TÖRBAT KÖZLÉSE

A nyílvesszőt fűzfa hajtásából készítem. Ősszel gyűjtöm össze a vesszőket, majd egy éven keresztül hagyom száradni őket. Mivel mindenkinek a saját testméretéhez kell igazítani a nyílvesszőjének a hosszát, ezért nem centiméterben határozom meg a méretét, hanem kisarasszal (*sööm*).[292] Így az íjász lemér nekem 5 kisarasznyi hosszt és én akkora nyilakat készítek a számára. Ez így igazán személyre szabott. A nyílhegyeket szarvasagancsból és fából is lehet készíteni. Az urjánhaj nyilak mindig sokkal nehezebbek voltak a halha nyílvesszőknél. Nagy csonthegyet használtak mindíg is. Így egy vessző 200-300 g nehéz volt esetenként.

BAYARSAIXAN KÖZLÉSE

A nyílvesszőket fűzfahajtásokból készítem. Kb. 1 cm átmérőjű vesszőket gyűjtök össze a télen, amiket egy-két hónap alatt szárítok meg. A nyílhegyet nyárfa (urjánhaj: *emgelj*) győkeréből, de szarvasagancsból is lehet készíteni. A nyíl hosszát az íjász határozza meg mindig. Én 6 kisarasznyi (*sööm*) hosszú nyilakat használok.

Régen négy tollas nyilak is voltak, ma már csak három tollasak vannak. Mindig keselyű és sas tollát használom. A nyílalj különálló anyagból is lehet, de a vessző fájából is ki lehet alakítani. Ha különálló, akkor vadkecske szarujából készítem.

Az én nyilaim kb. 120 g súlyúak. Ebből 65 g a nyílhegy, a többit pedig a vessző adja hozzá.

A HÚRFOGÁSRÓL

Mint ahogy sajátságos elemeket lehet észrevenni a mongol népek íjain, úgy sajátságos részletekkel tudnak szolgálni a húrfogási technikák vizsgálata is. Mongóliában a húrfogás módszere szoros összefüggésben áll az íjász által használt íjjal és a hozzá kapcsolódó nyíllal. A húr anyaga, az íj fajtája, a nyíl felépítése, szerkezeti elemeinek alakja mind összefüggésben állnak és szét nem választható módon tartoznak össze!

Nem arról van szó, hogy az egyik nyilazási módszerrel nem lehet lőni többféle íjjal, vagy egy bizonyos nyílvesszőt nem lehet kilőni többféle húrfogási módszerrel, hanem arról, hogy mit mond ki a szokásjog. Általánosan, a társadalom elvárásainak megfelelően kell használni az adott íjat és a hozzá kapcsolódó dolgokat (nyíl, húrfogás, íjászverseny szabályai, öltözet, tegez…).

Belső-Ázsiában alapvetően három nyilazási módszert lehet jól beazonosítani.

[292] A nyújtott hüvelykujj és mutatóujj hegye közti távolság.

1. Mediterán (vagy európai) húrfogás. (75. kép) Ennek alapvető és nagyon fontos részlete, hogy a nyílvessző az íj bal oldalán fut ki. (Ha nem balkezes az íjász.) A húr húzását, és a nyílvessző végének a rögzítését az íjász mutató-, középső, és gyűrűs (vagy csak mutató és középső) ujja végzi. Oldáskor az ujjak egyszerre engedik el a húrt, lehetőleg a legkevesebb oldalirányú, a célbatalálást is befolyásolni tudó mozgással.

2. Ázsiai (vagy mongol) húrfogás. (76. kép) Ennek az alkalmazásakor a nyílvessző az íj jobb oldalán fut ki. Az íjász a hüvelykujjával szorítja rá a nyílaljat a húrra és azzal húzza ki a húrt is. A többi ujj csak segíti a hüvelykujjat, de aránylag kevés szerephez jutnak. Kizárólag ez az a húrfogási módszer, amikor a mongolok által is széles körben kedvelt íjászgyűrűt (*erxīwč*) lehet használni.

3. Burját (vagy urjánhaj) húrfogás. (77. kép) Ezt a húrfogási technikát egyedül a *xawčāxai*-jal való nyilazáskor tudtam megfigyelni Mongóliában. Az íjász a hüvelyk- és mutató ujjával ráfogja a nyílaljat a húrra, a másik három ujjbegyével pedig kihúzza a húrt.

Ázsiában a legelterjedtebb húrfogási módszer az ázsiai (vagy mongol) húrfogás. A többi egyáltalán nem, vagy csak kismértékben található meg. Egy 1966-ból származó arhív felvételen azonban a megszokott ázsiai húrfogástól eltérő módon nyilazó mongol íjászt láthatunk.[293] Különlegessége abban áll, hogy az íjász a húrt két ujjal (mutató, gyűrűs) húzza és a vessző az íj bal oldaláról fut ki. Ez a mai mongol íjászok számára is szokatlanul hat, de minden bizonnyal a képen szereplő Bulgan megyei Dandar nevű íjász nyilazási tecnikája a saját korában is különleges lehetett.

Az ázsiai húrfogást Magyarországon az 1239-ben beköltöző kunok is magukkal hozták ázsiai otthonukból. Csakúgy, mint ma a mongolok, ők is az íj jobb oldalára tették a nyílvesszőt. Ezzel, az íjász jobb oldalán, az övről lelógó tegezből a lehető legrövidebb úton lehet(ett) a húrra tenni a nyílvesszőt és kilőni azt. A középkori Magyarországon több alkalommal született olyan templomfreskó, amelyeken jól látható Szent László küzdelme a kunokkal és a korabeli nyilazási technika.[294]

További különlegességnek számít az úgy nevezett „gyorstöltéses” nyilazási tecnika. Nem másról van szó, mint az íjász az övéről lelógó tegezében heggyel felfelé álló nyilak közül 2-3 darabot az ujjai közé forva húz ki. A nyilakat egyesével, pillanatok alatt lehet kilőni. Mivel így nem kell minden lövés előtt a tegezbe nyúlni, lerövidül a töltések közötti idő. Ennek a gyökerei nehezen felderíthetők, de azt tudjuk, hogy a belső-ázsiai nomád népek között

[293] GALINDIW – ÖSÖXBAYAR 1977. p. 120.
[294] MADAS – HORVÁTH 2008.

az első ilyen jellegű ábrázolás a hszien-pikhez (II-III. század) köthető. (78. kép) Sajnos a későbbi időkben a hozzá hasonló képi megjelenítés nagyon ritka.

Az ázsiai húrfogással való nyilazás egyik segédeszköze az íjászgyűrű, amelynek a múltjáról és a használatának a lehetőségeiről egy külön tanulmányt lehetne készíteni. A halha mongolok íjászatkor a hüvelyk ujjukra szaru, csont, vagy bőr íjászgyűrűt (*erxīwč*) húznak,[295] (79. kép) ám sem a burjátoknál, sem pedig az urjánhajoknál ez nincs meg. Mivel a húrfogási módszerük sem engedi az íjászgyűrű használatát nincs értelme, hogy azt használják.

A nyílalj kialakítása szintén a nyilazási módszernek és az íjat használó ember szokásjogának van alárendelve. A halhák nyílvesszejének alja úgy van kialakítva, hogy a húrt befogadja magába. Vagyis a nyílvég bevágása olyan mély és olyan keskeny, hogy a (ma már) műszálas húr beleszoruljon (hasonlóan működhetett ez bőrhúrnál is). Ezáltal nyilazáskor az íjásznak szinte ügyet sem kell vetnie a nyílvesszőre, hiszen számára már csak az íj megfeszítése és a húr oldása maradt feladatként. Az ilyen eszközökkel és módszerekkel meglehetősen könyen lehetett lóhátról lőni, hiszen a ló mozgása, és a terepviszonyok adottsága nem befolyásolta a nyíl húrrahelyezési és ott megmaradási esélyeit. Amikor már a húr becsúszott és megszorult a nyílaljban a nyíl húrról való elmozdulásának az esélye igen kicsi.

A burját (vagy urjánhaj) húrfogás esetében a használt nyílvessző is sokmindent meghatároz. Sem az urjánhaj, sem a burját nyílvesszőknek nincs mély bevágású aljuk. Helyette inkább csak mélyítés található. Ennek több oka van. Az egyik nem más, mint a hagyományosan még napjainkban is használt vastag bőrhúr. Ennek átmérője elérheti akár a 5-6 mm-t is, ami a nyílvessző szempontjából aránytalanul nagy nyílaljkialakítást követelne meg. Így nem is törekszenek arra, hogy befogadja nyiluk az íjhúrt, hanem csak ráhelyezi az íjász a húrra és ujjaival odafogja a vesszőt. Ezzel a módszerrel azonban a lóhátról lövés nagyban kétségessé válik. Burját adatközlőim mind megerősítették: „*Xawčāxai*-jal lóhátról lőni nem szokás!” Ugyanezt állították az urjánhajok is. Tehát elfogadhatjuk az erdei életmód részeként, mintegy gondolkodásmódbeli tükörnek, a burját és urjánhaj egyszerű íjat, valamint a nyilazást vele.

Talán üdítő tényként hathat a mai halha íjászok között a versenyeken szereplő fiatalok húrfogási módszere. Nagyon odafigyelnek az ázsiai húrfogás megtartására és alkalmazására. Sajnos a burját és urjánhaj íjászok között már ez nem mondható el. Ott a *xawčāxai*-jal együtt a húrfogás is elvész gyakran. Szomorú, de a versenyeken vannak öszetett íjjal szereplők, akik „halhásan” lőnek. Sőt a minden évben megrendezésre kerülő urjánhaj szabályok szerint rendezett versenyeken a Xowd megyei urjánhaj íjászcsapat csak halha visszacsapó íjakkal ver-

[295] Nem véletlen, hogy mongolul az íjász ujj (*erxī xurū*) a hüvelyk ujj.

senyzik, igaz, jó nagy hegyű, urjánhaj nyíllal. Ez a változási folyamat megállíthatatlan. A *xawčāxai* esetében elfogynak a régi íjkészítők, az íjászok és lassan a hagyományok is.

V. ÍJÁSZVERSENYEK

A témával korábban már foglalkoztam, melyről néhány évvel ezelőtt egy rövid tanulmányban adtam számot.[296]

Minden bizonnyal az íjászversenyek kora megegyezik az íj feltalálásának idejével. A nomád népek körében a társadalmi (és katonai) ranglétrán való előrehaladás vágya mind lehetőséget adott az íjászversenyek rendezésére.

A *Han shu*-ban[297] a hunok és a kínaiak harci erényeinek az összehasonlításával kapcsolatban 3-3 pontban emelték ki a különbségeket. Az egyik pontban nagyon érdekes mondat hangzik el: „Veszélyes, nehezen járható úton is jól közlekednek, és ugyanakkor vágtában a ló hátáról nyilazni tudnak."[298] Többek között ennek a képességnek a fejlesztése miatt volt szükség a versenyekre, megmérettetésekre és gyakorlásokra. A hun korból több kínai feljegyzés ismert, ahol a tavaszi állatszámlálás, hadgyakorlatok, vagy éppen családi-, állami események alkamával versenyeket rendeztek. Azonban nomád néptől származó, saját nyelvű, erre vonatkozó írás a XIII. századig nem született a mongol pusztán.[299] Ennek ellenére a letelepült életet élő népek mindig figyelemmel kísérték a vándorló pásztorokat, és ha olyan érdekességet láttak, leírták.

A mongolok előtti időkből egy *hszien-pi* (II-III. század) lovas íjászattal kapcsolatos feljegyzésre érdemes némi figyelmet fordítani. Ennek az elemei évszázadokkal később is megtalálhatóak voltak a mongol pusztákon, ami azt bizonyítja, hogy a birodalmat alapító nép nyelvétől, származásától függetlenül, mindvégig élő szokásként érhető tetten a szokás. Ez nem más, mint az ú.n. „fűzfa-lövés szokása" (*ud xarwax yoslol*). Tavasszal tartották, és az volt a lényege, hogy egy földbe állított fűzfaágra lovasok három-három nyilat lőttek ki a nyeregből hátrafelé fordulva.[300] A szokás létrejöttének az okát pontosan nem tudni, ám minden bizony-

---

[296] VARGA 2006.

[297] A Nyugati Han-dinasztia i.e. 206 – i.sz. 24 között állt fenn, a Keleti Han-dinasztia pedig i.sz. 24 – 220-ig. Évkönyveik elnevezése a *Han-shu*.

[298] *„Ayūlt xecū jamīg tūlǰ čadna, dawxiǰ yawaxdā xarwaǰ čadna."* ERDENEXIŠIG 2009. p. 114.

[299] A kínai történetírók sokszor lenézően, megalázóan nyilatkoznak a nomádokról. Ebből táplálkozik az a feltehetőleg téves feljegyzés is, miszerint a zsuan-zsuanok juhganajjal tartják számon a katonákat. 394-ben a *Wei-shu*-ban (a Wei-dinasztia évkönyve) mindennek ellenére előkerül, hogy a zsuan-zsuanok fára rovással jegyzik fel a katonák létszámát. CSONGOR 1993. p. 21. Ezen előítéletek később a türköket is érintették. SER-ODJÂW 1970.

[300] ARIYĀSÜREN. – NYAMBŪ 1991. p. 82.

nyal a tavaszi termékenység varázslás része lehetett, és az olyannyira (már a hunok között is) elterjedt tavaszi ünnepkör eleme lehetett.

Valószínűleg ennek a szokásnak a továbbélését lehet utólérni egy, a kitajokról készített feljegyzés kapcsán. A *Liao-shi*-ben[301] olvasható a következő: „Aszály idején egy arra megfelelő, áldásos napot kiválasztottak, és a szertartással esőt kértek. A szertartás előtt néhány nappal egy 100 oszlopból álló nyitott oldalú sátrat állítottak fel. Miután ez elkészült a kán őseinek a képét magasba emelték, aztán a kán egy nyílvesszőt kilőtt egy fűzfára az íjával. Majd a herceg és rangban az országbíró után következő ember (*jaisan*) tiszteletére is lőtt egyet-egyet. Ezután pálinkát kortyoltak. Másnap a felállított sátor délkeleti irányába a sámán által megáldott pálinkát hintettek ki, és füstáldozatot mutattak be, majd áldáskérő éneket mondott el a sámán. Egész éjjelen keresztül, hajnalig tartott a szertartás. Ezután a kán és a kánasszony a sátor keleti irányába fordulva újra italáldozatot mutatott be, majd a kán gyermekei és fiatalabb testvérei ugyanarra a fűzfára egy-egy nyilat lőttek ki íjjaikkal. Végül a tisztviselők a kán családjának ajándékokat adtak."[302]

Jól észre vehető az említett szertartás és egy szintén kitaj lovas íjász verseny szabályai közötti kapcsolat. Kínai feljegyzés örökítette meg ennek a különleges versenynek a leírását is. A verseny szabályai a következők voltak: egy egyenes pálya bal szélén fűzfavesszőket szúrtak le a földbe. A vesszők tetejére szalagokat kötöttek, majd a föld felett néhány ujjnyira lehántották a fák kérgét és a lehántott részt befestették fehérre. A versenyzőknek igyekezniük kellett nyilaikkal ezen a fehér részen eltalálni a földbe szúrt vesszőket. Elindult lovával a versenyző, és odafele menetben holdsarló alakú nyílheggyel ellátott nyílvesszőkkel lőtt a fűzfavesszőkre, majd visszafele jövetben a szalaggal ellátott törött darabokat igyekezett felvenni a földről. Az győzött, aki a lehető leggyorsabban teljesítette a feladatot és a lehető legtöbb fadarabot vette fel a földről.[303] Szintén a kitajok rendezték minden év márciusában a „nyúllövés" (*tūlai xarwax*) nevű versenyt. A verseny szabályai egyszerűek voltak. A lovasnak az előle menekülő nyúlra kellett kilőnie nyilait. Az számított eredménynek, ha lelőtte az állatot. Miután a versenyző meglőtte az állatot, leszállt a lováról és letérdelve pálinkát ivott. A lóra visszaülve ismét kortyolt egy kis pálinkát. Ezt a versenyt eleinte csak a köznép rendezte, de később az uralkodói réteg is átvette.[304]

A mongol birodalom XIII. századi megalapítását követő időből hasonlóan érdekes, de már saját (mongol nyelvű) feljegyzésű, íjászversenyről tájékoztat minket az ú.n. „Dzsingisz

[301] A *Liao*-dinasztia 907-1125 között állt fenn. Évkönyveinek összessége a *Liao-shi*.
[302] ARIYĀSÜREN – NYAMBŪ 1991. p. 83.
[303] U. KŐHALMI 1968. p. 400.
[304] ARIYĀSÜREN – NYAMBŪ 1991. p. 86.

kövének” (*Čingisīn čulū*) felirata 1224-1225(?)-ből. Ennek szövege a következő: *Činggis qan-i; Sartaγul irge (d)aγuliĵu baγuĵu qamuγ Mongγol ulus-un; nuyad-i Buqa-(s)očiγai (? = Buqa- (s)učïγay) qariγsan-dur.; Yisüngge ontodur-un*[305] *γurban ĵaγud γučin tabun aldas-; tur ontodulaγ-a.* Fordítás: „Dzsingisz kán miután a szártok népét legyőzte tábort ütött, és a mongol nép urai Buqa Sočiqai-nál összegyűltek. Ott Yisüngge messzire nyilazáskor 335 öl távolságra lőtt el.”[306]

Ezen a feliraton egy nagyon fontos részletet olvasható: „…Yisüngge 335 öl távolságra lőtt el.” Ez a 335 öl, ha az átlagos 160 cm-t[307] számolunk egy ölre, akkor mintegy 536m (egyes magyarázatok szerint ez azonban meghaladta az 560 métert is) távolságot jelentett. Egyes elképzelések szerint a XIII. században a mongolok íja akár 500 öl távolságra is képes volt nyilat kilőni. Ezt azonban a korábban általam is ismertetett adatok alapján nehezen lehet elfogadni. Úgy gondolom, hogy erős és jó íjak a XIII. században is voltak, de ezek nem voltak „csodafegyverek”! Bizonyos adottságokon nem tudtak átlépni sem az emberek, sem az íjak. Egy gondolat erejéig még visszatérnék az említett felirat egyes elemeire. Az ott olvasható Buqa Sočiqai nevű hely, azonosítása nehézségbe ütközik, de érdemes megpróbálni megfejteni a helynév mögött meghúzódó tényleges jelentést, esetlegesen a geológiai képződmény alakját. Mivel a terepviszonyok befolyásolhatják a nyilazás távolságát, nem mindegy a „Honnan, hova lőtt?” kérdés. A helynév első részének az értelmezése nem okoz gondot. A *buqa* szinte minden kétséget kizáróan a magyar „bika” jelentéssel bír. A második rész már több kérdést vet fel. A *sočiqai* szótöve a *soči-*, ragja pedig *-qai*. Az alapszónak a változatai a mongol nyelvjárásokban is megtalálhatóak, így: ordosz *džo’tš’i-*, kalmük *tsotš-*, burját *sošo-*, mongvor *saDži-*, halha *cočix*.[308] A szó magyar jelentése „megijed, megriad”. Ha a geológiai képződmény kinézetét kellene meghatározni, akkor talán egy magaslatra, vagy partra lehetne gondolni. Ha egy magaslatról repíti ki az íjász a nyílvesszőt, egyrészt jobban szemmel tartható a repülési irány és a becsapódási hely, másrészt pedig könnyebb olyan röppályát kialakítani, amellyel messzebbre száll a vessző. Mivel ma már nagyon nehéz lenne pontosan meghatározni a tereptárgy XIII. századi alakját, ezért ennek a problémájával itt és most nem kívánok tovább foglalkozni.

A „Dzsingisz köve” nincs egyedül a történelemben. A feljegyzések és a régészeti leletek figyelembe vételével a hunok íja átlagosan kb. 200 lépés távolságra volt képes nyilat repíte-

[305] A fordításnál nehézséget okozott ez a szó. Minél régebbi forrásban találkozunk vele, annál inkább látható, hogy a mai „célbatalál” jelentés „messzire nyilazás” jelentésű volt. A felirat régiségét figyelembe véve így a korábbi jelentéssel látszott jobbnak lefordítani.
[306] LIGETI 1963. p. 15. Fordítás: V.F., Bővebben: RACHEWILTZ 1976. pp. 487-508.
[307] 1 öl (*ald*), 160 cm = 5 rőf (*toxoi*), 32 cm.
[308] RACHEWILTZ 1976. p. 499.

ni.[309] Egy átlagos lépésre kb. 1 métert számolva az említett táv 200-250 m lehetett. Ezt a távolságot talán joggal lehet az íjak általános tulajdonságaként venni a hun korban. A Dzsingisz kövének feltételezett keletkezési idejétől évszázadokkal korábban egy a felitahoz kísértetiesen hasonlító, zsuan-zsuanokról tett kínai feljegyzés ad gondolkodásra okot. 538-ból származik és a következőkből áll: „…Lu cao amikor a Nagy Falról lő a nyila 300 *bü* messzire száll el."[310] Tehát jól látszik, hogy a folyton előkerülő legendás (akár a Napig is elnyilazó) hősök fegyvereinek legjava már a hun korban is hasonló teljesítményre voltak képesek, mint a XIII. században. Azonban, ha a távlövés versenyének a győztesét keressük, akkor egy olyan harcost kell találnunk, akinek az átlagtól erősebb íja van. A távlövés versenyének meglétéről a Mongolok Titkos Történetének 254 §-a is szolgálhat adattal, ahol Dzsocsi és Csaadaj versengése kerül elő. Itt Dzsocsi a következőket mondja Csaadajnak: „Ha távolra nyilazunk, s legyőzöl engem, hüvelykem levágom s elvetem."[311] Tehát a távlövés versenye a XIII. században nem csak a „Dzsingisz kövén", de a mongolok neves krónikájában is megjelenik. Ez azt jelenti, hogy széles körben elterjedt volt a belső-ázsiai pusztákon ez a versenyszám.

A mongol nyelvben a távlövési versenyt „nyílhegyköltöztetés" (*jew nūlgex*), vagy „nyíl lebegtetés" (*sum xöwūlex*)[312] néven nevezik. A távlövés versenyének van ugyan néhány szabálya, de ez egy olyan típusú verseny, amire alig lehet szabályokat felállítani. Az egyetlen cél, hogy a lehető legmesszebbre lőjön mindenki az adott vonaltól. A résztvevők száma nincs meghatározva, de a gyermekek és a felnőttek külön versenyeztek. (80. kép) Ezeken a versenyeken a legesélyesebb az volt, akinek különleges erejű íja volt, és sokat gyakorolt korábban. Ahhoz ugyanis, hogy a lehető legmesszebbre nyilazzon valaki a legmegfelelőbb szögben kell kilőnie nyilát. Valószínűnek tartható, hogy ezek a különleges méretű és erejű fegyverek csak különleges céllal voltak használva. A mongolok körében a távlövés versenyének egy másik változata is ismert. Itt már a messzire nyilazáson kívül célba is kellett találni. Ennek a versenyeknek szintén az volt a célja, hogy a hadi események alkalmával esetlegesen előkerülő messzire lövés tudományát fejlessze az íjász. A verseny a következő módon folyt: 300 öl távolságra (kb. 480 méter) egy célt raktak ki. Ez többnyire szarvasmarha-koponya, vagy egy kifeszített bőr volt. A megadott cél irányába minden egyes versenyző 4-4 nyilat lőtt ki. A célhoz legközelebb becsapódó, esetleg a célt eltaláló nyíl tulajdonosa győzött.[313]

---

[309] ERDENEXIŠIG 2009. p. 116.
[310] … *Lu cao xermen dērēs xarwaxad tūnī sum n' gurwan jū bü xol tusdag.* 1 *bü* (kínai mértékegység) = 1,6 m. A szövegben szereplő *xerem* szó minden bizonnyal a Nagy Falat jelenti, mivel azonban a szöveg nem tér ki rá részletesen, ezért ezt csak következtetni lehet. XANDSÜREN 2005. p. 173.
[311] LIGETI 1962. p. 119.
[312] GONGORĴAW 1982. p. 41.
[313] GONGORĴAW 1982. p. 33.

Egy XX. század első feléből, Mongóliából származó adat szintén a 300 öl távolságot emeli ki, mint hatásos nyilazási távolságot. Eszerint: „Azzal, a *darxan xar num*-mal, ha a 300 íj messze lévő emberre nyilaznak, akkor (a nyílvessző – V.F.) az ember lábát szétcsapja.”[314] Tehát a 300 öl (ami 300 íj távolsággal egyenlő) a mongol íjak esetében az a táv, ahova még eredményesen el lehet juttatni nyílvesszőt. A Dzsingisz kövén olvasható felirat valóságtartalmát hitetlenkedve fogadók számára pedig elmondható, hogy a XIII. századi mongol íjak teljesítményéről még évszázadokkal később is találhatunk leírást, így nehéz megkérdőjelezni a feljegyzés hitelességét. A távlövési versenyhez hasonlóan, a földön egyhelyben állva kellett nyilazni a „szakadozott lövés” (*sarampai xarwax*)[315] nevű íjászverseny alkalmával is.[316] Ennek a versenynek szintén nincs bonyolult szabályrendszere. Lényegében csak annyi, hogy egy bizonyos távolságra fa keret(-ek)re nyers juh-, vagy borjúbőr(-öke)t (*nexī*) feszítettek ki. A nyilakkal ez(-eke)t kellett eltalálni.

Több szabály szerint folyhatott a versengés. Az egyik változat szabályai a következők voltak: az íjásztól 40 íj távra egy kifeszített bőrt helyeztek el,[317] amire 20 nyilat lőtt ki a versenyző. A legtöbbször célba találó íjász lett a győztes.

A másik változat némiképp eltér ettől. Itt 8 fakeretre kifeszített juhbőrt állítottak fel, szintén 40 íj távolságra az íjásztól, de egy domb háta mögött, vagy egy vízmosásban, úgy, hogy az íjász ne lássa a célt. A bőrök közepére egy-egy emberalakot festettek, amit aztán elneveztek „ellenségnek” (*daisan*). Mivel azonban az íjász számára nem volt látható a cél, azt mondták rá, hogy „rejtett” (*dald*). Amiből aztán kialakult ennek az íjászversenynek a teljes elnevezése: „elbújt ellenség” (*dald daisan*).[318] Ezekre a célokra is 20 nyílvesszőt kellett kilőni fejenként az íjászoknak. A versengés egyénileg és csoportosan egyaránt folyt.[319] (81. kép)

Az előző versenyszámokhoz hasonló, de mégis apró részleteiben eltérő megmérettetés volt az a változat, ahol a kifeszített juhbőrre két kört festettek fel. Erre 45 öl távolságról nyilaztak, és a mai köregységek alapján pontoztak. Természetesen a legpontosabban lövő íjász győzött.[320]

---

[314] *Ter darxan xar numār gurwan jūn num gajar xünīg xarwaxad xölīg xuga coxidog baiǰē.* MAGSARĴAW 1960. p. 15.

[315] A *sarampai* szó jelentése „vékony, kopott, szakadozott”. Valószínűleg a kifeszített juhbőrön ejtett lyukak miatt kapta mai nevét, azonban a szó eredeti jelentése nem ez volt. Eredetileg *suran bai* volt a neve, ami a céltáblára vonatkozó kifejezés, és szó szerint „bőr céltábla” jelentéssel bírt (*sur* = bőr, *bai* = kínai eredetű szó, céltábla). Ebből változott az évek folyamán a mai alakra.

[316] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. p. 16.

[317] Úgy lehet a legegyszerűbben számolni, ha egy íj hosszának 1,6 m-t veszünk. Általában 1 íj = 1 öl. Így 40 íj = 40 öl = 64 m.

[318] MIŠIGDONOI 1951. p. 8.

[319] ALTANOČIR 1986. p. 165.

[320] MIŠIGDONOI 1951. p. 9.

Ezek az íjászversenyek aztán a XX. század derekára szinte teljesen eltűntek a köztudatból. A bőrtáblákra való nyilazáskor használt fém nyílhegyek is a múltban maradtak. Ám a nemzeti öntudat nem csak a rég eltemetett Dzsingisz kánnal kapcsolatos érzelmeket támasztotta fel a mongolokban, hanem a *sarampai xarwax* versenyt is. A 2000-es évek elején újra rendeztek Ulānbātar-ban ilyen versenyeket. Bár kiszorítani nem tudja a modern íjászversenyt, de színfoltot, apró érdekességet adhat minden íjászatért rajongó számára. Az eddigi versenyeken a résztvevők a földön állva lőttek célba. Azonban nem csak földről, hanem lóról is tudnia kellett egy harcosnak pontosan és gyorsan lőnie íjjal. Ezért a lóról nyilazást gyakorlandó, valamint az emberi ügyességet megmutatni akaró célzattal lovas íjász (*namnax*) versenyeket is rendeztek a mongolok.

Az elmúlt korokban minden esetben valami kisebb közösség (nemzetség, törzs, nagycsalád...) rendezett versenyeket, amit aztán legvégül a mandzsuk központosítottak, és a hivatalos állami ünnepek alkalmával kerültek megrendezésre az íjász versenyek, a ló-, és teveversenyek, valamint a birkozó versenyek. Az ünnepeken résztvevő versenyzők számát jól mutatja az a feljegyzés, miszerint volt olyan állami íjászverseny, ahol 300 íjász versengett egymással.[321] Ezeken a már államilag megrendezésre kerülő ünnepségeken fontos szerephez jutott a hagyományok éltetése, a tánc, az ünneplés, és a férfias erő meglétének bizonyítása, majd a fiatalok férfivá, felnőtté avatása is.

A mongol lovas íjász versenyek közé tartozik a „labdalövés” (*bömbög namnax*). Egyes elképzelések szerint Belső-Ázsiában a labdalövés versenye feltehetőleg a hunoktól kezdve egészen a mongolokig megtalálható volt.[322] Azt biztosan tudjuk, hogy a mongol előtt szinte változatlan szabályrendszerrel megtalálható volt. Bizonyítékként pedig a Nyugati Hszia-dinasztia[323] követének a beszámolója szolgál 1221-ből. Ott elhangzik, hogy 20 ember *bömbög namnax* versenyen vett részt, ahol kitömött bőrlabdákra lőttek nyilaikkal. A verseny szabályrendszere a következőkből állott: oszlopokat ástak le egymás mellé úgy, hogy a tetejük kb. a lovas szemmagasságába legyen. Az oszlopok tetejére egy-egy szőrrel kitömött bőrlabdát (esetleg keskeny bőrcsíkokból összefont labdát) helyeztek el. (82. kép) Azonban ennek a versenynek is két, részleteiben eltérő, változata ismert. Az egyik szerint: a lovasnak egy vágtában kellett megpróbálnia az egyenes vágtavonal mellett, egymástól 20 íj távolságban felállított oszlopok tetejéről lenyilazni a labdákat. A másik versenyszabály szerint egy megadott vonaltól 30 íj távolságra, egymástól pedig néhány lépésnyire három oszlopot állítottak

[321] ALTANOČIR 1986. p. 164.
[322] ARIYĀSÜREN – NYAMBŪ 1991. p. 798.
[323] A Nyugati Hszia-dinasztia (tangutok) 1032-1227 állt fenn.

fel. A lovasnak az oszlopokkal szembe kellett vágtatnia, és a megadott vonal előtt kilőni nyílvesszőjét. Az oszlopok tetejére helyezett három labdát egyesével, egy-egy vágta alkalmával kellett lelőnie az íjásznak. A „labdalövés” versenyei alatt, a bőr labda kímélése végett, gömbölyű csontheggyel ellátott nyílvesszőket használtak a versenyzők. Egy másik forrás azonban éppen azt emeli ki, hogy a szórakozás mellett, a katonáknak rendezett gyakorlatok hitelessége érdekében, a bőr labdákra a csatákban is használt fém hegyű nyilakkal lőtték.[324] A kitömött bőrlabdát kitömött bendővel (*güjē*) is lehetett helyettesíteni. Ebben az esetben a szabályok nem, csak a verseny elnevezése változott meg és alakul a *bömbög namnax güjē xarwax*-á.

Miután a mongol területek nagyobb része a mandzsuk fennhatósága alá került[325] a „sárga vallás” (*šarīn šašin*), azaz a buddhizmus sárga süveges rendje, mind fokozottabban nyert teret a birodalomban. A biztonságos megélhetésben bízva sok fiatal férfi és fiúgyermek állt be a kolostorokba tanulónak (*šaw’*), aminek következtében a kolostori rendtartás tilalma miatt a nyilazás technikájának az átadása akadályokba ütközött. Annak ellenére, hogy a szerzeteseknek tilos volt az íjászat, sokan álruhát öltve, művarkocsot felcsatolva a szomszédos *xošūn*-okba mentek íjászversenyekre.[326] A mandzsu-korban az íjászversenyek rendezésének a joga és a résztvétel egyre inkább az arisztokrácia szórakozása lett, aminek következtében a nép körében meglehetősen visszaszorult az íjhasználat. A vadászatok kivételével szinte már csak a *nādam*-on kerültek elő az íjak. Többek között ennek a folyamatnak köszönhető a tömör csonthegyes nyíl (*bolcūt sum*) mai szinten látható elterjedtsége, vagyis ezáltal teremtődött meg a mai íjászversenyek alapjai.

Ma Mongóliában az íjászversenyek alkalmával a földre letett kis bőrhengerekre (*sur*)[327] lőnek a versenyzők. (83. kép) Ezekre a földön állva lőnek. Ehhez a versenyhez egy nehéz nyilazási technikát kell tudnia az íjásznak. Itt ugyanis ejteni kell a vesszőt. Ekkor jut szerephez a csont nyílhegy, aminek következtében orrnehéz lesz a nyíl és könnyebben lehet ívesen lőni vele, valamint nem tesz kárt a bőrhengerekben sem a csont. A régi íjászversenyek fokozatosan eltűntek, és már csak nagyon ritkán kerültek lóra a versenyzők, vagy lőttek a bőrhengereken kívül más célokra. Végül a modern íjászversenyek rendszerét követve, hagyományos alapokra helyezve igaz, de a legújabb kori követelményeknek megfelelve 1876-ban megalkotta az akkori mandzsu kormányzat az íjászatra vonatkozó szabályokat és elküldte minden

[324] ALTANOČIR 1986. p.165.
[325] 1691-ben a Dolōn nūr mellett a déli mongolok és a halhák vezetői behódoltak a mandzsu császárnak.
[326] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. p. 17.
[327] Ezek nyírkéreghengerre font nyersbőrből állnak úgy, hogy amikor elkészülnek a méretük 8x8 cm legyen. Részletesebben: GALINDIW – ÖSÖXBAYAR 1977. p. 90.

xošūn központjába a szabályleírást.[328] Ezek után már csak e szabályok betartásával lehetett versenyeket rendezni. Évente pedig egyszer a fővárosban rendezték meg a közigazgatási egységek győztesei közt folyó országos megmérettetést.

A lovas íjászat a XX. század első felében szinte teljesen kihalt. Még egy-egy versenyen láthattak a nézők lóról nyilazó íjászt, ám a II. világháborút követő politikai változások végérvényesen kiirtották a köztudatból ezt a több évezredes hagyományt. Igazán különlegesnek mondható olyan fénykép, mint ami az 1957-ben, Pekingben kiadott Belső-Mongólia hétköznapjait bemutató képes könyvben jelent meg. Itt íjjal a kezében, lóháton ülő, épp a verseny szünetében léptertő lovas íjászt mutatnak be.[329] Nem sok párja akad az ilyen felvételnek!

Ma a versenyeken nyilazáskor a segítők (akik segédbírói és a találatok jelzőinek a szerepében is vannak) célba találás esetén egy úgynevezett *ūxain* nevű dalt énekelnek. Ezek az énekek olyan csodálatos hangulatot teremtenek a versenyeken, hogy a néző az ének hallatán alig akarja otthagyni a versenypályát.

A XVII. századot követően, a mandzsu íjak mind nagyobb térhódításának köszönhetően, az íjászversenyekre használt íjak fokozatosan lecserélődtek. A XVIII. századra a hagyományos mongol íj helyett kizárólag mandzsu íjjal versenyeztek az íjászok. Mivel az íjakkal együtt az íjkészítési szokások is Mongóliába érkeztek, így a kézen forgó íjak szinte kivétel nélkül a mandzsu eljárásokat, díszítéseket hordozták magukon. Így terjedt el az a nézet a mandzsu korban, hogy az íjászok vörös íjakkal lőnek a versenyeken.[330]

A tűzfegyverek széleskörű elterjedése miatt a XIX. században egyre jobban háttérbe szorult az íj, és szinte már csak kizárólagosan sportként maradt meg az íjászat. Igaz, ezzel az íj elvesztette az évszázadok alatt kivívott szerepét, de nem vesztek el teljesen az íjhoz kapcsolódó hagyományok. Így a mongolok, a modern világban betöltött szerepük ellenére is egy íjfeszítő, nomád népként maradtak meg a XXI. századra.

Mongóliában is fogynak a hagyományos jelenségek, fokozatosan eltűnnek a hétköznapokból, mégis amikor eljön a versengés ideje a hivatali emberek is gyakran engednek szabadságvágyuknak és átszellemülten, természetes vadságukkal állnak oda az íjászpálya szélén lévő vonalhoz, hogy megmutassák mennyire vannak teljében erejüknek, ügyességüknek. Hasonló csodálattal bámulhatjuk azokat az asszonyokat, gyermekeket, akik apjukhoz, nagyapjukhoz hasonlóan, követve a családi hagyományokat, íjat fogva beneveznek a versenyekre. A Gombo által összegyűjtött Xentī megyei íjász férfiak-nők, fiúk-leányok helyezéseit felvonul-

[328] BALDANDORĴ – DONDOG – ŠARAW 1971. p. 31.
[329] *Önödör-ün Öbör Mongγol* 1957. p.44
[330] ALTANOČIR 1986. p.193.

tató táblákon jól látható, hogy milyen odaadással kell részt venni minden egyes évben a versenyen. Így képet kaphatunk például egy fiatal íjász (G. Bayarsaixan) sikereinek beteljesedéséről, aki mindössze 3 évesen (!) versenyzett először az 1988-as *nādam*-on, majd ezt követően 2002-ben (tehát 14 év elteltével) a megyei versenyen a dobogó legfelső fokára léphetett. Közben minden évben versenyzett. Csodálatosnak mondható ez a teljesítmény és szinte biztosak lehetünk abban, hogy kemény ellenfele lesz a felnőtt versenyzőknek is.

A neveltetésen kívül még nagyon komoly családi példa is szükséges. Legtöbbször az íjak is apáról-fiúra szálltak (szállnak), hasonlóképpen, mint az íjkészítés tudománya. Így lehetséges az, hogy egy-egy családban néha igazi műremekeket lehet találni, amit még a régi korok íjkészítői készítettek a régi korok íjászainak. Kis szerencsével találhatunk elefántcsontból készített alkatrészekkel ellátott, vagy különleges alakú íjat (például burját visszacsapó íj). Az elszegényedett családok sajnos gyakran hajlandóak megválni ezektől az értékes hagyatékoktól. A mongol nyelvben az elismert íjászra használt elnevezés (*mergen*, vagy *mergen xarwāč*) nem csak ebben a jelentésben van elterjedve, hanem mint „bölcs, mindentudó” is. Amiből jól látszik, hogy a mongolok az íjászatot egyfajta bölcsességnek tartják és nem ponthajhász sportnak, igaz a pontszerzés is fontos része a folyamatnak, hiszen a társadalmi megbecsülést, a társadalmi ranglétrán való előrelépést csak az érdemek, kitüntetések útján lehet elérni, amikhez a modern világ rendszerébe illeszkedő íjészversenyek megnyerésével vezet az út. A legnagyobb bölcsességet, ami a türelmen, a mozdulatok tökéletesítésén alapszik, a mongolok szerint az íjászattal el lehet érni. Ahhoz, hogy a tökéletességre való törekvésben minél nagyobb eredményt érjen el valaki sok évtizednyi gyakorlásra van szükség. Ezért az igazán megbecsült, híres íjászok idős emberek. Ma Mongóliában a legnagyobb, mongol állampolgároknak járó kitüntetéssel megtisztelt íjász, Cewēn.

BURJÁT ÍJÁSZVERSENY

A mai halha íjászverseny szabályaitól részleteiben eltér a burját versenyszabály. Nem csak a célok mások, de a verseny előtti szertartásos tevékenység is sajátságos elemekkel bír. Ezek a szokások néhány rövid megemlítéstől eltekintve[331] lejegyezve, tételes szabályrendszerbe foglalva eddig még nem volt. Így nekem is szinte csak az adatközlésekből van tudomásom az burját íjászversenyek sajátosságairól, amiket kiegészíthetek személyes gyűjtéseimmel.

[331] ORXONSELENGE – LXAGWĀ – BALDANDORĴ 1995. pp. 24-25.

A burját íjászverseny egy szertartással kezdődik. Ezen az íjászok a lővonalnál felsorakoznak, majd elindulnak a pálya túlsó végében lévő, korábban a földre rajzolt két vonal felé. Az egyik a célként kitett bőrök előtt, a másik pedig a célokon túl van. Az első vonalnál leteszik a süvegjüket, a késüket az íjászok, és az óramutató járásával megegyező irányban (*nar jöw*) a két vonal minden végénél egy-egy X-et rajzolnak az íjvéggel. Amikor körbeértek, az első vonalnál (ahol eddig még csak a süveg és a kés volt letéve) lerakja kezéből a versenyző az íját és a nyilakat is, majd letérdel. A szertartást követően kezdődik a tényleges íjászverseny.

A lővonaltól 40 méterre vannak elhelyezve a célok. A burját íjászok is bőrhengerekre lőnek, annyi különbséggel, hogy míg a halháknál magasabb falat raknak össze belőlük, addig a burját versenyen egy vonalban egymás mellé helyeznek el 7-7 bőrhengert, középre pedig gy kb. 20 cm magas, süveg alakú, piros vászonnal bevont célt. Azt a vonalat, ahol a célok sorakoznak *ganga*-nak nevezik.[332] A versenyeken nők és férfiak egyformán részt vehetnek. Annak ellenére, hogy íjászversenyt az év szinte minden szakaszában lehet rendezni, a burjátok körében ennek szigorú szabálya volt. A burjátok hagyományosan a tél elmúltával, a tavasz beköszöntekor tartottak versenyeket. Ezt az időpontot hozzáigazították a modern követelményekhez, és júliusra, az ország minden területén egy időben rendezett ünnep idején rendeznek ők is íjászversenyeket.[333]

URJÁNHAJ ÍJÁSZVERSENY

Az urjánhaj íjászverseny is őriz olyan sajátságokat, amiket érdemes megemlíteni. Az első, leginkább szembeötlő, a többi íjászversenytől való különbsége, a kitett célban van. Ezek ugyan bőrcsíkokból vannak összeállítva, de henger helyett gömb alakúak. Ezt az urjánhaj szájhagyomány „fülnek” (*čix*) nevezik, 8-10 cm átmérőjű és nyers bőrcsíkokból fonják. (84. kép) Ha hihetünk a hagyománynak, akkor ennek a gömbölyű lőcélnak a gyökerei egészen Dzsingisz kán koráig nyúlnak vissza. „A hadjáratok idején a pihenésüket töltő katonák szórakozásból a kezük ügyébe akadó kantárt, kötőféket, vagy bőrnyűgöt összegombolyították, és arra lőttek nyilaikkal.”[334] Az urjánhaj íjászversenyre három nyíllal és két gömbölyű bőrcéllal szokás megérkezni. A verseny főbírói szerepével mindig egy tiszteletre méltó, idős férfit bíznak meg. Ő vezényli a versenyt és a vitás, kérdéses ügyekben is döntést hoz. A lővonaltól 40

[332] *Ganga* = mélyedés, vízmosás, cf. Gangesz folyó.
[333] Junduidagwa közlése, Xentī megye, Dadal járásban tett gyűjtéseim alapján.
[334] Dawāxū̄ közlése.

méterre vannak elhelyezve a célok. minden íjász három nyílvesszőt lő ki egy körben. Ha az első vessző célba talál, a célvonal mellett álló segédek[335] „*magnai*” szó ismételgetésével éneket énekelnek (*ūxai*). A második nyílvessző kilövése után, ha az célba talál, akkor „*magnai xagarlā*” szavakat ismételgetik. A hamadik ha célba talál, akkor pedig „*tegnē*” szó kántálásával mindenki számára jelzik a találatot. Ha az íjász mind a három nyílvesszőjét célba juttatta, akkor „*dagūl*” szót éneklik a segédek.

Az urjánhaj íjászversenyeken csak kizárólag férfiak vehetnek részt. Ennek a tilalmát senki nem szegheti meg. Szigorú szabály, amit maradéktalanul betartanak a versenyeken.

Jól látszik, hogy a burját és az urjánhaj íjászatban a rövid versenytávokra épített szabályok a kisebb lőtávolságú egyszerű íjakra lettek megalkotva. Így napjainkra előállt az a furcsa jelenség, hogy a halha visszacsapó íjakkal versenyző de urjánhaj, vagy burját szabályokat követő megmérettetéseken is csak 40 m távra lőnek a résztvevők, függetlenül attól, hogy használt íjuk nagyobb táv lövésére is alkalmas lenne. 2006 óta a saját szabályaik szerint rendezett urjánhaj íjászversenyek kerülnek megendezésre a fővárosban. Ennek az eseménynek a hagyományok megőrzésében nagyon fontos a szerepe, de sajnos minden csapattag halha íjjal lő. Így a *xawčāxai* használatának a tudománya eléggé megkopott az urjánhajok körében, ez pedig végső soron egy újabb kisnép halhák közé való teljes beolvadását gyorsítja.

ÍJÁSZVERSENYEK AZ ADATKÖZLŐK SZERINT

Mint olyan sokszor, ebben az esetben is az adatközléseken keresztül lehet első kézből a jelenkori, esetleg a közelmúltbéli íjászversenyekről tájékozódni. Az íjkészítők és íjászok emlékezete itt is sok régi dologra világít rá, ám nem kell elfelejteni, hogy ami nekik „régi”, az valójában csak ritkán nyúlik vissza 50-100 évnél korábbra. Ennek ellenére értékes és fontos adatokat tudnak megosztani velünk a mongol íjkészítők.

GOMBO KÖZLÉSE

A mongolok úgy tartják, hogy az urjánhaj íjászverseny (*urianxai sur*) a legrégebbi. A katonák a kantárt, kötőféket, vagy nyűgöt összegombolyították és arra lőttek, mint ahogy ma is gömbölyű bőrcélra nyilaznak az urjánhajok.

[335] A nyílvesszők összegyűjtésén kívül még a találat jelzése is a szerepük közé tartozik.

Utána keletkezett a halha íjászat (*xalx sur*). Ez abból állt, hogy a versenyzők egy ló-, vagy marhakoponyát, esetleg egy dögöt tettek a földre, amit aztán elneveztek *mangas*-nak, vagy *čötgör*-nek,[336] és arra lőttek.

Más íjászversenyek is voltak régen. Pl. lóhátról a célként kitett emberi alakra lőttek. De ugyanerre a célra lőhettek álló és futó helyzetből is.

Az íjászversenyek között a harmadik a burját íjászat (*buriad sur*). Ők elég közelre lőnek és a célt *ganga*-nak nevezik.

Ezen kívül még más féle íjászat is volt a mongoloknál. Ez inkább varázslás jelleggel történt és szinte minden alkalommal valami jóért, vagy bajelhárítás céljából folyt. Ez az úgy nevezett „a család (szerencséjéért való) lövés" (*ail dēr xarwax*). Régi hitünk szerint ha az íjász nyilával célba talált, akkor az adott jurta lakói szerencsések lettek ezáltal, az idősek még hosszabb életet éltek, egészségük lett és a baj elkerülte a családot.

Ehhez hasonló a „pásztor (szerencséjéért való) lövés" (*maltai xünī xarwax*). Annyi különbséggel, hogy itt az állatok szépségéért, kövérségéért, vagy a farkas és a tolvaj állattól való távoltartásáért folyt a nyilazás.

BĀTAR KÖZLÉSE

Régen más íjászversenyek is voltak, mint ma. A *sarampai xarwax* nevű versenyen a résztvevők 40-45 m-re letett, kifeszített állatbőrre lőttek lóról, vágta közben. Ehhez hasonló verseny a *bömbög namnax*. Ez abból állt, hogy oszlopra fellógatott vászonlabdákat kellett vágtában lelőni.

Az íjász gyorsaságát hivatott megmutatni a „gyors lövés" (*xurdan xarwā*) nevű verseny. Itt az győzőtt, aki adott idő alatt több nyílvesszőt tudott kilőni.

Ezeken kívül van még Mongóliában *buriad*, *uryanxai*, *xalx sur* is. A buriad és az *uryanxai* íjászversenyen 45 m-re lőnek a versenyzők, a *xalx sur*-nál (*ix sur*)[337] a férfiak 75 m-re, a nők 65 m-re, 40 nyilat lőnek ki egy versenyen.

BATMÖNX KÖZLÉSE

Régen sok féle íjászverseny volt a mongolok között. Többek között az ú.n. *sarampai xarwax*, ahol kifeszített juh, vagy marhabőrre folyt a nyilazás földön álló helyzetből. Ehhez hasonló verseny volt a *güjē*[338] *xarwax* is. Itt karóra fellógatott, kitömött állati gyomorra folyt

---

[336] *Mangas, čötgör* = egyfajta gonosz szellem, ördög. BIRTALAN 1988. pp. 518-520.
[337] *Ix sur* = az évente megrendezett országos íjászverseny.
[338] *Güjē* = bendő. Csak kérődző állatok gyomrára használt kifejezés a mongol nyelvben.

az íjászat. A másik régi verseny, amit ma is megrendeznek néha, „nyílhegy verseny” (*jew uraldax*) néven. Ez nem más, mint távlövési verseny. A legmesszebbre lövő íjász a győztes. Fejenként három vesszőt lőnek ki a résztvevők. Az utolsó (2005. – V.F.) ilyen versenyen a legügyesebb íjász 210 m-re lőtte el a nyílvesszejét. Mongóliában ez most a legnagyobb táv.[339]

A mai íjászversenyeken a férfiak 75 m-re, a nők 65 m-re lőnek célba. A versenyeken kétféleképpen folyhat a versengés, mint pl.: csapatverseny (*bagīn xarwā*) és egyéni (*cuwā xarwā*) az „egymás utáni lövés”.

SÜXBĀTAR KÖZLÉSE

Mongóliában 1963-ig rendeztek lovas íjász versenyeket. Később már csak a földre letett bőrhenger célokra, és csak földön állva versenyeztek. A lovas íjászatot 1990-es években hagyományőrzők újra felelevenítették, és egy-két versenyt rendeztek. Azonban még napjainkban sem igazán elterjedt.

Több lovas íjász verseny volt régen. Az egyik az ú.n. *bömbög namnax*. Ennek a versenyszabálya a következő: 2 m magas oszlopok tetejére feltettek egy-egy szőrrel kitömött bőrlabdát. 10 méterenként helyeztek el egy-egy oszlopot. Egyenes vonalon haladt a lovas és a kitett bőrlabdákat kellett nyilával eltalálnia. Másik lovas íjász versenyszám a *telūr xarwax*.[340] Ennél a célul kitett bőr egy fa keretre volt kifeszítve, amit aztán egy adott ponttól 50 méterre helyeztek el. Ezekre a bőrökre aztán a lovas vágtában a megadott pontról nyilat lőtt ki. Célként juh- és marhabőrt is ki lehetett tenni. Hasonló ez, mint a *sarampai xarwax*-nak nevezett verseny. Annyi a különbség a kettő között, hogy amíg a *telūr xarwax*-nál lóról, addig a *sarampai xarwax*-nál földön állva kell nyilazni.

A mai íjászversenyen bőr hengerekre folyik a nyilazás. A férfiak 75 m-ről, a nők 65 m-ről, a fiúk az életkoruk x 4 m-ről, a lányok az életkoruk x 3 m távolságról lőnek a kitett célokra.

BAYARSAIXAN KÖZLÉSE

Mi urjánhajok úgy tartjuk, hogy egyszer, amikor Dzsingisz kán hadjáratra indult, akkor a harcosok egy pihenő alkalmával versenyt rendeztek egymás között. Mivel nem volt más célnak való tárgy, úgy a bőrnyűgöt (*čödör*), kötőféket (*nogt*) és a kantárt (*xajār*) gömbölyűre összehajtották és azt tették le célnak. Ettől kezdve az urjánhajok a versenyeken mindig ilyen gömbölyű bőr célokra (*čix*) lőnek.

---

[339] A gyűjtőmunkámat 2010 őszén fejeztem be, ami azóta történt, azokról itt nem tudok beszámolni.
[340] *Telūr* = olyan fa keret, amire szárítás céljából bőr van felszegelve.

Az *urianxai xawčāxai*-t hagyományosan csak földön állva használjuk. Soha nem volt szokás lóhátról nyilazni vele, ezért nem is alakultak ki nálunk lovas íjász versenyek. Ma már az urjánhajok igen ritkán versenyeznek *xawčāxai*-jal, helyette inkább „íjat” (*num*)[341] használnak. Az urjánhajoknál az egyik legszigorúbb szabály, hogy az íjászversenyeken nők nem vehetnek részt.

VI. KŐBE VÉSETT ÍJAK

A Belső-Ázsiában élt emberek nyughatatlan ábrázolásvágya nyomot hagyott a sziklafalakon és az arra alkalmas helyeken egyaránt. E véseteket még évszázadokkal később is megcsodálhatja az érdeklődő. Az eddig publikált mongóliai sziklarajzok szakirodalma egyre bővül, és az anyag elegendő arra, hogy megfelelő képet kapjunk a sziklába vésett íjrajzok sokszínűségéről. (14. kép) Az íj és a körülöttük lévő egyéb rajzok, a stílusuk és a kivitelezésük alapján, meglehetősen nagy pontossággal képes megmutatni keletkezésük idejét. Látva a Mongóliában található sziklarajzokat, azt a következtetést lehet levonni, hogy az ábrázolt íjak igen jól mutatják a belső-ázsiai íjfejlődési folyamatot. Az íjábrázolások alapos képi megjelenésükkel akár az íjak felajzott és megfeszített alakja közötti különbségeket is jól mutatják. A sziklarajzok készítői (szerencsénkre) olyan alaposan dokumentálták koruk eszközeit, így íjaikat is, hogy a mai kutatómunka szempontjából mindenképpen említést érdemelnek. Esetenként nagyon jól látszik a megrajzolt íj alakja, sőt, régészeti leletekből ismerve az íjak felépítését, nem túlzással a szerkezeti elemei is. Az íjtest görbülete, valamint az íjvégek formája képes megmutatni, hogy az ábrázolt íj egyszerű, vagy összetett szerkezetű. Sokszor pedig olyan részletekbe menő vésetekkel találkozhatunk, melyek az adott nép, vagy kor által használt íjak aszimmetriájáról és a nyílhegyek formájáról is informál minket. (15. kép) A sziklarajzokat a rajzolási stílus és a rajzolt fegyverek, nyergek, lószerszámok alapján datálhatjuk. Az ilyen módon való kormeghatározásnál lehetőség van a tévedésre, de mégis elég nagy pontossággal lehet megállapítani az adott rajzok korát. (16. kép)

Mongóliában a legtöbb sziklarajzot az i.e. III – i.sz. XIII. század közötti időben rajzolták. A VI. századtól kezdődően az írás elterjedésével a sziklavésetek száma lecsökkent, és az ősök tiszteletére állított kőemberek övére fellógatva láthatjuk viszont a fegyverek képét. A sziklarajzokon gyakran látható párbaj (17. kép), vadászjelenet (18. kép), vagy lovas íjászat (19. kép). Azonban ma még megválaszolatlan talány, hogy miért alakult ki az a szokás, mi-

[341] A *xawčāxai*-t hagyományosan használó népek az összetett szerkezetű, visszacsapó íjat *num*-nak, vagyis „íj”-nak nevezik. Ezzel is különbséget tesznek az egyszerű és az összetett íjak között.

szerint a vadászó alakok között igen ritkának számít a lóról vadászó ember ábrázolása. Ugyanakkor további érdekes részlet a párbajozó alakok fegyverei közötti különbség. A megfigyelt párbajjelenetek között szembetűnő különbség látható a két fél esetében. Szinte alig lehet látni egyforma íjakkal felszerelt párbajozókat. A két fél közül az egyik szinte mindig egyszerű, míg a másik szemmel látható módon összetett íjat használ. Kis képzelőerővel ezt a jelentet az íjak fejlődési folyamatában a legyőző és a legyőzött nép által használt íjak harcaként is felfoghatjuk.

A visszacsapó íjakra nagyban jellemző a kétszer hajlított alak, valamint az egyszer hajlított egyszerű íj harca (ami minden bizonnyal az ezeket az íjakat használó népek harca) szintén jól látható a „sziklapalettákon". Egyes helyeken, az időjárási viszontagságok, a sziklák mozgása, töredezése megsemmisíti, letöri a rajzokkal díszített felületeket, vagy azok részeit. Így a SER-ODĴAW, N. által még 1987-ben dokumentált rajzok, melyeket igazán alaposan, nagy szakértelemmel jegyzett le, mára számukban megfogyatkoztak.[342] A leggyorsabb változást azonban nem a természet okozza, hanem az emlékül sziklarajzzal ellátott kővel hazautazó turista…

VII. AZ ÍJ ÉS AZ ÍJÁSZAT A MONGOL FOLKLÓRBAN

A mongol folklór szinte minden műfaja bőségesen tárja bölcsességeit, népi gondolkodásmódját az iránta érdeklődők felé. Érdemes az íjak és nyilak vizsgálatának a szempontjából is megnézni az ide kapcsolódó forrásokat. Összetettségük, változatosságuk, sokszínűségük és hatalmas terjedelmük miatt egy másik doktori értekezésnek lehetne a témája, ezért ezt itt most csak néhány példát említek a a legfontosabb műfajokból.

ÍJJAL KAPCSOLATOS TALÁLÓS KÉRDÉSEK (ON'SOGO) ÉS KÖZMONDÁSOK (*JÜIR CECEN ÜG*)

A mongol szájhagyományon belül a kis epikai műfajok, mint a találós kérdések és a közmondások, szólások is számos példát szolgáltatnak az íjak és a nyilak szerepének a bemutatására. Sokak szerint az egyes nemzetiségek között elvétve még lehet találni olyan adatközlőt, aki a kutatás szempontjából fontosnak mondható találós kérdést, vagy közmondást, szó-

[342] SER-ODĴAW 1987. Mongóliában az egyik legnagyobb egybefüggő, sziklarajzokban bővelkedő területe Bayanlig környékén van. Itt, az Ix bayan ūl-nál az ú.n. Bičigtīn am nevű helyen (amit 1972-ben fedeztek fel a kutatók) a kb. III-IV. századtól a területen élt nomádok korabeli művészeinek sziklákba vésett munkái találhatók meg. 2007-ben, egy kutatóút alkalmával, a Ser-Odĵaw által publikált sziklarajzokon kívül még jóval több emléket sikerült dokumentálnom a Bičigtīn am területén.

lást tud mondani. Azonban azok az adatközlők, akikkel én dolgoztam nem ismerték mélyrehatóan a népköltészetnek ezt a részét. Saját gyűjtésű adatközlések hiányában a szövegkiadásokat hívom segítségül az íj és nyíl szerepének a bemutatására. Ezek között is két nagyszerűen összeállított munkára hívnám fel a figyelmet,[343] melyek alapján képet kaphatunk a mongol szájhagyományból korábban lejegyzett kis epikai műfajokról.

A mongolok találós kérdéseiben és szólásaiban is megjelenik a Világ számos pontján utolérhető csavaros népi gondolkodásmód. Éppen ezért azok magyarra való fordítása nagyon sokszor problémás lehet. Az alábbiakban bemutatásra kerülő fordításoknál a magyar nyelv képi világát használtam, de ahol szükséges volt, további értelmezéssel bővítettem a szöveget.

TALÁLÓS KÉRDÉSEK (*ON'SOGO*)

1. *Angai tangai mod*	Mindenféle fa,
Alag texīn ewer	Tarka vadkecskebak szarv,
Jagal bugīn ewer	Marján foltos szarvas agancs,
Jasmal jērīn šandas.[344]	Kikészített gazella[345] ín.
(*num*)	(íj)

2. Változat 1:

Jūn bugīn ewer	Száz szarvas agancsa
Juslan xērīn šandas	Nyáriszálláson lévő pej ló ina
Angā tangā mod	Mindenféle fa
Alag uxnīn ewer.[346]	Tarka kecskebak szarva.
(*num*)	(íj)

[343] JAYĀBĀTAR – ČOIMĀ 1999.; LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990.
[344] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[345] PROCAPRA GUTTUROSA.
[346] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.

3. Változat 2:

Angai tangai mod	Mindenféle fa
Alag bugīn ewer	Tarka szarvas agancsa
Toĵin[347] *sārlīn šandas*	Szürke gebe (ló – V.F.) ina
Togōnd čanasan cawū.[348]	Üstben főzött enyv.
(*num*)	(íj)

4. *Amandā irt mes jūĵ*	Szájába éles kés téve
Ardā ĵigūrt öd jūgēd	Hátára szárnytoll ragasztva
Aldxan biērē tenxē meden jütgeĵ	Ölnyi testével erejét megfeszítve igyekszik
Altan gurgaldai[349] *bolon nisen odno*.[350]	Mint a fülemüle, úgy repül.
(*sum*)	(nyíl)

5. *Axar ūrsen xün*	Cipekedő rövid ember,
Tömör ūrsen xünīg	vasat a hátán cipelő embert
Xöögööd güicexgüi.[351]	űzi, de nem éri utol.
(*jew, öd*)	(nyílhegy, toll)

6. *Böx xün*	Erős ember
Xoyor dertei.[352]	Két párnával.[353]
(*xöwc*)	(íjhúr)

7. *Gunĵin ünē möörööd irlē*	Hároméves tehén bőgve jön
Gurwan xerē dagād irlē.[354]	Három holló követi.
(*godiltoi sum*)	(csontgombbal ellátott nyílvessző)[355]

[347] *Toĵin* = rövid, ritkás farkú (ló); kicsiny és vézna (ló); apró (ló). Legegyszerűbb a „gebe” szóval lefordítani.
[348] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[349] *Altan gurgaldai* = fülemüle (LUSCINIA)
[350] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[351] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[352] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[353] A két párna a két húrzsámolyt jelenti.
[354] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[355] Már korábban volt róla szó. Olyan heggyel ellátott nyíl, ami a prémes vad sebzésmentes elejtésére szolgál.

8. *Gedreg modnī arās*	A kifordult fa[356] után
Genexen šuwū nisne.[357]	Óvatlan madár repül.
(*sum*)	(nyíl)
9. *Gedes n' yas*	A hasa csont
Gol n' mod	A gerince fa
Nurū n' max.[358]	A háta hús.
(*num*)	(íj)
10. *Jigū̄rten suwūni dal*	Szárnyas madár a lapockája
Ĵalgīn modnī gol	Vízmosásban álló fa a törzse
Tūrt morinī tolgoi	Patás ló a feje
Turag[359] *angīn ewer*.[360]	És szarvasagancsa is van.
(*num*)	(íj)
11. *Jān modnī jādas*	Mamutfenyő[361] fájából
Jagal xulīn šandas	Marján foltos ló inából
Oi modnī öödös	Az erdő fáinak darabjaiból
Olon bugīn ewer.[362]	És sok szarvasagancsból (van összeillesztve).
(*num*)	(íj)
12. Változat 1:	
Jandan modnī tairdas	Szantálfa kifűrészelt darabjából
Jagal bugīn šandas	Marján foltos szarvas inából
Oi modnī tairdas	Erdei fa darabjából
Önčin bugīn šandas.[363]	És árva szarvas inából (van összeállítva).
(*num*)	(íj)

[356] Itt a felajzott íjról lehet szó, ugyanis az összetett íj leengedett „C" alakját át kell fordítani felajzáskor, a megfeszítésnél ez az alak még kihangsúlyozottabbá válik. Nyilazásnál a visszacsapódó karok szinte „átfordulnak".
[357] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[358] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[359] *Turag* = tiszteleti szó a szarvasra (CERVUS)
[360] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[361] METASEQUIOA GLYPTOSTROBOIDES.
[362] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.
[363] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 241.

13. *Oroi dērē amtai*	A feje tetején van a szája
Ūcan dērē saxaltai	A keresztcsontján van a szakálla
Xüisendē nüdtei	Köldökénél van a szeme
Xöldöö xutgatai.[364]	És a lábánál kést tart.[365]
(*sum*)	(nyíl)

14. *Oid baigā mod*	Erdőben lévő fa
Ogtorguid baigā od	Égen lévő csillag
Ergel bugīn ewer	Foltos szarvas agancsa
Er morinī šandas.[366]	Csődör ina.
(*num*)	(íj)

15. *Tald urgasan mod*	Ha a pusztán növő fát
tarxind urgasan ewer	A fejen növő szarvat
Taximd urgasan šörmös	És a térdhajlatban nőtt inat
Ene guraw nīlēd	Ha egyesíted
Neg sain er bolow.[367]	Egy jó férfit kapsz.
(*num*)	(íj)

16. *Ulān bugīn ewernēs*	Vörös szarvas agancsából
Ūlīn xandgain šörmösnöös	Hegyek jávorszarvasának inából
Jandan modnī jartgās	Szantálfának darabjából
Jagal xulīn šandasnās.[368]	Marján foltos ló inából áll.
(*num*)	(íj)

[364] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[365] Jól látszik, hogy a mongolok a nyílvessző fejének a húr befogadására szolgáló vájatot (*on'*), míg a lábának a hegyet (*jew*) tartják. Ez abból táplálkozhat, hogy a régi mongol tegezekben heggyel volt felfelé a nyílvessző, míg a mandzsu tegezekben heggyel lefelé. Ezért alakulhatott át az utóbbi időben a korábbi szemlélet.
[366] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[367] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[368] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.

17. *Uran xün negen jüil*	Egy része a kézműves ember
Urgā burgas negen jū̄il	Egy része a növő fűzfa
Nisdeg suwū negen jū̄il	Egy része a repülő madár
Nemgen tömör negen jüil.[369]	És egy része a vékony acél.
(*sum*)	(nyíl)

18. *Xatsan modond*	Száraz fán
Üxsen suwū.[370]	Döglött madár.
(*sum*)	(nyíl)

19. *Šuguinās garsan burgās*	Erdőből kikerülő fűzfa
Čulūnās garsan tömör	Sziklából kikerülő vas
Oid yawdag buga	Erdőben járkáló szarvas
Ogtorguid nisdeg suwū.[371]	Égen szálló madár.
(*sum*)	(nyíl)

20. *Ecsen mor'*	Fáradt ló
Xatsan čödörtei.[372]	Száraz nyűggel.[373]
(*numīn xöwc*)	(íjhúr)

21. *Altan temē angasxīne*	Az arany teve a száját kitátja;
Alsīn gajar gyalsxīne.[374]	A messzi föld megvillan.
(*xarwax, būdax*)	(a nyilazás és a becsapódás)

22. *Tal dēr tawiaxai*	Amit az öt ujj megtámaszt,
Tawan xurū tamlāxai.[375]	azt a pusztára ejti ki.
(*sur xarwax*)	(nyilazás)

[369] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[370] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[371] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[372] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 242.
[373] A „száraz nyűg" ebben az esetben az íjhúr két végén található beakasztókarikát (*xöwčnī gičir*) jelenti, mint a lovak lekötésére használt, hagyományosan bőrből készült nyűg is.
[374] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 243.
[375] LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990. p. 243.

KÖZMONDÁSOK (*JÜIR CECEN ÜG*)

1. *Bātar xün neg sumand*	Egy nyilvesszővel meglátszik, hogy ki a hős
Bayan xün neg judand.[376]	És egy *jud*-dal meglátszik, hogy ki a gazdag.

Megjegyzés: A harcosnak meglehet, hogy a csata alkalmával csak egy lövésre volt ideje. Azzal az egy alkalommal kellett megmutatnia képességeit. A gazdag ember pedig csak egyszer tapasztalhat meg igazán nagy állatpusztulást, amitől akár szegény emberré válhat, vagyis valódi gazdagsága akkor mutatkozik meg, ha a tömeges állatpusztulást anélkül vészeli át, hogy elszegényedne miatta.

2. *Bayan neg šūrgand*	A gazdag ember egy szélviharban látszik meg,
Bātar neg sumand.[377]	A hős pedig egy nyílvesszővel.

Megjegyzés: Az előzőnek egy változata. Itt is az egyszeri és megismételhetetlen van szembe állítva a gazdag embert esetlegesen sújtó természeti csapással. Mindkettő nagyban meghatározhatja a végkimenetelt. (Az erős szélvihar miatt az állatok szétszóródhatnak. Valamint a vihar hozta hó, homok, vagy por szintén az állatok, emberek túlélési esélyeit rontja.)

3. *Murui sumīg jaswal*	Az elgörbült nyilat ha kiegyenesíted
Bai onoĵ bolno	célba találhatsz vele.
Munxag xünīg surgawal	Ha a buta embert tanítod
Cecen bolĵ medne.[378]	meglásd, okos válik belőle.

Megjegyzés: Azt hiszem kevés magyarázatra szorul ez a szólás. Talán annyit érdemes kiemelni, hogy a célra használt kifejezés (*bai*) látható módon ebben az esetben nem a mai íjászversenyeken használt bőrhengerekről (*sur*) szól, hanem a kifeszített (akár bőr) céltáblá-ról.

---

[376] JAYABĀTAR 1999. p. 15. *Jud* = tömeges állatpusztulás. Több változata ismert: *gan jud* = aszály idején kialakult állatelhullás, *xar jud* = hó nélküli, kemény fagyos télen kialakult tömeges állatpusztulás, *cagān jud* = nagy hó miatt kialakuló állatpusztulás. Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Jószágpusztulás (*jud*) c. cikk.
[377] JAYABĀTAR 1999. p. 18.
[378] JAYABĀTAR 1999. p. 51.

4. *Mū er mod čulū*	A rossz férfi úgy illik össze, mint a fa a kővel.
Sain er sādag num.[379]	A jó ember pedig, mint a tegez az íjjal.

5. *Numīn xöwč n' sul bol*	Ha az íj húrja laza
Sumīn tusalt n' mū.[380]	A nyíl repülése is rossz.

Megjegyzés: Valószínű gyakorlati tapasztalatokon alapszik ennek a szólásnak a keletkezése. A laza, nem elég feszes íjhúr utal az íj nem megfelelő használhatóságára.

6. *Nūr xedī ix bolowč*	Ha a tó, bármennyire is nagy
Ergē dawaxgüi.	A partján túl nem önt ki a vize.
Num xedī xučtei bolowč	Az íj, bármennyire is erős
Xöwčöö taslaxgüi.[381]	A húrja el nem szakad.

Megjegyzés: Bizonyos határokat nem lehet túllépni.

7. *Neg sumār*	Egy nyillal
Xoyor tūlai būdax.[382]	Két nyulat lő.

Megjegyzés: Párhuzamként és magyarázatként is kiváló a magyar szólás: „Két legyet üt le egy csapásra."

8. *Sādag num erīn čimeg*	A tegez és az íj a férfi dísze
Sanĵlaga süix emīn čimeg.[383]	A nyaklánc és a fülbevaló pedig a nő ékessége.

Megjegyzés: Igaz a nomád társadalmakban a nőknek sokkal több szerep jut, mint a letelepült életet élők között általában, mégis itt egyfajta családon belüli munkamegosztással találkozhatunk. Ez a szólás nem csak a nő és férfi feladatáról szól, hanem a társadalom minden tagjának, az elvégzendő munkájára ad felszólítást, a nép bölcs hangján.

[379] JAYABĀTAR 1999. p. 53.
[380] JAYABĀTAR 1999. p. 62.
[381] JAYABĀTAR 1999. p. 62.
[382] JAYABĀTAR 1999. p. 64.
[383] JAYABĀTAR 1999. p. 78.

9. *Sādagtai num salxinās gaĵdag*	Tegezes íj a szélben elmozdul
Sain xünī ür sanānāsā gaĵdaggüi.[384]	A derék ember akarata egy gondolattól el nem tér.

Megjegyzés: Itt az akarat és az íj van párhuzamba állítva. Míg a természet erői befolyásolhatják a nyilazást, addig a szilárd akarat megrendíthetetlen céljában.

10. *Sain mūgīn saw neg*	A jónak és a rossznak az edénye egy
Sādag numīn xüč neg.[385]	A tegeznek és az íjnak az ereje egy.

Megjegyzés: A „minden rosszban van valami jó” elv látható itt. Míg a jó és a rossz (lélek) egyazon testben (edényben) megfér egymás mellett, úgy az íj ereje és a tegeznek (de leginkább a benne lévő nyilaknak) az ereje szintén egymás mellett él. Bármelyik esetleges gyengesége a másik gyengülését hozhatja. Így a tegezben lévő nyilak ha használhatatlanok, akkor az íj hiába jó, az is használhatatlan lesz.

11. *Sanasan xünī setgel n’ neg*	Vágyakozó ember lelke és gondolata egy
Sādag numīn xöwč n’ neg.[386]	Tegzes íjnak a húrja is egy.

Megjegyzés: Gyakorlatilag az előző egy változata.

12. *Tūlain xirēr numā tat*	Annyira feszíts az íjat, amennyie nyúlra elég
Tugalīnxā xirēr jelē[387] *tat*.[388]	Akkora kötelet feszíts ki, ahány borjadnak van.

Megjegyzés: Csak annyi erőt fektess a dolgokba, amennyire szükség van.

13. *Xarwasan sum*	A kilőtt nyíl
Xar’ĵ irdeggüi.[389]	Nem tér vissza.

---

[384] JAYABĀTAR 1999. p. 78.
[385] JAYABĀTAR 1999. p. 80.
[386] JAYABĀTAR 1999. p. 87.
[387] *Jel* = koplaló. Földközelben cölöppel kifeszített kötél borjak, csikók kikötésére. Esetenként a juhok fejésénél is használják, de azt „tarkókötővel” ellátott koplalónak (*jeltei šil darax xolbō*) nevezik. Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Jószág kikötése, ló-kikötő oszlop, nyűg, béklyó, kötőfék (*malīn bexelgē, ujā, šon, jel, čödör, nogt*) c. cikk.
[388] JAYABĀTAR 1999. p. 100.
[389] JAYABĀTAR 1999. p. 128.

Megjegyzés: Több ázsiai párhuzamot lehetne idetenni emellé a népi bölcsesség mellé. A legjobban mégis egy magyar szólás tudna szolgálni: „A kimondott szó olyan, mint a kilőtt nyíl.” Soha nem tér vissza.[390]

14. *Xar'd ögsön xūxen*	Az idegebe adott lány
Xadand xarwasan sum.[391]	(Olyan, mint) a sziklára kilőtt nyíl.

Megjegyzés: A család nevelési alapelveinek a csorbulása érhető tetten itt. Jó egyikből sem származik, mondhatni felesleges, tehát mindkettőt haszontalan cselekedni.

15. *Xort sumār negīg aldag*	Mérgezett nyillal egyet lehet megölni
Xoron ügēr myangīg aldag.[392]	Gyilkos szóval pedig ezret.

Megjegyzés: A bántó, sértő, tömegekre nézve rosszindulatú szavak ereje nagyobb a fegyverekénél.

16. *Xudlīg ünen güicex*	A hazugságot az igaz utoléri
Xurdnīg sum güicex.[393]	A gyorsat pedig a nyíl.

Megjegyzés: A hazug szó valódi mértékét csak az igazság tudja megfelelő módon kiemelni. Ahogyan a nyíl gyorsaságát is a röpte.

17. *Xūramč nüd*	Egy hazug szem(pár)
Xort sumnās ayūltai.[394]	A mérgezett nyíltól félelmetesebb.

Megjegyzés: A hazugság minden vele járó rosszal együtt több kárt tud okozni az ember életében, mint a mérgezett nyíl.

18. *Xüleg mor' xünī nöxör*	A táltos ló az ember társa
Xüder num jorigīn nöxör.[395]	Az erős íj a cél elérésében a társ.

[390] A török népek hasonló gondolkodásmódot tükröző szólásairól bővebben BUDA 1998.
[391] JAYABĀTAR 1999. p. 129.
[392] JAYABĀTAR 1999. p. 134.
[393] JAYABĀTAR 1999. p. 139.
[394] JAYABĀTAR 1999. p. 141.
[395] JAYABĀTAR 1999. p. 142.

Megjegyzés: A nagy nomád birodalmakban a versenyeken, hadjáratokon nyújtott kiemelkedő teljesítmény a társadalmi ranglétrán való előrehaladást nagyban segítette.

19. *Xučgüi xün*	Gyenge ember
Xöwčgüi num.[396]	Olyan, mint a húrnélküli íj.

Megjegyzés: Vagyis hasznavehetetlen.

SZERTARTÁSI NÉPKÖLTÉSZET

DÍCSÉRŐÉNEK (*MAGTĀL*)

A szertartási népköltészet e műfaja igen elterjedt a mongol népek körében. Tematikailag meglehetősen sokszínű, szerkezetileg viszont nagy hasonlóság van az egyes művek között. Párhuzamos egységre épül, melyek katalógusszerűen sorolják fel a magasztalt jelenség külső és belső tulajdonságait.[397] Az ismert szöveg-corpusban az íjjal és nyíllal kapcsolatos dicsérőénekek többnyire megegyező szerkezetűek, csak egyes motívumaikban térnek el egymástól. A hasonlóságokat és eltéréseket jól illusztrálják az alábbi példák.

1. *Num sumnī magtāl* [398]	Az íj és a nyíl dícsérete
Oin olon modnī dotrōs	Az erdő sok fája közül
Oncgoi negen šulūn burgās modīg	Egy tökéletesen egyenes fűzfát
Xoslon awč	Párban kiválasztok,
Xoyor toxoigō xemĵiĵ	Amit két könyök hosszan lemérek,
Xowxi xarūlār xarūldaĵ	Nyílgyaluval[399] legyalulom,
Xūrai jülgū̄rēr jülgū̄rdeĵ	Reszelővel és csiszolóval lecsiszolom,
Xurdan cagān sum bolgoson gedeg.	Így lesz a gyors fehér nyíl.
Xöxrön xaragddag	Kékesnek tűnő
Xöx ogtorguin dōgūr	Kék ég alatt

[396] JAYABĀTAR 1999. p. 148.
[397] Részletesen lásd: BIRTALAN - RÁKOS 2002. pp. 122-128.
[398] ARIYĀSÜREN – NYAMBŪ 1991. pp. 898-899.
[399] Egy összetett szerkezettel van dolgunk. A *xowxi* = félkör ívű véső, a *xarūl* = gyalu. Látva a két szót és a szóban forgó nyílgyártási munkafázist, a „nyílgyalu” tűnt a legjobb fordítási lehetőségnek. Nem beszélve arról, hogy a *xowxi* szó önmagában is a nyílgyalut jelenti. Ebben az összetételben pedig a két szó a jelentést együttesen magyarázza. A nyílgyaluról bővebben: U. KŐHALMI 1968. p. 259.

Xal'ĵ nisdeg	Szárnyát kitárva repülő,
Derweĵ būdag	Szárnyával csapdosva földre szálló
Tas ĵigūrtnī ödīg	Keselyű madár szárnytollát
Talgaixan[400] *gemēĵ n'*	Az oldalára ragasztom,
Tairč xemĵiĵ	Kivágom és lemérem,
Tallaĵ jüseĵ	(Majd) ketté vágom
Uran xünī uxānār	És a mesterember tudásával
Urtxanās n' awč	A hosszabbakat felhasználom.
Gadād dalaig gataĺĵ šungasan	Külhoni óceán vize alatt átbukó,
Ganga mörnīg dawalgalan šungasan	A Gangesz folyót átszelő
Altan nüdet	Arany szemű,
Ayagaljsan jagasīg	Csillogó halat
Xarwaĵ namnād[401]	Lenyilazva elejtem,
Xal'slaĵ öwčööd	Majd a bőrét lenyúzva
Xandaĺĵ čanaĵ	Megfőzöm,
Xaltar cawū bolgoĵ nāldūsan gedēg.	És azzal az enyvvel, ami abból lett, felragasztom (a nyílvesszőre – V.F.).
Uran darxan urlaĵ	*Az acélt is megvésve[402]
Gan tömrīg sīlĵ xīsen	*Az ügyes kovács keze munkájával
Gan cagān gilberteisen[403] *tul*	Acél nyílhegyet készített (rá – V.F.).
Tarxind urgasan ewrēr elegleg xīsen	Fejen nőtt szarvval megerősítve,
Taximand urgasan šandsār arlan xīsen	És a(z íj – V.F.) külső oldalára térdhajlatban nőtt inat enyvezve elkészített
Esgeĵ öwčööd	Levágva, megnyúzva
Eldeĵ nuxād	Nyomkodással kitörve kikészített
Erčilĵ mušgiĵ xīsen xöwčteisen tul	Majd az összesodort (elem – V.F.) fel lett húrozva (ami – V.F.)

[400] Másutt ugyanez *taltaixan*. Valószínűleg elírás történt, vagy az adatközlő szavainak a lejegyzésénél változott meg ez a szó.
[401] A *namnax* szónak több jelentése is van: „vadat űz, hajt, üldöz; a vad elejtésének a tabu kifejezése; lóhátról (hátrafelé is) nyilaz". Jelen esetben érdekesség, hogy szinte az összes jelentés valamilyen formában bele illene a szöveg fordításába.
[402] A fordítás szempontjából jobbnak láttam, ha a következő csillaggal megjelölt két sort megcserélem. Így a magyar nyelvhez jobban lehetett közelíteni a mongol szöveget.
[403] A *gilber* szó a forrásokban csak és kizárólag a kopja hegyére használt kifejezésként kerül elő. (A kopjákról bővebben: BAJARSÜREN 2000.; DAMDINSÜREN 1990.) A fém nyílhegyre a mandzsu kor előtti időket leszámítva, szinte mindenkor a *jew* volt használatban.

Xarwaxad mergen	Az íjászatban mester,
Xanilaxad eyeldeg	A barátságban nyájas,
Barildaxad bātar	A birkozásban hősies
Īm saixan erīg	(Ilyen) nagyszerű férfit
Mexītel tataĵ bai gemēĵ n'	Ameddig módszeresen nyilazni tud
Šar numnī colīg olson amoi.	Sárga íjnak a rangját eléri.

2. *Num sumīn magtāl* [404]	Az íj és a nyíl dícsérete

Oin olon modnī dotrōs	Az erdő sok fája közül
Oncgoi mergen šulūn burgās modīg[405]	Egy tökéletesen egyenes fűzfát
Xoslon awč	Párban kiválasztok,
Xoyor toxoigōrō xemĵiĵ	Amit két könyök hosszan lemérek,
Xowxi xarūlār xarūldaĵ	Nyílgyaluval legyalulom,
Xūrai jülgūrēr jülgūrdeĵ	Reszelővel és csiszolóval lecsiszolom,
Xurdan cagān sum bolgoson gedeg.	Ezt aztán gyors fehér nyílnak nevezem el.
Xöxrön xaragddag	Kékesnek látszó
Xöx ogtorguin dōgūr	Kék ég alatt
Xal'ĵ nisdeg	Szárnyát kitárva repülő,
Derweĵ būdag	Szárnyával csapdosva földre szálló
Tas ĵigūrtnī ödīg	Keselyű madár szárnytollát
Taltaixan gemēĵ n'	Az oldalára ragasztom.
Tairč xyanaĵ	Kivágom, majd lemérem,
Tallaĵ jüseĵ	Ketté vágom
Uran xünī uxānār	És a mester ember tudásával
Urtxanās n' awč	A hosszabbakat felhasználom.
Gadād dalaig gataĵ šungasan	Külhoni óceán vize alatt átbukó,
Ganga mandlīg dawalgalan šungasan	A Gangeszt felbukkanva átszelő
Altan nüdet	Arany szemű
Anjaljsan jagasīg	Csillogó halat

[404] BIRTALAN 1996. pp. 121-122.

[405] A *mergen* szó eléggé zavaró. Ebben az összetételben a szöveghűséget megtartva a „különlegesen nagyon bölcs" fordítást lehetne megadni. Így azonban csak személyre vonatkozhat a jelző, itt pedig fűzfáról esik szó. Vagy az adatközlő szavának a lejegyzésekor, vagy a közreadásnál történhetett az elírás. A többi hasonló szöveget véve alapul feltételezhetőleg a *mergen* szó helyett *nigen* állhatott.

Xarwaĵ namnād	Lenyilazva elejtem,
Xal'salĵ öwčööd	Majd megnyúzom,
Xandalĵ čanaĵ	Megfőzöm,
Xaltar cawū bolgoĵ nāldūsan gedēg.	És ami belőle lesz, azt tarka enyvnek nevezem el.
Balbīn darxan balbaĵ	Nepáli kovács kalapálja,
Bātar darxan dawtaĵ xīsen	Hős kovács kikalapálta.
Gan tömrīg sīlĵ xīsen	Az ügyes kovács által elkészített
Gan cagān gilbertei sen tul	Acélnyílhegy így lett.
Tarxind urgasan ewreer eleglen xiisen	Fejen nőtt szarvval megerősítettem,
Taximand urgasan šandsār arlan xīsen	És térdhajlatban nőtt ínnal beborítottam a hátulját.
Er üxrīn širīg	Bika bőrét
Esgeĵ öwčööd	Levágtam és megnyúztam,
Eldeĵ nuxād	Nyomkodva, kitörve kikészítettem,
Erčilĵ, mušgiĵ xīsen xöwčtei sön tul	Majd összesodortam, és ami abból lett, azt íjhúrnak neveztem el.
Xarwaxad mergen	Az íjászatban hős,
Xanilaxad eyeldeg	A barátságban nyájas,
Daind bātar	A háborúban hősies,
Dallagand xišigtei	*Dallaga* szertartáskor[406] szerencsés,
Barildaxad bātar	A birkozásban hősies legyél.
Īm saixan erīg	Ilyen nagyszerű férfihoz így szólok:
Mexītel tataĵ bai gemēĵ n'	'Feszítsd, amíg bírja!'
Dargar šar numnī colīg olson amoi.	Íves, sárga íjnak a rangját megkapja.

3. *Num sumīn magtāl*[407]	Az íj és nyíl dícsérete
Oin olon modnī dotrōs	Az erdő sok fája közül
Oncgoi negen sulūn burgāsīg	Egy tökéletesen egyenes fűzfát
Xoslon awč xoyor toxoigōr xemĵiĵ	Párban kiválasztok, amit két könyök hosszan lemérek,

[406] *Dallaga* = szerencsehívó szertartás. Részletesen lásd: CHABROS 1992.
[407] KUN 2006. pp.165-166. Az esetlegesen előforduló, forbításból adódó kifogásaimat a legnagyobb tisztelettel és a tőlem telhető szaktudással tettem meg.

Xawxīn[408] *xarūlār xarūldaĵ*	Nyílgyaluval legyalulom,
Xūrai jülgū̄rēr jülgū̄rdeĵ	Reszelővel és csiszolóval lecsiszolom,
Xurdan cagān sum bolgoson gedeg.	És gyors fehér nyílnak nevezem el.
Xöxrön xaragddag	Kékesnek látszó
Xöx ogtorguin dōgūr	Kék ég alatt
Xal'ĵ nisdeg, derweĵ būdag	Szárnyát kitárva repülő, szárnyával csapdosva földre szálló
Tas ĵigū̄rtnī ödīg	Keselyű madár szárnytollát
Taltaixan gegč n'	Az oldalára ragasztom.
Tairč xyanaĵ	Kivágom, majd lemérem,
Tasalĵ jüiĵ xīsen gedeg	Ketté vágom.
Gadād dalaig gatalĵ šungasan	Külhoni óceán vize alatt átbukó,
Gan tömrīg newtren šungasan[409]	Az acélt is átszelő
Altan nüdet angaljsan[410]	Arany szemű, csillogó halat
(*jagasīg* – V.F.)	
Xarwaĵ namnād, xalisaĵ öwčööd	Lenyilazva elejtem, majd megnyúzom,
Xandalĵ čanād	Megfőzöm,
Xaltar cawū bolgon nāldūsan gedeg.	És ami belőle lesz, azt tarka enyvnek nevezem el.
Balbīn darxan balbaĵ xīsen	Nepáli kovács kalapálta,
Bātar darxan dawtaĵ xīsen	Hős kovács kikalapálta.
Gan tömrīg sīlĵ xīsen	Az ügyes kovács által elkészített
Galūnī tawag[411] *yaljrūlĵ xīsen gedeg*	Ajakos virágot hervasztva készítették.
Tarxind urgasan ewrēr erčilĵ xīsen	Fejen nőtt szarvval megerősítettem,
Taximand urgasan šandsār arlaĵ xīsen	És térdhajlatban nőtt ínnal beborítottam a hátulját.
Er üxrīn širīg	Bikának a bőrét
Esgeĵ öwčööd	Levágtam és megnyúztam,
Eldeĵ nuxād	Nyomkodva, kitörve kikészítettem,

[408] Ebben az összetételben olyan, mintha a vadászatra használt csapóvas lenne birtokos esetbe téve, ami persze nem illene ide. *Xawx* = rugós csapda. *-īn* = birtokos jel. A szövegkörnyezetet és a párhuzamos dícsérőénekeket tekintve itt helyesen *xowxi* lenne elvárható.

[409] A párhuzamos szövegekből kiindulva minden bizonnyal „*Ganga mörön*"-nek kellene itt szerepelnie. Már csak azért is, mert a *šungax*/*šumbax* jelentése: víz alá merül, bukik.

[410] A sorból kimaradt a tárgy, vagyis a hal (*jagas*) szó, amit ragozott alakban, zárójelbe téve önkényesen pótoltam. Csak így válik értelmessé a mondat.

[411] *Galūn tawag* = világossárga virágú ajakos növény (PANZERIA). KUN Péter fordításában „üröm" jelentéssel adta meg, ami itt ebben az esetben hibás. Úgy tűnik, mintha az egész sor nem illene a szövegbe.

Erčilĵ, mušgisan xöwčtei	Majd összesodortam, és ami abból lett, azt íjhúrnak neveztem el.
Xarwaxad mergen	Az íjászatban hős,
Xanilaxad eyeldeg	A barátságban nyájas,
Dain(*d* – V.F.)[412] *bātar*	A háborúban hősies,
Dallagand xišigtei	*Dallaga* szertartáskor szerencsés,
Baildaxad bātar	Amikor harcolsz pedig hősies legyél.
Šar numnī colīg	Sárga íjnak a rangját
Olson gedeg.[413]	A sajátomnak tudom.

4. *Numu sumu-yin maγtaγal*[414]	Az íj és a nyíl dícsérete
Oi-yin olan modun-u dotora-ača	Az erdő sok fája közül
Ončoγoi nigen siluγun buryasu-yi	Egy tökéletesen egyenes fűzfát
Qooslan abču songγudaγ	Párban kiválasztom,
Qoyar toqai-bar-iyan kemĵiĵü	Amit két könyök hosszan lemérek,
Qobki qaruγul-iyar qaruγulduĵu	Nyílgyaluval legyalulom,
Qurdun čaγan sumu bolγaγsan gedeg .	Ezt aztán gyors fehér nyílnak nevezem el.
Kökeren qaraγdadaγ	Kékesnek látszó
Köke oγtarγui-yin	Kék ég alatt
Qaliĵu niseged derbiĵü baγudaγ	Szárnyát kitárva repülő, és szárnyával csapdosva földre szálló
Tas ĵigürten-ü ödö-yi	Keselyű madár szárnytollát
Tal-a-tayiqan kemeĵeĵü	Az oldalán megmérem.
Taγariĵu taγaraγuluγad	Kivágva kivágom,
Talalĵu ĵüsüĵü	Ketté választom
Urtu-ača-ni seyilĵü abuγad	Majd hosszában megfaradva, felhasználom.
Oran kümün-ü uqaγan-iyar	És a mester ember tudásával
Uralaĵu kiged degen.	Kidíszítve elkészítem.

[412] Feltehetőleg lemaradt a részes-helyhatározós rag, amit én zárójelbe téve tettem mellé.
[413] A párhuzamos szövegekben „*olson amoi*” található. Ez a forma egy arhaikusan használt befejezett múltú létigét tartalmaz, aminek a fordítását leginkább „megkaptam”-ként lehet megadni. Az itt megjelenő „*olson gedeg*” a fentebb említettektől eltérően a „sajátomnak tudom” az „enyém” megfejtéssel áll a mongol szöveghez a legközelebb.
[414] ALTANOČIR 1986. pp. 202-205.

Γadaγadu dalai-yi	Külhoni óceán
Γatulĵu singγuγsan	Vize alatt átbukó,
Γangγa mören-i	A Gangesz folyót
Nebteleĵü singγuγsan	Átbukó
Altan nidütü	Arany szemű
Angγalĵaγsan ĵiγasun-yi	Tátogó halat
Qarbuĵu namnaγad	Lenyilazva elejtem,
Qalisun alaĵu činaγad	Aztán megnyúzom, megfözöm,
Qaltar čabau bolγaĵu	Tarka enyvet készítek belőle
Niγalduγulaγsan gedeg ..	Amivel mindezt összeragasztottam.
Balbu-yin darqan	A nepáli kovács által
Balbaĵu kigsen.	Kalapálással kialakított,
Γana tömör-i seyilĵü kigsen	Acél-vasat megvésve készült el.
Tarikin-du urγuγsan eber-iyer eligeĵü kigsen	Fejen nőtt szarvval megerősítettem,
Takim-du urγuγsan šindasu-bar arulan kigsen	És térdhajlatban nőtt ínnal beborítottam a hátulját.
Ere üker-ün šire-yi	Bikának a bőrét
Iskeĵü ĵüsüged	Felvágtam
Eldeĵü nuquγad	Nyomkodva, kitörve kikészítettem,
Erčileĵü mösgiĵü kigsen köbeči-tei ..	Majd összesodortam, és ami abból lett, azt íjhúrnak (neveztem el).
Qarbuqu-du mergen	Az íjászatban hős,
Qanilaqu-du eyeldeg	A barátságban nyájas,
Dayin-du baγatur	A háborúban hősies,
Dalalγan-du kešig-tei	*Dallaga* szertartáskor szerencsés,
Bariγsan-ača daγan aγalitai	A birkozásban megfontolt,
Bayilduqu-du baγatur-un gene	A csatában pedig hősies legyél.
Barima šira numu-yin čola-yi oloγsan yum.	A marokba illő sárga íjnak a rangját megkaptam.

5. *Xarwāčīn magtāl*[415]

Dalan bugīn ewrēr	Hetven szarvas agancsából
Dain jüin xīsen	Illesztgetve összeállítottam
Dargai alag numā agsaw gene.	És felöveztem görbe tarka íjam.
Erēn bugīn ewrēr	Tarka szarvasbika agancsából
Īn düin xīsen.	Így-úgy összeállítottam.
Erēn alag numā agsaw gene.	És azt mondom rá, az én felövezett tarka íjam.
Oin olon modnī dotrōs	Az erdő sok fája közül
Oncgoi nigen šulūn burgasīg	Egy tökéletesen egyenes fűzfát
Xoslon awč xoyor toxoigōr xemĵiĵ	Párban kiválasztok, amit két könyök hosszan lemérek,
Xawxīn xarūlār xarūldaĵ	Nyílgyaluval legyalulom,
Xūrai jülgūrēr julgūrdeĵ	Reszelővel és csiszolóval lecsiszolom,
Xurdan cagān sum bolgoson gedeg.	És gyors fehér nyíllá tettem.
Xöxrön xaragdax xöx ogtorguin dōgūr	Kékesnek látszó kék ég alatt
Xal'ĵ nisdeg, derwen būdag šuwūnī ödīg	Szárnyát kitárva repülő, és szárnyával csapdosva földre szálló madár tollát
Taltaixan gegč n'	Az oldalára ragasztom.
Tairč xyanaĵ	Kivágom, majd lemérem,
Tasalĵ, jüič xīsen gedeg.	Ketté vágtam.
Gadād dalaig gatalĵ šungasan	Külhoni óceán vize alatt átbukó,
Gan tömrīg newtren šungasan	Az acélt is átszelő
Altan šüdet[416] *angaljsan jagasīig*	Arany fogú csillogó halat
Xarwaĵ namnan xal'salĵ öwčööd	Lenyilazva elejtem, majd megnyúzom,
Xandalĵ čanād	Megfőzöm,
Xaltar cawū bolgon nāldūlsan gedeg.	És ami belőle lesz, azt tarka enyvnek nevezem el.
Balbīn darxan balbaĵ xīsen	Nepáli kovács kalapálta.

[415] CEDENDAŠ 2007. pp. 257-258. Adatközlésből származó, sajátosan kiegészített íj-nyíl dícsérőéneket közölt a szerző. A közlő kilétéről sajnos nem számolt be.

[416] Az előző sorban és ebben a sorban is egy-egy furcsa, a szövegbe nem illő részlet van. A „*gan tömrīg...*" lefordítható, de a szövegkörnyezetben lényegében értelmetlen. Még a magasztos hangvételű, a rímelésre nagyon odafigyelő dícsérőénekekben sem lehet elképzelni az acélt átszelő halat. A párhuzamos szövegeket venném alapul, és az itt megjelent részt elírásnak. Így minden bizonnyal a félreértés előtt „*Ganga mör*" és nem „*gan tömör*" állhatott. A másik sorban pedig az „*altan šüdet*" a zavaró. Ez is értelmes, de mivel feltűnő a többitől való eltérése, joggal feltételezhető, hogy itt is az adatközlő félrehallása, vagy a szöveg hibás lejegyzése a fő oka ennek a különleges elem meglétének. Helyette a többi szövegben kizárólagosan meglévő „*altan nüdet*" állhatott.

Bātar darxan dawtaĵ xīsen	Hős kovács kikalapálta.
Gan tömrīg sīlĵ xīsen	Az ügyes kovács által elkészített
Galūnī tawgīg yaljrūlĵ xīsen gedeg.	A virág rothasztásához hasonlatosan készítették.
Tarxind urgasan ewrēr erčilĵ xīsen	Fejen nőtt szarvval megerősítettem,
Taximand urgasan šandsār arlaĵ xīsen	És térdhajlatban nőtt ínnal beborítottam a hátulját.
Er üxrīn širīg elden nuxād	Bikának a bőrét, nyomkodva, kitörve kikészítettem,
Erčilĵ mušgisan xöwčtei.	Majd összesodortam, és ami abból lett, azt íjhúrnak neveztem el.
Xarwaxad mergen	Az íjászatban hős,
Xanilaxad eyeldeg	A barátságban nyájas,
Daind bātar	A háborúban hősies,
Dallagand xišigtei	*Dallaga* szertartáskor szerencsés,
Baildaxad bātar	Amikor harcolsz pedig hősies
Baxtai šar numīn colīg olson gedeg.	Örömben teljes sárga íjnak a rangját megkaptam.

EGYÉB ÍJAKKAL ÉS NYILAKKAL KAPCSOLATOS SZERTARTÁSOS SZÖVEGEK

Az eddig felsoroltakon kívül más áldáskérő ének is imert a mongol népek körében. Az urjánháj hagyományok között lehet ráakadni arra a szertartásra amelyben az íj és a nyilak tényleges szerephez jut.[417]

A szertartás összefügg az óév búcsúztatásával és az újévi jókívánságokkal. A következőkből áll a cselekmény: újév előtt[418] néhány nappal, megfelelő egyeztetés után egy arra alkalmas szálláson a környék íjászai (30-60 közötti létszámmal) összegyűlnek. A szállás lakói megvendégelik a sokadalmat, fehér ételeket, pálinkát és bort adnak mindenkinek. A család legidősebb tagja, a legnagyobb megbecsülésnek örvendő íjásznak egy hadakot[419] ad át, és utasítja, hogy végezze el a szertartást, vagyis „Nyilazzon!” (*Sum taw'ĵ!*) Az íjász a kellő módon átveszi a szalagot és felköti egy nyílra. Ez után a felszalagozott nyíl mellé még három szalag nélkülit vesz elő az íjász. Ha azonban a hadag helyett vászoncsíkot használ a nyilak

[417] BADAMXATAN 1996. pp.309-310.
[418] A mongol holdújév (*cagān sar*) január végén, február elején van.
[419] A *hadag* (*xadag*) a budhista vallással együtt érkezett Mongóliába. Ennek a felkötözése valahova, vagy ajándékozása valakinek egyfajta áldozatot és tiszteletet jelent. Szertartásosan letűrt kabát/ingujjal, két kézzel, nagy tisztelettel úgy szokás átnyújtani, hogy a hosszanti felső hajtás az átvevő felé nyíljék.

feldíszítésére, akkor mind a három nyílvesszőt felszalagozza, majd a nyilakat a jurta tetőgyűrűjén keresztül kilövi a külvilágba. Hitük szerint ezzel a tevékenységgel minden a szertartást szervező, és az íjászokat ellátó családra törő betégségtől, rossztól, bajtól megvédik magukat az új esztendőben.

Miután véget ért a szertartás, másnap reggel a szállás legidősebb tagja lóra ül és egy általa kiválasztott irányba (*jug gargax*) mintegy 400-500 métert lovagol és visszatér. Ha visszatért az összegyűlt íjászok *sarampai xarwax* versenyt rendeznek a szállás mellett.

RÁOLVASÁS (*DOM ŠIWŠLEG*)

A népi gyógyászat legnagyobb szerephez azokon a helyen jut, ahol a modern orvosi ellátás csak nehezen vehető igénybe. Így a nép a maga „orvosaival" oldja meg ügyes-bajos dolgait. Ez nem minden esetben felel meg a kórházi gyógyítással egyenértékű szolgáltatásnak. Sőt, gyakran a szellemek erejére, és a hitre alapozzák a gyógyulás mértékét. A pásztorok pedig sok esetben a szellemek gyógyító erejére számítanak az állatok gyógyításával kapcsolatban is.

A pusztán élő pásztorok a gazdálkodásuk szempontjából fontos hím állatokat megtartják, és hagyják szaporodni (*ajraga tawix, xuc tawix*…), míg a nem megfelelő testi adottságokkal bíró állatokat kiherélik.[420] A herélés hagyományos eszközökkel és módon, állatorvosi szakképzettség nélkül, az évezredek alatt kialakított tapasztalatok alapján történik. A műtétből való felgyógyulást sem csak a természetre bízzák, hanem a szellemi erők segítségül hívásával, ráolvasás útján is kezelik az állatot. A szöveg különlegessége, hogy megjelenik benne a nyíl. Itt nem az anyagi mibenléte adja a megjelenés okát, hanem annak az egyik legfontosabb tulajdonsága, a gyorsasága. Az íjjal kilőtt nyílvessző olyan gyorsan suhan el, mint ahogyan a pásztor szeretné, hogy a herélésből felgyógyuljon állata.[421]

Ödnöös xöngön sumnās xurdan	A tolltól könnyebb, a nyíltól gyorsabb legyen,
Cus n' cagtā xataĵ	A vér még ebben az órában megszáradjon,
Öwčin n' ödörtöö edger	A betegség még ezen a napon elmúljon.
Xurai xurai xurai	*Xurai, xurai, xurai*.

[420] Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Jószág herélése *(xöngölöx, jasax, agtlax*) c. cikk.
[421] BIRTALAN 1996. p. 28.

A tolltól könnyebb és a nyíltól gyorsabb gyógyulás kívánsága ha nem is minden esetben, de az estek nagy többségében, a hagyományos pásztortudásnak köszönhetően be is szokott következni.

A NAGY EPIKA EGYIK MŰFAJA, AZ EREDETTÖRTÉNET (*DOMOG*)

A mongolok napjainkban is élő és kedvelt hagyományos műfaja a mese (az eredettörténetekkel) és a hőseposz. Valamennyi eposzban előfordul az íjászó hős és annak fegyvertára, melyek bemutatása túlmutat jelen mű keretein. Itt csak néhány hőstípust sorolnék fel, akiknek alakja szerves része a mongol hagyománynak. Ilyen hősök: *Erxī mergen* és *Xüxedei mergen*. A róluk szóló narratívákban a hős valamely asztrális jelenséggel van kapcsolatban.

Erxī mergen története talán az egyik legelterjedtebb a mongolok körében. Hajdan csendes, nyugodt estéken az idős megkérgesedett pásztorok, a még csak pelyhedző szárnyukat bontogató szilaj pásztorcsemetéknek esti meseként bizonyára a maguk módján adták elő az évek által megkoptatott történetet a hét Napról és a világot megmentő *Erxī mergen*-ről.

Eszerint a réges régi múltban az Égen hét Nap volt, amiknek a melege nagyon felperzselte a Föld növényeit, az élőlények szenvedtek ettől. Végső megoldásként *Erxī*-hez, a híres íjászhoz fordultak az emberek, és megkérték, hogy lője le nyilaival a Napokat. Természetesen az íjász igent mondott. Vállalása ellenére (egy fecske farka eltérítette a kilőtt nyílvesszőjét) a hetedik Napot nem sikerült a hetedik lövésre lelőni, így az íjászáshoz használt hüvelyk ujját levágta és a föld alá bújt szégyenében. Ott az idők folyamán mormotává (*tarwaga*)[422], foltos hátaslova pedig ugróegérré (*alagdāga*)[423] vált.[424]

Xüxedei mergen-ről, a mongolok által szintén nagyon jól ismert íjászról szól az a történet, ami valójában asztrális mítosszá nőtte ki magát. Ez lényegében a különböző csillagképekben található nyilakkal hozható összefüggésbe. Ezen történetek szerint az egyik nyíl megsebezte a vadász elől menekülő szarvast, amit a vadászkutyája és a sasa követ csillagkép formájában. A legenda szerint olyan híres vadász volt *Xüxedei mergen*, hogy egészen az Égig jutott el a vad űzésében, ahol aztán csillaggá vált.[425] Több szövegváltozat szerint pedig egye-

[422] MORMOTA SIBIRICA.
[423] ALACTAGA. A mongol néphagyomány a foltos lóra (*alag*) és a másodfű csikóra (*dāga*) használt kifejezések összemosásával alakította ki az ugróegér nevét. Ezzel magyarázzák az ugróegerek keletkezését. Ez az utóbbi szemlélet saját gyűjtéseim alapján tudom dokumentálni.
[424] BIRTALAN 1998. pp. 18-19.; TOKAREV 1988. pp. 509-510; további mitológiai motívumok: BIRTALAN 2001. pp. 995-996.
[425] BIRTALAN 1998. pp. 21-22.

nesen az Orion csillagképpel, vagy a Tejúttal személyesítik meg a hőst. Egyes altaji török népek pedig *Xüxedei mergen*-t vadászistenségnek tartják.[426]

A NYILAK SZEREPE A MINDENAPI ÉS ÜNNEPI RITUÁLÉKBAN

ÍJAS ÁLLATJELÖLÉS (*NUMAN TAMGA*)

Amióta tolvaj van, minden bizonnyal azóta van a haszonállatok tulajdonának igazolására jelölés is.[427] Az ismert sziklarajzok között nem egyszer látható olyan hátas, vagy igás állat, amelynek a combján, nyakán valamilyen jel látható. Ezek a jelek, jelképek családon belül öröklődtek, így kis túlzással ki lehet jelenteni, hogy egyes esetekben akár évszázadokra visszanyúló hagyománnyal is találkozhatunk.

A jelek a különböző történelmi korok követelményeinek megfelelően többször átalakultak. Emellett több más változás is elősegíthette a családok által használt billogformák alakulását. Ennek a változásnak a sokszínűségét a szemléletesség kedvéért, egy történettel szeretném érzékeltetni: Egy mongol családban, a szűken vett családi közösségen kívül, a rokonok állatait is őrzik a pusztán élők, amely állatoknak a pásztorcsalád legidősebb férfi tagja a számadója. Példámban egy szoros értelemben vett pásztorcsalád billogját ismertetem. A család fejének számító férfi évtizedek óta ugyanazzal a billogvassal sütötte be lovait. Ám miután egészségi állapota megromlott, legfiatalabb fia vette át a gazdaság vezetésének szerepét. Az idős ember a családjának egy részével beköltözött a városba, ahol orvosi ellátásban tudta magát részesíttetni. Egy állatjelölés alkalmával azonban a régóta használt billogvas egy darabja letörött. Az élet ebben az esetben sem állt meg a pusztán. A család a rá következő években már az új, hiányos vassal jelölte állatait. Nem jelentős a változás, de azért számon tartható. Amikor megkértem az idős embert, hogy legyen szíves és rajzolja le nekem a család tamgáját, akkor már az új formát rajzolta le, és megjegyezte, hogy régebben nem ilyen volt, majd kiegészítette a letört elemmel.[428]

Ezzel a történettel csak azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a változások elkerülhetelenek, még a billogvasaknál is, mégis egyértelmű folytonosságról lehet beszélni. További változásokat hozhatnak a politikai és társadalmi események. Ilyen többek között az írás széles körű elterjedése. Míg régen különböző növényi, állati alakok, vagy geometrikus formák alkották az állatjelöléseket, addig a közelmúltban betűk, vagy monogrammok vették

[426] TOKAREV 1988. p. 513.
[427] Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Tulajdonjegyek (*tamga*, *im*) c. cikk
[428] Delgermönxīn Törbat adatközlése, Xowd megye, Xowd, 2010. szept. 27.

át ezt a szerepet. Sőt, 1946-ig Mongóliában a klasszikus mongol (ujgur alapú) írás volt a hivatalos, majd bevezették a ciril ABC-t. Az új betűkészletre az addig klasszikus mongol betűket használók is lecserélték jeleiket. Így ma már szinte csak ciril betű jelenik meg a billogvasakon.[429]

A társadalom vallásossága is nagyban befolyásolhatja a tulajdonbélyegek formáját. A korábbi természetközeli abrázolásmódok a buddhizmus széles körű elterjedésével (XVI. század) szintén befolyással voltak a jelképekre, de mellette az ősi jeleket sem felejtették el a mongolok. Így nem nehéz találni a pusztákon olyan besütött állatot, amelyiken a billog Napot, Holdat ábrázol, esetleg egy *jin-jang*gal kiegészítve.

Nagyon érdekes jelenség, hogy az ország nyugati felén élők között elterjedt jelölés az ú.n. „íjas billog" (*numan tamga*).[430] Vagyis az állat bőrébe égetett forma íjat ábrázol. Mivel családonként változnak a jelek, igazán nagyszámú íjas tamgáról lehet beszámolni. Formai és elemenkénti változatossága is figyelmet érdemel. (85. kép) Külön sajátosság, hogy az íjas tamgák legnagyobb számban az urjánhájok között vannak jelen. Annak ellenére, hogy a hagyományos urjánháj íjászatban, és a kapcsolódó folklórban sincs említés a visszacsapó íjak használatáról (tehát hagyományosnak lehet mondani az urjánhájok között az egyszerű íjat) az íjas tamgákat használó családok billogja minden esetben visszacsapó íjat ábrázol. Íjvégekkel és markolatnál meghajló formával, amik semmilyen módon nem jellemzőek az *urianxai xawčāxai*-ra.

Arra nincs adat, hogy a mongol birodalom megalapításakor, vagy a későbbi évszázadokban a többi mongol néphez hasonlatosan az urjánhájok használtak-e összetett visszacsapó íjat. Azt azonban biztosra tudjuk, hogy az elmúlt utolsó évtizedekben a versenyzések alkalmával használni kezdtek ilyen íjakat. Az utóbbi években, amióta az urjánháj versenyzők is inkább visszacsapó íjakat használnak, kezdik megtanulni, vagy inkább csak ellesni az összetett visszacsapó íj gyártását. Hiányosságukat mi sem mutatja jobban, mint az, hogy nincs urjánháj visszacsapó íjakat készítő ember Mongóliában. Tehát az urjánhájoknál hagyományosan a nagy méretű, egyszerű íj volt használatban, a halhák összetett visszacsapó íja pedig most kezd teret nyerni közöttük. A hagyományok átalakulnak Mongólia nyugati felében is, de ennek ellenére még mindig a *xawčāxai*-t kell hagyományos urjánháj íjnak tekinteni és nem a halha visszacsapó íjat. A felsorolt okok miatt arra lehet következtetni, hogy a hagyományosan egyszerű íjat használó nép körében elterjedt összetett íj ábrázolás szokása feltehetőleg mások-

[429] Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Tulajdonjegyek (*tamga, im*) c. cikk
[430] Lásd bővebben: BIRTALAN 2008. Tulajdonjegyek (*tamga, im*) c. cikk

tól átvett elem. Azonban ennek a tételes kivizsgálására egy nagyon alapos kutatómunkát kellene elvégezni, amit inkább meghagyok a jövő kutatóinak.

Az Északnyugat-Monóliában élő urjánhájok íjas jelképéhez hasonlatos jelenségekkel lehet találkozni Dél-Szibériában is. Szerencsére a XVI-XVII. században a Szibéria déli részén élő népek körében megtalálható családok között meglehetősen részletes *tamga* összeírás történt,[431] aminek köszönhetően a régi billogképek közé nyerhetünk betekintést. Látva a mongóliai billogvasak használatának a folytonosságát elképzelhető, hogy a XVI-XVII. században összeírt jelképeket már évszázadokkal korábban is használták a családok.

Fontos megemlíteni, hogy a dél-szibériai jelek között meglehetősen nagy számban találhatunk íjas, sőt nyilas *tamgá*t is. Erre jó bizonyítékot szolgáltat egy a ketek[432] között 1684-ben feljegyzett lista, és *tamga* felsorolás, ami párhuzamot jelent a mongol példákkal.[433] Szintén elgondolkodtató, hogy a felsorolt dél-szibériai jelképek között szinte kizárólag csak (formai kiképzéséből következtetve) összetett visszacsapó íjakat lehet látni. Hasonló jelenség tapasztalható az urjánháj íjas *tamga* esetében is. Annak ellenére, hogy a *xawčāxai* az erdei halászó-vadászó életmód egyik jellemző eszköze minden bizonnyal a komolyabb szerkezetű, nehezebben beszerezhető, de mindenképpen értékesebb visszacsapó íjakat ábrázolták (és ábrázolják napjainkban is) az erdei népek, ezzel is kiemelve jelképük különlegességét. Az erdei környezetben élő népek között az összetett visszacsapó íj és az egyszerű íj egymás mellett még a XX. században is megtalálható volt.

NYILAK A LAKODALMI (*XURIM*) SZERTARTÁSBAN

A lakodalmi folklórban is megjelenik a nyíl mint jelkép. Erre az egyik legjobb példa egy *xotgoid*[434] lakodalmi áldásszöveg, melyben az ajándékot hozó családtagok mondják a *yörööl*-t.[435] Alább csak a témához kapcsolódó részeket idézem.

Önöödrīn mān' [436]	Éppen ma,
Ögöömör ĵilīn	Ennek az adakozó évnek
Tümen öljī bürdsen	Tízezernyi áldása adatott meg.
Tügēmel ix ĵilīn	Az egész bőséges évben

[431] lásd bővebben: SIMČENKO 1965.
[432] Dél-Szibériában élő népcsoport.
[433] SIMČENKO 1965. p.150.
[434] Ojrátos halha nyelvjárást beszélő népcsoport Észak- és Nyugat-Mongóliában; lásd BIRTALAN cikkét: FODOR 1999. pp. 490-495
[435] A *yörööl* műfajról részletesen lásd: BIRTALAN - RÁKOS 2002. pp. 122-128.
[436] BIRTALAN 1996. pp. 99-101.

Xišig buyan delgersen	Áldás és szerencse árad szét,
Dēd maš sain ödör xemēj̑	Ezért ezt a napot a leges legjobbnak mondom.
Xūčin ix yosīg dagaj̑	E régi nagy szokásokat követve
Örgön cagān örx ösgöj̑	Széles fehér nemeztetőmet felemeltem,
Arwan cagān sum songoj̑	És a tíz fehér nyilat kiválasztva,
Anxlan ūsan xudgās	Először ittam a kútból, onnan
Anxlan ertelj̑ mördöj̑	Elsőként, korán kelve indultam.
Erxem xudīn gajar irexdē	Amikor apósom szállasára értem
Sain unagan morio unaj̑	Jó lovamra ültem
Xormoigōr čacū	Kaftánszélem egyformára,
Xormogč yūgā xīj̑	Köténynek fogtam össze.[437]
Altan alag sumā agsaj̑	Arany-tarka nyilamat felöveztem
Möngön bosgīg tan' mölxön	Ezüst küszöbötökhöz értem.
Mönx sādgā agsaj̑	Örök tegezem felöveztem
Xun cagān lonx	Hattyúfehér palackot
Cul šüren böglöötei	Tiszta koráll kővel bedugaszoltam.
Xar xaljan xon'	Fején foltos juh
Juman šū̄stei	Teljes húsát és levesét (magamhoz vettem).[438]
Dun cagān mor'	Csigakagyló-fehér paripa
Ulān nogttoi	Vörös kötőfékkel és
Xadgan culbūrtai	Hadagos kikötőszárral van felszerelve.
Ewīg nīlū̄ldeg cawū	A részeket összetartja az enyv
Sewīg dardag xūrai	A hibát kiegyenlíti a reszelő
Galīg gargadag xet	Tüzet ad a kovakő,
Čulū dādag gan	A követ pedig legyőzi az acél.
Yesön šar us[439]	.....
Yesön senj̑	Kilenc akasztós
Xewtei sum	Tartójú nyíl.

[437] A mongol lovasok ha ünnepi alkalmakkor a díszesebb kaftánjukat öltik magukra, az öv alá bújtatva, mintegy köténynek formálva kötik fel a kaftán szélét, hogy ne koszolódjon a ruhájuk. A lóról leszállva azonban újra kiengedik.

[438] *Jum(an)* = forrázott, forrázással szőrtelenített/megkopasztott állat/test/hús. A lakodalmakon a hagyomány szerint egészben megfőzött (vagyis inkább párolt) juhtestet tesznek az ünnepi asztalra. A juh zsíros farka és háta főzés után bőrszerűen dermed meg, azt a benyomást keltve, mintha leforrázták, vagy megborotválták volna az állatot.

[439] Ez a sor nehezen értelmezhető. Úgy tűnik, mintha hibás lenne az adatközlés.

Bosō šūs	Mindennek a leve
Büren güiced	Mind-mind megvan.
Barālxūlĵ irexīn tuxaid	Az ide érkezésünkről
Ailtgax beleg bainā.	Az ajándékok szólnak ékesen.

Majd a menyasszony családjából is kiáll egy áldásmondó és olyan áldással felel, amelyben ismét megjelenik a nyíl.

Myangan ĵilīn buyan xursan	Ezer év áldása érkezett mihozzánk
Tümen ĵilīn öljī bürdsen	Tízezer év szerencséje van minálunk.
Xan törd	A kán törvénye szerint
Xašā xatgaĵ [440]	A kerítés kijelölve,
Ene törd	E lakodalomban a törvény szerint
Sum nemĵ	A nyilakat összeadjuk…

A mongol néphagyományok e típusán is jól látszik, hogy a nyíl milyen sok helyzetben kerül elő a szertartásokban. Mindennek a gyökerét abban az ősi szemléletmódban kell keresni, mely szerint az embert az íja és a nyila elkíséri egy életen át, sőt a sírba téve még a túlvilágra is. A nyilak egyesítése pedig a két család erejének az egyesítését szimbólizálja.

[440] A *xašā* nem csak kerítést, hanem udvart, szálláshelyet is jelenthet a mongolok számára. *Xatgax* = kiszúrni. Itt a „kijelölni” (vagyis karókkal kiszúrni) jelentés adható meg a fordításnál.

VIII. ÖSSZEGZÉS, TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Értekezésemben célul tűztem ki, hogy kutatásommal ráirányítsam a figyelmet a Belső-Ázsiában élő mongol nyelvű népek íjhasználati és íjkészítési módszereire, és az íjászathoz kötődő hagyományaira. Elsődleges feladatként áttekintettem az íjak i.e. III. századtól kezdődő és napjainkig tartó fejlődésének hosszú, és változatosságban bővelkedő időszakát. Elemeztem a régészeti emlékeket, a belső-ázsiai nomádokról szóló kínai feljegyzéseket és a mongol nyelvű forrásokat, valamint terepkutatás során részletesen dokumentáltam a mai íjkészítők módszereit, szokásait.

Az értekezés fejezetei kronológiai sorrendet követnek, a legrégebbi belső-ázsiai emlékektől egészen napjaink íjászversenyekig áttekintettem az íjászat fejlődését. Mindezt kiegészítik a mongol szájhagyomány útján terjedő, íjakra és nyilakra vonatkozó különböző folklór műfajok, a találós kérdések, szólások, közmondások, dicsérőénekek összehasonlító elemzése. Mivel az íjak fejlődése hosszú múltra tekint vissza, az értekezésnek is jelentős része foglalkozik a napjainkig tartó, több szálon futó íjfejlődési folyamatokkal, történelmi kérdésekkel.

Fontos részként kezelem az egyes íjelemek fejlődéstörténeti változásait, amit a rendelkezésemre álló anyagok alapján a lehető legrészletesebben tárgyalok. Az íjak egy adott korban mind jellemző módon voltak jelen Belső-Ázsia pusztáin. Így a vizsgálat lehetőséget nyújt arra is, hogy ezek sajátosságainak az elemzésével meghatározhassuk egyes íjak korát. A dolgozatban szereplő íjakat és íjelemeket a különböző intézmények (Mongol Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, Mongol Nemzeti Múzeum Bogd Kán Fegyverraktár, Mongol Állami Egyetem Régészeti Tanszék) gyűjteményeiben vizsgáltam meg. Ezen tárgyak összehasonlító elemzése most történt meg először.

A dolgozat megírásával nézőpontbeli változást szerettem volna elérni az íjak fejlődési lépcsőinek meghatározásánál. Így, nem az íjat használó népek alapján próbáltam a fejlődési állomásokat meghatározni, hanem az íjakon található alkatrészek megjelenésének, vagy eltűnésének a tényével. Ezeket mint régiségbélyegeket használtam az íjak fejlődési lépcsőinek meghatározásánál. Emellett pedig megpróbáltam felhívni a figyelmet arra a jelenségre, hogy a már fejlettebb, bonyolultabb szerkezetű íjak mellett a régebbi, fejletlenebb elődíj párhuzamosan megmaradt. Legjobb példa erre az együttélésre az összetett visszacsapó (mongol) íj és az egyszerű íj (*buriad-, urianxai xawčāxai*) megléte.

Értekezésemben külön fejezetet szántam az említett két egyszerű íj (*buriad-, urianxai xawčāxai*), és a hozzá fűződő íjászati hagyomány bemutatására. A *xawčāxai*-ok eddigiekben

a tudomány számára ismeretlen területnek számítottak. A tudományos világ számára elsőként közöltem a mongóliai egyszerű íjakat ilyen részletességgel. Munkám nem tekinthető befejezettnek, és bízom benne, hogy jelen dolgozat megszületésével az ezzel foglalkozó kutatások tovább folytatódnak.

Az értekezésben külön figyelmet érdemel az íjkészítők között dokumentált anyag közzététele. Ezek a hagyományok a modern életmód által okozott társadalmi változások következtében mára kiemelkedő szerephez jutottak. A hagyományokat jól ismerő idős emberek számának megfogyatkozásával az íjkészítésre vonatkozó szokások azonban eltűnőben vannak. Az értekezésben bemutatott két egyszerű íj (az urjánhaj és burját *xawčāxai*) peremre szorított helyzetük miatt még inkább ki vannak téve annak, hogy végérvényesen elfelejtődjenek. Mivel az íjkészítőktől való gyűjtés munkamódszere eddig nem volt lefektetve, először is meg kellett alkotni egy a dokumentálásra és az anyagok rendszerezésére alkalmas keretet, és ez alapján feldolgozni az adatokat. Az anyaggyűjtés folyamatának bemutatása, az adatközlők helyzetének, szerepének az elemzése, a feltett kérdések gondolatvezetésének ismeretetése alkotja a dolgozat egyik olyan részét, mely fontos új eredményeket tartalmaz, s melyhez hasonló még nemzetközi viszonylatban sem készült.

Az alapos gyűjtőmunkának köszönhetően sikerült minden neves íjkészítővel találkoznom Mongóliában, a dokumentált anyag, mely érinti a tárgyi és a szóbeli műveltséget is, további kiindulási pontként szolgálhat majd más tudományterületek művelői számára is. Mivel az íjkészítők többségükben már idős emberek, nem valószínű, hogy néhány év múlva is lehetőség nyílik a tőlük való gyűjtésre. A kutatómunka 13 éve alatt többüktől kellett örökre elbúcsúzni, ami mindinkább azt jelzi, hogy a dokumentálás lehetőségei egyre inkább szűkülnek.

A disszertációban külön fejezetet szenteltem az íjászat megjelenésének a folklórműfajokban. A korábbiakban közölt íj és nyíl dicsérőénekekben leírt íjrészek összehasonlító elemzése még nem történt meg, értekezésemben megpróbálkoztam az ilyen irányú vizsgálattal is. Az íjrészek fejlődési állomásai és a folklórban előkerülő elemek itt kerülnek egymás mellé, ugyanis a bennük szereplő kifejezések az adott mű feltételezhető keletkezésének az idejét is meghatározhatják.

Az értekezés tehát több részében új szempontok szerint, új módszerek felhasználásával tárgyalja a Belső-Ázsiában használt íjak történetét. Különösen fontos az a leletmentési munka, ami az íjkészítők kézműves hagyományának lejegyzésével folyt.

Jövőbeni terveim között szerepel, hogy a Mongólia területén egészben maradt (többnyire) barlangi temetkezések leletei közül előkerült íjakat egy önálló mű keretein belül tudjam a közönség elé tárni. Szeretném ezen katalógusba bekerülő tárgyakat szakszerű vizsgálatokkal

alátámasztott kormeghatározásnak alávetni, s az eredményeket a megkezdett íjfejlődési tipológiába beilleszteni. Hasonlóan fontos további kutatási célom, hogy a Mongol Nemzeti Múzeum, Bogd Kán Fegyverraktárában levő, eddig nyilvántartásba sem vett, íjait is katalogizálhassam. Így olyan dokumentáció születhetne meg, mely egyaránt számba veszi a Mongólia területén régészeti ásatásokból előkerült, illetve a káni testőrségtől megmaradt íjakat. A katalógussal tulajdonképpen teljes képet kaphatnánk a belső-ázsiai íjak fejlődéséről.

UTÓSZÓ

Napjainkban világszerte az íjak újra felfedezése történik, ami a régi hagyományok, szokások újra felfedezésével is együtt jár. Kiváló példát mutat ebben Magyarország. Az íj is, és az íjkészítés is kihalt Hazánkban, de lelkes hagyományőrzők a saját maguk mestereként feltámasztották a kihaltnak hitt mesterséget. Modern anyagokkal látták el íjaikat és azóta széleskörben van íjászat nálunk is. Hasonló módon Mongóliában is többen elgondolkodtak már a műanyagok, műgyanta, üvegszál... technika íjgyártásra való felhasználásán. Jelenleg még nincs meg hozzá a megfelelő tapasztalat, ezért csak helyenként vannak, akik kísérleteznek ezzel az íjgyártási lehetőséggel. De azt kijelenthetjük, hogy vannak törekvések, már csak idő kérdése, mikor lesznek kézzel fogható íjak belőle.

Szembe kell nézni a mongol íjak esetében azzal, hogy a könnyen elkészíthető, gyárban gyártható íjak idővel ki fogják szorítani helyükről a hagyományos íjkészítés termékeit. Amit nem szabad katasztrófának felfogni, hiszen a fejlődés útjába nem állhat senki sem. Arra kell figyelni inkább, hogy a hagyományok megőrzésére is fordítsanak figyelmet az íjászok.

Úgy gondolom, ha nyolcszáz évvel ez előtt lett volna műgyanta, az egész mongol hadseregnek műgyanta íja lett volna. Régen sem akartak feleslegesen dolgozni az íjkészítők. A modern anyagok felhasználásával, azok hajlási tulajdonságainak a természetes íjakhoz való közelítésével egy modern sportíj kerülhet a jövő mongol íjászainak a kezébe.

Sajnos a *xawčāxai* esetében egyenesen leletmentés folyik. Nincs más feladat, csak menteni a menthetőt. Minél több *xawčāxai*-t beszerezni, minél több íjkészítőtől, íjásztól gyűjteni. A fellelhető „morzsák” összerendezése után pedig mihamarabb felhívni az érdeklődők, de leginkább a tudomány figyelmét rá. Jelen munkámmal én is ebben a tevékenységben kívánok részt venni. Értekezésem mások számára kiindulópontként szolgálhat. Az adatok felgyűjtése azért nem tűr halasztást, mert ha esetlegesen ma valaki kedvet kapna Mongóliában a

xawčāxai tanulmányozására, most még van lehetősége a gyűjtésre. Valószínűleg 10-20 év múlva már nem lesz…

KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép Darĵāgīn Ĵamba

2. kép Ayūšīn Cewēn

3. kép Tömörxū̄gīn Batmönx

4. kép Ĵambāgīn Süxbātar

5. kép Süxbātarīn Boldbātar

6. kép Janīn Bātar

7. kép Lxasrangīn Xū̄xendū̄

8. kép Dū̄rengīn Gombo

9. kép Mönxbatīn Dawāxū̄

10. kép Xorlōgīn Bayarsaixan

11. kép Deldermönxīn Törbat

12. kép Šiĵirbātarīn Junduidagwa

13. kép Gombodarīn Cerendorĵ

14. kép Kőembereken található sziklába vésett összetett visszacsapó íjak (SANĴMYATAW, T. 1993. nyomán).

15. kép Egyszerű íjjal nyilazók sziklarakjzai (CEWĒNDORĴ, D. – KUBAREW, W.D. – JAKOBSON, E. 2005. nyomán).

16. kép Összetett visszacsapó íjjal nyilazó íjászról készített sziklarajz (CEWĒNDORĴ, D. – BAYAR, D. – CERENDAGWA, YA. – OČIRXUYAG, C. 2002. nyomán).

17. kép Párbaj (Bayanxongor aimag, Bayanlig sum, Bičigt am, 2007. a szerző felvétele).

18. kép Vadászat aszimmetrikus íjjal (Bayanxongor aimag, Bayanlig sum, Bičigt am, 2007. a szerző felvétele).

19. kép Lovas íjász összetett visszacsapó íjjal (Bayanxongor aimag, Bayanlig sum, Bičigt am, 2007. a szerző felvétele).

20. kép Dū̄rengīn Gombo rajzai. A: kanca alakú íj (*gū̄ xewīn num*); B: ló alakú íj (*morinī xelberīn num*) markolatközépfája; C: vas alakú íj (*tömör xewīn num*) markolatközépfája.

21. kép Mai halha összetett visszacsapó íj részei (BAJARSÜREN, Ĵ., Čingis xānī cergīn jer jewseg. Ulānbātar 2000. nyomán)

22. kép Bőr íjhúr és csomózása (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

23. kép Hun íjcsontok (BATSAIXAN, J. 1992. nyomán)

24. kép Az orlati csontlelet. (A. SUŽIKOWA – XINAYAT B. 2007. nyomán)

25. kép Csontberakásos mongol íj, XV-XVI. század (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

26. kép Barlangban talált íj, XIII-XIV. század (Ömnögow' aimag, Cogt-Owō sum, Ix bayan agui, 1988. a szerző rajza)

27. kép Mongol sportíj, XX. század dereka (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

28. kép Mandzsu íjkardíszek. (Mongol Nemzeti Múzeum 2005. a szerző rajza)

29. kép Növénymintás mandzsu íjkardísz, kakukkal(?). (Mongol Nemzeti Múzeum 2005. a szerző rajza)

30. kép Csont „harmadoló" (*gurawč*) mongol íjon, XV-XVI. század. (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

31. kép Hun íjvégcsont (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

32. kép Hun íjvégcsont (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

33. kép Hun íjvégcsont (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

34. kép Hun íjvégcsont (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

35. kép Barlangban talált íj vége a szaru íjvégtoldalékkal együtt (Jawxan aimag, Šilūstei sum, 2001. a szerző rajza)

36. kép Íjvégcsont, i.e. X-XIII. század (Bulgan aimag 2005. a szerző rajza)

37. kép Hunkori íj markolatcsontja (Süxbātar aimag, Tüwšinširē sum, 2005. a szerző rajza)

38. kép Hun kori íj íjvégcsontja (Süxbātar aimag, Tüwšinširē sum, 2005. a szerző rajza)

39. kép Türk kori íjcsontok VI-VIII. század. (BAJARSÜREN, Ĵ. 2000. nyomán.)

40. kép Mongol íj szaru toldaléka, XIII-XIV. század. (Jawxan aimag, Šilūstei sum, 2001. a szerző rajza)

41. kép Íjvég szarubetétje, XIII-XIV. század. (Ömnögow' aimag, Cogt-Owō sum, Ix bayan agui, 1988.)

42. kép Jakut íj (GOGOLEW, A.I. 1993. nyomán)

43. kép Íjvégtoldalék mandzsu íjon (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

44. kép Visszacsapó íjakra hasonlító, különleges kialakítású burját *xawčāxai* vége a húrbeakasztóval (Jündüidagwa munkája, a szerző rajza)

45. kép Urjánháj *xawčāxai* húrbeakasztó pecke. (ŠUA Arxeologīn xürēlen, 2005. a szerző rajza)

46. kép Visszacsapó íjakra hasonlító, különleges kialakítású burját *xawčāxai* (Jündüidagwa munkája, a szerző rajza)

47. kép Hun markolatcsont (Bulgan aimag, Xutag-Öndör sum, Egīn gol, Burxan tolgoi, a szerző rajza)

47. kép Türk íj markolatcsontjai (OČIR, A. – BATTULGA, C. 2007.)

48. kép Hunkori *gurawč* (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

49. kép Ujgur kori markolatcsontok és *gurawč*, VIII-IX. század (BAJARSÜREN, Ĵ. 2000. nyomán)

50. kép Kitaj kori *gurawč* (Mongol Ündesnī Tūxīn Muzei, 2005. a szerző rajza)

51. kép Mandzsu húrzsámoly (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

52. kép Mai halha mongol íj húrzsámolya és húrhídja. Batmönx által készített íjon. Saját tulajdonom. (2011, a szerző felvétele)

53. kép A vadkecske szarutülkének a szétfűrészelése (Boldbātar munkája közben készített saját rajz.)

54. kép Félkész szarulemez (Ĵamba keze munkája. a szerző rajza)

55. kép Beragasztott íjvég, félkész állapotban. (Batmönx munkája közben készített saját rajz.)

56. kép Félkész *šar xamar*. (Batmönx keze munkája. a szerző rajza)

57. kép Félkész *šar xamar* összeragasztásra kerülő felülete. (Batmönx keze munkája. a szerző rajza)

58. kép Az íjtesttel összeragasztott *šar xamar* (Batmönx keze munkája. a szerző rajza)

59. kép Urjánháj *xawčāxai* (ŠUA Arxeologīn xürēlen, 2005. a szerző rajza)

60. kép Burját *xawčāxai* és főbb részei. (Jündüidagwa munkája, 2001. a szerző rajza)

61. kép Pattintott kőnyílhegy (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

62. kép Öntött bronz nyílhegyek (NAWĀN, D. 1975. nyomán)

63. kép Öntött bronz nyílhegyek (SER-ODĴAW, N. – DOLGORSÜREN, D. 1964. nyomán)

64. kép Szeges kialakítású bronz és vas nyílhegyek (SER-ODĴAW, N. – DOLGORSÜREN, D. 1964. nyomán)

65. kép Hunkori köpüs csont nyílhegy (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

66. kép Hunkori szeges csont nyílhegy (MUIS Arxeologīn Tenxim, 2005. a szerző rajza)

67. kép Jakut prémvadász nyílhegy. (GOGOLEW, A.I. 1993. nyomán)

68. kép Hunkori szeges vas nyílhegy. (Bulgan aimag, Xutag-Öndör sum, Egīn gol, Burxan tolgoi, 64-r bulš. a szerző rajza)

69. kép Különleges alakú mandzsu nyílhegyek (Bogd kán fegyverraktár, 2005. a szerző rajza)

70. kép Mai mongol sportnyílhegy általános méretei (LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán)

71. kép Barlangban talált nyílvessző, fém heggyel. (Jawxan aimag, Šilūstei sum, 2001. a szerző rajza)

72. kép A nyílvessző forgásának folyamata. (LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán)

73. kép Barlangban talált nyílvessző tollazása. (Jawxan aimag, Šilūstei sum, 2001. a szerző rajza)
74. kép Barlangban talált nyílvessző nyílaljának csapolása. (Jawxan aimag, Šilūstei sum, 2001. a szerző rajza)
75. kép Európai, vagy mediterrán húrfogás. (a szerző rajza)
76. kép Mongol húrfogás. (a szerző rajza)
77. kép Burját húrfogás. (a szerző rajza)
78. kép Kitaj íjász domborműve. (KIZLASOW, I.L 1983. nyomán)
79. kép Szaruból és bőrből készített íjászgyűrűk. (Saját tulajdonomban állnak, a szerző felvétele)
80. kép Íjászverseny lővonala. (GONGORĴAW, U. 1982. nyomán)
81. kép *Daldīn daisan* (GONGORĴAW, U. 1982. nyomán)
82. kép *Bömbög namnax* (GONGORĴAW, U. 1982. nyomán)
83. kép Halha mongol íjcélok (LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán)
84. kép Urjánháj íjászcél (*čix*) (LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán)
85. kép Urjánháj íjas tamgák (GANBOLD, M. 2006. nyomán)

MELLÉKLET

Az értekezésben szereplő íjak										
	íj megnevezése	**jelenlegi helye / készítője**	**hol és mikor találták meg**	**keletkezés ideje**	**szarulemezek méretei az íjkarokon (cm)**	**gurawč hossza (cm)**	**íjvég hossza (cm)**	**íj hossza (cm)**	**íjvég-íjhossz aránya (%)**	**íjvég-íjkar szöge (°)**
1	szkíta íj	Mongol Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet	Bayan Ölgī megye, Ulān Xus járás, 2005	II-III. század		-	-	122	-	
2	barlangi íj	Mongol Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet	Bayanxongor megye, Bayancagān járás, 2005	X-XII. század	37; 31,5; 6,5	21	27	150	36,000	154
3	barlangi íj	Mongol Nemzeti Múzeum	Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001	XIII-XIV. század	24; 10; 16,5; 7,5	18	32	140	45,714	129
4	barlangi íj	Mongol Nemzeti Múzeum	Jawxan megye, Šilūstei járás, 2001	XIII-XIV. század	35; 35	17	23,5	134	35,075	166
5	barlangi íj	Mongol Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet	Ömnögow' megye, Cogt-Owō járás, 1988	XIII-XIV. század	28; 17; 11	19,5	31	137,5	45,091	125
6	mongol íj	Bogd Kán Fegyverraktár		XV-XVI. század	13; 25; 39	23	27	154	35,065	132
7	mandzsu íj	Bogd Kán Fegyverraktár		XVIII-XIX. század	52,6; 52,6;	7,8	21	155	27,097	115
8	mandzsu íj	Bogd Kán Fegyverraktár		XIX-XX. század	56; 56	13	26	177	29,379	107
9	mandzsu íj	Bogd Kán Fegyverraktár		XIX-XX. század	61,8; 61,8	nincs	27	177,6	30,405	101
10	mandzsu íj	Bogd Kán Fegyverraktár		XIX-XX. század	57; 57	4	30	178	33,708	112
11	mongol sportíj	Bogd Kán Fegyverraktár		XX. század	58; 58	10	28	182	30,769	127
12	mongol sportíj	Bātar		napjainkban						135
13	mongol sportíj	Batmönx		napjainkban						134

14	mongol sportíj	Gombo		napjainkban						137
15	mongol sportíj	Xūxendū		napjainkban						140
16	mongol sportíj	Cewēn		napjainkban						136
17	mongol sportíj	Boldbātar		napjainkban						132
18	mongol sportíj	Süxbātar		napjainkban						132

KÉPEK

1. kép *Darĵāgīn Ĵamba*
Ĵamba családi fényképei közül.

2. kép *Ayūšīn Cewēn*
Fényképezte: Vargáné Morava Szilvia, 2005.

3. ábra *Tömörxūgīn Batmönx*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2005

4. ábra *Ĵambāgīn Süxbātar*
Fényképezte: Vargáné Morava Szilvia, 2010.

5. ábra *Süxbātarīn Boldbātar*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2010.

6. ábra *Janīn Bātar*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2001.

7. ábra *Lxasrangīn Xūxendū*
Fényképezte: Vargáné Morava Szilvia, 2005.

8. ábra *Dūrengīn Gombo*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2005.

9. ábra *Mönxbatīn Dawāxū̄*
Fényképezte: Vargáné Morava Szilvia, 2005.

10. ábra *Xorlōgīn Bayarsaixan*
Fényképezte: Vargáné Morava Szilvia, 2010.

11. ábra *Delgermönxīn Törbat*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2010.

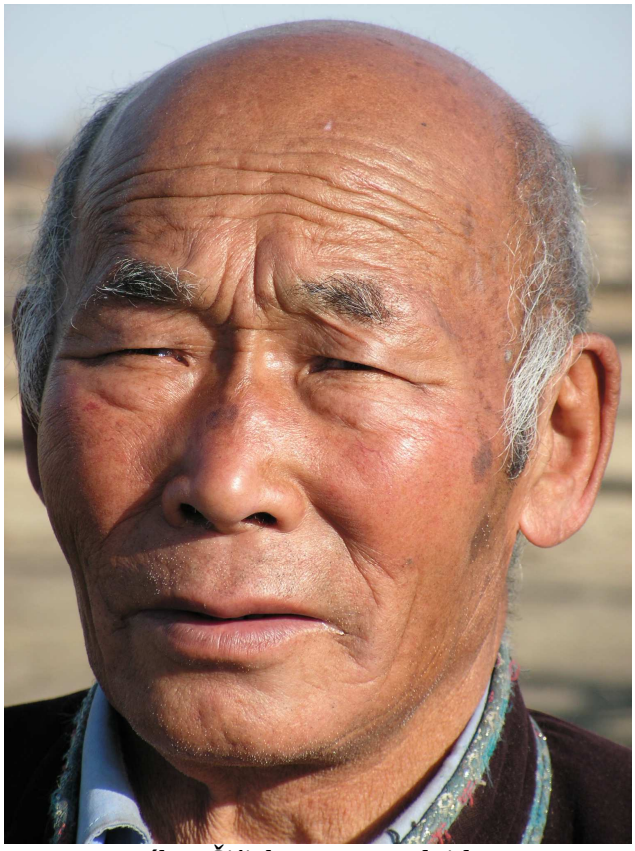

12. ábra *Šiĵirbātarīn Junduidagwa*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2005.

13. ábra *Gombodarīn Cerendorĵ*
Fényképezte: Varga Ferenc, 2005.

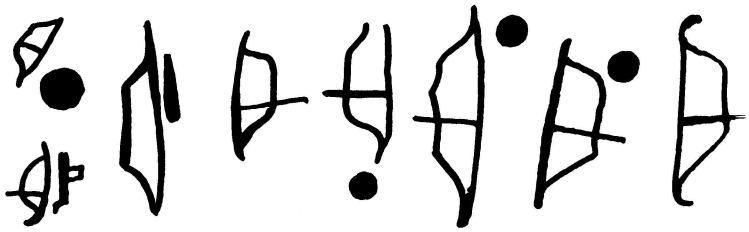

14. kép
SANĴMYATAW, T. 1993. nyomán

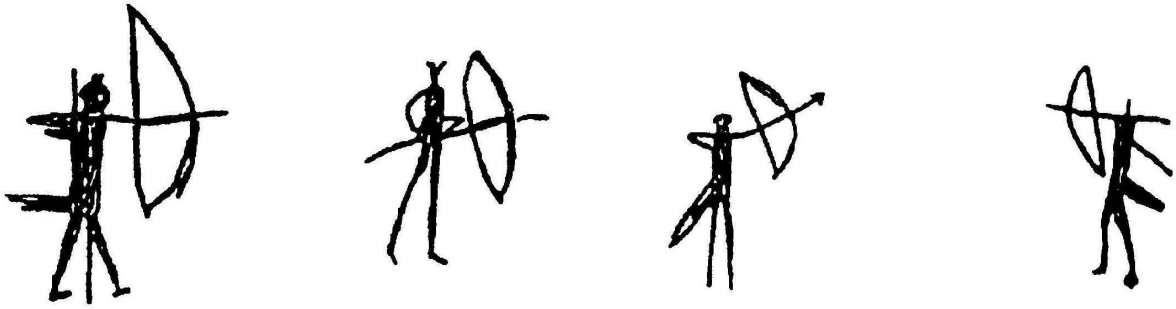

15. kép
CEWĒNDORĴ, D. – KUBAREW, W.D. – JAKOBSON, E. 2005. nyomán.

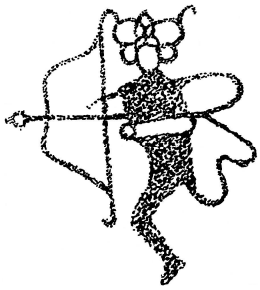

16. kép
CEWĒNDORĴ, D. – BAYAR, D. – CERENDAGWA, YA. – OČIRXUYAG, C. 2002. nyomán.

17. kép
Fényképezte: Varga Ferenc, 2007.

18. kép
Fényképezte: Varga Ferenc, 2007.

19. kép
Fényképezte: Varga Ferenc, 2007.

20. kép
Markolatalakok, *Dūrengīn Gombo* rajzai, 2005.

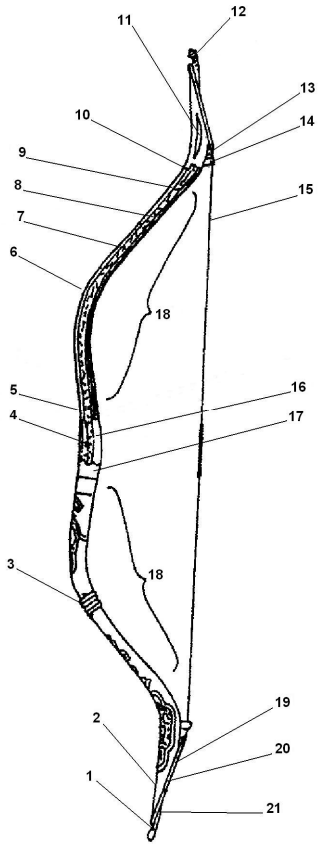

21. kép
BAJARSÜREN, Ĵ. 2000. nyomán.

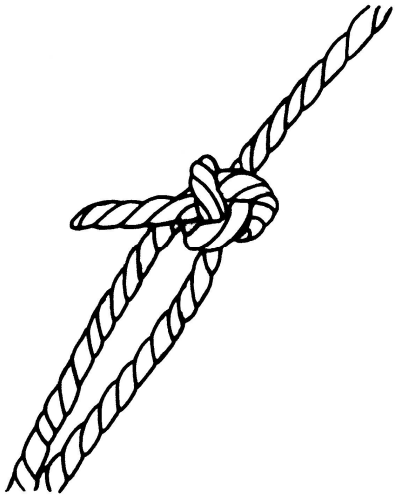

22. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

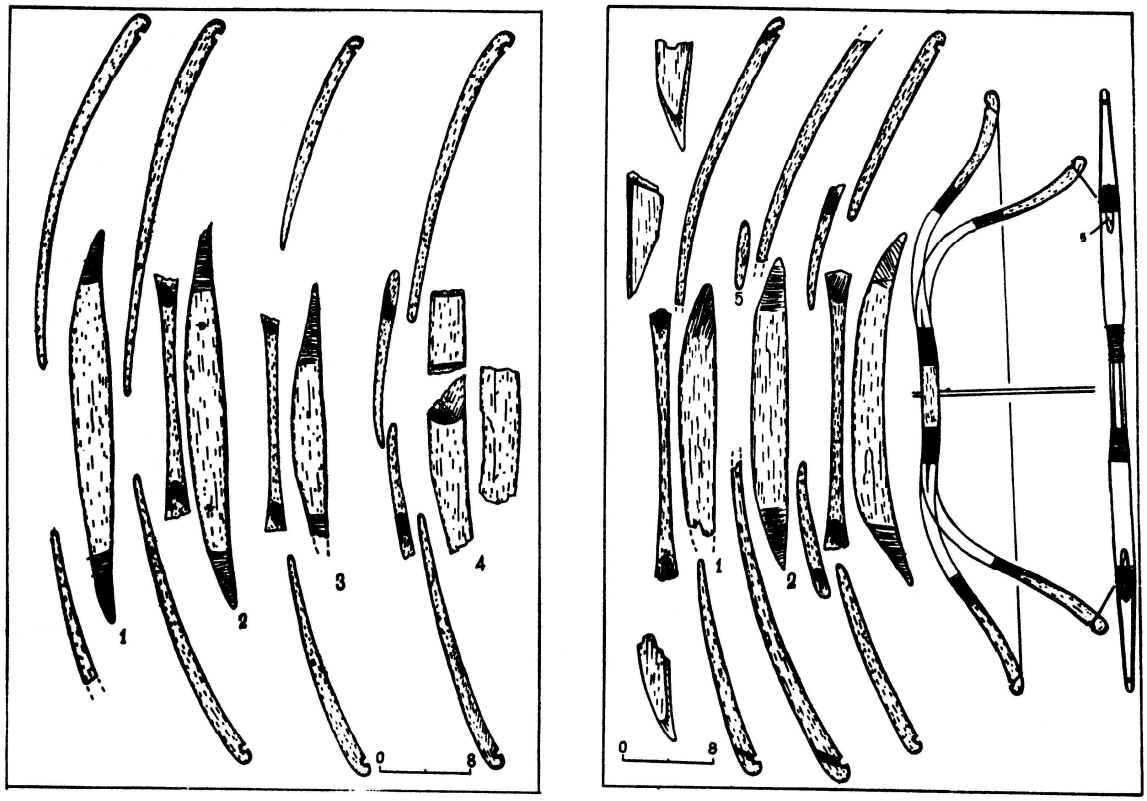

23. kép
BATSAIXAN, J.1992. nyomán.

24. kép
XINAYAT, B. – SUŽIKOWA, A. 2007. nyomán.

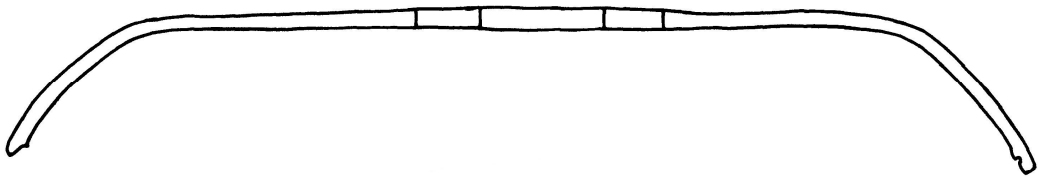

25. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

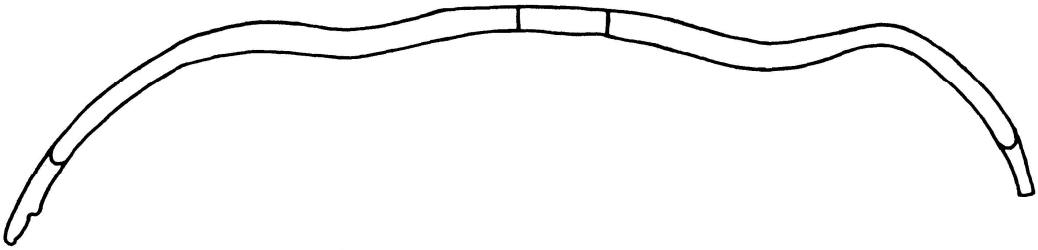

26. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

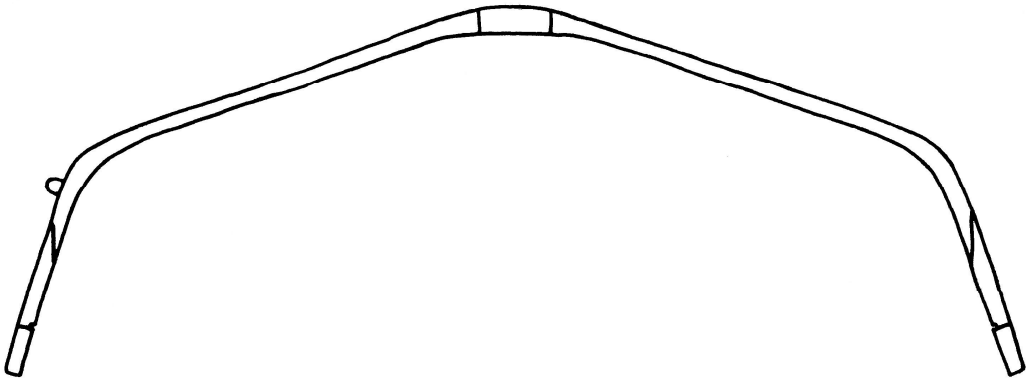

27. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

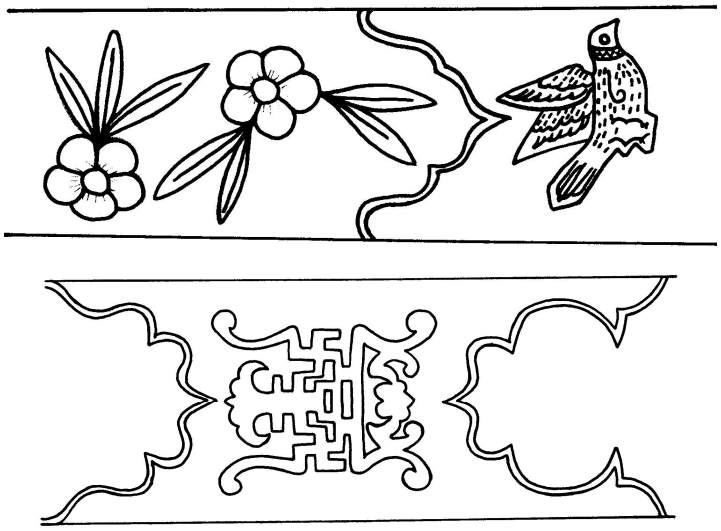

28. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

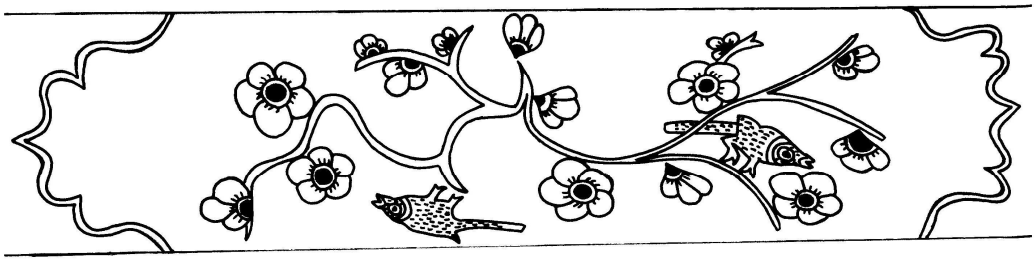

29. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

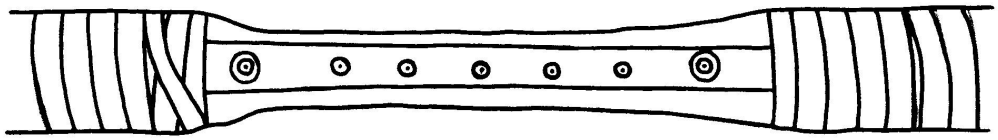

30. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

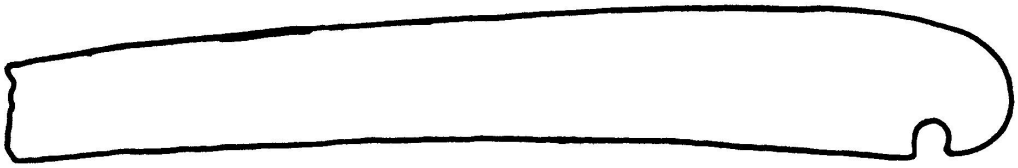

31. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

32. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

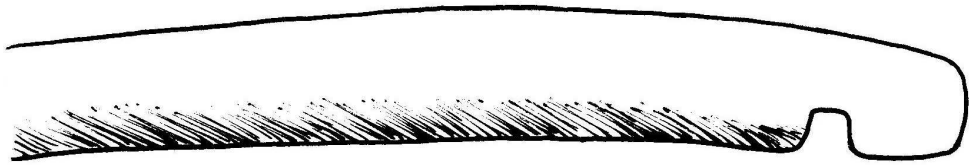

33. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

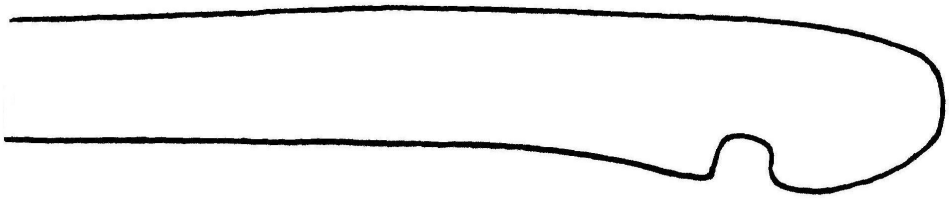

34. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

35. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

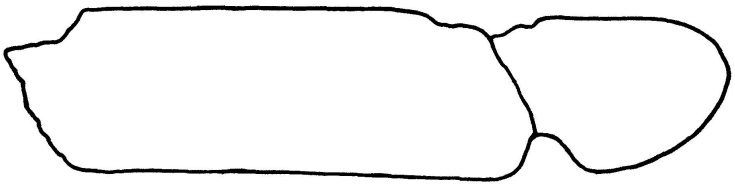

36. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

37. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

38. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

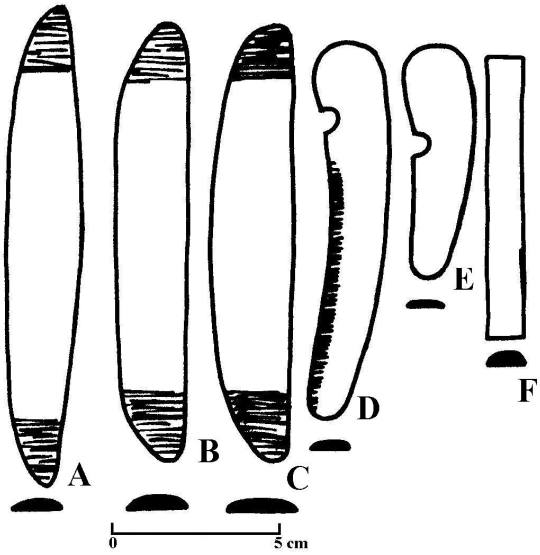

39. kép
BAJARSÜREN, Ĵ. 2000. (a) nyomán.

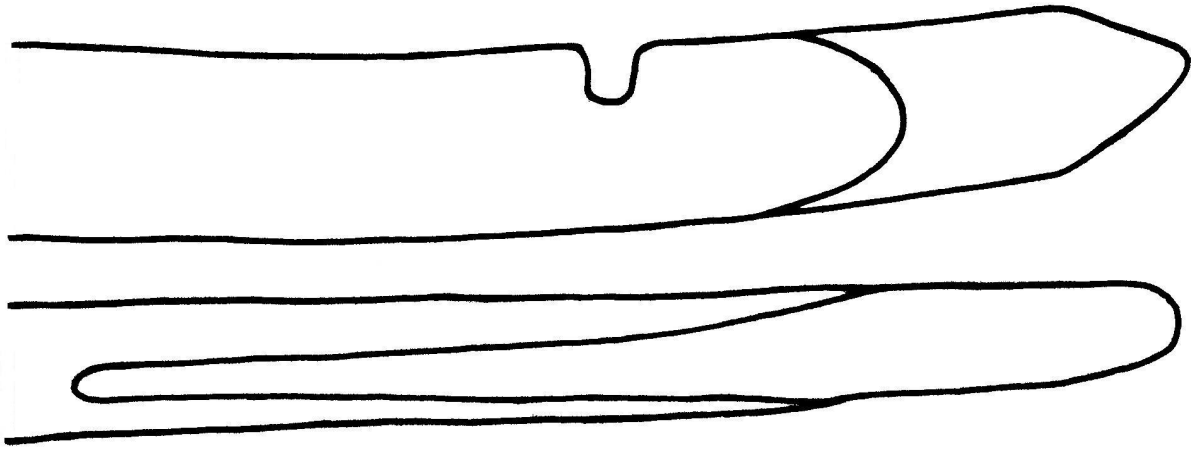

40. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

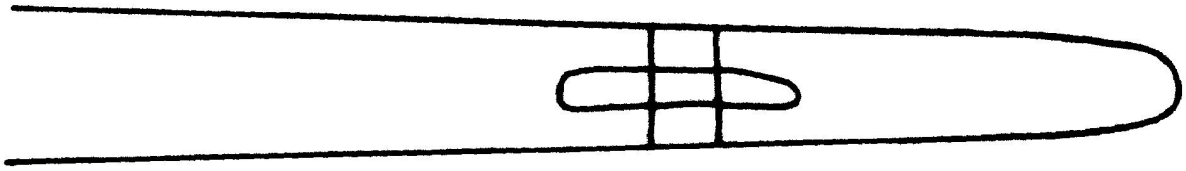

41. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

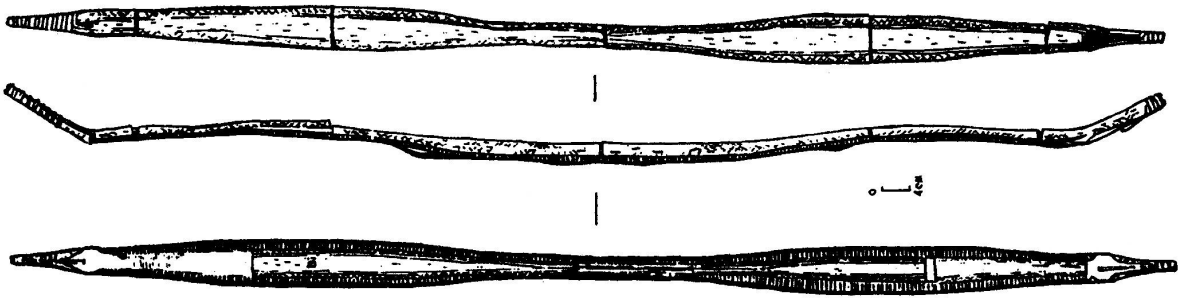

42. kép
GOGOLEW, A.I. 1993. nyomán.

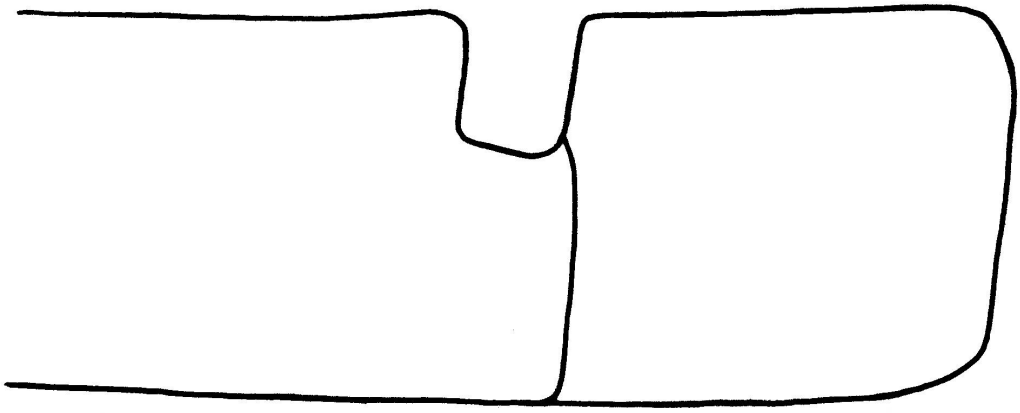

43. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

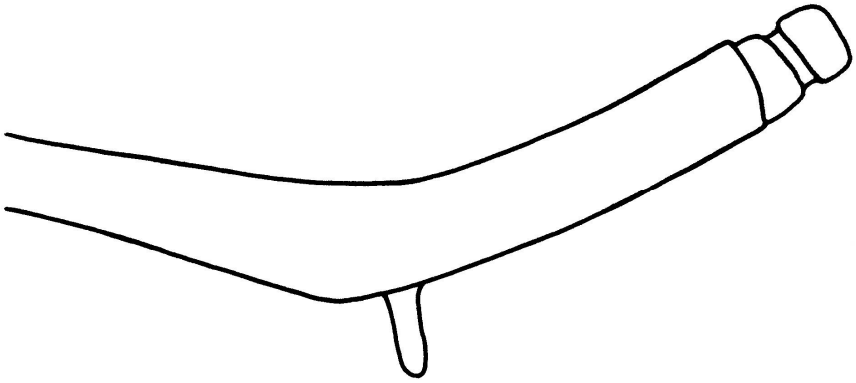

44. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

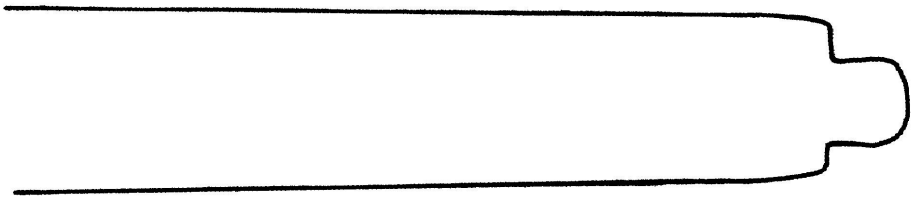

45. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

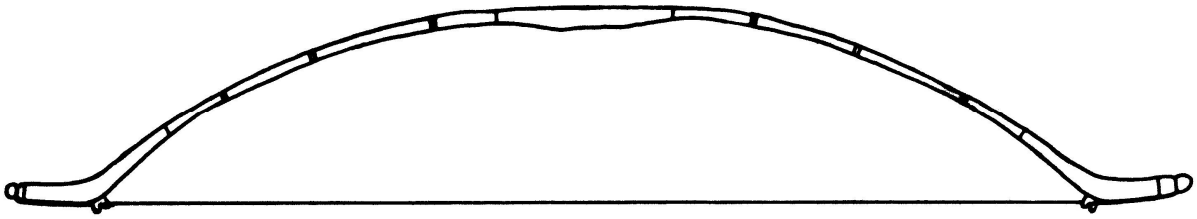

46. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

47. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

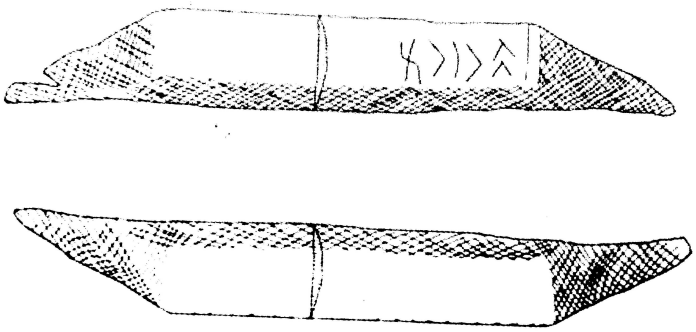

47a. kép
OČIR, A. – BATTULGA, C. 2007. nyomán.

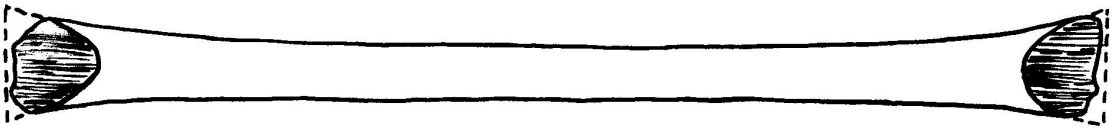

48. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

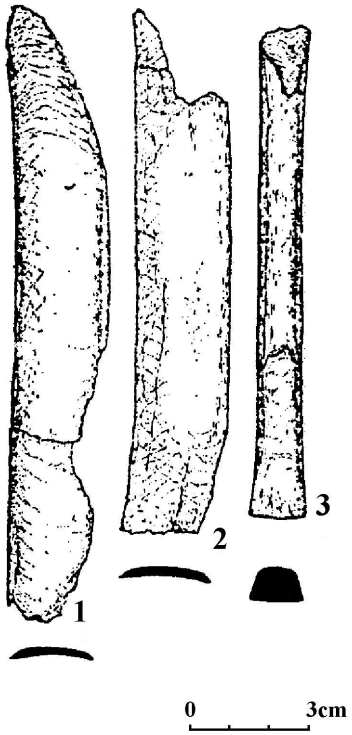

49. kép
BAJARSÜREN, Ĵ., 2000. (a) nyomán.

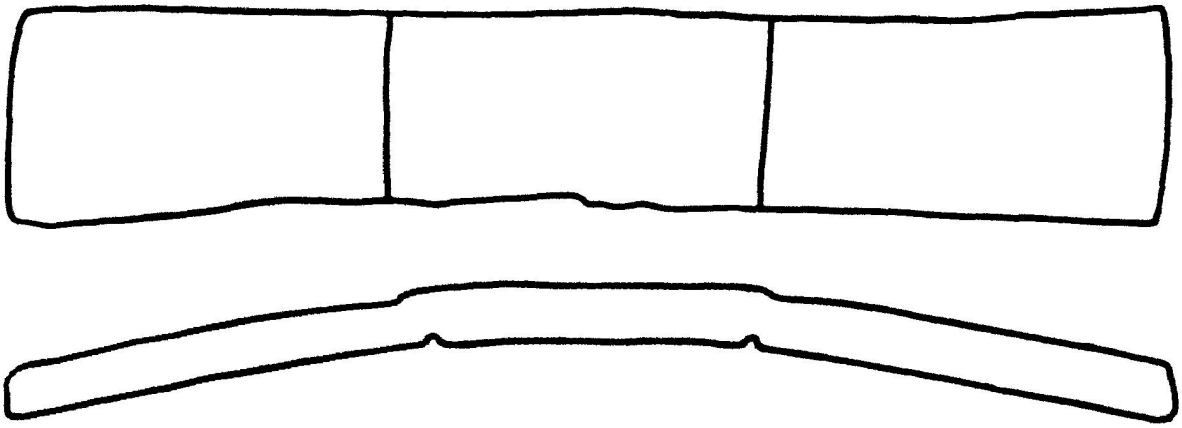

50. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

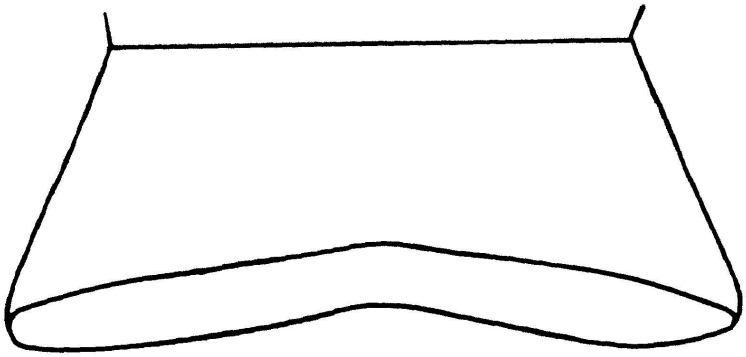

51. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

52. kép
Fényképezte: Varga Ferenc, 2010.

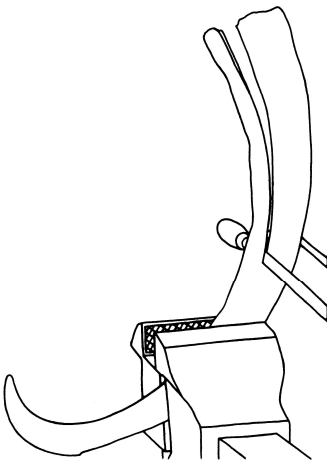

53. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

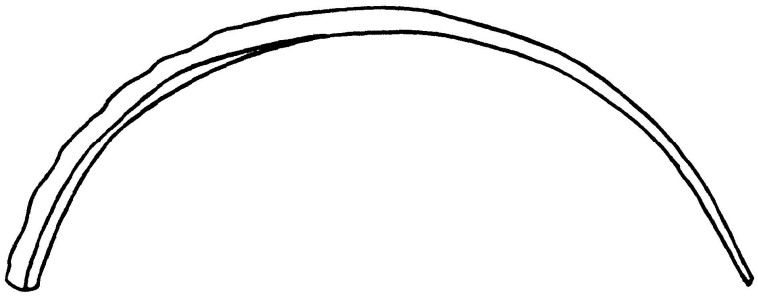

54. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

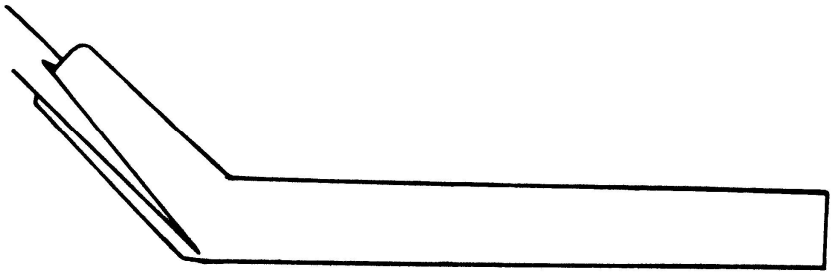

55. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

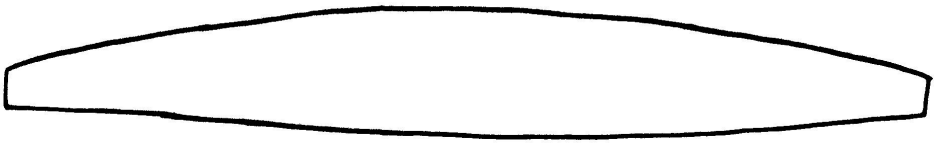

56. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

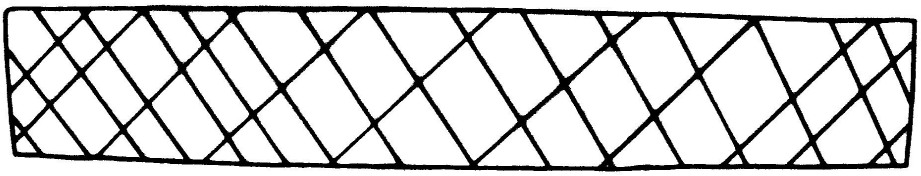

57. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

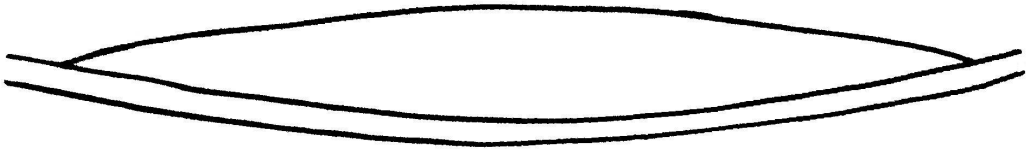

58. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

59. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

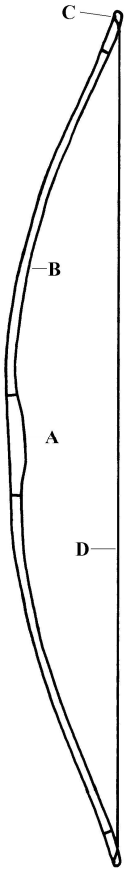

60. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

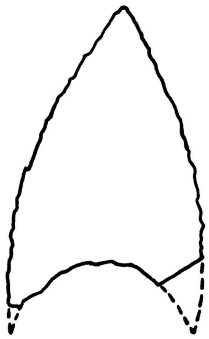

61. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

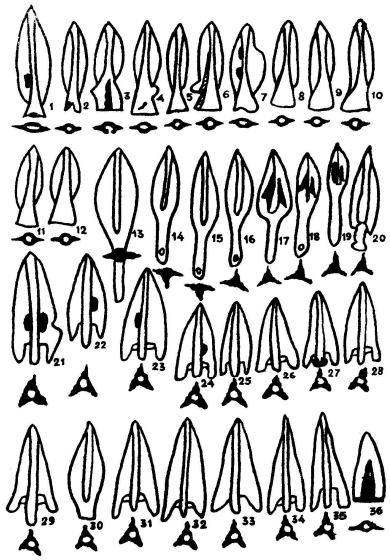

62. kép
NAWĀN, D. 1975. nyomán.

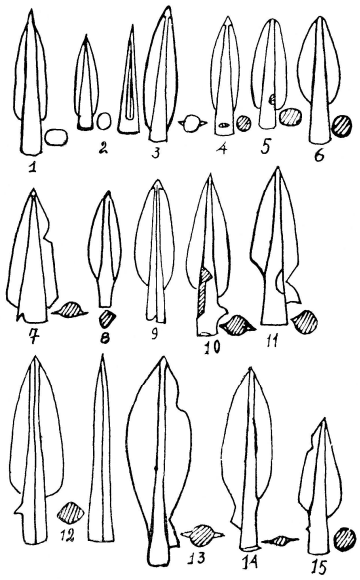

63. kép
SER-ODĴAW, N. – DOLGORSÜREN, D. 1964. nyomán.

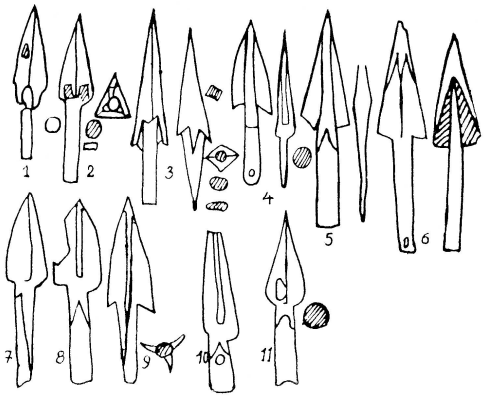

64. kép
SER-ODĴAW, N. – DOLGORSÜREN, D. 1964. nyomán.

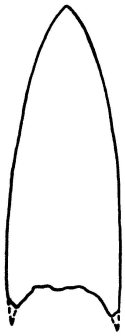

65. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

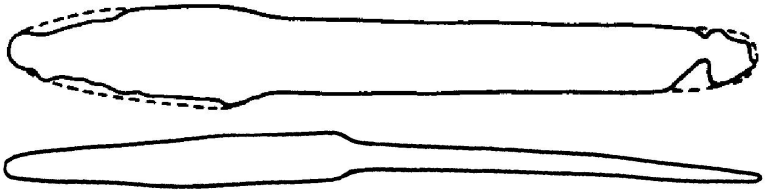

66. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

67. kép
GOGOLEW, A.I. 1993. nyomán.

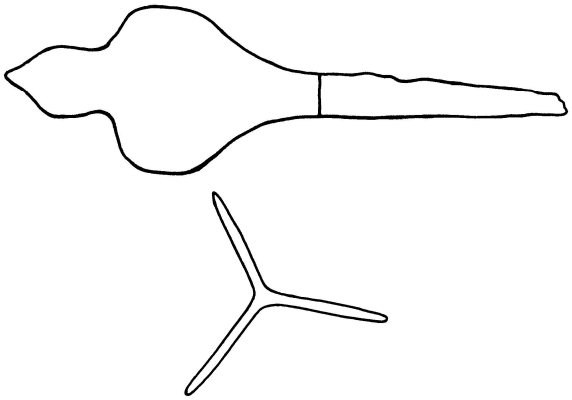

68. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

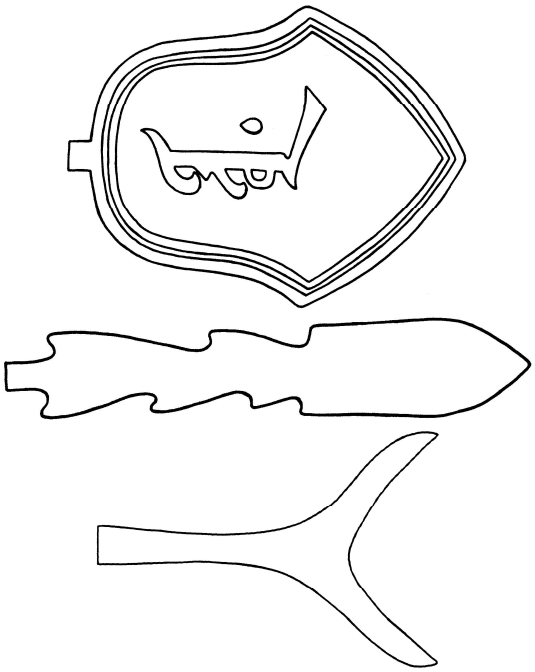

69. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

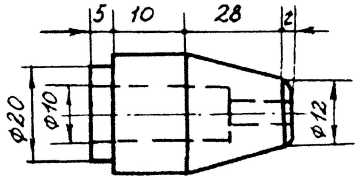

70. kép
LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán.

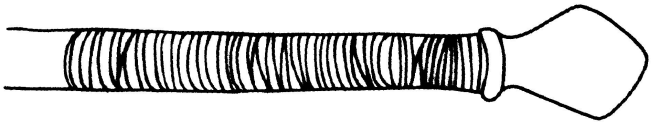

71. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

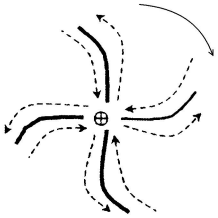

72. kép
LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán.

73. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

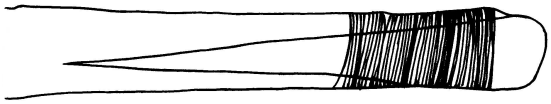

74. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

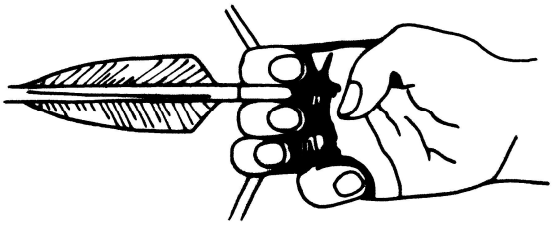

75. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

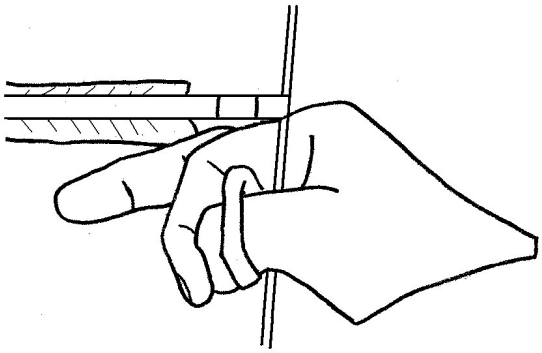

76. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

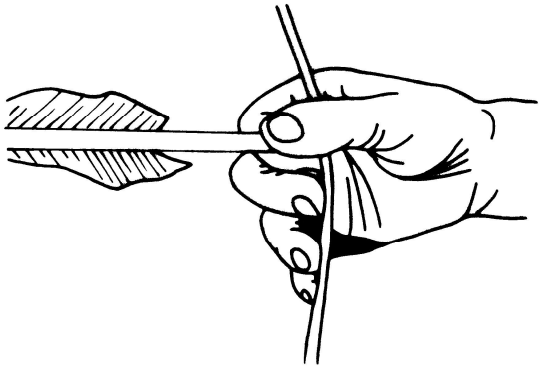

77. kép
Rajzolta: Varga Ferenc.

78. kép
KIZLASOW, I.L. 1983. nyomán

79. kép
Fényképezte: Varga Ferenc.

80. kép
GONGORÎAW, U. 1982. nyomán.

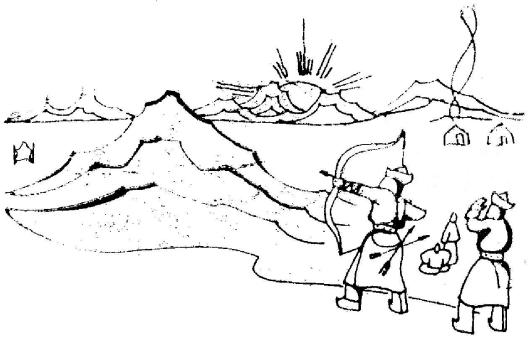

81. kép
GONGORÎAW, U. 1982. nyomán.

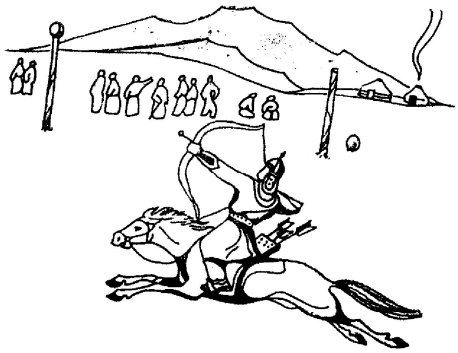

82. kép
GONGORÎAW, U. 1982. nyomán.

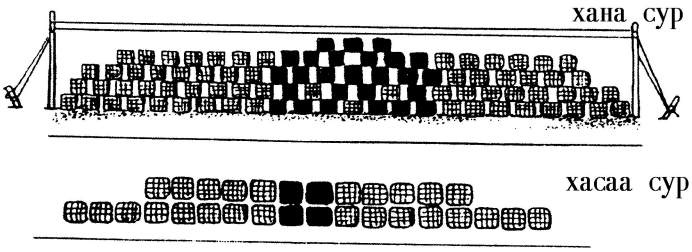

83. kép
LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán.

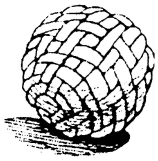

84. kép
LXAGWASÜREN, G. 2004. nyomán.

85. kép
GANBOLD 2006. nyomán

ÍJÁSZATI SZÓSZEDET			
magyar	**mongol**	**nyelvjárási változat 1**	**nyelvjárási változat 2**
bálnaszila íj	*elĵen num*		
belső oldal	*öwör tal*		
betekert íj	*šilelsen num*		
burját íj	*buriad num*		
csapda íj	*janga num*		
csapolás	*tagnai*		
csomózás az egyes részek összekötésére	*ewxex xeseg*		
egyszerű íj	*xawčāxai*		
elbújt ellenség verseny	*dald daisan*		
enyv	*cawū*		
fatest	*xulsan ix bie*	*ūsger*	
fekete íj	*xar num*		
fél ló alakú íj	*xagas morin xewīn num*		
fém hegyű nyíl	*xušūtai*		
festés	*budag*		
fűzfa lövés szokása	*ud xarwax yoslol*		
gyermek íj	*xūxdīn num*		
harmadoló	*gurawč*	*sogog*	*tulgūr yas*
hosszú íj	*urtugčin num*		
húr	*xöwč*		
húr beakasztására szolgáló vájat	*amgawčīn oni*		
húr beakasztó karikája	*amgawč*		
húrhíd	*xaigūl*		
húrtest	*ix bie* vagy *gol*		

húrzsámoly	*towx*	*tewx*	
íj ereje	*xüč*		
íj görbületét meghatározó rész a markolaton	*šar xamar*		
íjas csapda íja	*sāltīn num*		
íjászgyűrű	*erxīwč*		
íjkar	*matax xeseg*	*balčin*	
íjtest	*ix bie*	*ū̄sger*	
íjváll	*mör*		
íjvég	*xičir*	*gičir*	*xačir*
íjvég külső élén elvékonyított rész	*samsā*	*xyamsā*	*xonxilūr*
íjvégre felnyúló része a húrnak	*xüir*	*xöwčnī gičir*	
íjvégtoldalék	*ewer amagč*		
ín	*šörmösön ar*	*šörmös*	
kanca alakú íj	*gū̄ xewīn num*		
kígyó nyíl	*mogoin sum*		
kis arasz	*sööm*		
kis kéz íja	*baga garīn num*		
kötözés	*šillesen külēs*		
közepes kéz íja	*dund garīn num*		
külső oldal	*ar tal*		
lekötözés	*xatigart*	*asxar*	
ló alakú íj	*morinī xelberīn num*		
lovasíjász verseny	*namnax*		
markolat	*bariul*		
markolat belső oldalára ragasztott csont	*tulgūr yas*		
mély alakú íj	*gün xewīn num*		
mesteri (fekete) íj	*darxan (xar) num*		

nagy íj	*tom num*		
nagy kéz íja	*ix garīn num*		
nyers szarvasmarha, vagy juhbőr	*nexī*		
nyíl	*engīn sum*		
nyílalj	*on’*		
nyilazáskor mély alakú íj	*güiced gün xewīn num*		
nyílhegy	*jew*	*sumīn jew*	
nyílhegyköltöztetés / nyíl lebegtetés (= távlövés)	*jew nū̄lgex*	*sum xöwū̄lex*	
nyílkéreg borítás	*üisen xamgālalt*		
nyílvégbe illeszkedő rész	*onilox xeseg*		
nyílvessző	*sum*		
nyílvesszőt kirepítő rész	*erxīlex xeseg*		
nyírfakéreg	*üis*		
nyúl lövés	*tūlai xarwax*		
orr	*xamar*		
összefüggő markolatú íj	*ürgelǰ bariult num*		
összefüggű szaruborítással ellátott íj	*ürgelǰ elegt num*		
összeillesztett íj	*jalgāst num*		
összetett íj	*jüimel num*		
pata íj	*tawxai num*		
régies íj	*ertegčin num*		
sárga enyv	*šar cawū*		
sport nyílhegy	*bulcū*		
szakadozott lövés verseny	*sarampai xarwax*		
szarulemez	*eleg ewer*	*eleg*	
tarka szaruborítású íj	*alag elegt num*		
teljes ló alakú íj	*büten morin xewīn num*		

teljes vállú vas íj	*büten mörön xewīn num*		
toll	*öd*		
toll lekötözése	*tūs*		
törvény nagy fekete íja	*törīn ix xar num*		
vadkecskebak szarvából készített íj	*texīn ewer elegt num*		
vas (acél) alkatrésszel készített íj	*tömör (bold) širxegt num*		
vas alakú íj	*tömör xewīn num*		
vízhúzó íj	*us tatāt num*		
zengő / hangos nyíl	*borō*	*dūt sum*	

SZAKIRODALMI FELSOROLÁS

AHMETŽAN 2004.	AHMETŽAN, Q. S., *Qazaqtardaγī sadaq oqtarīnīŋ žasalu ədısterı – köne dəstürdıŋ žalγasuī men damuī*, In.: *Trudy Central'nogo Gosudarstvennogo Muzeja Respubliki Kazakstan*, Almaty 2004.
ALMÁSY 1903.	ALMÁSY György, *Vándorutam Ázsia szívébe*, Budapest 1903.
ALPTEKIN 1993.	ALPTEKIN, Y., *Doğu Turkistan'in sest*, Istambul 1993. [Kelet Turkesztán hangja]
ALTANGEREL 1991.	ALTANGEREL, Č., *Mongol cergīn ulamĵlal*, Ulānbātar 1991. [A mongol katonai hagyomány]
ALTANNAWČ 2001.	ALTANNAWČ, D., *Bogd xānī ordon müjei*, Ulānbātar 2001. [A Bogd kán palotamúzeuma]
ALTANOČIR 1986.	ALTANOČIR, *Mongγolčud-un ulamĵilaltu nayir naγadum*, Beijing 1986. [A mongolok hagyományos üneppi játékai]
AMBRÓZY – FÁBIÁN 1996.	AMBRÓZY Árpád - Dr. FÁBIÁN Gyula, *A vadászíjászat kézikönyve*, Budapest 1996.
ANUČIN 1881.	ANUČIN, D, N., *O drevnem' luke i strelah'*, Moskva 1881. [Ókori íjak és nyilak]
ARIYĀSÜREN – NYAMBŪ – ČINGEL – BATBOLD 1992.	ARIYĀSÜREN, Č. – NYAMBŪ, X. – ČINGEL, G. – BATBOLD, A., *Čingis xānī tuxai towč tailbar toli*, Ulānbātar 1992. [Dzsingisz kánnal kapcsolatos szavak értelmező szótára]
ARIYĀSÜREN – NYAMBŪ 1991.	ARIYĀSÜREN, Č. – NYAMBŪ, X., *Mongol yos janšilīn ix tailbar toli*, Ulānbātar 1991. [A mongol néphagyományok értelmező szótára]
ASEEV – KIRILLOV – KOVIČEV 1984.	ASEEW, I. V. – KIRILLOV, I. I. – KOVIČEV, E. V., *Kočevniki zabaikal'a v epohu srednevekov'ja*, Novosibirsk 1984. [Bajkálon túli nomádok a középkorban]
BABUŠKIN 1990.	BABUŠKIN, S. M., *Russko-burjatskī slowar'*, I-II., Ulan-Ude 1990. [Orosz-burját szótár]
BADAMXATAN 1996.	*Mongol Ulsīn ugsātnī jüi. Oiradīn ugsātnī jüi XIX-XX jūnī jāg üye 2*, szerk.: BADAMXATAN, S., Ulānbātar 1996. [Az ojrát népek néprajza a XIX-XX. század közötti években]

BADAMXATAN 1996. *Mongol Ulsīn ugsātnī jüi. XIX-XX jūnī jāg üye* 3. *Buriad, barga, üjemčin, dariganga, xoton, tuwa-cātan, tuwa-malčin, xamnigan yastnūdīn ugsātnī jüi*, szerk.: BADAMXATAN S., Ulānbātar 1996. [Mongólia néprajza XIX-XX. század 3. A burját, barga, üdzümcsin dariganga, hoton, réntenyésztő tuva, lótenyésztő tuva, hamnigán népek néprajza]

BAJARSÜREN 2000. (a) BAJARSÜREN, Ĵ., *Ix Mongol ulsīn cergīn jer jewseg (XIII. jūnī exen)*, Ulānbātar 2000. (a) [A Nagy Mongol Birodalom katonáinak fegyverzete (XIII. századtól kezdődően)]

BAJARSÜREN 2000. (b) BAJARSÜREN, Ĵ., *Čingis xānī cergīn jer jewseg*. Ulānbātar 2000. (b) [Dzsingisz kán katonáinak fegyverzete]

BAJARSÜREN 2003. (a) BAJARSÜREN, Ĵ., *Üisen xor*, In: Arxeologīn sudlal, szerk: CEWĒNDORĴ, D., Ulānbātar 2003. pp. 110-112. [A nyírkéreg nyíl]

BAJARSÜREN 2003. (b) BAJARSÜREN, Ĵ., *Ix sū jalīn iwēl dor*, Ulānbātar 2003. (b) [Nagy Fenség védelmében]

BAKAY 1997. BAKAY Kornél, *Őstörténetünk régészeti forrásai* I-II, Miskolc 1997.

BALDANDORĴ D. – DONDOG – ŠARAW 1971. BALDANDORĴ, D. – DONDOG, N. – ŠARAW, S., *Surīn xarwā*. Ulānbātar 1971. [Íjászat]

BATSAIXAN 1992. BATSAIXAN, J., *Xünnü numīn xīcīn tuxai*. In: Arxeologīn sudlal, szerk: CEWĒNDORĴ, D., Ulānbātar 1992. pp. 69-76. [A hun íjak készítése]

BATSAIXAN 2002. BATSAIXAN, J., *Xünnü*. Ulānbātar 2002. [Hunok]

BAYAR 2000. BAYAR, D., *Altan urgīn yajgūrtīn negen bulšīg sudalsan n'*, Ulānbātar 2000. [Az Arany horda idejének környékéről egy sír feltárása]

BAYARSAIXAN – OTGONTŪL 1997. BAYARSAIXAN, M. – OTGONTŪL, T., *Mongol-manĵ toli*. Ulānbātar 1997. [Mongol-mandzsu szótár]

BIRTALAN - RÁKOS 2002 *Kalmükök – Egy európai mongol nép* (TEXTerebess 1.) Budapest, Terebess Kiadó 2002.

BIRTALAN 1996. BIRTALAN Ágnes, *Hagyományos mongol műveltség*, Budapest 1996.

BIRTALAN 1998. *Miért jön a nyárra tél?*, Szerk.: BIRTALAN Ágnes, Budapest 1998.

BIRTALAN 2001 *Die Mythologie der mongolischen Volksreligion*. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm. Stuttgart 2001. pp. 879–1097.

BIRTALAN 2006.	*Mongol játékok és versenyek*, szerk.: BIRTALAN Ágnes, Budapest 2006.
BIRTALAN 2008.	*Material Culture (Traditional Monglian Culture I.) Materielle Kultur. (Traditionelle mongolische Kultur I.). A mongol nomádok anyagi műveltsége. (Hagyományos mongol műveltség I.) Ulamĵlalt mongol soyol*, Szerk.: BIRTALAN Ágnes, Wien-Budapest, 2008. (DVD)
BOTKA 2000.	BOTKA János, *Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai*, Lakitelek 2000.
BUDA 1998.	BUDA Ferenc, *Kimondott szó kilőtt nyíl*, Budapest 1998.
BURJATY 1995.	BURJATY, *Tradicii i kul'tura*. Ulan-Ude 1995. (sz.n.) [Burjátok, hagyomány és kultúra]
BYAMBADORĴ 1999.	BYAMBADORĴ, T., *Uws aimgīn tūx soyolīn dursgalūd*, Ulānbātar 1999. [Uws megye történeti hagyományainak emlékei]
CEDENDAŠ 2007.	CEDENDAŠ, B., *Mongol surīn xarwā tūinī merged*, Ulānbātar 2007. [A mongol íjászat és íjászai]
ČERNENKO 1984.	ČERNENKO, E.V., *Skifo-persidskaja vojna*, Kiev 1984. [A szkíta-perzsa háború]
CEWEL 1966.	CEWEL, YA., *Mongol xelnī towč tailbar toli*. Ulānbātar 1966. [A mongol nyerl értelmező kéziszótára]
CEWĒNDORĴ – BAYAR – CERENDAGWA – OČIRXUYAG 2002.	CEWĒNDORĴ, D. – BAYAR, D. – CERENDAGWA, YA. – OČIRXUYAG, C., *Mongolīn arxeologī*. Ulānbātar 2002. [Mongol régészet]
CEWĒNDORĴ – KUBAREV – JAKOBSON 2005.	CEWĒNDORĴ, D. – KUBAREV, V. D. – JAKOBSON, E., *Aral tolgoin xadnī jurag*, Ulānbātar 2005. [Az Aral domb sziklarajzai]
CEWĒNDORĴ – MOLODIN – PARZINGER – BAYARSAIXAN – LXÜNDEW 2007.	CEWĒNDORĴ, D. – MOLODIN, W.I. – PARZINGER, G. – BAYARSAIXAN, M. – LXÜNDEW, G., *Mongol Altain Mönx Cewdgīn bulšnī sudalgā*, In: Arxeologīn sudlal, Ulānbātar 2007. pp. 167-187. [A Mongol Altajban talált megfagyott sír tanulmányozása]
CEWĒNDORĴ 2009.	*Dūrlig narsnī xünnü bulš*, szerk.: CEWĒNDORĴ, D. Seoul 2009. [A Dūrlig nars nevű lelőhelyen lévő hun sír]
CHABROS 1992.	Chabros, Krystyna, *Beckoning Fortune. A Study of the Mongol dalalγa Ritual*. (Asiatische Forschungen 117). Wiesbaden, Otto Harrassowitz. 1992.

CIBIKTAROV 1998.	CIBIKTAROV, A.D., *Kul'tura plitočnix mogil Mongoly i Zabaikal'ya*, Ulan-Ude 1998. [Kőlapos síros kultúra Mongóliában és a Bajkálon túli területeken]
ČOIMĀ 2002.	ČOIMĀ, Š., *„Mongolīn nūc towčōn", Luwsandanjīn „Altan towč" exīn xar'cūlsan sudalgā*, Ulānbātar 2002. [A „Mongolok Titkos Történetének" és Luwsandanj „Arany gyűjteményének" az összehasonlító elemzése]
COLŌ – MÖNXCECEG 2008.	COLŌ, Ĵ. – MÖNXCECEG, A., *Urianxain öw soyol*, Ulānbātar 2008. [Az urjánhaj kulturális örökség]
CSONGOR 1993.	CSONGOR Barnabás, *Kínai források az ázsiai avarokról*, Budapest 1993.
DAMBA 1992.	DAMBA, C., *Mongolīn ertnī ulsūd*, Ulānbātar 1992. [Hajdan élt népek Mongóliában]
DAMDINSÜREN 1990.	DAMDINSÜREN, A., *Mongolīn jewsgīn towč tūx*. Ulānbātar 1990. [Mongol fegyvertörténet]
DAVKARAEVA 1982.	DAVKARAEVA, N., *Arheologija Priaral'ja*, Taškent 1982. [Az Aral tó előterének régészete]
DORĴGOTOW – SONGINO 1998.	DORĴGOTOW, A. – SONGINO, Č., *Juragt toli*. Ulānbātar 1998. [Képes szótár]
DORĴSÜREN 1961.	DORĴSÜREN, C., *Umard xünnü*, Ulānbātar 1961. [Déli hunok]
DREMOV 1978.	DREMOV, V.A., *Voprosy arheologii i etnografii Sibiri*, Tomsk 1978. [Régészeti és néprajzi kérdések Szibériában]
ECSEDI 1997.	ECSEDI Ildikó, *Kína és szomszédai*, Budapest 1997.
ERDÉLYI – SUGÁR 1982.	ERDÉLYI István - SUGÁR Lajos, *Ázsiai lovas nomádok*, Budapest 1982.
ERDÉLYI 1997.	ERDÉLYI István, *A Bajkáltól a Balatonig*, Budapest 1997.
ERDÉLYI 2000.	ERDÉLYI István, *Archaeological expeditions in Mongolia*, Budapest 2000.
ERDÉLYI 2001.	ERDÉLYI István, *Őstörténeti – régészeti fogalomtár*, Budapest 2001.
ERDENEBAT – AMARTÜWŠIN 2010.	ERDENEBAT, U. – AMARTÜWŠIN, Č., *Dugui Caxirīn xadnī oršūlga (X-XII. jūn)*, Ulānbātar 2010. [A Dugui Caxir-i barlangi temetkezés (X-XII. század)]
ERDENEBAT 1998.	ERDENEBAT U., *Egīn golīn sawd maltsan mongol bulšnī tuxaid*, In: Arxeologīn sudlal, szerk: CEWĒNDORĴ, D., Ulānbātar 1998. pp. 135-151. [Az Egīn gol völgyében feltárt mongol sír]

ERDENEBAT 2001. ERDENEBAT, U., *Mongol ornI aguin arxeologīn sudalgānī učir xolbogdol*, In: Müjei sudlal, Ulānbātar 2001. pp. 18-24. [A mongóliai barlangok régészeti kutatásaival kapcsolatos kérdések]

ERDENBĀTAR – TÖRBAT – ERDENEBAT 1998. ERDENBĀTAR D. – TÖRBAT C. – ERDENEBAT U., *Burxan tolgoin xünnü bulšnī sudalgā* In: Arxeologīn sudlal, szerk: CEWĒNDORĴ, D., Ulānbātar 1998. pp. 92-107. [A Burxan tolgoi nevű hun temető kutatása]

ERDENECOGT 2005. ERDENECOGT, R., *Altain urianxain sur xarwā*, Ulānbātar 2005. [Az altaji urjánhajok íjászata]

ERDENEXIŠIG 2009. ERDENEXIŠIG, T., *Xünnü, Xan ulsīn cereg uls törīn xarilcā*. Ulānbātar 2009. [A Hun- és a Xan Birodalom katonai és diplomáciai kapcsolata]

FAIRSERVIS 1933. FAIRSERVIS, W.A., *Archaeology of the Southern Gobi of Mongolia*, Durham 1993.

FODOR 1999. *A világ nyelvei*, szerk.: FODOR István, Budapest 1999.

FRINGS 2006. Dschingis Khan und seine Erben, szerk.: Jutta FRINGS Bonn 2006.

GĀDAMBA 1990. GĀDAMBA, Š., *Mongolīn nūc towčō*. Ulānbātar 1990. [Mongolok Titkos Története]

GALINDIW – ÖSÖXBAYAR 1977. GALINDIW, R. – ÖSÖXBAYAR R., *Erīn gurwan nādam*. Ulānbātar 1977. [A férfi három próbája]

GANBĀTAR 2008. GANBĀTAR, YA., *Xünnügīn tūx soyol*, Ulānbātar 2008. [A hunok története és kultúrája]

GANBOLD – AMGALAN 2001. GANBOLD, M. – AMGALAN, D., *Altain urianxain sur xarwax yoson*, In: Ugsātan sudlal, szerk.: CERENXAND, G., Ulānbātar 2001. pp. 73-90. [Az altaji urjánhajok íjászatának hagyománya]

GANBOLD 2006. GANBOLD, M., *Altain urianxain surīn xarwā*, Xowd 2006. [Az altaji urjánhajok íjászata]

GARAMDORJ 2004. GARAMDORĴ, P., *Dornod-aimgīn Bayan-ūl sumīn mergen xarwāčid*. Baganūr 2004. [Dornod megye Bayan-ūl járásának neves íjászai]

GOGOLEV 1993. GOGOLEV, A. I., *Jakuty*, Jakutsk 1993. [Jakutok]

GOMBOĴAW 1992. GOMBOĴAW, D., *Čingis ejnī altan urgīn tūx*, Ulānbātar 1992. [Dzsingisz kán Arany hordájának története]

GONGORĴAW 1978. GONGORĴAW, U., *Mongolčūdīn galt jewseg xereglede baisan tūxīn asūdal*, In: Arxeologīn sudlal, szerk.: Ser-Odĵaw, N., Ulānbātar 1978. pp. 108-115. [A mongolok tűzfegyverhasználatának történeti kérdései]

GONGORĴAW 1982. GONGORĴAW, U., *Mongolīn ertnī xarwūl temcēn*. Ulānbātar 1982. [Régi íjászversenyek Mongóliában]

GRAJAZNOV 1984. GRAJAZNOV, P.M., *Der Großkurgan von Aržan in Tuva*, Südsibirien, München 1984.

GRAYSON – FRENCH – O'BRIEN 2007. GRAYSON, C. E. – FRENCH, M. – O'BRIEN M., *Traditional archery from six continents*, The Charles E. Grayson Collection, Missouri 2007.

HEIN 1926. HEIN, J., *Bogenhandwerk und Bogensport bei den Osmanen*, Der Islam XIV, 1924, XV. 1926. pp. 289-359.

IŠĴAMC 1962. IŠĴAMC, N., *Mongolīn ard tümnī 1755-1758 onī tusgār togtnolīn jewsegt temcel*, Ulānbātar 1962. [A mongol nép 1755-1758 közötti függetlenedési törekvése]

ĴAMBALDORĴ 1996. ĴAMBALDORĴ, C., *Morin erdene*, Ulānbātar 1996. [A ló, mint drágakő]

JAYABĀTAR – ČOIMĀ 1999. JAYABĀTAR, D. – ČOIMĀ, Š., *Mongol jüir cecen ügīn gurwan myangan dēĵ*, Ulānbātar 1999. [3000 mongol szólás]

JUNG YU-RAN 2005. JUNG YU-RAN, *Korean bow*, In: Pictorial Korea, March 2005.

JURIG 1960. JURIG, R., *Mongol ardīn sport*, Ulānbātar 1960. [A mongol népi sport]

KARA 1998. KARA György, *Mongol-magyar kéziszótár*, Budapest 1998.

KATŪ 2002. KATŪ, B., *Torgūd ardīn aman joxiol*, Ulānbātar 2002. [Torgút népköltészet]

KENK 1982. (a) KENK, R., *Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuwa*, München 1982. (a)

KENK 1982. (b) KENK, R., *Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrgė im Altai*, München 1982. (b)

KENK 1986. KENK, R., *Graubfunde der Skythenzeit aus Tuwa, Süd-Sibirien*, München 1986.

KIM JE HWAN 2002. KIM JE HWAN, *Gung si jang*, Seul 2002. [Az íjkészítő mester]

KONAGAYA 2002. KONAGAYA, Y., *A people divided: Buriyat Mongols in Russia*, Mongolia and China, Cologne, 2002.

KONOVALOV 1976.	KONOVALOV, I. B., *Hunnu v Zabaikal'e*, Ulan-Ude 1976. [Hunok a Bajkálon túlon]
KUN 2003.	KUN Péter, *Szelek szárnyán*, Debrecen 2003.
KUN 2006.	KUN Péter, *A mongol íjászat*, In: Mongol játékok és versenyek, szerk.: BIRTALAN Ágnes, Budapest 2006. pp. 148-168.
KUZEEVA – SAL'NIKOVA 1962.	KUZEEVA, R. G., SAL'NIKOVA, K. V., *Arheologija i etnografija Baškirii* I., Ufa 1962. [Régészet és néprajz Baskiriában]
LAUBIN, R. – LAUBIN, G. 1980.	LAUBIN, R. – LAUBIN, G., *Indian bows are superior*. In: Archery World. 1980 May pp. 20-28.
LESSING 1995.	LESSING D. F., *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington 1995.
LIGETI 1962.	LIGETI Lajos, *A mongolok titkos története*, Budapest 1962.
LIGETI 1963.	LIGETI Lajos, *Mongol nyelvemléktár* I., Budapest 1963.
LOWOR – ÖLJĪXUTAG 1990.	LOWOR, G. – ÖLJĪXUTAG, C., *Mongol ardīn on'sogo tāwar*, Ulānbātar 1990. [Mongol találóskérdés gyűjtemény]
LŐRINCZ 1977.	LŐRINCZ László, *Mongólia története*, Budapest 1977.
LXAGWASÜREN 2004.	LXAGWASÜREN, G., *Mongol ündesnī sport toglōm*, Ulānbātar 2004. [Hagyományos mongol játékok és sportok]
MADAS Edit – HORVÁTH 2008.	MADAS Edit – HORVÁTH Zoltán György, *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*, Budapest 2008.
MAGSARĴAW 1960.	MAGSARĴAW, X., *Dolōn xušūn nādam*, Ulānbātar 1960.[A hét hosún nádamja]
MARTINOV – MOLODIN 1987.	MARTINOV, A. I. – MOLODIN, V. I., *Skifo-sibirskij mir*, Novosibirsk 1987. [A szibériai szkíták kora]
MAŽITOV 1981.	MAŽITOV, N. A., *Kurgany južnogo Urala VIII-XII. vv*., Moskva 1981. [Halomsírok az Urál déli részében a VIII-XII. században]
MIŠIGDONOI 1951.	MIŠIGDONOI, A., *Mongolīn sur xarwāltīn tuxai*. Ulānbātar 1951. [A mongol íjászatról]
NAMNANDORĴ 1957.	NAMNANDORĴ, O., *Sur xarwax, namnax tuxai*, Ulānbātar 1957. [Az íjászatról és a lovas íjászatról]
NAWĀN 1975.	NAWĀN D., *Dornod mongolīn xürlīn üye*, Ulānbātar 1975. [Déli mongolok a bronzkorban]
NAWĀN 1997.	NAWĀN, D., *Ajīn xünnü narīn soyol irgenšil*, In: Töw ajīn nūdelčdīn soyol irgenšlīn jarim asūdal, Ulānbātar 1997. [Az ázsiai hunok műveltsége]
NYAMBŪ 1990.	NYAMBŪ, X., *Öwöögīn ögūlsen tūx*, Ulānbātar 1990. [Nagyapáink által elmondott történelem]

OČIR – BATTULGA 2007.	OČIR, A. – BATTULGA, C., *Numīn yasan nālt dērx bičēs*, In: Mongolian journal of anthropology, archaeology and ethnology, editor: TUMEN, D. Ulānbātar 2007. pp. 223-225. [Íjcsonton lévő írás]
OKLADNYIKOV 1983.	OKLADNYIKOV, A. P. – MARTINOV, A. I., *Szibériai sziklarajzok*, Budapest 1983.
ORXONSELENGE – LXAGWĀ – BALDANDORĴ 1995.	ORXONSELENGE, B. – LXAGWĀ, B. – BALDANDORĴ, D., *Erīn gurwan nādam*. Ulānbātar 1995.[A férfi három próbája]
OTGONBAYAR 2008.	OTGONBAYAR, X., *Mongol surīn xarwānī towčōn* (1921-2008), Ulānbātar 2008. [A mongol íjászat rövid gyűjteménye (1921-2008)]
Önödör-ün Öbör Mongγol 1957	*Önödör-ün Öbör Mongγol*, Peking 1957. (sz.n.) [A mai Belső-Mongólia]
ÖNÖRBAYAN 1992.	*MONGOL BIČGĪN TOWČ TOL'*, Bolowsrolīn Yamnī Mongol Bičig Surgaltīn Agūlga Argajuin Töw, Ulānbātar 1992. [A mongol írás szótára]
PAN LING 2005.	PAN LING, *Yiwo'erjia chengzhi he mudi ji xiangguang xiongnu kaogu wenti yanjiu*, Beijing 2005. [Az ivolgai városrommal és hsziungnu temetkezési hellyel kapcsolatos régészeti kérdések kutatása]
PERLĒ 1959.	PERLĒ, X., *Xyatan nar, tednī mongolčūdtai xolbogdson n'*, Ulānbātar 1959. [A kitajok és a mongolok kapcsolata]
Pictorial Korea 2005. January	*Pictorial Korea*, Monthly magazine, 2001. April, 2003. January, 2005. March, Seoul
PUNCAGDORĴ 1992.	PUNCAGDORĴ, B., *Altain urianxain surīn xarwā*, Ölgī 1992. [Az altaji urjánhajok íjászata]
PÜREW 2006.	PÜREW, O., *Mongolīn tūxīn atlas*, Ulānbātar 2006. [Mongol történelmi atlasz]
RACHEWILTZ 1976.	RACHEWILTZ, I., *Some remarks on the Stele of Yisüngge*. In: Tractata Altaica, Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis dedicata. Wiesbaden 1976. pp. 487-508.
RENFREW 1989.	RENFREW, C. *Archaeology and languages*, New York 1989.
SAMOLIN 1964.	SAMOLIN W., *East Turkistan to the twelfth century*, London 1964.
SANĴMYATAW 1985.	SANĴMYATAW, T., *Nūdelčdīn tūx soyolīg xadnī jurgār sudlax n'*, Ulānbātar 1985. [A nomádok történelmének sziklarajzok alapján történő kutatása]

SANĴMYATAW 1993. SANĴMYATAW, T., *Arxangai aimgīn nutag dax' ertnī tūx soyolīn dursgal*, Ulānbātar 1993. [Arxangai megye történelmi emlékei]

SCHUBERT 1971. SCHUBERT, J., *Paralipomena Mongolica*, Berlin 1971.

SER-ODĴAW – DOLGORSÜREN 1964. SER-ODĴAW, N. – DOLGORSÜREN, D., *Dundgow' aimgīn nutag xürlīn üed*, In: Arxeologīn sudlal, szerk: SER-ODĴAW, N., Ulānbātar 1964. pp. 3-13. [Dundgow megye a bronzkorban]

SER-ODĴAW 1970. SER-ODĴAW, N. *Ertnī türegūd (VI-VIII. jūn*), Ulānbātar 1970. [Ótörökök (VI-VIII. század)]

SER-ODĴAW 1987. SER-ODĴAW, N., *Bayanligīn xadnī jurag*. Ulānbātar 1987. [A Bayanlig-i sziklarajzok]

SIMA QIAN 1997. SIMA QIAN, *A hunok legkorábbi története*, Peking 1997, magyarra fordította: DU YAXIONG és HORVÁTH Izabella.

SIMČENKO 1965. SIMČENKO, JU .B., *Tamgi narodov Sibiri XVII. veka*, Moskva 1965. [Délszibériai tulajdonjegyek a XVII. században]

ŠIRENDEW 1966,. ŠIRENDEW, B. – NACAGDORĴ, Š., *Bügd Nairamdax Mongol Ard Ülsīn Tūx*, Ulānbātar 1966. [A Mongol Népköztársaság történelme]

SONOMCEREN 1989. SONOMCEREN, L., *Mongolīn ertnī soyol urlag*, Ulānbātar 1989. [Régi mongol hagyományos díszítőművészet]

SÜXBĀTAR – LXAGWASÜREN 2001. SÜXBĀTAR, Ĵ. – LXAGWASÜREN, Ĵ., *Ūxain tūrleg*. Selenge 2001. [Az íjászversenyek találatjelző éneke száll]

SÜXBĀTAR 1992. (a) SÜXBĀTAR, G., *Mongol nirun uls (330-555*), Ulānbātar 1992. [Az ázsiai avarok országa Mongólia területén (330-555)]

SÜXBĀTAR 1992. (b) SÜXBĀTAR, G., *Mongolčūdīn ertnī öwög*, Ulānbātar 1992. [A mongolok felmenői]

SÜXBĀTAR 1992. (c) SÜXBĀTAR, G., *Mongolīn tūxīn dēĵ bičig I-IV. bot'*. Ulānbātar 1992. [A mongol történelem forrásgyűjteménye I-IV. kötet]

SÜXBĀTAR 2002. SÜXBĀTAR, Ĵ., *Ündesnī ulamĵlalt surīn xarwā*, Dulānxān, 2002. [Hagyományos nemzeti íjászat]

SÜXBĀTAR 2009. SÜXBĀTAR, Ĵ., *Mongolīn udamt mergečūd*, Ulānbātar, 2009. [Mongol mesteríjász családok]

SZABÓ 1985. Szkíták aranya, *A leningrádi Ermitázs vendégkiállítása, katalógus*, szerk. SZABÓ Miklós, Budapest 1985.

SZŐLLÖSY 1995. SZŐLLÖSY Gábor, *Különböző íjtípusok mechanikai jellemzőinek kísérleti vizsgálata*, Bölcsészdoktori értekezés Budapest 1995.

TALINOVA 1996. TALINOVA, O. *Žambïl əpemı*, Almatï 1996.

TOKAJI 1997. TOKAJI Zsolt, *A régi Kína fegyverei*, Budapest 1997.

TOKAREV 1988. *Mitológiai enciklopédia* I-II., Szerk.: SZ. A. TOKAREV, Budapest 1988.

TÖRBAT – AMARTÜWŠIN – ERDENEBAT 2003. TÖRBAT, C. – AMARTÜWŠIN, Č. – ERDENEBAT, U., *Egīn golīn saw nutag dax' arxeologīn dursgalūd*, Ulānbātar 2003. [Az Egīn nevű folyó vidékének régészeti emlékei]

TÖRBAT 2004. TÖRBAT, C., *Xünnügīn ĵirīn irgedīn bulš*, Ulānbātar 2004. [A Hun Birodalom egyszerű embereinek sírjai]

U. KŐHALMI 1968. U. KŐHALMI Katalin, *A steppei nomádok íjászfelszerelése*, Kandidátusi értekezés I-II. kötet, Budapest 1968.

U. KŐHALMI 1972. U. KŐHALMI Katalin, *A steppék nomádja lóháton*, fegyverben, Budapest 1972.

ULAMBAYAR – POHL 2005. ULAMBAYAR, E. – POHL, E., *Felssplaten- und Höhlenbestattungen in der Mongolei*, In: Dschingis Khan und seine Erben, München 2005.

VADÁSZ 1914. *Révai Nagy Lexikona*, szerk.: VADÁSZ József, Budapest 1914.

VARGA 2003. VARGA Ferenc, *Íjkészítés Mongóliában*, in: Tisicum – a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XIII, szerk: HORVÁTH László, Szolnok 2003. pp. 123-130.

VARGA 2006. VARGA FERENC, *Íjak, íjászversenyek Mongóliában*, in: Mongol játékok és versenyek, szerk: BIRTALAN Ágnes, Budapest 2006. pp. 169-235.

XANDSÜREN 2005. XANDSÜREN, C., *Ĵuĵanī xānt uls ba tūxīn jarim sudalgā*, Ulānbātar 2005. [Az ázsiai avarok országa és annak általános kutatása]

XANDSÜREN 1994. XANDSÜREN, C., *Ĵuĵanī xānt uls*, Ulānbātar 1994. [Az ázsiai avarok birodalma]

ZHU HONG 2004. ZHU HONG, *Research of China's frontier archaeology*, Beijing 2004.